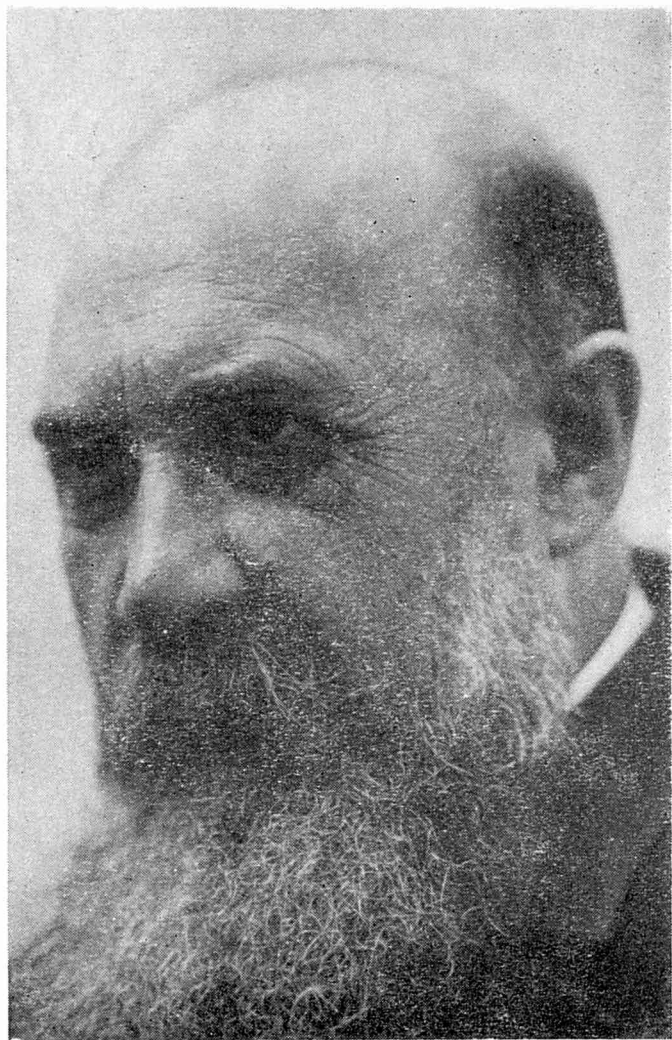

N. IORGA

pagini
alese

Editura pentru literatură

N. IORGA

Pagini alese

2

Antologie și Studiu introductiv de

M. BERZA

1965

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

IV — POR'TRETE ȘI EVOCĂRI

UN UTOPIST : AUGUST TREBONIU LAURIAN

Acum cîteva zile s-a dezvoltat, înaintea cîtorva profesori, un mic bust de marmură, lucrat cu îngrijire și — după cît se zice — plin de asemănare, care e chemat să amintească și copiilor din școala vecină, și puținilor trecători din acel unghi al Bucureștilor numele și faptele lui August Treboniu Laurian.

August Treboniu Laurian ?! Pentru cine cunoaște trecutul de deunăzi al literaturii românești, aceste trei nume, curat, căutat, pompos latinești — o adevărată proclamație, ascunzînd cine știe ce apelative obișnuite prin satele de dincolo — cheamă în memorie cărți care nu se cetesc de mult, sau care nu s-au întrebuițat niciodată de localnici sau de străini. *Tentamen criticum*¹ — un îndrăzneț *tentamen*, o absurdă fantezie de limbă, care avea drept scop să puie temelia unei noi ortografii, unei noi alegeri, unei curățiri a cuvintelor, ce ar fi făcut din româneasca de la 1830 o limbă atît de adînc „conruptă“, vrednica fiică a limbii latine cu care s-ar fi asemănat cu desăvîrșire. Apoi *Istoria românilor*, trei volume îndesate de nume, de date, de fapte, pornind de la leagănul lui Romul, ca să se oprească numai la instalarea în România de la 1866, în secolul al douăzeci și șaptelea *ab urbe condita*², a principelui străin : operă ciudată în care neamul nostru apare ca prelungirea firească a marelui popor roman, ce trăiește în al nostru cu toate însușirile lui ; așa ceva ca unul din acele decrete romane de mar-

¹ *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae...* — Încercare critică despre originea, evoluția și forma limbii române... (lat.).

² De la întemeierea Romei (lat.) — socotită a fi avut loc, după tradiție, în anul 753 î.e.n.

mură pierdute în tinda vreunei biserici dunărene sau bucovinene și în josul scrisului sigur al căruia un biet cioplitor, țărănesc și barbar, de cruci de morminte a zgâriat semnele creștine ale veșniciei sufletului răscum-părat de moarte. *Harta Daciei*, splendid lucrată pentru școlile Daciei nouă, liberă între hotarele cu rîuri late, cu șira muntoasă a Carpaților sprijinind-o la mijloc; Dacia viitorului nebun și a visului albastru, ca și a trecutului vechi de două mii de ani pe care-l pome-nesc nume de astăzi scrise cu etimologii neînchipuite: Tîrgul-Vasului (Vaslui), Romnicul (Rîmnicul), Roma-nații celor născuți în Roma (*Roma nati*). În sfîrșit, *Dicționarul*, care era menit să fie îndreptariul limbii nouă, dicționarul cu cuvintele sucite pe care nici nu le-a spus vreodată, nici nu era să le spună o limbă omenească, dicționarul de contrafaceri romane — ca medalii antice false, ce ar fi fost bătute, însă, nu pentru cîștig, ci din pietate — pe lîngă cele două monumen-tale volume ale căruia se ascunde sfios, în umbră, vis-tieria — totuși purificată temeinic și ea — a vorbelor proaste, vulgare, avînd pe ele, neștearsă, nu rugina timpurilor de decădere, ci tina fără nici o cinste a barbariei — *Glosariul*.

Îți trec toate acestea prin minte: cărți moarte de mult sau cărți care n-au trăit niciodată, și zîmbești — dacă ochii nu ți se opresc la figura de marmură aspră, severă, mîndră, decît care mai săpat în marmură se zice a fi fost chipul bătrînului neînfrînt, care a murit crezîndu-se învins de neînțelegerea timpului său.

Învișilor nu li se ridică statui, nici busturi, nu li se cîntă laude, ci numai pe mormîntul uitat picură din cînd în cînd o lacrimă pioasă de la un tovarăș de luptă și de suferință, pe care nu l-a cosit înfrîngerea. Dacă bustul s-a înălțat, totuși, dacă priviri serioase și mișcate l-au primit la desfacerea lui în deplina lumină glorioasă a lui iulie, ce l-a cuprins deodată în aureolă, dacă de pretutindeni au venit glasuri care cuprindeau, cu mai multă sau mai puțină cunoștință, o recunoaștere duioasă — aceasta înseamnă că purtătorul celor trei nume

romane, creatorul de limbă nebună și iluzii zadarnice n-a fost, în toate urmările faptei sale, un adevărat învins.

Căci pedestalul adevărat al monumentului său e greșeala ce a făcut, în care și-a închis, și-a *zidit* viața, sufletul — această mare și sfântă greșeală.

Știți legenda : o mare clădire se înalță ; *este* tot ce s-ar părea că ajunge : var, nisip, cărămidă, piatră și marmură ; sînt mîinile lucrătorilor, este rîvna ctitorului și priceperea meșterului. Dar noaptea surpă ceea ce se înalță ziua. Mai lipsește ceva, care nu e nici ban, nici material, nici plan măiestrit : trebuie jertfa unui suflet, care se *fură* aici sau se *jertfește* aici, și prin care se încheagă pietrele una peste alta, pînă se poate încununa cu flori și steaguri vîrfurile săvîrșit.

Pe cînd a venit Laurian la noi, inginer, filosof și latinist, istoric, geograf și arheolog din Viena, biet prooroc rătăcitor de felul celui alt ardelean — Lazăr — pe atunci, la 1830—40, se făceau șosele și felinare, ferme-model și numere pentru case, fîntîni, grădini, școli, biblioteci, sub cîrmuirea unor domni — funcționari turci — în jurul cărora se adunau puterile din țară ca funcționari munteni sau moldoveni. Gustul de trai bun, de înaintare, de faimă ușoară robise pe frunțași, un Eliad, un Asachi, cari putezeau de vii. Tinerii se zbăteau să-și descopere o conștiință a lor, din cîte lucruri citiseră, auziseră și văzuseră. Lipsea o îndrăzneală, un ideal mare, care să smulgă această societate și s-o arunce mai departe.

Laurian a fost acest mare îndrăzneț. Visul lui era crearea unei Rome nouă cu acest material românesc pe care-l credea vrednic să dea o asemenea operă. Prin limbă, prin amintiri era să se facă această minune. Și, spre a imprima mișcarea, el își alege, ca și Lazăr, singurul punct de plecare solid pentru o asemenea faptă : școala. Începu cu cele muntene, și sub Grigorevodă Ghica el căpătă în mîna sa pe ale Moldovei. Energia lui predomni mai tîrziu în acea școală înaltă

pentru oamenii mari care trebuia să fie Academia Română.

Și, cât se putea prinde din ideile sale, cât nu era sămînță moartă culeasă în urne antice — prinse. O mîndrie, capabilă de multe rătăciri, dar și de multe cuceriri trainice, se coborî în sufletele umilite din care, cu cîțiva ani în urmă, se înălțase fumul de tămîie recunoscător către Regulamentul organic și către măria-sa împărătească țarul Nicolae. Credița că sîntem mai mult decît eram ne scăpă de o sigură pieire.

Lui, însă, vizionarului, nu-i ajungea aceasta, și sufletul prins se zbătea dureros în clădirea întemeiată prin jertfa lui. Limba rămăsese vulgară, scrisul se păstrase barbar, Roma viitoare tot nu se apropia de pămînt. Sufletul se lovi de această realitate nevrednică, și se stîNSE.

Dar, răzimată pe realitate trainică, trăiește clădirea ; lucrători tot mai mulți îi adîncesc temeliiile și, în margine, străjeri, vizionari ca dînsul, păzesc și așteaptă...

13 iulie 1903

OCF I 11—15

Tipografia „Minerva“ a pus în vânzare volumul întii dintr-o nouă ediție a operelor (fiind vorba de *acest om*, eu aş zice mai bucuros : scrierilor) lui Anton Pann.

A! ştim, vor zice unii, cei mai mulți, ştim ce e Anton Pann : un poet pentru băieții de băcănie, un cîntăreț de glume nesărate, reprezentantul literar al mahalalelor și tejghelelor, al stranelor în care țircovnicul cîntă lui Dumnezeu, trăgînd cu ochiul la cele mai gingașe din făpturile lui ; al cîrciumelor îndosite, unde fețele mai simandicoase beau vin vechi în odaia din fund, cu perdelele trase. Acela e Anton Pann. Pe vremea lui, cînd calfele și ucenicii nu erau încă romantici, nu vorbeau cu neologisme franțuzești, va fi avut și el rostul lui pentru astfel de cetitori cam de o seamă cu dînsul. Astăzi, însă, i s-a încheiat rostul și acolo. Publicul său de odinioară a trecut la istoria haiducilor, și s-a înălțat de acolo la foiletoanele fioroase ale gazetelor, de care nu prea erau pe vremea lui Anton Pann, iar literatura umoristică a aceluiași public disprețuiește uneori *Șapte fete p-un flăcău* ca să cetească o dată pe săptămîină ziarul ilustrat *Veselia*. Atunci, pentru cine o ediție nouă a lui Pann ? Amatorii de literatură veche și istoricii literari vor găsi doar la Academie cărticelele lui cu buchi, care pot cîștiga oarecare farmec măcar prin această înfățișare bătrînă a lor.

Alții, cei puțini, foarte puțini, își vor fi aducînd aminte de inscripția pusă de Eminescu pe mormîntul literar al bietului Pann : „(Anton Pann), finul Pepelei, cel isteț ca un proverb“, și vor socoti cu totul altfel. Anton Pann ? Dar el e una din întrupările cele mai bogate și mai depline ale literaturii populare, căreia

ii stă poate mai bine în antierul de paracliser al acestuia decît în haina boierească, croită nemțește, a lui Alecsandri. Rareori s-a văzut așa o albină de folclorist! În ce părți din românime n-a mers el, ca să adune comoara de cîntece, povești, snoave, zicale, cuvinte, credinți și datine ale poporului: mai că s-ar zice că de aceea a cîntat el ca băietan în biserica rusească din Chișinăul Basarabiei, că de aceea a colindat drumurile de țară și bilciurile muntene, că de aceea a fugit la Brașov cu Anica, frumoasa nepoată a stariței, că de aceea, în sfîrșit, a răsărit o dată, tipărindu-și cărți, la Sibiu. Cine nu crede ce factor de cultură a fost, în vremea sa, Anton Pann, n-are decît să cetească bibliografia analitică, de nu mai puțin decît 133 de pagini pe care i-a alcătuit-o în 1891 cel mai mare lăudător, descoperitorul lui în multe privințe, răposatul G. Dem. Teodorescu.

Întru adevăr, Anton Pann n-a fost nici una, nici alta — sau, dacă voiți, a fost și una, și alta.

Biograful lui, Teodorescu, ni-l înfățișează ca român, fiul adică al unui căldărar român, așezat în Bulgaria, la Sliven, și al unei grecoace, Tomaida. Ne e îngăduit, însă, să ne îndoim de românitatea căldărarilor de la Sliven. Sau poate această românitate era macedoneană, căci se știe că în unele țări balcanice, ca în Bosnia, căldărarii aromâni se află în mare număr. El, Anton, avea, însă, figura grecească a mamei sale, care a trăit pînă tîrziu în București, lîngă fiul ei, *Antonachi*. Iar sufletul lui nu era nici bulgăresc, nici macedonean, nici grecesc, ci întocmai ca al țaranului și mahalagiului român de pe malul nostru al Dunării. Dacă, în adevăr, a venit în București, fugind din Rusia, unde fugise din Turcia, după război — abia în 1812, cînd avea 18 ani — apoi trebuie să recunoaștem că rareori s-a văzut un om care să se prefacă mai desăvîrșit, să se identifice mai deplin cu aceia în mijlocul cărora soarta l-a făcut să trăiască. El, care face haz de felul de vorbă al grecului și al sasului, se ferește

a glumi pe seama bulgarilor, și nu uită să spuie că e „străin“ : dar se poate zice că nici un scriitor de atunci, afară de Eliad, în scrierile lui în proză, n-a avut o sintaxă așa de *adevărată* — mlădioasă, limpede, mirosind a flori de cîmp și a vizdoage de psalt — ca dînsul ; pe lîngă el, atîția mari scriitori din aceeași ani pare că scriu într-un jargon schilod, tîrîndu-se în cîrje franțuzești !

Anton Pann a fost cîntăreț la mai multe biserici din București, profesor de muzică — *muzichie !* — la seminarul din Rîmnic și la cel din București. Muzicant și psalt a fost și alt scriitor român din Bucureștii cu multe și urite biserici : Filimon. Dar Filimon a fost înainte de toate scriitor, critic, nuvelist, romancier, pe cînd Anton Pann era cîntăreț de strană înainte de toate.

Pann mărturisește el singur că făcea cărțile sale de literatură, cu care a început foarte tîrziu, ca să-și treacă vremea — „scriind cîte ceva, mi se pare că-mi petrec vremea foarte dulce“ — și ca să cîștige bani albi pentru nevoile casei, pentru petrecerile, la vin bun, cu prietenii și pentru modele răsăritene sau apusene ale nevestelor și țitoarelor sale, persoane foarte cheltuitoare, după însăși mărturia victimei lor. Astfel de lucrări, calendare, cîntece de lume, povești în versuri i se păreau, de altmintrelea, o nimica toată, „lucruri mici“ : li dădea așa de puțină însemnătate nu din dispreț pentru sine, ci din dispreț pentru literatura ușoară a orișicui, încît, publicînd *Spitalul amorului*, el n-a însemnat totdeauna supt feluritele poezii numele alcătuitorului, judecînd că, pe un astfel de teren, totuna e dacă poporul, sau mahalaua, sau un poet vechi, sau el însuși, sau altul din zilele lui a aruncat în lume cîntecul de dragoste.

Dar ia să fi poftit cineva să-i tăgăduiască drepturile de autor asupra melodiilor pe care le înseamnă cu note bisericesti, vă rog, la sfîrșitul fiecărui caietel — și nici n-ar fi primit el asupra-și răspunderea unei melodii închipuite de altul ! Marea lui dragoste și marea lui mîndrie au fost întotdeauna muzica. Întîi cea bisericască în slujba căreia a stătut nu mai puțin de

patruzeci și patru de ani, cîntînd condace și irmoase¹ din copilărie pînă în cele din urmă timpuri ale vieții sale, și căreia i-a consacrat o mulțime de publicații teoretice lucrute și prelucrate, în tipărituri speciale, în *Magazine, Antologii, Gramatici și Principii*. El a început a trăi într-o vreme cînd muzica bisericească suferea, ca atîtea alte lucruri, sub înriurirea nouă a ideilor Apusului, o schimbare hotărîtoare. Revoluția muzicală a fost patronată îndată în Moldova de marele Veniamin, iar în Țara Românească de mitropolitul Dionisie Lupu. S-au trimis tineri în străinătate ca să învețe noua *muzichie*, și, după istoricul Dionisie Fotino — care a fost, cel puțin în aceeași măsură, și muzicant — vestitul Macarie a tipărit luxos, în Austria, anumite cărți de cîntări. Pribeagul fecior de căldărar, care, cum se plînge singur, nu cercetase niciodată vreo școală, învătă noul meșteșug al cîntecului de la „Dionisache Moreotul“ (adică Fotino). O psaltichie scrisă de dînsul la 1823 recunoaște această ucenicie : în ea, Anton, fiul lui Pann, își deslușește numele cărturărește, Anton Pantaleon, adăogînd de bună seamă după locul de origine al tatălui său : „Petrovanu“.

Începu să dea cărticelele sale literare, spre scrierea mai departe a cărora îl îndemna tot mai tare mulțimea cumpărătorilor, dintr-un împătrit motiv.

El moștenise manuscrise de la dascălul Dionisachi, și, știind bine grecește, se gîndi, firește, a le tălmăci după obiceiul timpului. Astfel, traduse, pe lîngă atîtea tratate de muzică, și *Noul Erotocrit*, care ieși la Sibiiu în cinci volume la 1837.

Ca un alcătuitor de melodii profane, Pann trebui să simtă nevoia de a da lumii și cuvintele : de aici micile lui culegeri de cîntări și cîntece, care pornesc de la 1822 și se încheie cu *Spitalul amorului*.

Scriitori ardeleni, pe cari Pann i-a cunoscut desigur, treziseră gustul de cetire în popor prin povestiri, luate

¹ *Condace, irmoase* — cîntări bisericești.

tot de la popor sau prelucrate după deosebite cărți. Astfel și-au câștigat o faimă care ține pînă în zilele noastre Vasile Aron și Ioan Barac. Pann se luă pe urmele lor. El traduse în proză isprăvile lui Nastratin Hogeia, după originalul turcesc. El puse în versuri lungi, presărate cu o mare bogăție de proverbe (care, nu trebuie să uităm, se strîngeau pe atunci și de marele boier Iordache Golescu) fel de fel de snoave românești, de fabule (e vremea lui Donici și lui Grigore Alexandrescu), de apologuri orientale și de închipuiri proprii, în cărțile care au format la sfîrșit *Povestea vorbei* (1851—1853). El a pus în versuri de același fel cîteva povești, ale noastre și răsăritene, în cadrul unei șezători, intitulîndu-le *O șezătoare la țară* (1851—1852).

În sfîrșit, Pann, un om al bisericii, avea aplecări spre misiunea de moralist, și-l vedem traducînd odată o *Hristoitie*, adică o carte a purtărilor bune. În *Povestea vorbei* și în alte lucrări de acest fel el înțelegea și aceea ca să învețe pe oameni a fi harnici, blînzi, fără vicii, fără superstiții, primitori, darnici, foarte supuși oricărei cîrmuiri, fie a „măriei-sale Iorgu Bibescu“, fie a revoluției de la 1848, pe care i-a cîntat deopotrivă :

Ce nu ar face crăimea de n-ar fi stăpînitori,
De n-ar fi temnițe, ocne și n-ar fi pedepsitori !
De aceea totdeauna trebuie să mulțămim
Stăpînirii cei înalte, cărui supuși ne numim.

Care e acum valoarea scrierilor literare ale lui Anton Pann ?

Foarte amestecată. Limba e totdeauna bună, spiritul vioi, naivitatea atrăgătoare, versul corect. Însă unele bucăți din *Povestea vorbei* sînt prea lungi, multe se mîntuie stîngaci : dar sînt cîteva care întrec cu mult toate încercările de literatură populară făcute în urmă de un Speranția sau un Dulfu ; ele sînt adevărate mici capodopere, cum e *Vînătorul fără cap* sau *Căsătoria*

vulpii. Sînt și versuri cărturărești care ne miră, așa sînt de bune :

Zgudui îndată toată frunza vîntul
Cît, de groază multă, jos se scuturară :
Păsările-n aer de prin crăci zburară.

Judecata strugurelui e plină de o noutate fermecătoare, și lui Pann i-a trebuit o minte îndrăzneată ca să dea chip, înrudire și acțiune tuturor buruienilor și fructelor de pe lume — gîndiți-vă numai la jupîneasa Ceapă care :

Se-mbrăcă îndată iute, cu minie,
Douăsprezece haine puse, de dimie,
Și cămăși atîtea, albe, suptirele,
Îmbrăcînd binișul roșu peste ele,
Pieptănînd și barba albă și bătrînă,
Scuturînd-o bine de pămînt, țărînă...

Cea mai desăvîrșită dintre lucrările lui — și care se pare nouă pînă astăzi — e *Șezătoarea* : aici povestirea drumului, vorbele schimbate, tonul, basmele ce înșiră formează un tot armonic și una din cele mai bune scrieri românești.

El a fost astfel povestitor, popular, dar nu vulgar, vesel, dar nu batjocoritor, simplu, dar nu monoton. Versurile lirice, afară de cutare pomenire de plimbări :

Seara, pe lună, de mină...
Cu vorbă dulce și lină,

sînt mai toate plicticoase, false, fără putere și cu totul fără avînt. Melodiile lui cine le mai cîntă ? Povestirile lui, acelea vor rămînea : pentru popor — dar nu numai pentru popor !

25 aprilie 1904

UN ORATOR AL GENERAȚIEI BĂTRÎNE : NICOLAE IONESCU

A murit Nicolae Ionescu, oratorul generației înălbite astăzi, tribunul unor lupte uitate de multă vreme, șeful liberal al unor prefaceri care s-au săvârșit cu totul.

E ciudat că a mai fost vorba o dată, acum câteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd de mult el nu mai trăia cu adevărat. Căci nu era trai, nici pentru un om de o solemnă indolență ca a lui, ațipirea în odaia rău îngrijită de la cel mai ieftin rînd al unui otel bucureștean, alegerea la Cameră sau la Senat, după multe stăruinți umilite și fără ca alesul să se fi putut mișca pînă la alegători, să fi putut dezmoști o clipă coardele de aramă ale vestitului, ale *unicului* său glas, pierderea fără gînduri și fără simțire în marea viață roditoare a cîmpului, subt cine știe ce șopron de șindilă veche, la o răzășie păraginită din Roman și, iarăși, țintuirea într-un scaun la Academie — era așa de bătrîn, de scortșos, de pecetluit în încheieturi, încît pentru dînsul părea cu totul nepotrivită așa o jucărie de lemn cum sînt acelea din sala sărăcăcioasă a ședințelor — ci vedeai bine că i s-ar fi convenit un mare jilț de piatră aspră, cu care să se fi făcut una trupul său împietrit. Nici ca agitator, nici ca orator parlamentar, nici ca profesor — a fost profesor de istorie universală la Universitatea din Iași — nici ca om în societate, el nu mai era de mult între cei vii. Îl amintea numai celor puțini cari-l știuseră în viață acel chip de pustnic părăsit, innodat în articulații și cu graiul mort, acea față de o gălbeneală de ceară, foarte liniștită, acei ochi stinși sub ochelarii bătrînești, cari păreau înfipti în carne, și părul buhos, mișos, care, în bogăția și neorînduiala lui, dădea acestei fețe de patriarh încremenit și o iluzie de tinereță zglobie.

Sînt oameni la mormîntul cărora nu poți vorbi decît de viață, de viața întrupată odată în ei, care n-a zburat

de la dinșii decît în clipa din urmă, aruncînd în urmă trupul zdrobit al învinsului, și care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani încă, stăpînind mințile, încălzind inimile, îndemnînd și poruncind. Așa, în acest înțeles, mor și tineri de douăzeci de ani, și bătrîni cari au ajuns cele din urmă hotare ale traiului. Dar sînt și alții, altfel oameni cari au avut un nume, o glorie, înaintea cărora s-au descoperit capetele mulțimilor admiratoare, și pe cari moartea-i găsește morți și-i ia nu numai fără luptă, dar fără bărbăteasca supunere senină, îi ia cu un fel de deziluzie, ca din mormînt. Departe trebuie să te cobori în urmă, îmbrăcînd formele de cugetare și de simțire ale unei epoci cu totul stinse, pentru ca să poți înțelege întrucîtva, și spune care a fost pentru acel om rostul ce i-a dat numele, faima și admirația celor ce-l așteaptă, în cea mai mare parte, de mult în lumea morților.

Neculai Ionescu sună foarte puțin boierește; e un nume șters, răspîndit pretutindeni în mulțimile tîrgoveților. Înseamnă Neculai, fiul lui Ion. A fost, deci, în Roman, un preot Ion care a botezat Nicolae pe unul din feciorii săi. Altul s-a chemat tot Ion ca tatăl său și, pentru a se deosebi de atîția alții cu numele său, și-a zis mai tîrziu, după locul unde-și dovedise la urmă, după multe rătăcirii economice și politice prin lumea largă, cunoștințele de agronom, Ion Ionescu *de la Brad*.

Era pe vremea cînd Ion, fratele mai mare, și Nicolae, fratele cel mic, au ajuns tineri, o clipă de prefacere în ceea ce privește stratele societății noastre. De la 1821, boierii noștri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de constituție, cerînd senate parlamentare și învinuindu-se de *ciocoinicie* și de *carvunarism* (carbonarism).

Fiii acestor boieri au făcut revoluția de la „patru zeci și opt“, revoluția pentru Drepturile Omului, așa cum le vestiseră și le cuceriseră luptătorii francezi de la 1789; ei vorbeau de îndreptățirea tuturor oamenilor la stăpînirea pămînturilor și la stăpînirea societăților. Pe cerul tînăr al sufletului lor pluteau ușoare neguri

albe, ca niște aripi de înger, și multora li se părea că sînt de fapt înger cari vin miloși, cu trîmbița dezrobirii pe buze.

Se făcuseră școli la noi, subt regimul, european ca norme, al Regulamentului organic. Cu multă pază și sfială se învățau și lucruri bune în ele. Feciorii de țărani, de tîrgoveți nevoiași, de preoți fără avere, primiți într-însele, se pregăteau pentru o viață care nu fusese îngăduită multă vreme lăstarelor sărăcimii. Cîte unul a mers și în străinătate cu bursa cîrmuirii. Și astfel, printre frazele sunătoare ale boierilor tineri din București, stăpîni la 1848 pe „România” regenerată, se auzi și graiul lui Ion Ionescu moldoveanul, un grai așa de frumos, de cuminte și de bun, așa de priincios muncitorilor încătușați ai cîmpului, încît nu poate să-l creadă nimeni pînă nu l-a cetit.

Ion era agronom, economist, om de știință și de practică. Nicolae nu s-a ales așa. În curînd el a înțeles că în gîtlejul său e o muzică rară, puternică și felurită, care poate fermeca oamenii. S-a descoperit cuvîntător. Pe cînd Ion, izgonit din țară ca revoluționar, era pus să administreze nu știu ce averi ale vizirului prin Asia Mică, Nicolae, rămas în Moldova, se pregătea pentru cariera unui om politic în stil mare, cum îi înfățișa pe atunci Franța, modelul nostru, în persoana de vizionar vibrant a unui Lamartine. El a scris și în ziare, ba a întemeiat ziare, dar chiar pentru acele timpuri scrisul său părea slab. Învățase franțuzește, englezește chiar, cetea mult, dar învățătura nu era chemarea lui. Avea glasul: deprinse gestul, larg sau energic, mersul solemn, atitudinea de dictator. El desăvîrșea pe încetul *mișloacele dinafară* ale oratorului. Din ce în ce mai mult, lumea le cunoștea și le admira.

Dar pe atunci, prin anii 1850, cînd el atinsese treizeci de ani și deplinătatea însușirilor și puterii sale, noi n-aveam Cameră, Senat, întruniri publice, care i-ar fi trebuit lui. Domnul liberal al Moldovei, Grigore Ghica, se încunjurase de „tineri din popor”: un Codrescu, un Vasile Alexandrescu, un Nicolae Ionescu, pe cari-i întrebuința la gazetărie și corespondență, Ghica fiind căpetenia mișcării pentru reforma situației româ-

nești cu ajutorul Europei. Peste câțiva ani se ajunse, însă, la „întrebarea“ de această Europă a „locuitorilor principatelor“ : în fierberea celei dintîi mari lupte dintre partide, celei dintîi mari frămîntări a mulțimilor, Nicolae Ionescu se arată, în sfîrșit, ceea ce dorea să fie : fermecătorul pentru frumoasele idei mari ale deșteptării neamului, ale neatîrnării și împodobirii lui cu toate așezămintele de libertate, egalitate și fraternitate pe care le cunoștea lumea. *Cauza* învinse : România se făcu, și mîndrul Alexandru Ioan I răsări din figura de om șters și stors a colonelului Cuza.

Acum e vremea lui Nicolae Ionescu — vor fi zis atîția.

Și se înșelau : era vremea lui Ion. Omul practic și inimos care înțelegea că, fără alt țaran decît al vremilor de umilită robie, România nu înseamnă decît o pană de papagal într-o căciulă spartă, își încordă toate puterile pînă se ajunse la împrumietărirea țaranului. În acel timp Nicolae căuta ce trebuie să facă. Și, neînțelegînd că, fără de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, el se opri ascultîndu-și cîntecul, același cîntec : întîi duios și nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar, la sfîrșit, ridicol. Cînd înțelese și el aceasta, tăcu. Și pentru el tăcerea era moartea, căci universitatea, știința, studiile istorice, de care trebuia să-l lege catedra lui, acestea nu-l puteau stăpîni niciodată. Așa a trăit Nicolae Ionescu de prin 1880, de cînd l-am cunoscut, cînd ne făcea trei lecții pe an, pînă acum, în 1905.

Pentru tinerii de astăzi este un învățămînt în trista carieră a acestui meșter al cuvîntului — al cuvîntului *sterp*.

6 februarie 1905

UN EROU MODERN : HENRIK IBSEN

Norvegia are un doliu literar *național* (în România nu se știe ce înseamnă aceasta : înseamnă că un neam întreg plînge ca pe un părinte, ca pe un frate, pe un bun prieten, de mult iubit, pe unul din tagma aceea a scriitorilor, care e întrebuințată la noi de guverne pentru făcutul și împodobitul gazetelor, pentru cărți de ocazie, pentru îndeplinirea unor anumite funcțiuni de birou). A murit Henrik Ibsen. Era de mult bolnav bătrînul cu ochii pătrunzători sub ochelari, cu favoritele răsfirate ca barba unui viking, unui rege al mării bătut de vîntul vrăjmaș, cu părul alb ridicat pe frunte în neorînduială ca aureola de zăpadă a unui sălbatec zeu de sub cenușiile ceruri ale Miazănoptii, cu gura tăiată ca de sabie, deslușită în rostul ei de energie neînfrîntă prin buza de sus rasă. Boala veche îl strămută pe mulți ani de zile în buna Italie caldă, care cruță pe omul plăpînd, înfășurîndu-i slăbiciunea în raze și flori. Apoi, mînat, pare că, de presimțirea sfîrșitului, el se întoarce la el acasă, în Cristiania norvegiană, cu apa de leșie și aerul aspru. Avu norocirea să vadă ceea ce dorise în tinerețe : neatîrnarea țării sale, desfăcută de acea unire cu Suedia pe care patrioții norvegieni au privit-o totdeauna ca o umilință. Sub ochii lui obosiți a fluturat la sfîrșit steagul leului nordic fără de lanțuri. Apoi, după această ultimă răsplată a silinților sale, moartea cu ochii de gheață a prins în giulgiul ei alb pe bătrîn și l-a lăsat, după o clipă de străbateră a lumilor, în cercurile veșnice ale lui Odin străbunul, ca pe un luptător tînăr și vînjos, care de la sine și-a luat locul la cupele de mied spumegător, lîngă mării războinici din toate timpurile, cari povestesc și cîntă, unul în auzul altuia,

faptele mari săvârșite de dînșii în viață pentru Norvegia oamenilor de fier.

Și e vrednic de această tovărășie a tuturor eroilor cari n-au rîvnit triumful, ci au iubit lupta, au iubit-o fără de margini și înainte de toate înțelegînd că ea este pentru viața morală ceea ce este tragerea aerului viu în plămîni pentru viața fizică. Un războinic cu arme totdeauna gata, un asaltator al idealului, un rîvnic, nu prin visuri, ci prin faptă, nu prin șoaptă, ci prin strigăt, prin comandă, un închinător prin jertfa care suferă — acela a fost Henrik Ibsen. Vechii haiduci de mare, cari n-aveau altă odihnă decît aceea pe care o legănau valurile, cari n-aveau alt sălaș decît pînza luntrii sau pînza cortului, cutreierătorii tuturor țarmurilor, aceia cari alegeau ca patrie libertatea și ca neam pe tovarășii de isprăvi, aceia îl pot recunoaște, fără să scadă ei și fără a-l face pe dînsul să scadă. Niciodată un om n-a făcut parte mai mult din poporul său, cu tot trecutul acestuia, decît bătrînul demon al cugetării moderne care s-a stins în depărtata capitală nordică.

A fost poet ? Da, în tinerețe a scris versuri, care alcătuiău bucăți lirice scurte, sau lungi, foarte lungi drame istorice sau fantastice, *Comedia iubirii*, *Brand*, *Peer* (Petru) *Cynt*. A fost lăudat pentru că, prin el, limba norvegiană a căpătat, cu sila, frămîntată de vînjoasa mîină a uriașului, o formă nouă, de încă mai mare energie. A fost un dramaturg ? Da, a scris acele drame ale *vikingilor* vechi și ale noilor rătăciți pe lumea fără minuni și fără farmec. A scris apoi, în al doilea avînt al sufletului său, acel care a ținut pînă la urmă, drame moderne, într-un stil scurt, smuncit, chinuit, de proză puternică și neobișnuită. În ele a discutat, cu o îndrăzneală, o lipsă de cruțare unică, pentru orice și oricine, viața omului în toate legăturile ei cu ai săi, în familie și în societate și, iarăși, în legătură cu idealul moral, cu legea de fier a *necesității* morale, înaintea căreia își ard toate averile și fericirea aceia cari sînt eroii săi.

Firește că bucățile lui în versuri sînt poezii, că scrierile lui pentru teatru sînt drame, care s-au și reprezentat în fața salelor europene, pe rînd înduioșate, zgu-

duite sau aprinse de minie față de noutatea cugetării revoluționare a acestui om. Dar el n-a cîntat niciodată frumusețile naturii pentru ele însele, mișcările sufletului omenesc pentru durerea, dorul sau duiosia ce se cuprinde în ele. Și, iarăși, el n-a pregătit în dramele sale *efecte*, n-a făcut din ele alcătuirii meșteșugite, n-a urmărit scopul de a covârși prin potriviri dibace sufletul ascultătorilor. Pe de altă parte, el n-a înfățișat patimile omenești pentru plăcerea ce ar fi avut de a cerceta și desluși, de a înfățișa expresiv și puternic aceste fapte. Și el ar fi putut spune, în alt înțeles : „Ce-mi este mie Hecuba !” — bătrîna regină care a pierdut pe toți ai săi și care rătăcește prin lumea străinilor, învinsă, roabă, sfărîmată. Lui îi era, în adevăr, nu de durerea sau de fericirea omenească în sine, privită naiv sau lămurită cu artă ; lui îi era de altceva : de motivele durerii, de ținta spre care se îndreaptă omul stăpînit de dînsa și care trebuie să fie și înviorat, înnoit de crizele ei.

N-a fost deci un Sardou, meseriaș mare al teatrului, n-a fost un Cossa, trezitor al vieții trecute, n-a fost un Sudermann, ale cărui drame, înainte de toate *reale*, trăite, să se poată tălmăci într-un fel și în altul. Și, în lumi mai apropiate de a lui, n-a fost nici ca un Gerhard Hauptmann, căutînd durerea mulțimilor sau durerea fiecăruia pentru a-i da un glas nou, nici ca un Alexandre Dumas-fiul, expert de morală al unei societăți îmbătrînite. El era, el se privea însuși, ca întîia căpetenie, menită tuturor urletelor și tuturor săgeților, a celei mai înaintate cete de luptători pentru prefacerea lumii întregi după norme de adevăr și de dreptate, de cea mai deplină și nemiloasă stăpînire a dreptății și a adevărului.

Revoluțiile care dau o altă înfățișare societăților nu-i ziceau nimic : partidele răzbunării și prefacerii nu-l mișcau. Sămăna cu Tolstoi în această privință și, ca și el, aștepta totul numai de la prefacerea *înlăuntru* a fiecărui om din societățile noastre năpădite de tot felul de datine, împiedicate de deprinderea tuturor concesiilor și compromisurilor, stăpînite de vechi stafii rău-

făcătoare, ca acea corabie, cîntată de dînsul, care-și ducea pe scînduri, tot mai departe, morții.

Dar, pe cînd Tolstoi cere omului numai să iubească după propovedania frățească a legii creștine, să iubească și să se roage, Ibsen are ochii numai asupra pămîntului, și acesta-i pare un cîmp de luptă pentru desăvîrșirea erei de libertate. Va fi ea vreodată ajunsă în adevăr ? El nu credea. Dar, și atunci, el nu putea să înțeleagă seninătatea odihnei sau a muncii mulțumite, ci lupte noi erau prevăzute pentru altă formă, și mai înaltă, a libertății sufletului oamenilor. Libertatea — în ea se adună toate însușirile, de la ea pleacă, firește, de sine, acea *dreptate* căreia i se închinau în rîndul întii frații de gîndire ai lui, radicalul creștin Carlyle¹ și Multatuli², anarhistul fără Dumnezeu.

Și de aceea nu-l putem vedea după moarte în Pantheonul creștin al mînilor încrucișate pe piepturi, al ochilor ridicați spre lumină, ci în păgîna Walhalla a celor cari urăsc mai mult pacea decît înfrîngerea însăși, fiindcă și din înfrîngere, și din robia brațelor, sufletul își hrănește libertatea.

21 mai 1906

OCF I 151—155

¹ *Thomas Carlyle* (1795—1881) — istoric și filozof idealist englez ; apărător al cultului „eroilor“, explica istoria prin rolul acestora, negînd rolul maselor.

² *Eduard Douwes*, zis *Multatuli* (1820—1887) — scriitor olandez, care în opera sa principală, *Max Havelaar*, ia apărarea popoarelor asuprite din coloniile.

Înclinându-mă înaintea mormîntului lui B. P. Hasdeu, n-am nimic de retras din tot răul și nici din tot binele ce am fost adus a spune, în deosebite prilejuri, despre dînsul.

A fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însușire? — a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi altul, și, pe lîngă aceasta, pătrunzător, ascuțit; a fost un scriitor îndrăzneț în luptă și de o necruțătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere noi, și, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor, și, cînd nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jignirea crudă a mîndriei celei mai legitime, a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite. Chiar biruit în fața lumii, el își încunjura retragerea de o strălucire meșteșugită, care silea ochii să se închidă și lăsa totdeauna impresia unei superiorități omenești netăgăduite.

A dat culegerilor noastre de izvoare *Arhiva istorică*, cea dintîi carte a slavisticii la români; a strîns în *Cuvente din bătrîni* probe într-ales din vechea limbă, lucru ce nu se mai făcuse de alții; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncînd în circulație, mai ales pentru vremile mai vechi, prin *Istoria critică*, o uriașă mulțime de informație nouă; a cutezat să viseze o mare enciclopedie națională, încercată prin *Magnum Etymologicum*. În atîtea ramuri ale științei istorice și

filologice, el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s-a mulțumit adesea să arate numai drumul.

După încercări poetice și nuvelistice, a izbutit să grupeze de mai multe ori în jurul său un mare număr de scriitori ai epocii sale, de la foițele din Iași pînă la *Revista nouă*. Și în politică el s-a însemnat prin violentele pagini de satiră din ziarul său, *Traian*, închinat luptei contra dinastiei nouă.

A lăsat cîțiva școlari și un număr nesfîrșit de admiratori, deși a murit între slugi și lingușitori de ultima treaptă.

A fost frumos, a fost iubit, a fost mîndru, a gustat larg din mierea cerească a gloriei; os de domn, s-a visat domn el însuși. A fost și bogat pe vremuri. A trăit mult și a luat vieții tot ce ea poate să deie.

Și de unde vine atunci acel îndelungat zbucium, acele multe schimbări de ocupație, care au speriat și pe cei mai plecați credincioși ai lui, acea nestatornicie în idei și păreri, acea veșnică înlocuire de prieteni, acea tristă singurătate a zilelor lui din urmă? De ce tăgăduirea din partea *Convorbirilor literare*, care l-au învins oarecum, de ce îndușmănirea cu toți frunțașii generației lui, de ce întoarcerea-i mînioasă împotriva tineretului care înțelegea să ducă mai departe opera lui, de ce atacurile nedrepte care au smuls, care ne-au smuls răspunsuri nerespectoase, pe care nu le-am fi voit?

Fiindcă, potrivit cu cel dintîi mediu al lui, polon și rusesc — a învățat la Universitatea din Harkov și a venit la noi ca tînăr format — el avea ca normă a vieții romantismul lui Pușkin și Lermontov, individualismul războinic, care dispune capricios, cum vrea, fără milă, dar cu atîta *genială* plăcere, de tot: teorii, idei, sentimente, lucruri, oameni. Sigur și îmbătat de superioritatea sa, el, eroul în sens romantic, a înțeles să-și supuie, cu orice silințe ale sale și suferințe și pagube ale altora, toate.

Teoriile — pentru el ; știința — pentru el ; pentru el, literatura lirică ; pentru el, viața cu miile de izvoare ale plăcerii ; pentru el, prietenii, gata a se jertfi ca robi vechilor regi barbari. Pentru el, pentru superba lui individualitate, căreia i se închina. Când rana adîncă a morții copilei iubite l-a oprit în avîntul biruinților lui și i-a îndreptat gîndul către alte lumi, el a înlăturat creștinismul pentru toți, legea celor mulți, săraci și orfani, și a făcut, și dincolo de marginile traiului, palatul deosebit al mîndriei sale.

Și, în viață, în simțire, în scris, în gînd, cînd te uiți bine, rămîne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit. Prin înstrăinarea de tine însuși capeți și consecvența, și stăruința, și caracterul, și iubirea oamenilor.

Astfel poți rămînea pentru multe timpuri un stîlp de lumină caldă în jurul căruia crește și înflorește viața ; *altfel*, bineînțeles, poți să rămii oricît de mare, dar ca statuia de sare a soției lui Loth, uriașă, clară, rece și amară în mijlocul pustiului veșnic.

Așa cum a fost însă, neamul lui nu-l va uita și, chiar refuzîndu-i iubirea, nu-și va opri admirația față de această strălucită minte omenească care a scînteiat între noi, și poate că în creștinescul „Dumnezeu să-l ierte“, rostit la pragul mormîntului ce cuprinde uriașa frunte a cugetătorului și lumina ochilor isteți, se vor topi, pentru cei ce vin după noi, greșelile ai căror martori — plini de supărare uneori, dar mai adesea de durere pentru mărimea celui ce le săvîrșise — am fost noi.

2 septembrie 1907

Italia întreagă, smulgîndu-se de la nimicurile și ticăloșiile politice de interese, întorcîndu-și fața cu dezgust de la procese ca al lui Nasi, fostul ministru delapidator care vine ca să fie achitat, și de la afaceri ca a bandeii de hoți cu situații înalte, cum e Camorra, asociația pof-telor, și a celor criminale, din provinciile sudice — Italia întreagă, deci, de la bătrîni care au văzut acele zile pînă la tinerii cari trebuie să fie idealști — dacă acea frumoasă țară este să aibă un viitor — serbează suta de ani de la nașterea lui Giuseppe Garibaldi.

E una din acele serbări care vin la un popor ca o bună ploaie rodnică asupra unor cîmpii secate de arșiță sălbatecă. Sufletul oamenilor simpli e primitiv și păstrează bine. Dacă învățații, înțelepții, practicii și hîrșiții, după ce-și vor plasa discursul despre Garibaldi și-și vor juca rolul în serbări, vor fi, ca și înainte, urmăritori de plăceri cu banul pe care nu l-au meritat prin talent și muncă, poporul va ținea minte și mai bine după aceasta pe marele dezinteresat, pe nebunul idealului, pe biruitorul prin credință. Și va zice că, de vreme ce înaintea acestui chip de om nepractic și lipsit de orice viclenie se pleacă așa de adînc cei înzorzonați cu decorații și cusuți în aurul uniformelor, toată oficialitatea trufașă a filistenilor este ceva superior în nepracticitatea poetică și în sufletul curat de dibăcii și tertipuri. Și se va simți astfel poporul ca după o slujbă bisericească din acelea care strămută în altă lume mai bună și îndeamnă pe cei ce au fost de față să caute a îmbunătăți și ei lumea.

În fiecare carte de cetire pentru școlari și în fiecare manual pentru cetățeni ar trebui să fie un capitol despre

Garibaldi. Nu Garibaldi tragicul și pomposul, cel cu vorbe multe și mari, pe care-l cunoștea „cuconu Leonida“ cînd se războia cu „reacțiunea“, ci Garibaldi luptătorul, făcătorul de minuni prin vitejie și spirit de jertfă.

Băiat de căpitan de corabie, care copilărește în portul Genovei cu tradiții republicane, în preajma Franciei liberale pe care a iubit-o pentru că întrupa Revoluția chiar atunci cînd se vînzolea cu soldații lui Napoleon al III-lea, prietenul papei și dușmanul libertății italiene. Crește în marele curent revoluționar al lui Mazzini¹. Pe cînd, însă, Mazzini e teoreticianul metodic, cînd nu e sentimentalul exclamațiilor multe, acesta e omul faptei. Înțelege bine acest adevăr elementar, pe care alții nu ajung a-l înțelege niciodată : că în societățile omenești se poate trezi oricînd simțul către ce e nobil, frumos și adevărat, și că acest simț capătă puteri uriașe în stare să zdrobească cea mai dibace și veche alcătuire materială, cu două condiții. Să fie un om — unul singur — în care să se concentreze avîntul, și acel om să nu predice de pe cuptor, ci să meargă în cele mai depărtate rînduri ale sentinelor pierdute, și dincolo chiar de acele rînduri. Căci, dacă oamenii pot părăsi dreptatea ce suferă și o pot uita chiar în locul ei de zăcare, ei nu sînt așa de mișei încît să nu alerge după dreptatea care se încinge pentru luptă și sare asupra dușmanului.

Împrejurările din Italia nu se par potrivite tînărului care vrea să lucreze. Nu stă pe loc în așteptare. Merge aiurea, peste Ocean, la alți latini, cei din America, între cari face practica eroismului. Întors, el stă gata să lovească viteaz, cu sabia lui răsplătitoare, ori de cîte ori neamul lui încătușat se mișcă. Lumea se deprinde a vedea steagul în mîinile lui. Oficialii se sperie, își scui-pă-n sîn, își boscorodesc la urechi, chiar cei mai geniali din-

¹ *Giuseppe Mazzini* (1805—1872) — revoluționar, luptător pentru unitatea Italiei.

tre cuminți. El n-are a face cu dînșii. Îi place doar de regele Victor Emanuel, fiindcă e și dînșul un emancipat, bun ostaș, bun prieten, bun tovarăș, simpatic și în păcatele de risipă și iubire. De ceilalți, tunși, rași, redingotați și împodobiți cu ochelari, ce-i este lui ?

Și valul vine de-l ia. În sfîrșit, Piemontul, Casa de Savoia au dovedit că pot „lucra prin sine“... În formele protocoalelor, au făcut război, au încheiat pacea prielnică, au anexat. Se opresc. Prevăd o nouă campanie diplomatică după aliați, zece ani, poate, de silinți meșteșugite la curțile prietene. Garibaldi dă soluția ; cu „cămășile roșii“ ce-l încunjură, el înnebunește Sudul napoletan, Sicilia. Mia lui de ostași se face un mănunchi de legiuni. Cea mai frumoasă parte a Italiei e dăruită regelui nou de acest particular, de acest individualist pe care nu ți-ar fi venit să-l poftești cu cartonul obișnuit la o „recepție“ a curții. Dacă n-a putut lua și Roma, dacă oficialii, urmînd politica lui, trebuiră să trimeată gloanțe aceluia care reprezintă, totuși, idealul național al Italiei întregi, el a însemnat prin dîra singelui său drumul pe care se poate merge, prin fapta îndrăzneată, la culmea Italiei *una*.

Biografiile singuri sînt osîndiți a vorbi despre Garibaldi bătrînul, deputat, luptător pentru Franța învinsă, pustnic la Caprera, insula *lui*. Ne oprim aici, la dovada strălucită a puterilor minunate pe care convingerea le trezește într-o fire eroică, în stare să schimbe de azi pe mîne o țară.

Mulți oameni superiori în deosebitele ramuri dă și vremea noastră la deosebitele popoare ! Ei încap în morminte de marmură, în panteonuri naționale, în statui de răspîntie, în capitole de istorie oficială. În Plutarh ¹,

¹ *Plutarh* (50—125) — istoric și moralist grec, autor, printre altele, al celebrei lucrări *Viețile paralele ale oamenilor iluștri din Grecia și Roma*.

însă, nu. Antichitatea eroică pare a fi pecetluit ultima pagină a bibliei eroismului. Căutîndu-se mai bine, s-a găsit un loc pentru Garibaldi. Pînă acum încă *numai* pentru el.

29 iunie 1907

OCF I 268—271

Acum două săptămîni, cîțiva prieteni petreceau la mormînt pe institutorul Al. Ștefulescu, din Tîrgul-Jiului. Pe lîngă dînșii se adăuseseră cîțiva învățători gorjeni cari-și aduceau aminte ce bun revizor, cu tragere de inimă pentru nevoile lor, fusese, pe vremuri, răposatul. Nici o foaie din București n-a pomenit cuvîntări funebre ce s-ar fi rostit la această îngropare. Și nici n-ar fi fost de nevoie, căci doar cine era să știe, între oamenii cari se preocupă doar de talentele pe care le admiră și de scandalurile pe care le iartă, de politica de azi și de protagoniștii pe cari-i tîrăște în vîltoarea ei, cine era să știe de acest modest om de muncă ?

Dacă, în țara aceasta unde nu e nimic mai obișnuit decît mizerabila plăcere de a te întrerupe din lucrul pe ogorul tău pentru a zvîrli o piatră în ogorul, mai sărac ori mai bogat, unde unul ca tine, mai destoinic ori mai puțin destoinic, lucrează același lucru, dacă într-o țară ca aceasta am avea o revistă istorică, recenzentul, prefăcut în panegirist, ar înșira titlurile cărților ce a scris Ștefulescu și ar face critica discretă a lipsurilor lui, care erau reale — ca și meritele.

Aceasta ¹ nu e însă o revistă istorică, și cetitorii nu cer bibliografia exactă a operelor aceluia care a dat, în *Tismana*, în *Istoria Tîrgu-Jiului*, în *Gorjul*, în monografiile despre mănăstirile Polovraci și Strîmba, despre satul Călești, contribuții documentare pentru cunoașterea țării, care vor rămînea în mijloacele de informație ale oricărui istoric. Ei nici nu pretind să afle cît de bine știa slovenește institutorul gorjan și care erau defectele de metodă și plan ale culegerilor lui.

¹ *Neamul românesc* (n.a.).

Pe dinșii iată ce-i poate interesa. Și, Doamne, pe mulți i-ar putea interesa în această lume de oameni cari se pregătesc cu multă cheltuială, cari rîvnesc foarte sus, cari costă foarte scump, cari se admiră foarte mult și cari dau, în condiții de lucru minunate, așa de puțin ! Ne interesează pe toți cari putem avea un simț pentru scopurile cărora li se poate închina o viață omenească și pentru ceea ce poate lăsa în urmă *sensul* acestei vieți retrase de om fără faimă, și, dacă voiți, fără talent.

Iată un institutor inteligent și energic. Are și el voința moșneanului gorjan și puterea lui. Va fi fost și un bun vorbitor, ca oltean ce era ! Ce excelent material pentru un bărbat politic de provincie, care se simte ! Era firesc „să se înscrie la liberali, la conservatori, la tachiști“, să-l mute partidul la București, să-l facă director, mai târziu să-l aleagă deputat. Și la moarte un județ întreg ar fi plîns la groapa „eminentului nostru prieten“ și „adversarului nostru loial“ !

Dar ăsta era un om ciudat, cum doar printre cei de departe, în ținuturi rurale și rustice, îi mai aflî. Voia să știe ce zice în „pieile de cerb“ din săculețele cu documente ale moșnenilor. Erau multe în slavonește. Ce are a face : o să învețe slavonește ! Și a învățat. A crezut el — naivă închipuire ! — că limba *sanscrită* nu i-ar strica. A învățat-o. De s-ar fi găsit cineva care să-i recomande limba turcească, s-ar fi apucat și de așa ceva. Știa că în Viena se află un mare slavist — profesorul Jireček — s-a dus la Viena. L-ar fi căutat și în alt continent poate !

Altul s-ar fi mulțumit să știe, să aibă el mulțămirea că în toată Oltenia e singurul om în stare a ceti și traduce o carte domnească slavonă. Dar aici se adaugă al doilea element al acestei vieți folositoare și vrednice de a fi luată ca exemplu de atîția profesori de liceu, împodobiți cu diplome sterpe și cu învățatură zădarnică. Autodidactul s-a aruncat cu patimă asupra comorilor istorice care-i stăteau înainte.

An de an, cu o minunată răbdare, el a scos din tășulcile țăranilor săi povestea unui întreg ținut, și a

unuia din cele mai interesante ale țării. O avem acuma la îndemână, și cel mai iscusit scriitor n-are decât să răsfoiască pentru a căpăta informație destulă.

Dar omul acesta era și un gospodar. Dintre oamenii de știință — și el nu era un om de știință în deplinul înțeles al cuvîntului, și de aceea lucra înainte, ori de-l țineau în seamă, ori de-l desprețuiau bărbații erudiți ai patriei noastre — cîți lasă pe lîngă cărțile lor și un drum deschis pentru alții ce ar veni pe urmă! Ba ai găsi și de aceia cari ar închide bucuros toate cărările după dînșii, numai să se oprească orice cercetare ulterioară. Ștefulescu era, însă, un om de țară, un *simplu* al acestui pămînt. Și de aceea, pe urma străduinței lui și a ciudatului pribeag Rola Piekarski, ajutați și de profesorul I. Moisil, Gorjul singur între toate județele țării își are muzeul — știut ori neștiut de cîrmuirile ce trec.

M-am simțit dator a scrie aceste rînduri și pentru școlarii mei, de ieri ori de azi, cari călătoresc cei mai mulți, și vor călători, pe buna șosea, cu avantajii, pe care deosebitele alcătuiți de interese și ambiții au așternut-o pentru picioarele gingașe. Am crezut bine să le arăt că în țara talentelor mai trăiește ici și colo cîte un biet om care știe ce să facă din viața lui, pe care nu i-a dat-o nici un șef de partid.

21 noiembrie 1910

LA MOARTEA LUI TOLSTOI

Ce greu e să poți trăi pentru gândul tău, numai pentru el! Să închizi ușile casei și ușile sufletului. Să te întorci spre tine, spre conștiința ta, spre credința ta, dar nu pentru a te opri acolo, ci pentru a intra astfel în legătură cu puterile cele mari și veșnice de unde vine toată acea lume dinlăuntru, pe care atunci n-o mai poți crede pieritoare.

Mare vis și vis zădarnic. Vis neîngăduit, însă, desigur. Tu ești nu pentru Dumnezeu, de la care socoți că vii, și pe care-l reclami pentru tine, ci tocmai pentru acea lume pe care vrei s-o înlături, de care vrei să te ferești, înaintea căreia vrei să te ascunzi. Tu ești pentru soția aceea cu toane bune sau rele, pentru copiii aceia care-ți seamănă ori ba în alcătuirea și îndreptarea lor sufletească, ești pentru vecinii tăi, chiar dacă-ți strică liniștea, pentru cei ce te văd trecînd pe stradă și poate rîd de tine, ești pentru curioșii ce năvălesc în casa ta, cît de bine păzită, cu întrebări sau cu interviuri, cu acele aparate de fotografie sau de... cinematograf, ești pentru dușmanul tău cel mai strașnic, care pare să aibă, și el, un drept asupra ta. Om, ești pentru oameni. Și nu pentru a le cruța sarcina de a se îngriji de tine, ci pentru a primi sarcina de a te îngriji de ei.

Filosoful cel mare și dușmanul cel mare al filosofiei, cugetătorul adînc și tăgăduitorul cugetării, creștinul cel entuziast și provocatorul creștinismului care este — și, poate, trebuie să fie — a hrănit și el ultimul vis al păstrării pentru sine, al ruperii legăturilor cu omul fățarnic și zădarnic. A fugit din mijlocul gloriei, și a uitat că fuge din mijlocul datoriei, care nu e totdeauna plăcută, dar e inevitabilă totdeauna. A căutat un ascunziș

pentru zile, luni, poate ani din urmă. Și, peste cîteva ceasuri, el gîfîia în durerile agoniei pe patul improvizat din sătuceanul Astakovo. Acolo-și dădea sufletul singur, pe cînd căsuța care slujește de gară era năvălită de tot ce credea el că a lăsat pentru totdeauna în urmă.

Soarta a răspuns astfel la întrebarea lui. Pentru a ieși din viață nu e decît o singură poartă : a morții. Și ce e mai cuminte e să aștepti să ți-o deschidă puterea de la care ții viața. Iară pînă atunci fii al celorlalți, cît poți mai mult și cu cît mai multă bucurie. Va fi o vreme — și poate e aproape — cînd vei trăi numai printr-înșii. Oricîtă lumină ar fi în raiul tuturor speranțelor !

14 noiembrie 1910

S-a dus dintre noi un om tăcut și aspru, neînduplecat și fanatic, un vizionar de gânduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăznețe. Nu un poet ca Hasdeu, zburînd pe aripile de vultur ale unei închipuiri uriașe, nu o minte superioară filosofică, scaldîndu-se în eterica lumină a ideilor nemuritoare. Nu atîta și așa de mult, ci un îndărătnic al credințelor sale, care *ajungeau* în știință, venind de aurea.

A fost deci Nicolae Densusianu, bătrînul singuratic, care a murit pe ascuns de oameni, străini de dînsul și urîți de dînsul, a fost el un om politic care să-și servească scopurile și prin cărți de istorie? A jucat el, ca orator, ca agitator, ca deputat în Parlament, un rol oarecare în acele timpuri de după '48, dar mai ales de după '66. după silnica unire cu Ungaria și pierderea tuturor drepturilor și risipa grozavă a tuturor speranțelor?

Nu: a fost un gazetar literar, un polemist, iar la noi un pribeag. Tipul pribeagului care nu înțelege, nu admite, nu iartă, care nu poate și nu vrea să se asimileze. Nu unul din acei ardeleni cari se găsesc bine în cluburile, cafenelele ori saloanele noastre și, o dată naturalizați, dar și fără aceea, dau asalt la leafă, la situație, la notorietate. Și era destul de inteligent, destul de energic și de harnic ca să răzbată, dacă nu prin lingușirea și intrigile familiare — din nenorocire — altor emigrați din țara de unde ideal, nu poște trebuie să ni se aducă — măcar prin mîndra siguranță de sine, pe care ca anume ardeleni o avea. Și n-a fost decît bibliotecarul Statului-major, și la mormîntul lui, de unde lipsea Academia Română,

deși-i fusese membru corespondent, a vorbit doar un ofițer, coleg de slujbă.

N. Densusianu a strâns un material istoric prețios. El a închinat lui Horea o monografie extraordinară de bine informată, care va rămînea și ar merita să fie retipărită. A atras atenția asupra permanenței unei organizări politice la români din Ungaria, și în acest spirit a strâns, din cărți tipărite, cele cinci volume de întregire la colecția „Hurmuzaki“. Poate se va vedea ce ipoteze, desigur mai mult decît o dată curioase, se cuprind în cartea de muncă îndelungată în care pretindea să explice altfel decît toți ceilalți vremile străvechi ale acestor țări locuite și astăzi de români.

Dar mai interesant decît acest scris al său, care cuprinde informație bună și pagini ce nu vor muri, era el însuși. Trăia în acest bătrîn, coborîtor de nemeș din jurul ruinelor Ulpiei Traiane, nu mîndria romană, cum i-ar fi plăcut lui, ci o neînvinsă încăpăținare dacă. Și mai trăia ceva : conștiința tuturor suferințelor îndurate de ai noștri acolo, de la cel dintîi apărător al țării ardelenne căzut înaintea călăreților maghiari ai năvălirii, pînă la moartea silnică a tatălui său, în zilele cumplite ale revoluției de la 1848. Acest om părea, cu statura lui înaltă, cu aspra lui privire, cu bătrîneța lui dîrză, cu vorba-i puțină și sila de lume, icoana însăși a nenorocului nostru care nu se dă, a înfrîngerii noastre care în tăcere gătește, după cea din urmă luptă pierdută, clipa celei mai apropiate răzbunări.

Și e păcat că s-a dus în mormînt fără să aibă singura bucurie de care sufletul său fără zîmbet era în stare.

3 aprilie 1911

C. NEGRI

CUVINTARE LA DEZVELIREA STATUII LUI
LA GALAȚI

(17 iunie)

Întia oară se ridică în România statuia unui om pentru că, ajungînd foarte sus și putînd răzbate și pînă la cea mai înaltă culme a puterii și strălucirii, a știut să rămîie modest și sărac.

Căci Costachi Negri n-a fost ce merita, fără îndoială, să fie, ci a silit, cu toate puterile unei nobile abnegații, unei desăvîrșite uitări de sine, să nu i se dea nimic. El a păstrat numai atîta din ce poate asigura sîngele, înrudirile, talentul, energia, cît era de nevoie ca să poată servi țara. Și a cerut în schimb un singur lucru : să se răsfrîngă mulțămîta asupra prietenilor săi, cari s-au înălțat prin el, asupra domnului mare, căruia a știut să i se închine întreg. A fost o rază curată, bucuroasă că se poate confunda în lumina zilei ce se deschide.

Să ni dăm sama bine de însemnarea morală a acestui monument. Ridicat tocmai azi, deasupra egoismului fanatic de sine, a spiritului de facțiune gata să sfîșie și patria, a ignorării oricărui îndatoriri sociale și a negației criminale a oricărui ideal, el înseamnă nu numai omagiul unei națiuni adus virtuții politice fără de pată, ci și îndatorirea solemnă din partea tuturor celor buni de a urma, spre cîntea țării și triumful moravurilor bune, acest nemuritor exemplu.

Căci o țară nu se poate clădi nici pe cel mai netăgăduit avînt al unui suflet genial care urmărește cu mîndrie zborul aripilor sale puternice și încă mai puțin pe mărăcinii împleticiți ai dibăciei politice, ci numai pe nemișcata piatră de temelie a caracterelor ce s-au jertfit pentru ca să creeze o patrie. Și nu poate fi o mai mare jignire pentru astfel de eroi ai biruinții asupra patimilor omenești decît profanarea, prin zbu-

ciumul neînfrînat al patimilor, capriciilor și poftelor, a templului pe care, jertfindu-se, l-au ajutat să se ridice. Prin scris și prin învățămîntul școlilor sîntem datori a face ca România de mîine să fie vrednică în ce privește puritatea ideală de începuturile ei. Și înaintea chipului aceluia care i-a dat mai mult din ființa sa pămîntească : glorie, bogăție, fericire, s-o făgăduiască oricine mai are simțul celei mai înalte datorii a unui educator !

1912

OCF II 34—55

Dintre noi pleacă azi un călător foarte obosit. Timp îndelungat, cu nesfârșită rîvnă și cu silințele cele mai mari, a străbătut, între prieteni cu alte gînduri și între ajutători cari se gîndeau înainte de toate la sine, ținuturi în care, lîngă bogăția cea mai nemeritată, lîngă cultura cea mai zădarnică, lîngă cel mai obraznic triumf, se zbuciumă în adînc întunerec și în mare sărăcie, ca răsplată pentru toată munca ei fără răgaz și pentru toate jertfele ei fără sfîrșit, o întregă națiune. Și călătorul cel fără odihnă lăsă la o parte pe cei ce n-aveau nevoie de altceva decît numai de cîștiguri înnoite și de laudă proaspătă, pentru a îngenunchea înaintea celui căzut de greutate și a apropia de buzele lui arse băutura dătătoare de viață. Și a făcut așa an de an, pînă ce i s-a înălbit părul de muncă, pînă ce bolile osteneții s-au atins de dînsul și el însuși a căzut în marginea drumului celui greu, așteptînd ultima datorie față de dînsul.

Se vor îngrămădi cei din mîndrul Israel stăpînitor¹ cu giulgiu de in alb și cu miresme scumpe, ca să se știe pretutindeni că a fost dintre ai lor. Se vor bate cu pumnii în piept, vor presăra țărînă pe capul lor și vor striga tare, ca să se vadă și ca să se audă.

Dar el nu se va bucura de toată această îngrămădire, de tot acest zgomot. Cînd însă, din adîncurile, astăzi triste, ale mulțimii care l-a văzut adesea, care s-a mîngîiat prin el și a nădăjduit într-însul, se va ridica, sfielnic la fiecare, dar, la toți împreună, puternic

¹ Aluzie la aristocrația vechiului stat al Palestinei biblice, în opoziție cu poporul de rînd.

și zguduitoare pentru nesimțitori și pentru dușmani, strigătul durerii celei adevărate, acest om de bine, care a trăit pentru dreptul și pentru suferința altora, se va mîngîia în lumea cea nouă și va înțelege că oboselile care acum au încetat pentru dînsul n-au fost în zădar.

1912

OCF II 39—40

PROFESORUL PETRU RĂȘCANU

Cu cît se desăvîrșește învățămîntul nostru, cu atîtea școli, cu atîtea catedre, cu atîția școlari, din nenorocire scade numărul profesorilor, pe cari-i înlocuiesc oameni foarte cumsecade, foarte învățați uneori, avînd și talent oratoric adesea, dar cari totuși nu sînt profesori.

Un profesor adevărat a fost, ni-a fost atîtora, venerabilul bătrîn care s-a stins la Piatra, Petru Rășcanu. Din școlarul bîrlădean în epoca Unirii, care începea să cunoască viața publică transcriind înfrigurat manifestele partidului național, s-a făcut un institutor la Iași. Distingîndu-se, a fost trimes la Paris, unde a urmat cîtva timp la Școala de înalte studii, abia deschisă. Nu s-a întors cu vreo diplomă străină, și diploma din țară a luat-o tîrziu de tot, silit aproape, în ajunul numirii sale la Universitatea din Iași. N-a scris mult mai mult decît frumoasa-i teză de licență. Cîteva articole prin reviste, manuale de școală. A tipărit și unele discursuri.

Și totuși, al lui era un loc în învățămîntul superior, un loc însemnat, și pe care nu i-l putea disputa nimeni. Profesor de istoria greacă și romană, el nu va fi înlocuit în felul special în care-și îndeplinea chemarea. Bătrîn frumos și senin, cu fraza armonioasă și deplină, cu tonul sigur și liniștit, el era ca o ilustrație personală a materiei sale. Ascultîndu-l cum, fără o șovăire, fără o nesiguranță, fără o mișcare sau o intonație nervoasă, fără nimic din futilitățile¹ omului modern cu sufletul agitat și nemulțămît de sine, inegal și tulburat de continue lupte, ascultîndu-l cum deșira povestea sa cu o demnitate care-l înălța și făcea pe toți ascultătorii

¹ Tipărit : *fatalitățile*.

să se înalțe, înțelegeai bine că așa trebuie să se vorbească de elinii lui Pericle și de romanii Republicei.

Ori de păstram, ori de uitam știri despre lupte și nume de eroi, un lucru rămînea în suflete: că am gîcit, peste amănuntele primite, ce spirit de măsură, de pace, de zîmbitoare mulțămire omenească era în vremile acelea. Omul nu e totdeauna așa cum apare în momentul cînd își îndeplinește chemarea, dar nici prea deosebit nu poate să fie. Și, dacă așa a fost și cu Petru Rășcanu, pe buzele lui trebuie să fi încremenit, în momentul despărțirii de acest pămînt, pe care de mult nu mai calcă zeii, zîmbetul acelor care pot vedea pentru întîiași dată clar strălucirea Olimpului.

Va fi simțit că e binevenit acolo.

1913

OCF II 62—63

Șoimul nostru ardelenesc a lunecat din slava cerului și s-a sfărîmat de acest pămînt aspru, care-și răzbuna astfel pe acela ce tindea să se desfacă mai mult din robia lui cea grea. Vlaicu a murit. Cu aripile ultimului său zbor i s-a frînt și viața ; voința cea nebiruită s-a pierdut.

Și în adevăr nebiruită a fost această voință. Fecior de țaran fără carte, fără avere, fără sprijin, dintr-un neam căruia guvernul său îi vede numai păcatele, el s-a trezit într-o bună zi cu gîndul că e frumos să zboare cineva, că el poate zbura, că trebuie să zboare și că pentru aceasta e făcut pe lume.

A trecut, ajutat de cîțiva prieteni, toate piedecile neînțelegerii și neprieteniei și, la capătul atîtor încercări zădarnice, atîtor silinți înfrînte, el s-a pomenit, în sfîrșit, acolo sus, în cer, zburînd. De atunci n-a mai voit alta ; n-a căutat un rost în viață, o funcție, o ocupație, un coperemînt, o vatră de familie, o iubire, nimic... Îi ajungea doar că al lui era cerul, cerul întreg !

Și, cînd l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frîngînd împotrivirile vîntului, întrecînd negurile, neamul lui întreg, toți acei iobagi de ieri, setoși de libertate, de lumină, de neatîrnare, i s-au închinat nu numai ca unui fiu iubit, mai isteț și mai viteaz decît ceilalți, ci ca unui vestitor, ca unui simbol. Cînd în vijiitul lor nerăbdător porneau aripile, cînd pasărea de oțel se cumpănea singură sus, deasupra pămîntului, cînd se frămînta cu puterile cerești și le răpunea plănînd liniștit vulturește, li se părea că zăresc în viitor o altă minune : urmașii lor, seminția lor desfăcîndu-se de sub stăpînirea vechilor puteri, înfruntînd vrăjmășiile din urmă, zburînd tot mai sus peste dînsele și

odihnindu-se în lumina apoteozei victorioase. Și, de aceea, la nimeni nu s-a uitat nația cu ochi mai bucu-roși, scăldați în lacrimi și, totuși, plini de raze, decît la dînsul.

Astfel, tînărul care isprăvește astăzi în mijlocul durerii tuturor a fost un fericit, prin toată mărimea triumfului său, prin toată căldura iubirii ce deștepta în juru-i.

Și chiar acum, în clipa tragică, el a avut favoarea dumnezeiască de a sfîrși în lumea de sus pentru care trăise, care-l închisese cu totul și care-l jertfi.

Se uită bărbați politici, se uită scriitori de renume. Pe el, însă, nu-l vom uita. Oricînd îndrăzneala ome-nească va smulge aiurea succese strălucite naturii în-vinse, nu vom privi cu invidie pe acel învingător, ci vom zice cu mîndrie : Și noi am avut pe Vlaicu !

1913

LOCOTENENTUL-COLONEL I. MANOLESCU-MLADIAN

Bătrînul prieten din ceasul întii, care pînă la cea din urmă zi a vieții lui a rămas pentru noi același, a trecut la cele veșnice. Vechiul ofițer de ordonanță al lui vodă Cuza a închis ochii cîteva luni după ce văzuse pe marele său domn glorificat în bronz, și, cînd ziua de 24 ianuarie, a cincizeci și patra aniversare a creării patriei, se apropia de sfîrșit, legăturile lui cu lumea se desfăceau. Între coroanele împodobite cu tricolorul stătea întins trupul, scăzut așa de tare în uniforma lui cu trese largi de aur. Vorbeau bătrîni din vremea lui, vorbeau, cu glas vibrant, în cuvinte așa de frumoase și de mișcătoare ca ale colonelului Berindei, ofițer din oastea cea nouă, vorbeau prieteni. Desigur că era tristă, și altfel decît prin lacrimile familiei, urîta biserică de cimitir, goală, cu părăzii mîzgăliți de zugrăveli proaste. Și nouă, cari am purtat lupte grele sub ochii lui de bucurie încrezătoare, ni părea rău, foarte rău că la masa de președinte nu se va vedea, în adunările noastre viitoare, fața lui de ostaș, cu părul tăiat scurt, cu mustățile și barbișonul războinice, cu bunii ochelari patriarhali dați peste urechi și că nu vom mai auzi frazele lui, cam trecute desigur, dar spuse cu atîta tineretă energică într-un glas care nu îmbătrînise. Ni părea rău că sicriașul sărac pe care și l-a dorit se va cufunda în adîncul gropii deschise, ascunzînd pe acela care dormea acum întru Domnul.

Și, totuși, aveam toți, mai presus de durerea noastră, un sentiment de pace. El se desfăcea din acea față așa de liniștită, din acele relicvii de război care se odihneau lîngă dînsul, din acea veche sabie strîmbă, din acel chipiu de altă tăietură, care-și pierduse lus-

trul în fumul detunăturilor ucigașe. Din toate acestea care spuneau că înaintea noastră stătea o viață care s-a îndeplinit. Căci așa a fost viața lui.

Nu mai mare decît viața altora, dar întregă, deplină, împăcată cu sine. Ca ofițer a fost credincios domnului său și steagului, a fost bun pentru ostașii săi, a fost viteaz și loial față de dușmani. Ca om în lume, n-a lăsat dușmănie la nimeni și pe nimeni nu l-a urît. Ca părinte, a dat țării copii morali și harnici. Ca pârtaș la luptele politice, a urmărit idealul oriunde l-a văzut și nimic nu l-a putut depărta de dînsul. Și cînd, în apropierea celor optzeci de ani, îngerul morții a venit, el n-avea nici o cruzime în față, cum n-avuse nici o pripă în zbor: el sprijini pasul bătrînului care-l aștepta de mult și care-i era, acum, recunoscător pentru îndemnul tăcut spre odihnă.

Și pașnică va rămînea icoana lui în sufletele noastre, fără chemările dureroase ale celor cari mai aveau ceva de spus, de făcut, de iubit.

1913

CONSTANTIN ERBICEANU

DISCURS LA INMORMINTARE

În lacrimi se desparte o familie de soțul cel bun, de părintele duios, de ruda binevoitoare care nu uită pe ai săi ; cu ochi plini de durere privesc prietenii la acela care nu se va mai înfățișa decît în nelămurirea, tot mai ștearsă, a amintirilor, cînd învie trecător ceasurile bune și ceasurile rele din viața fiecăruia. Din ceasul despărțirii de pămînt a celui care nu va mai vorbi nimănuia și nu-i va mai fi nimănuia tovarăș de cale pe drumurile lungi și grele ale muncii, pe asprul drum neconținut al datoriei, pe scurtele cărări de flori ale mulțămirii, viața uriașă, fără de margini și fără de sfîrșit, a omenirii și a naturii care o trezește, o încunjură și o contopește iarăși cu sine, urmează și mai departe, ca și cum o parte din conștiința, din puterea, din înaintarea și din biruința ei nu s-ar fi întrupat, gîndind, simțind, luptînd, în acela căruia i s-a luat sarcina de pe umeri.

Și e în această jertfire a noastră, unul după altul, ca și cum n-am fi fost, o înaltă învățătură. Căci cu adevărat noi nici nu am fost. Ci numai faptele noastre au fost, și ele rămîn de acum înainte neconținut amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în viața celor ce vin după noi.

O faptă pentru oameni poate săvîrși oricine a știut, a îndrăznit să iasă din temnița rușinoasă a egoismului său. Dar, printre îndeplinitorii de fapte, cei mai fericiți sînt aceia cari cresc, prin gîndul lor prins în scrisoarea fără de moarte, conștiința despre sine a poporului lor și, prin urmare, a omenirii care în afară

de popoare nu poate să existe ; aceia cari prin truda lor l-au făcut să se simtă mai mult în rîndul seminiilor omenești luptătoare pentru lumină și fericire.

Printre aceia a fost învățatul pe care prin mine îl laudă astăzi — la ceasul cînd morții, înainte de a se da pămîntului, se încunjură de cele mai bune gînduri ale prieteniei și recunoștinții — Academia Română, care timp de patrusprezece ani l-a avut în mijlocul ei, și care cu greu îl va putea înlocui prin cineva mai modest, mai îndatoritor, mai îngăduitor pentru părerile altora, chiar atunci cînd el păstra cu mai multă energie credințe care au fost, în domeniul religiei creștine și al bisericii naționale românești, temelia nezuguduită a vieții sale harnice.

Fiu de preot, din rîndurile acelor răzeși în care doarme ceva din socotita vitejie, din smerita demnitate, din superioara cuviință a străbunilor, ostași din vremuri eroice, Constantin Erbiceanu, crescut la Socola, ctitoria domniței Sultana a Lăpușnenilor, școala de învățatură bisericească a fericitului părinte Veniamin, mitropolitul învierii noastre culturale, a primit din cei dintîi ani ca îndreptare pentru însușirile moștenite de la cinstiți, răbdători și neobosiți înaintași, înrîurirea hotărîtoare care se desfăcea din acele ziduri vechi de trei sute de ani, din acele rămășițe ale unui lăcaș de învățatură românească pentru Hristos Mîntuitorul și pentru acei cari cred în clădirea bunătății și frăției întemeiate de dînsul. În anii lui de școală la Iași, în acei ani în cari scaunul domnilor Moldovei se odihnea mișcat, cu gîndurile în urmă, după jertfa definitivă, ireparabilă a Unirii, în timpul cît a căutat în Atena teologică, pe care o cercetau clericii noștri tineri fără a-i închina nimic din iubirea pentru țară și pentru neam, el li-a urmat porunca pe care o primise de la chiar locurile lui de naștere.

Întors în țară acum o jumătate de veac, el n-a despărțit niciodată în viața sa simplă, zidită pe muncă și tot prin muncă mîngîiată, aceste două lucruri din care și-a făcut o singură și îndestulătoare țintă : iubirea devotată, intolerantă ca orice credință exclusivă,

care nu poate zbura pînă acolo de unde pămîntul întreg, cu toate ale lui, se vede încunjurat de același zîmbet al păcii, pentru biserică, în serviciul căreia a purtat, cu toată blîndeța firii sale, și arma polemistului, și nesfirșita curiozitate iubitoare pentru orice urmă a trecutului național.

N-a fost, dacă vreau specialiștii, un elenist acest începător, mult timp privit cu indiferență, dacă nu chiar și cu oarecare bănuială, al cercetării izvoarelor grecești privitoare la o vreme cînd, de voie ori de silă, au trăit laolaltă cele două nații care pot invoca în Orientul european străbuni înaintea cărora se închină și se va închina lumea.

Erudiția metodică, bogată în rezultate sigure, precise, n-a fost îndeletnicirea și nici chemarea lui. A trebuit să-și găsească singur un drum, și el a fost, natural, mai îngust decît al celor cari merg pe drumul mare cu credința că ei l-au făcut pentru că sub pașii lor s-au mișcat cîteva pietre ceva mai departe.

Dar, în schimb, el n-a fost expus să se admire pe el însuși, procedările sale fără greș, în rezultatele la care, nu fără multă osteneală, ajunsese. A gîcit greutatea prea mult ca să fie un diletant pretențios și nu le-a biruit îndestul ca să ajungă un erudit arogant. A rămas scotocitorul pasionat, care-și ținea pînă la aceste adînci bătrînețe sufletul viu prin hrana zilnică a unor succese științifice modeste, dar reale.

Am stat însumi lîngă prietenul respectat toată tîne-reța mea, de la venirea în București, din aceleași părți ale dragii noastre Moldove, pribegi amîndoi într-un mare oraș pe care nu-l înțelegeam totdeauna și căruia nu-i putem cere să ne înțeleagă cu totul, așa cum sîntem noi casnici, gospodari în casa și în știința noastră, fricoși de zgomot mare și de gesturi largi, stîngaci și sfioși pînă la capăt. De aceea și stăm noi, moldovenii, mai aproape unul de altul, și cu atît mai mult cînd viața ne strînge prin alte legături, ale tovarășiei științifice, ale comunității de ocupație, ale bisericii. Și te-am văzut astfel, cocoane Costachi, între ai tăi și între ai mei, mi-ai ținut în brațe copila

la sfântul botez, ți-am fost vecin de casă, tovarăș de bibliotecă, și la durerile mele cele mai mari am văzut, recunoscător, lacrimi în ochii tăi bătrâni.

Și, de aceea, la ultima salutare colegială a instituției noastre, să-mi fie îngăduit a-ți spune cât de mult rău îmi face această despărțire care lipsește știința românească de unul din bătrînii ei deschizători de cale.

1913

UN MORT CARE SE ÎNGROAPĂ :

I. CIOCAN

A murit bietul Ciocan, adecă, mai exact, pe răposatul Ciocan îl îngroapă azi. A murit la Pesta, spun ziarele, dar îl pun în mormînt la Năsăud.

Și așa și este : a murit la Pesta.

Biet om fără talent și chemare, s-a lăsat a fi făcut de Bánffy ¹, amicul său, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Pesta, obiecte pe care le știa cît și Bánffy.

Era un renegat de școală veche bietul Ciocan. Mîncea leafa și tăcea din gură. Nu scria : parcă era cineva care să i-o ceară ! Acuma își lasă averea, se zice, școlilor românești.

Și, cînd te gîndești la altfel de renegați de școală nouă, cari fac cărți și se mișcă neastîmpărat, te prinde un sentiment blînd pentru omul cuminte care a fost Ciocan.

În zilele lui Șeghescu ², o lacrimă pentru bietul Ciocan !

1915

OCF II 183

¹ *Destleriu Bánffy* (1843—1911) — om politic naționalist ungar.

² *Iosif Șeghescu* (n. 1873) — profesor budapestan, român de origine, a luat violente atitudini împotriva luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania (informație din 1940).

În Svițera, departe de castelul pe care i l-a dat recunoștința unui popor întreg, care din toate colțurile sfișierii sale a contribuit iubitor la aceasta, moare Henryk Sienkiewicz.

A spune despre dînsul că a fost un mare romancier, un mare psiholog, un mare scriitor, ar fi prea puțin. Și ar fi și de prisos. Cine dintre contemporanii noștri n-a cetit, nu cu ochii, ci cu bătăile inimii sale, ceva măcar din operele omului care, în *Bartec învingătorul*, a slăvit, zîmbind, pe bietul soldat polon al cauzelor străine, care, într-o serie de mărețe romane istorice, a făcut mai mult decît Walter Scott pentru Scoția sa medievală, și care, în *Fără dogmă*, a creat acel chip al Anielcei, superior tuturor figurilor de blînde femei jertfite care rătăcesc prin paginile scrisului modern? Sienkiewicz a fost însă, și în cel de pe urmă rînd al său, altceva, mai mare decît forma literară care i-a cucerit gloria. El a fost însuși sufletul polon, în părerile lui de rău pentru trecut, în mîndria de strămoși, în protestarea contra umilinței și apăsării de azi, în cultul bunătății și milei, de care sînt capabile numai popoarele foarte nobile și foarte nenorocite.

El moare prea tîrziu și prea devreme. Prea tîrziu ca să fie cruțat de priveliștea nespusei suferințe ale poporului său, și, pentru a se mîngîia la vederea biruinței, reunirii, reîntemeierii aceluia popor, prea devreme.

A doua zi, însă, după această înviere, dacă polonii, izbăviți, în sfîrșit, vor căuta un mormînt pentru a-i mulțami recunoscători, va fi mormîntul lui.

1916

OCF II 199—200

MOARTEA LUI FRANCISC-IOSIF

În mijlocul sălbatecului vuiet de arme care de doi ani înnebunește lumea și pe care l-a provocat el, cedîndu-și tremurata iscălitură de bătrîn sub manifestul infam al contelui Tisza, se stinge acela care părea că nu poate muri fiindcă nu s-a împlinit încă numărul nenorocirilor, al plăgilor ce trebuiau să cadă asupra capului său, Francisc-Iosif. Triste raze de soare răsfrînte în bălțile de sînge ale milioanei jertfite se joacă pe fruntea lui despoiată, și în locul plînsului duios pentru cei morți se ridică din patru colțuri ale pămîntului bocetul mulțimilor nesfîrșite de văduve și de orfani, dar pentru a-l blăstăma.

Noi n-o vom face.

N-o vom face noi, creștinii, în momentul cînd văile Olteniei sînt pline de soldații lui și ai tovarășului încoronat de care l-au legat grele lanțuri de înfrîngere în momentul cînd satele minunatelor ținuturi ard, cînd mîni brutale de ostaș străin, flămînd și libidinos, dărimă ușile bordeielor pentru a aduce despoierea sărăciei și rușinarea femeilor înnebunite de groază, în momentul cînd în inimile fiecăruia dintre noi sila izbînditoare sapă răni prin care viața noastră întregă pare că se duce.

Nu-l vom blăstăma pe „bătrîn“. Nu vom dori ca mormîntul lui să aibă aceeași soartă ca ale sfinților noștri domni, bătuți, după sutele de ani ai odihnei lor liniștite, de ghiulelele barbarilor turbați, cari poartă tot înaintea, în vechea „Valahie austriacă“, steagul negru și galben al celei mai fățarnice tiranii. Nu vom cere răsplătiri dumnezeiești ca toată neomenia și profanarea pe care o suferim să se prefacă în furtuna care să arunce în vînt cenușa lui și a strămoșilor lui.

Ne vom opri tăcuți înaintea acestui sicriu pe care-l apără uriașa fantasmă a Fatalității.

El n-a vrut tot ce s-a făcut sub dînsul și printr-însul. Nu era născut ca să voiască aceasta sau altceva. Tînăr aruncat de soartă pe un tron zguduit de revoluție, el a fost totdeauna jucăria puterilor care-l înălțaseră numai pentru a-l chinui. Proclamat între spînzurătorile revoluționarilor unguri, el a prezidat ca rege al Ungariei atîtea alte spînzurători. Păzit de rușii de la 1848 împotriva popoarelor sale rebele, el a lovit de două ori în Rusia, căreia-i datora existența statului său însuși. Salvat de românii din Ardeal, el a lăsat ca împotriva lor să se îndeplinească toate actele unei dezmățate tiranii. [...]

Știa așa de puțin din toate acestea, din orice nu era buna lui viață plăcută de burghez blajin din Viena ! Dar, și cînd voia mai mult să se ascundă de orice datorie pentru a gusta aceste plăceri modeste, Fatalitatea răsărea și în fața omului, după ce-și bătuse joc de onoarea suveranului. Ea îi arunca înainte cadavrele celor mai de aproape ai lui : fratele executat în Mexico, fiul cu țeasta zdrobită la beție, soția pribeagă înjunghiată la Svițera, moștenitorul doborît de gloanțe în Bosnia furată. În jurul lui, omor și nebunie. El ștergea sîngele ce-i țîșnise pe haină și se ruga de o îndurare care nu i-a fost îngăduită niciodată. Un uriaș ar fi fost frînt fiindcă ar fi luptat ; el s-a plecat la toate și a trăit astfel optzeci și șase de ani.

Îl va înmormînta Wilhelm, împăratul german, și cu dînsul va îngropa însuși viitorul Austriei. Iar asupra mormîntului aceluia căruia „nimic nu i-a fost cruțat“, cezarul hunic va vărsa, după datina strămoșilor păgîni, sîngele milioanei pe care se gătește încă să le înjunghie.

1916

OCF II 247—249

Constantinopolul căzuse. Constantin Paleologul, cel din urmă dintre moștenitorii lui Carol cel Mare, pierise luptînd pentru lege, cinste și drept, de sabia turcilor năvălitori cari veniseră să prefacă în robi ai lor pe aceia cari sprijiniseră pînă atunci Împărăția de Răsărit. La Sfînta Sofia ecteniile pentru „împărații încununați de biruință“ tăcuseră, clopotele fuseseră coborîte pentru a face din ele tunuri cu care cuceritorii să sfărîme și creștinătatea apuseană, palatul cezarilor, care văzuse atîta glorie lîngă atîtea crime, stătea pustiu, și Mohamed al II-lea, oprindu-se înaintea singurătății lui părăsite, lăsa să cadă de pe buzele desprețuitoare ale celui ce se știe stăpîn desăvîrșit și veșnic cuvinte din jălania orientală, pentru ruina „Curților din Efrasiab“. Un Stambul nou-nouț se născuse, cu sultanul său, cu vizirii săi, cu ienicerii și spahiii, cu hogii și ulemalele¹ unei vremi nouă, care lăsa mîna lui aspră, strivind, peste bucuriile și credințele unei lumi isprăvite. Ce-au făcut grecii, aceia cari pînă-n ultima clipă și-au zis romani și au socotit împărăția transmisă de vechea Romă ca singura putere legitimă în lumea întregă ?

Multă vreme ei s-au ținut deoparte. Înaltul demnitar bizantin s-a retras într-un colț de oraș, într-un colț de țară unde nu-l știa nimeni. Bogătașul care-și pierduse averea, prin jaf sau prin foc, s-a apucat de muncă, pentru ca să asigure o nouă existență cinstită la ai săi. Ostașul care dezbrăcase zalea și dăduse jos coiful a dus în retragerea lui dîrză dorul zilelor care nu se mai puteau întoarce. Mai tîrziu, numai ambiția a făcut să răsară cite un renegat, care, blăstămînd lupta pierdută și desfăcîn-

¹ *Ulema* — membru al clerului otoman.

du-se din tot mediul moral al nației sale, batjocurind icoanele și tăgăduindu-și crezul, se îmbulzea la ușa vreunui puternic dintre turci și, prin toate mijloacele, solicita grația, cerșea mila de a fi privit ca unul dintre dinșii, dintre cei mari și tari acuma, dintre culegătorii bielșugului și împărțitorii favorurilor. Dar, cînd trecea călare în scumpul caftan cusut cu aur, nicăieri el nu întîlnea decît privirile încruntate ale celor ce-i fuseseră frați, și buzele mormăiau ocări și afurisenii contra ne-rușinatului pe care puterea dumnezeului adorat pînă atunci nu-l trăsnește în clipa chiar a lepădării de lege.

Cînd se întîmplă, însă, așa ceva, o asemenea grozavă catastrofă, elementară, care încremenește pe neamurile slabe, dar trezește la un nou avînt de refacere și răsplătire pe celelalte, e de mare interes să se vadă atitudinea scriitorilor, a celor cari pot ținea un condei pentru a mărturisi despre ce se gîndește între tîmplele celorlalți și despre ce se bate în inimile lor. În societatea bizantină, cutare dintre povestitori — căci ea n-avea poeți — a pomenit, ca Gheorghe Phrantzes, cu adîncă evlavie de împărații, stăpînii săi, de curtea lor cea creștină, de străduințele pentru păstrarea unei țări amenințate și de lacrămile ce se vărsau neștiute în colțuri de strălucitoare ietacuri — și aceasta pentru a trece la ultima rezistență din provincie, la tot ce s-a făcut pentru ca măcar într-un ungher depărtat să se ție sus crucea. Cutare altul a vorbit, în stilul elinilor celor mari de odinioară, despre lupta și truda întregii lumi creștine, în apărarea ei contra patronului păgîn : Chalkokondylas. Dar este unul înaintea căruia, deși ești dator a-i cere lămuriri despre ce a văzut și știe, te oprești totdeauna cu un dezgust pe care nimic nu-l poate opri. Critobul din Imbros s-a apucat — de ce să mai întrebăm care i-au fost motivele ? — să zugrăvească isprăvile lui Mohamed al II-lea, ale ucigătorului și profanatorului, ale celui care, călcînd peste trupurile apărătorilor jertfiți ai Constantinopolei în agonie, a intrat plin de sînge în biserica lui Iustinian și a răsturnat altarul cuprinzător al sfintelor taine și al unor tradiții de o mie de ani și jumătate.

Cu îngrijire, alegîndu-și cuvintele, cumpănindu-și frazele, potrivindu-și colorile, împărțindu-și cu meșteșug capitolele ca să dea o bună impresie de total, el s-a consacrat să înfățișeze urmașilor care au fost începuturile, cum s-au desfășurat cuceririle, în ce chip s-au serbat triumfurile, pe ce se sprijină drepturile (!) „împăratului celui nou“.

Cartea lui, *Viața lui Mohamed al II-lea*, avea ca scop să facă pe acest barbar sîngeros — căci ce alta putea el să fie, cu toate calitățile lui militare și politice, pentru un bizantin, pentru un grec ! — a fi ascultat, a fi iubit de aceia cărora doar un singur lucru nu li luase : dreptul de a munci și pentru hrana lor, o dată ce dau tiranului tot ce este de nevoie pentru întreținerea și răsfățarea lui.

Ce scîrbă !

Dar ceva te mai mîngîie străbătînd aceste rînduri, care și după o mie cinci sute de ani revoltă, la neamuri străine, prin infamia lor.

Întîi că nici un cuvînt din ce scrie canalia nu atinge sfințenia luptei pe care, orice s-ar fi întîmplat, Bizanțul era dator să o dea ca să nu rămîie lumii amintirea că el a fost sugrumat în genunchi, sărutînd haina asasinului.

Și, al doilea, că lăudătorul păgînului și apăsătorului, sufletul de Iudă care, făcînd vînzarea, nu vrea să creadă în putința unei învieri, a fost — între atîția oameni — unul singur.

1918

OCF II 341—344

BĂTRÎNUL MEU ELEV

La Agapia, în Munții Neamțului, s-a stins profesorul ieșean Vasile Botez. Numai celor din orașul lui, colegilor, câtorva elevi li e cunoscut numele' acestui dascăl de istorie, cum, în ce privește studiile, cunoștințele, talentul, sînt așa de mulți, ca dînsul și mai mult decît dînsul. Căci Botez nu s-a deosebit nici prin studii, nici prin elocvență, nici prin publicații. Dar iată ce-l păstrează și-l va păstra totdeauna în amintirea mea pe bietul bătrîn.

La Iași, deși n-am fost niciodată profesor acolo, am ținut, ca deputat, și poi după ce nu mai eram deputat și acum în urmă, doi ani de zile întregi, ca pribeag al luptei naționale, multe lecții din deosebite domenii ale istoriei. Cînd în aula neîncălzită, de înghețam cu toții, a Universității, cînd în amfiteatrul de la Anatomie, în miros de cadavre și cu muștile infecțioase bîzîind uneori lîngă noi, cînd într-o cămăruță de la Liceul național, la lumina lumînării aduse de-acasă de una din ascultătoare.

Afară de anume momente, rari și trecătoare, eram puțini, foarte puțini la aceste lecții. Uneori zece, douăzeci de persoane. Dar printre ele mare lucru să fi fost dacă, dintre atîția profesori de istorie, lipsea Vasile Botez. Asculța. În capul rotund, pleșuv, cu ochii mici, grămădit în umeri, se petrecea o neobișnuită operație de continuu control al cunoștințelor sale. Uneori șoptea, alteori auzeam răspunsul dat cu anticipație întrebărilor mele dialectice. Aceste lucruri Botez le știa. Și ce bucuros, ce mîndru era că le știe! Unde era, însă, explicația nouă, ideea originală ori măcar faptul necunoscut, repede lua creionul și, în carnețelul lui, însemna. Nu era

să ție curs despre această materie pensionarul. Dar ce are a face ? Însemna. Pentru el, pentru a nu fi în urmă, pentru ca să poată, la cea dintii ocazie, să dea din cap că și aceasta o știe.

De ar avea învățămîntul cel nou mulți profesori ca acel bătrîn elev !

1919

OCF III 24—25

CENTENARUL NAȘTERII LUI CUZA-VODĂ

Astăzi, vineri, se împlinesc o sută de ani de la nașterea lui Cuza-vodă. Un domn care nu s-a născut din neam mare, care n-a avut o cultură superioară, care n-a protejat artele, care n-a înălțat clădiri menite să rămâie, care n-a strâns în jurul său pe fruntașii prin talente ai neamului, care s-a arătat indiferent față de opinia scrisă. Un român care n-a iubit solemnitățile și care nu s-a gândit că ar putea să poarte, dacă nu coroana vechilor domni independenți, măcar cuca¹ lui Alexandru Ghica și a lui Bibescu, a lui Mihai Sturdza. Un stăpînitor care nu s-a deosebit prin fapte de milostenie, prin mari așezăminte pentru ajutorarea semenului său. Un monarh care nu și-a însemnat numele între ale voievozilor celor cucernici — căci a bruscat pe un mitropolit și a „stricat legea“ canoanelor — ori ale celor virtuoși, căci a fost aplecat patimilor pămîntului și a crescut în palatul său copii cari nu erau ai doamnei. Și, în sfîrșit, un domn care n-a purtat nici un război, n-a cîștigat nici o biruință, n-a adaos o palmă de pămînt țării așa cum o apucase.

Dar Alexandru Ioan I a întrupat lupta de veacuri a săracului țaran român, veșnic obijduit și jignit, peste marginile suferinții omenești, contra acelor exploata-tori, din toate neamurile și cu nici un suflet, pe care el i-a fixat cu numele de „ciocoi“ — ceea ce înseamnă (s-o știți bine), nu o clasă socială, ci o categorie politică și economică, o varietate morală degenerată a omenirii.

¹ *Cucă* — căciulă înaltă, uneori împodobită cu pene (de struț), pe care o purtau domnitorii români în timpul ceremoniilor.

I-a sfidat, în ciuda tuturor legăturilor pe care le avea cu dînşii, s-a bătut vitejeşte cu ei şi, a doua zi după împrăştierea care a fost, de fapt, sămînţa cea bună pentru viitor, a căzut prin răzbunarea lor. Erou şi mucenic al aceleiaşi cauze, de aceea a rămas pentru poporul nostru nu idolul de o clipă, ci neuitatul părinte şi binefăcător.

Veşnică fie amintirea lui !

1920

OCF III 35—38

QUIDDE

Germania revanșistă mai are un trădător de urmărit și de pedepsit.

E profesorul, istoricul Quidde.

Acest rău patriot — al cărui nume se cetește acum în lumina verde a urii conaționalilor săi, cari cred că o țară nenorocită are ca întâia datorie nu să se refacă, material și moral, pe sine, ci să provoace din nou nenorocirea, cât mai deplină și mai neîntârziată, a altora — nu e la cea dintâi greșală a sa față de nația care l-a născut.

În adevăr, sînt vreo treizeci de ani — dacă-mi aduc bine aminte — de cînd același scriitor era amenințat cu alte fulgere pentru că-și permisesese, în plină strălucire a domniei lui Wilhelm al II-lea, împărat și rege, considerat de majoritatea germanilor ca un nou Lohengrin, înfățișare cavalească a rasei, să găsească oarecare similitudine între tînărul cezar germanic îmbrăcat în platoșă de argint și Caligula însuși.

Caligula, maiestatea-sa împărătească ! Dar se poate o blasfemie mai teribilă decît aceasta ? Toți zeii din Walhalla urlau de mînie, și Wotan era gata să trăsnească pe acest profesor obraznic... Dar, vezi, vremea a trecut, și an de an, zi de zi, dreptatea nerespectuosului cunoscător al trecutului roman și al prezentului nației sale ieșea mai limpede la iveală.

După întîiul farmec de noutate, monarhul care scria în cartea de onoare a primăriei din Berlin dictonul homeric că „nu e bună stăpînirea a mai mulți, ci unul să fie stăpînitorul“ destăinuia prin gesturi dezordonate ce se ascundea sub exploziva-i genialitate falsă : imensă vanitate a lucrurilor cum nu le-a mai făcut nimeni, patima furioasă de a uimi.

N. Iorga la Vălenii de Munte
(colecția familiei)

Catinca Iorga, născută Bogdan (1905)
(colecția familiei)

**N. Iorga — Portret
(colecția familiei)**

**„Universitatea populară” de la
Vălenii de Munte (colecția familiei)**

Actul însuși al războiului a încheiat demonstrația : istoricul avea dreptate.

Dar el se îndărătnicește s-o aibă încă mai departe. În locul unui om vărsînd pe nas ca un zmeu focul patimei sale și întinzînd dinții să mănînce jeratec ca un cal năzdrăvan e un popor întreg. Germanul învins nu se rezignează.

El nu caută în el pe vinovatul catastrofei, ci aruncă răspunderea asupra acelor pe cari i-a atacat. Propria lui însănătoșire-i e indiferentă, numai să cadă asupra dușmanului urgiile iadului.

Din colțul lui, Quidde, acum gîrbovit de bătrînețe, judecă. Răspingînd pentru el ispita nebuniei încunjurătoare, el cere poporului său un curajos examen de conștiință, o hotărîre eroică împotriva propriei lui dureri și sfătuiește să se crească noua generație, sălbătecită sistematic, după principii de bunătate și de înfrățire.

Nu va fi ascultat. Dar vreme multă nu va trece în Germania lui Ludendorff și Hitler, și, poate, din nou el va auzi cu urechile de om viu vechea constatare : Quidde a avut dreptate.

1924

OCF III 159—161

A murit omul prin ale cărui idei — intrate în cercul de viziune al diplomaților la capătul războiului, impuse prin valoarea intervenției americane și menținute cu o energie nezguduită — trăim noi astăzi între hotarele statului național aproape deplin, întemeiat prin voința însăși a mării majorități de locuitori ai lui.

Și, dacă ideile lui ar fi fost sincer adoptate pînă la sfîrșit, astăzi Societatea Națiunilor n-ar fi prea adeseori redusă a exprima deziderate, ci în legătura ei, primită cu convingere adevărată, s-ar rezolvi toate problemele încă deschise și care vor rămînea probabil tot astfel pînă la noi vărsări de sînge.

Acel care a izbutit a stabili o așa de binecuvîntată realitate și a începe îndeplinirea unui și mai îndrăzneț program a jucat un astfel de rol, unic în istoria omenirii, prin două împrejurări care nu pot fi îndestul de prețuite.

A vorbit în numele unei țări, mare cît o lume, care era în deplin acord, măcar în ce privește sfîntul principiu al liberării popoarelor prin dreptul lor de autodeterminare, cu șeful său oficial. Și, mai ales, pentru că propunerile lui nu veneau din chibzuirea cît de deșteaptă a unei situații de fapt, ci din tezaurele neprețuite ale unei ideologii la care ajunsese prin gîndirea unei vieți întregi.

N-a fost o lecție mai usturătoare decît aceea care s-a dat Europei, mîndră de cugetarea ei milenară, de către acea societate americană pe care cei mai mulți o considerau ca închinată cuceririlor materiale.

Un binefăcător al omenirii s-a trecut din viață. Nu, însă, fără a lăsa formula, simplă și mare, prin care opera lui poate fi continuată.

Dacă Wilson ar mai fi rămas să conducă soarta marii republici de peste Ocean, dacă ar fi reușit să miște mai departe opera de împăciuire politică la care i se ducea gândul, el ar fi trecut poate și la alt capitol din orînduirea lumii: la acela, așa de important și de greu, al noilor așezări economice.

Am ajuns acolo, în adevăr, încît războaiele nu mai sînt pornite din capricii sau pasiuni de suverani, atît de reduși în acțiunea lor, nici din neastîmpărul unei clase militare, nici din furia nesocotită a unor mulțimi fanatizate, ci din necesitatea — tristă necesitate! — de a învinge, altfel decît prin calitatea și cantitatea producției, pe un adversar economic.

Trăim în faza asasinatelor în masă, cu milioanele, pentru a servi interesele producătorilor industriali, cari string o nație întregă în jurul avîntului de cucerire, de înlăturare, de cotropire.

A stîmpăra această furie de producție anarhică și prea adeseori inutilă, a cruța și mijloacele naturii și energiile umanității, a distribui roluri prin care popoarele să se completeze în loc să se împiedece, a supune munca rasei noastre unui program din care să poată folosi oricine, această reglementare ar fi, fără îndoială, după aceea a statelor naționale de drept național, cea mai mare pe care, astăzi, o poate dori conștiința lumii.

A stabili apoi, după mulțămirea cui se află în statul pe care l-a vrut și a știut de ce-l vrea, și aceea a muncitorului care lucrează la ce și-a ales și, știind că ajută la altceva decît cîștigul capitalistului, adesea anonim, a pune problema socială, ca și cea politică, pe bazele conștiinței umane, aceasta ar încorona opera lui Wilson.

Cine o va face cîndva, atîta timp după moartea inițiatorului, nu va uita, însă, tot ce se cuvine acestuia.

1924

OCF III 170—172

AMUNDSEN

Vorbea un politician de duzină, ministru în guvernul „utilităților” momentane, și, punînd în relief importanța activității sale și a castei de care se ține, arunca de sus — o, cît de de sus ! — desprețul său universităților, unde o mare parte din profesori, spunea el, sînt inferiori semenilor săi, ca și intelectualității care nu ar fi singura în drept a se mîndri cu ce face și cu ce poate.

Era miezul nopții, și mirosuri cadaverice pluteau în parlamentul călcărilor de drept. Fără voie am avut atunci viziunea pe care lumea întregă o are astăzi cînd i se duce gîndul către regiunile pustii ale Nordului încă nedescoperit.

Un om e acolo cu o ceată de credincioși. N-au avut parte la nimic din bunurile pe care le împrăștie politica arivismului și săturării. Mînat de singura patimă a cuceririi pentru știință, acela căruia nu-i trebuie în știință lauri noi a pornit cu un curaj de viking spre ghețele polului pentru a găsi sau a muri.

Și iată că nu e om cult pe coaja globului care să nu uite toate grijile și interesele zilei pentru a rosti, cînd s-a pierdut urma eroului, o rugăciune pentru Amundsen.

1925

OCF III 202—203

BRUSILOV

Generalul Brusilov, conducătorul de pe vremuri al armatelor rusești din Galiția, a murit.

Ce departe părem de vremurile cînd, luni de zile, în neutralitate și în agonia luptei noastre de apărare, ochii tuturor erau îndreptați spre mersul acțiunii sale, cînd acest nume rusesc trezea speranțe nebune sau umplea de deznădejdea iluziilor înșelate !

Și, amintindu-mi de vremurile acelea cînd sufeream așa de grozave chinuri sufletești în țara cea mică, amenințată, învinsă, ruptă în bucăți, comparîndu-le cu această întinsă și frumoasă țară de astăzi, lăsată în pradă numai ambițiilor personale și dorințelor de îmbogățire, toată lumea amestecîndu-se, fără deosebire de rang, în haosul poftelor dezlănțuite, ce curată și sfîntă pare nenorocirea de ieri față de această fericire stropită de toate noroaiele intrigilor !

1926

OCF III 216

Prin dispariția lui Vasile Pârvan cultura românească suferă una din cele mai grele pierderi, mai mult decât aceasta : una ireparabilă. Nu se va găsi nimeni care să unească darurile cele mari adunate în cel care așa de răpede părăsește o glorioasă carieră : cunoștinți arheologice și istorice de o imensă bogăție, o rivnă nesfârșită alături de cea mai sistematică muncă, grija de cel mai neînsemnat detaliu alături de îndrăzneala celor mai înalte ipoteze.

Toate făceau din el un arheolog privit ca egalul oricui ; în străinătatea cea mai cultă, înfățișează mai cu autoritate acest domeniu. Dar, inaugurînd și conducînd cu un prestigiu atît de incontestabil o nouă eră în istoria veche și preistoria țărilor noastre, el era încă mai mult. Talentele lui de organizator erau excepționale. Dovadă, cele două frumoase publicații periodice pe care le-a dăruit științei mondiale. Dovadă, mai ales, crearea unui învățămînt al arheologiei din care a ieșit o întregă pleiadă de tineri erudiți cu cari orice nație s-ar putea mîndri. Era și un scriitor de mari însușiri, căruia nu-i era teamă de nici una din cutezanțele modernismului, care-l încînta.

Fără a fi un filosof în sensul specialiștilor, mintea lui superioară obișnuia să răscolească problemele mari, care pe atîția din noi ne încremenesc în atitudinea unei reverențe tăcute. Era unul din șefii tineretului asupra căruia avea o aproape mistică influență. Cuvîntul lui cu profetice penumbre era primit în aceste cercuri ca al unui oracol.

Și idealistul convins, cu gîcirea supranaturalului, va fi el, oare, azi, în stăpînirea tainei grozave care ni-l răpește așa de curînd ?

1927

OCF III 236—237

AMINTIREA LUI PAPIU ILARIAN

Depart, într-un sat ardelean, se serbătorește foarte modest amintirea lui Al. Papiu Ilarian.

O epocă interesantă a istoriei Ardealului învie la rostirea acestui nume. O țară neliberă. Mase țărănești care abia și-au cîștigat drepturile politice. Intelectuali crescuți cu sacul de mălai și bucata de slănină adusă de părinți de acasă, în școli care sînt o sărăcie plină de suflet. Casele frunțașilor acestui popor sînt ca ale unui preot de sat, goale și curate. Oameni de frunte călătoresc în căruță, pe cergi. Mîndria cea mare e să știi carte, să te așezi astfel alături de căpeteniile neamurilor mai favorizate de soartă. Înaintea nimănui nu se ridică mai respectuos pălăria decît înaintea profesorului, a scriitorului, care impune, în hăinuța lui ieftenă, pentru ce este în comoara minții lui. Cînd trec munții, acești oameni vin la noi ca niște cenzori aspri de moravuri, ca niște judecători incoruptibili, ca niște preoți neînfricoșați ai idealelor înalte și întregi. Prietenul lor este omul de bine, cît de modest; dușmanul lor e orice trîntor care se lăfăiește în binele nemeritat.

Am avut și eu dascăli de aceștia.

Așa era în Ardealul lui Papiu Ilarian, acum trei șferturi de veac.

1924

OCF III 238—239

Pentru liberarea Ardealului nu s-a cheltuit numai muncă electorală și, ici și colo, puțină agitație, ci gând și scris.

Știu bine că așa ceva nu mai are preț astăzi ; mai mult chiar, experiența mea îmi spune că a le avea este un păcat, un mare păcat, care poate condamna pe cineva și la neizbîndă politică. Dar nu mai puțin respectabili în viață, regretați la moarte trebuie să fie aceia cari prin suflet au lucrat asupra sufletului omenesc, izvor al tuturor celor bune, cum poate fi și început al celor mai rele.

Valeriu Braniște, care se duce astăzi dintre noi, a fost aceasta, și atîta : cărturar, profesor, scriitor, gazetar — mai ales gazetar, pe un timp cînd în țara lui roabă nu era un loc mai expus decît acesta.

A gustat temnița pentru liberă expresie a gazetăriei sale. A gustat-o de la dușmani, cari nu știau că prin sila făcută ideii se prăbușesc toate regimurile. Iar după ce visul lui a devenit faptă...

...După aceea de două ori a căzut la alegeri.

Să ni fie rușine obrazului !

1928

OCF III 244

Între marii ardeleni, Bărnuz e, fără îndoială, cel mai departe de noi, cel mai puțin în legătură cu ideile și sentimentele noastre de azi. Cine mai crede astăzi, chiar între bătrînii cari l-au ascultat în tinereța lor vorbind despre indestructibila, eterna idee romană înaintea bunilor, molatecilor moldoveni, cari n-aveau mutră de legionari¹ pe front, cine mai crede în ereditatea romană lăsată nouă, numai nouă, romani puri și neschimbați, în posibilitatea refacerii Romei aici chiar și numai aici, în ineluctabila datorie de a da din noi singuri, perfectă și completă, toată lumea de chestori și de pretori ?

Dar omul unei singure viziuni și unei singure misiuni cuprinde, în ciuda unor teorii perimate, în aspra lui viață, de cremene și de criță, un învățămînt.

E tipul vechiului ardelean, care, închis în teoria lui măreață, nu vede nimic împrejur. A stat acolo la Iași ca între ruinele unei necontestate Rome, pe care vraja asprului său cuvînt — pe care abia de l-or fi înțeles țărani de la 1848 — ar fi putut s-o ridice în picioare. Într-o viață politică născîndă, el nu și-a reclamat nici un rol. N-a văzut decît orizontul iluziei sale și n-a ascultat decît glasurile care-i vorbeau de dînsa.

Cu buzunarul gol — aveau togele buzunar ? — cu capul scutit de vanități politice, s-a întors, prin unguirimea pe care o vedea neplăcută, dar trecătoare, ca

¹ Legionari — la romani, ostași care făceau parte dintr-o legiune.

să meargă, obosit, dar nu înfrînt, la *Dii manes*¹ în
anul cutare *ab urbe condita*.

El n-a lăsat nici un urmaș.

1930

OCF III 319—320

¹ *Dii manes* — zeii mîni (lat.) : sufletele celor morți, considerate ca
divinități protectoare.

La o parte de atenția publică, a Ardealului chiar, s-a dezvelit la Turda statuia lui Ioan Rațiu. Generația de astăzi, grăbită să-și valorifice drepturile pe care cu atîta generozitate și le atribuie, va fi făcut un semn mental de întrebare în fața acestui nume, care pe vremuri a avut un așa de mare răsunset. Se vor fi găsit de aceia cari să servească ignoranței lor față de trecut o biografie cu datele cronologice necesare. Eu vreau să-i dau și o interpretare.

Acum jumătate de secol, conducerea românilor de peste munți scăpa din minile clerului. Marele Șaguna murea neînțeles și părăsit.

S-a simțit nevoia unui mirean care să facă el ce fusese pînă atunci în sama „preoților cu crucea-n frunte“. Și s-a prezentat de la sine un om zdravăn trupește și sufletește, nu popular prin cuvînt, nu măgulitor prin patimi, nu dibaci în a găsi mijloacele de a ajunge, de a se menține și de a reveni, și nici un artist în materie de prestigiu, înveșmîntat în tăceri solemne și în izolări impunătoare. Ci un caracter.

Un caracter neînfrînt. Om de da și nu. Om de orice riscuri. Om care moare pe cuvîntul lui, la datoria lui. Orice material s-ar fi întrebuițat pentru monumentul lui, marmură sau bronz, mai tare a fost sufletul acestui om, a cărui tradiție, din nenorocire pentru Ardeal, a murit cu dînsul.

1930

OCF III 321—322

ANDRÉE

L-au găsit în Nordul neexplorat, l-au găsit întreg, păstrat cu îngrijire în sicriul său de gheață.

Plecase cu gândul să dea științii lumi nouă, și furtunile polului l-au prins, culcându-l alături de cei din urmă tovarăși ai lui. Acolo, în învelișul lui rece, el a așteptat ziua descoperirii, care trebuia să vie.

Nu e, oare, în tragedia exploratorului suedez cu planurile mari, cutezătoare, pe care nedreptatea sorții l-a înțepenit pe blocurile de gheață, ca un simbol?

Astfel, din mijlocul unei societăți neînțelegătoare și crude față de cei mai buni ai săi, cercetători îndrăzneți ai viitorului pornesc pe drumul luminat de un ideal care nu e al vremii lor. Ei cad în drum, la capătul ultimelor eforturi, ca să nu se mai ridice. În gheața nepăsării acelor timpuri triste, ei se păstrează, însă, întregi și frumoși.

Până la timpul când frunțile respectuoase se pleacă asupra rămășiții intacte a gândului și a faptei lor.

1930

OCF III 335

Acel care, la o vîrstă de patriarh, a închis ochii în America a fost, fără îndoială, unul din cei mai mari creatori în domeniul tehnicii, unul din cei cari au răzbunat mai mult asupra naturii dușmane geniul omenesc, și prin posibilitățile de legătură între oameni, și prin punerea la îndemîna tuturor a plăcerilor artei, a fost cel mai glorios binefăcător al umanității în vremea noastră.

Inventatorul neobosit a fost, în același timp, un om bun și făcător de bine, care, în fiecare descoperire, s-a gîndit înainte de toate la cît pot folosi semenii săi din noua taină pe care a smuls-o materiei mute și oarbe.

O viață de o puritate de cristal a fost neconținut legată de activitatea vrăjitorului științific, care n-a cunoscut odihna.

Cei cari fac deosebire între însușirile sufletești și datoriile morale, arogîndu-și privilegiul de a fi mai răi decît alții fiindcă decît alții se simt sau se cred mai deștepți, ar putea lua exemplu de la americanul simplu și modest, căruia, totuși, în orice oraș de cultură un monument ar trebui să dovedească recunoștința față de măreața lui faptă.

1931

OCF III 345

A murit cel mai mare poet francez, care era despre partea tatălui o româncă.

Nu e locul în câteva rînduri, a doua zi după moartea ei, să se arate ce loc unic a cîştigat în literatura franceză, în a lumii întregi, femeia care crease din bielşugul sufletului ei, din tot ce poate da o ascendență intelectuală, din îndrăzneala de a face cu desăvîrşire nou, din nespusa ei iubire de lumină și de viață, din eroica protestare contra întunerecului și a morții o sensibilitate poetică pe care nimeni n-a putut-o imita, de care nimeni nu s-a putut apropia măcar și care e formula cea mai delicată a ce are mai intim și mai misterios sufletul modern.

De la înaintașii români ea a avut acea moștenire de poezie care, prin bunica ei, soția lui Dumitrachi Bibescu, bun gospodar oltean, îi venea din neamul, atît de înzestrat literar, al Văcăreștilor. Tot romantismul ei este de acolo. Dar simțul ales pentru formă are și altă origine : tatăl mamei ei, ambasador al Turciei la Londra, Musurus, a fost traducătorul în grecește al lui Dante.

Pentru nu știu ce cuvinte spuse într-o clipă de capriciu, smuls idealismului ei de acea amintire a Eladei, care e în sufletul oricărui închinător al frumuseței, s-a aruncat împotriva ei, poetă franceză prin toată creșterea pe care o primise, printr-o înstrăinare de copilă de care nu era vinovată, învinuirea că și-a renegat nația. Eu, care am propus și reușit ca Academia Română s-o numere printre membrii ei de onoare, cred cu toată convingerea că între cine cîntă mediocru în românește după inspirații total

străine și între cine aduce, genial, acordurile misterioase ale sufletului nostru într-una din cele mai mari literaturi ale lumii e de preferat cu admirație acesta.

1933

OCF III 870—871

VICTIMA DIN VIENA : CANCELARUL DOLLFUSS

Bestia umană, stăpînă pe soarta lumii în atîtea prîvinți, a mai făcut o victimă. Un grup de conspiratori în uniforme de polițiști au pătruns în palatul guvernului și au împușcat pe cancelarul Dollfuss.

Piere un om de o energie extraordinară, sărac, de moravuri simple, fără nimic din falsul prestigiu al dictatorilor obișnuiți, un servitor devotat al micii lui țări, pe care credea că trebuie s-o ție la o parte de tulburatele valuri ale imperialismului german. Dollfuss nu era un magician, și el nu plastrona¹. Funcționar într-o țară deprinsă a asculta de oamenii în funcție, el nu dispunea de mijloacele care creează și mențin pe idoli.

Pentru el era o scădere, pentru succesiunea lui — un avantaj. Fiindcă el e dintre oamenii cari se pot înlocui.

Oricine va crede ca dînsul în două lucruri : că un popor nu poate fi mînat cu bombe la o stăpînire care nu-i place și că oamenii bombei merită ștreangul, va putea face la Viena ceea ce a făcut acela pe care l-au suprimat briganzii comandați de acolo unde un mort mai mult nu interesează.

Și, în această apăsare, conștiința tuturor oamenilor de bine, supraviețuitori ai unei civilizații morale moarte, va fi cu dînsul.

1934

OCF III 390—391

¹ A *plastrona* — a poza, a face pe grozavul.

HINDENBURG

Greoiul soldat aproape nonagenar, care figura ca președinte al statului cîrmuit, reformat și însîngerat de Hitler, s-a stins după ani întregi în cari a dovedit cîtă deosebire este între un mare general care distruge pe dușman și între un om politic care zi de zi se lasă distrus de un rival, fie el chiar ieșit din fundul unei aventuri cutezătoare.

Alegerea lui Hindenburg, care a emoționat atunci așa de puternic lumea întreagă, era în legătură nu cu talentele de alt ordin ale mareșalului, ci cu o speranță, cu o iluzie a poporului german : aceea că s-ar putea dărîma tratatele dezonorante și mutilatoare, că Germania, cu acest învingător în frunte, ar putea fi din nou ce a fost.

Și așteptarea era zădarnică : fostul supus al maiestății-sale celui de al doilea Wilhelm a fost mai pașnic decît orice burghez așezat, pe baza insignificanței sale, în scaunul confecționat din ideologia¹, astăzi complet nimicită, de la Weimar.

Atunci, în chip firesc, același popor german, stăpînit de aceeași chinuitoare obsesie, s-a adresat aiurea. Cineva a cutezat să afirme că această operă o va face el, care e în stare să așeze Germania, răzbnută, în fruntea lumii întregi.

Și atunci acei cari voiseră pe Hindenburg președinte l-au ridicat pe Hitler ca „prinț“ al nației.

Bătrînul a tăcut. Poate și el credea că acest nou-venit va săvîrși minunea de care el însuși, care știa ce este

¹ Autorul se referă la ideologia republicană a sòcial-democraților de dreapta.

războiul, s-a simțit, de la început, incapabil. Va fi avut el în clipa când închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate sub conducerea lui Adolf I, devenit împăratul „Reichului al treilea“, pe care el l-a creat ? Ori poate a binecuvîntat pe Dumnezeu că-l ia înaintea catastrofei pe care o pregătește acesta ?

1934

OCF III 392—393

Cu toată vîrsta lui înaintată, știința românească pierde în Gheorghe Bogdan-Duică, încetat din viață subit la Brașov, locul nașterii sale, pe unul din cei mai activi și mai spornici scriitori ai ei.

Făcea parte dintr-o generație războinică, și vijelios, aprig peste orice considerații, călcînd în picioare și înrudire, și prietenii și sfidînd orice critică, a fost acest erudit care avea și ceasuri de poezie — ca bun traducător în versuri — dar care, înainte de toate, simțea nevoia să-și descopere un dușman fie și între cei mai de aproape de dînsul și să caute a-l distruge, gata, de altfel, să reia de a doua zi relațiile neținute în samă în clipa înțeleștării, care era pentru dînsul o necesitate și o voluptate.

Tovarășul de tinereță al lui Coșbuc a înfruntat în Ardeal autoritatea mitropolitului Miron Romanul, și, trecut în Bucovina, a purtat război cu guvernatorul austriac Bourguignon. Iar cînd s-a așezat la București, a alergat îndată după o țintă pentru noi campanii, pe care le-a dus, nedrept, dar desigur sincer, cu oricine i-a răsărit în cale avînd alte idei și alte metode. Ca învățat — și a fost unul dintre românii cari au știut și cercetat mai mult, uimind prin formidabila sa informație — el vădea aceeași tendință dominantă a puternicii sale personalități.

În strîngerea știrilor mari și mici, mai ales mici, căci migala îl îmbăta de bucurie cu nesfîrșitele surprinderi ce prepară, el avea aerul unui răsturnător de stînci, care le rupe și le sfarmă pentru nisipul de care caută a se folosi, fie și ca să-l arunce în vînt. Nici o

piedecă nu-l oprea în avântul cercetărilor sale. Și ce ieșea din această trudă era neașteptat de nou, stabilindu-se legături a căror delicateță ar fi scăpat privirii, oricît de atente, a altuia.

Dintr-un subiect de nimic el crea o întreagă lume, de care acest amoretat de microcosme se îmbăta. A studiat și cunoscut adînc filosofie, pedagogie, istorie, istorie literară, adunînd din banul smuls familiei sale sărace biblioteci scumpe, pe care, apoi, grăbit să scape de dînsese, le dăruia, le împărțea, le-ar fi distrus. Se pare că era în fundul sufletului său un om adînc simțitor, care ascundea această lature, vădit umiltoare, prin brutalități voite. Cu atît mai adîncă a fost părerea de rău a acelor cari, prețuindu-l și iubindu-l, au fost împiedecați, prin surprinderile unui temperament voit bizar, de la eolaborarea care ar fi folosit tuturor.

Munca lui, însă, o va întîlni oricînd oricine va cerceta domeniile în care, oprindu-se, fie și numai o clipă, el s-a dovedit stăpîn.

1934

Doctorul Ion Cantacuzino era însăși întruparea integrală a puterii, voinții și inteligenții omenești, un exemplar de rasă cum trebuie veacuri pentru a-l dăruia unui popor.

O vitalitate imensă respira din trupul său voinic, din superbu-i cap de rege barbar ducîndu-și oștile la asaltul Romei rîvnite, din podoaba bogată, acuma albă, a părului care-i aureola fruntea, din strîngerea de mîna puternic prietenească, din ochii strălucitori de lumină, bunătate și veselie, din inflexiunile glasului în care era simfonia însăși a acestui tare ritm de viață pe care vrîsta nu-l scăzuse.

Cugetarea lui atîngea toate domeniile științii și toate înfățișările frumuseții, unind o cunoaștere profundă cu o aleasă eleganță în prezentare, dar mai presus de toate cu o coloratură pitorescă absolut personală, și, la acest uriaș sanguin jucîndu-se cu teoriile și jonglînd cu ipotezele, nu fără oarecare scînteie de îndoială ironică în privirile care nu s-au aprins niciodată de acea prostească încredere în ce ți se pare că este și pe care lumea o numește convingere și o stimează ca atare, din cînd în cînd porneau duioase unde de simțire, care arătau larga generozitate a inimii. Cine a lucrat cu dînsul a simțit-o din cînd în cînd.

Unii au abuzat de această însușire mărinimoasă. Nu era chip să-l ferești de o asemenea exploatare: era prea bun pentru ca să consimtă măcar a o recunoaște.

Un astfel de om, dintr-un neam care a stăpînit din secol în secol, nu se poate să nu se intereseze de politică. El o vedea în linii mari, care se urcau sus, spre un ideal de libertate umană în care nu era nimic din preocupările de partid și de club. Orice mișcare în

acest sens putea conta pe dînsul, și el i se dădea întreg. Se putea ca a doua zi s-o uite, cînd, oricît ar fi lăsat să se întrebuițeze numele său pe vreo fațadă, el scăpa definiției, se revolta, în adîncul său, contra ideii că aparține la cineva, sau la ceva care a devenit o doctrină.

Era în acest domeniu cavalerul steagului liber, și ce putea fi un program pentru inteligența care vînturase toate ideile, dînd fiecăreia ceva de la dînsul numai așa ca o eleimosină¹ pentru săraci!

Fără gestul lui, viața intelectuală a țării va fi ceva mai îngustă și simțitor mai rece.

1934

OCF III 407—408

¹ *Eleimosină* — milostenie (gr.).

S-a dus întemeietorul cel adevărat, păzitorul sta-tornic, cinstitul și harnicul străjer al cărților, așa de multe și de scumpe, aflate, așezate, catalogate și cu strășnicie apărate de dînsul, însuși sufletul viu al Academiei Române, zeul ei tutelar, viu acolo pentru eternitate — Ioan Bianu.

Ce nu jertfise el acestei instituții, a cărei bibliotecă, a cărei rînduială sînt un ajutor neprețuit pentru cer-cetători și o mîndrie pentru țară! Bine pregătit, dus prin străinătate la studii serioase, format de conducă-tori ai cercetărilor romanice, scriitor de talent, cu sufletul simțitor și cugetarea sigură pe care le-a arătat în frumoasele sale discursuri la Academie, el și-a inter-zis o activitate științifică pentru a se consacra unei strivitoare gospodării culturale, în care aducea o ne-biruită energie. Ani întregi, ca profesor, s-a mulțumit doar cu o obositoare și umilă catedră de liceu.

Marile lui însușiri veneau din vînjosul trunchi ță-rănesc ardelean, a cărui ramură, dintre cele care nu mai răsar, era el. Cineva, aruncîndu-i injuriile curente la noi, a vorbit de paie pe care a dormit copilul de pe Tîrnave. Somn meritat prin muncă pe floarea uscată a cîmpului părintesc! De acolo a venit acest blăjean de veche modă și de sacră tradiție, așa cum l-am cu-noscute, iubit — și uneori și răbdat: cu disciplină de roman întîrziat care nu știe înduplecarea și cu ascunsă inimă dulce de cioban doinind din fluier.

El a murit spre optzeci de ani, întreg și tînăr, fiind dintre aceia cari par a lăsa prietenilor tot ceea ce au fost.

1935

OCF III 436—437

UN VECHI ELIN ÎN PARIS : MAURICE CROISSET

Am fost la mărirea slujbă catolică pentru acela care pînă la vîrsta proorocilor a stat frumos și drept, continuînd tipul bătrînilor dăruți cu euprepie¹ eleanică, profesorul Maurice Croiset.

Și la noi oricine a atins studiile grecești a trebuit neapărat să-l cunoască și să se inspire de la dînsul, de la gîndul lui senin, de la fraza lui de armonie și claritate. Dar ce fericiți au fost aceia cari au cunoscut pe om !

Tot era la el proporție și armonie. Truda grea a apuseanului care trăiește numai pentru știință și-i smulge dureros tainele care nu se dau ușor, nu-l crispase și slutișe, nu-l încovoiasse și nu-l zbîrcise. La catedra sa de la Collège de France, pe fotoliul său de la Academia de inscripții, septuagenarul, octogenarul, nonagenarul stătea ca un înțelept al vechimii pe marmura băncilor ateniene. Afară, ceața se întindea și se strîngea înapoi, picături cădeau din neguri, urlete de sirene și vîjiiri de motoare tăiau un aer gros și obscur, strigăte nervoase trime-teau unde spre fereștile sălii, iar el stătea liniștit, străin de aceste toate deșănțări ale unei vremi triste și chinuite, și în colțul gurii zîmbea o ușoară lumină răsfrîntă din Atena lui Pericle.

Ce păcat că ultimii supraviețuitori ai epocii lui Socrate și lui Fidias se pierd astfel fără urmași !

1935

OCF III 438—439

¹ *Euprepie* — înaltă ținută (gr.).

AVEM SUFLETE EROICE : BĂNCIULESCU

La Cairo, într-un spital, otrăvit cu doctoriile luate pentru a putea cât mai iute să plece, s-a stins marele, neobositul aviator Bănciulescu.

În activitatea publică, plină de zvonul deșert al intrigilor în serviciul poftelor dezlănțuite, care poate da impresia că, într-o fază de șovăire morală, de atîta lucru am ajuns a fi buni, viața, care ni se relevează acum o dată cu vestea acestui trist sfîrșit între așa de depărtați străini, e o mîngîiere, un îndemn, mai mult chiar : o asigurare.

Strălucitul ofițer fusese aruncat la pămînt în cursul unui zbor către apus. Picioarele i-au fost zdrobite și au trebuit tăiate. Pe cine oare, după o așa de grozavă nenorocire, nu l-ar fi cuprins deznădejdea, căutînd doar un colț de lume unde să se ascundă mîndria așa de crud rătezată ?

El, însă, n-a capitulat. Nu numai că tinereța lui s-a hotărît să lupte, oricum, pînă la capăt. Dar n-a părăsit nici cariera, chemarea pe care cu atîta iubire o îmbrățișase.

Zburător a voit să rămîie. Și cu protezele care-i înlocuiau picioarele pierdute a străbătut văzduhul de la un capăt al lumii la altul, o dată, de mai multe ori, pînă ce boala a izbutit să răpuie această extraordinară energie care-l așază între cele dintîi rînduri ale epopeii aeriene din timpurile noastre, capabile și de cele mai nobile îndrăzneli.

Oamenii mici și mulți pot să urmeze cu forfoteala lor. Pentru zilele mari știm astfel că avem suflete eroice...

1935

OCF III 446—447

UN ÎNTEMEIETOR : DOCTORUL BRÎNZĂ

Inaugurîndu-se Grădina Botanică, de acum înainte nu numai templu al științei, pe care sînt bucuros că l-am ajutat să se isprăvească, în scurta mea trecere — dezastroasă, cum o știu toți idioții — la Instrucție, dar și loc de înseninare al Bucureștilor, s-a dezvelit un bust al doctorului Brînză.

Încă un om al începuturilor.

O, măreția acestor începuturi, fără public, fără îndemn, fără o mîină de sprijin, fără un cuvînt de recunoaștere, fără măcar siguranța că opera ce s-a pornit va fi dusă mai departe ! Dar ce sfînt lucru, știind toate acestea, să stăruie mai departe pe calea unde te întovărășesc rînjirile ieftenelor ironii, amestecate din cînd în cînd și cu piatra de praștie a unui copil, cu bolovanul aruncat de un nebun.

Doctorul a lucrat așa. Voia ca și țara lui să-și aibă grădina botanică, laboratorul. Îi era milă de darul lui Dumnezeu din flori și smerite buruieni pe care-l cuprinde țara, menită pare că, prin blăstămul potrivit al Satanei, să rămîie veșnic neștiută.

La locul lui, între plantele lui, doctorul Brînză zîmbește acuma. *A fost* pentru cine să lucreze.

1935

OCF III 455—456

HORAȚIU AL ROMEI ȘI HORAȚIU AL LUMII

Comemorarea lui Horațiu are, desigur, și azi o valoare mondială, fiindcă în latina lui meșteșugită, din epoca lui August, el înfățișează pentru oricine, din orice vreme, idei generale și sentimente care, dacă nu stăpînesc toate pe toți, au trecut și trec prin inima oricui.

De aceea a și fost cetit, înțeles, iubit și urmat ca o mică biblie a omului foarte om, cu însușirile și scăderile scumpei și bieteii noastre umanități, în toate timpurile și de oameni din toate clasele.

Copiii din școli, chinuiți de gramatică și urmăriți de ideea „notei la limba latină“, au trebuit să simtă și ei că în paginile manualului cu note explicative neroade este o viață, aceea spre care tinde și ființa lor.

În ceasurile libere, smulgîndu-se de la truda și monotonia vieții, atîția oameni maturi au găsit o mîngîiere în această așa de plăcută, de *insinuantă* tovărășie. Și pe banca din grădina casei de retragere, pensionarul civil sau militar a suspinat la gîndul că „anii se duc“, *eheu, labuntur anni!* Unele din formulele lui poetice au intrat, oarecum, în graiul obișnuit al oamenilor culti și au stabilit, în timpuri mai bune decît cele de azi, ca o legătură între popoare. Horațiu este al tuturor, fiindcă orice a găsit o expresie la dînsul, harpă răsunătoare melodios a tuturor curențelor. A fost și pentru cel ce-și caută harnic de ogor, încîntîndu-se de frumusețile naturii, dar și pentru cel care, cu coroana stropită de vin pe frunte, își îmbrățișează iubita, la capătul ospățului. L-a prețuit și cine a învățat de la el versul sprinten ce se pare fără constrîngere și pentru d-l profesor care a explicat *Arta poetică* a dăătorului de legi, pe care tîlmaciul l-a înțeles îngust și dur.

Dar și cui dă vieții un scop și o îndreaptă spre înălțimile lui nu-i poate fi străin acela care, cu tot sîngele lui amestecat și vulgaritatea unei condiții de libert, cu toată înstrăinarea de orice direcție politică, a izbutit să cînte Romei un *carmen saeculare* și a proclamat, cu profetic glas de inspirat, ce este și ce poate fi „omul tare și îndărătnic în voia sa, *fortis et tenax propositi*“.

1935

OCF III 473—474

G. M. Murgoci, a cărui amintire, zece ani după moarte, a fost încunjurată de simpatia statornică a geologilor, n-a aparținut numai acestei corporații științifice, căreia, fără să fi căutat să se impuie la locuri de conducere, i-a făcut atîta cinste prin munca-i statornică, prin adîncile cunoștinți cîștigate, prin puțința sa de a descoperi, îmbogățind știința.

A fost pînă ce l-a doborît, încă tînăr, boala, ba chiar peste lungile și nespusele suferinți ale unui corp cu desăvîrșire zguduit, care părea că se desface în bucăți, a fost însuși tipul românului întreg, doritor de a ști orice, de a se deprinde cu orice împrejurări, de a primi pe umerii săi zdraveni orice fel de sarcină și în stare a birui greutățile de la început și a crea. Ani de zile, la *Sămănătorul*, la Institutul sud-est-european, în pribegia de la Iași, la întoarcere, așa l-am văzut și l-am cunoscut.

Era o întrupare a vieții, a vieții care simte nevoia să se arăte, să cucerească, să se bucure de biruința cîștigată. Și aceasta din prisosul energiilor, adunate în rătăcirile prin munți și de-a lungul șesurilor țării, al rasei lui de păstori mocani, cu ochii la toate zările și știind să-și despice un drum spre dînsule. Petrecea, muncea, călătorea cu același avînt.

În toate ducea sinceritate și simplitate. Era incredințat de tot ce spunea și încălzit de tot ce stătea să facă. Din atîta adevăr ce era în el ajungea la înfățișări naive și copilărești și se lăsa, adeseori, la îndoială sau la boală, tratat așa ca un copil, mulțămînd cu acel zîmbet care i-a rămas totdeauna tînăr.

Avea un real falent literar și a lăsat pagine de antologie. Ca dar al vorbirii firești, spontanee, nu voi uita minunata povestire a drumurilor lui de cercetător

prin Asia Mică : erai acolo, de fapt, împreună cu dînsul. Dar ce-l stăpînea mai mult din tot ce ştia şi înţelegea era *pămîntul*.

Pămîntul, cu straturile lui, a căror explicare la el ajungea înţeleasă şi pentru un profan. Pămîntul, cu vлага lui, din care creşte pînea. Pămîntul, cu oamenii lui, cu acei oameni pentru a căror împrăştiere a luptat. Pămîntul, cu drepturile ce dă unei rase, şi de aceea s-a străduit pentru unitatea statului român.

Pămîntul bun, care l-a iubit şi el — şi l-a cerut de vreme la sine.

30 mai 1936

I. POP FLORENTIN

A murit un om care nu voia să moară, care și-a impus să nu moară și căruia-i lipseau numai trei ani ca să atingă sută.

S-ar fi crezut că a murit printr-un accident, fiindcă o astfel de voință trebuia să biruie pînă și cea osîndă stupidă și ridicolă a morții, care ne așteaptă pe toți.

A fost profesorul meu de filosofie — și ce filosofie!... A „agentului conștient“, pe care el l-a păstrat, tare, neînduplecat, sigur și rece, pînă în pragul veacului pe care a vrut să-l trăiască, dacă nu să-l întreacă. Profesor blînd, timid și sec, care-ți permitea să și cetești „la lecție“, din cartea sprijinită pe spinarea colegului din față, și care nu se supăra cînd ușa desfăcută din țîțîni cădea la atingerea mîinii sale delicate.

Nu-l știam cine e. Nu cetisem nuvelele din *Convorbiri literare*, care vădeau o inspirație personală și o deplină stăpînire a graiului din acel Ardeal unde se născuse și din care venise foarte tînăr. Nu-mi dădeam samă ce poartă subțea cea largă frunte bombată, unde nu era numai „agentul conștient“ și „formula matematică a frumuseții“, ci și uimitoare profeții în domeniul descoperirilor, ca aceea a telegrafiei figurilor și scenelor, cu care mă urmărea cîndva pe peronul gării din Cluj.

Un om neobișnuit, dintr-o rasă tare ca stîncă, fie și într-un delicat trup, disciplinat pentru adînci bătrîneți. Un amestec de raționalist pedant și de visător mistic, cu oarecare aplecări către bizareri copilărești.

În fond, toată generația lui, cînd a avut originalitate, era așa.

4 septembrie 1936

OCF IV 182—183

Franța a pierdut pe cel mai mare dintre lingviștii ei, pe omul cu scăpărări geniale, despre care se poate zice că știa și pătrundea cu mintea toate limbile de samă ale lumii.

Din această imensă cunoștință, Meillet scotea principii pe care, pînă atunci, nu le putuse fixa nimeni. Tot ce era ca operație sufletească în formele cuvintelor îl atrăgea și îl pasiona. Gîndirea lui puternică descoperia operațiile de o extremă fineță, prin care gîndul, așa de greu de prins, devenea grai și, peste alte fenomene ale minții, graiul mergea mai departe.

Avea o înfățișare de preot oriental omul cu barba lungă răsfirată, cu ochii oboșiți sub ochelari, cu discreta înfățișare atît de cucernic modestă. Dar, cînd începea să deslușească teoriile sale, verva se ridica simpatică și convingătoare din acel mărunț trup oboșit de muncă.

Paralizia-l lovise, și cei cîțiva ani din urmă n-ău fost decît un lung chin. Moartea a fost miloasă puind capăt acestei umiltoare suferinți.

25 octombre 1936

OCF IV 188—189

SIMBOLUL DE LA SATU-MARE (VASILE LUCACIU)

S-a dezvelit la Satu-Mare, lângă locul unde a fost preot, monumentul lui Vasile Lucaciu.

E un simbol în legătură cu acela care a fost însuși un simbol, un mare și glorificat simbol.

Se dădea lupta eroică pentru drepturile poporului român de sub coroana Sfintului Ștefan, dar mai ales de sub apăsarea unei trufașe clase de magnați și a unei caste de funcționari dresați savant pentru prigo-nire. Erau în rîndurile ostașilor nației noastre avocați elocvenți înaintea tribunalelor, subtili cazuiști juridici, oratori parlamentari cari făceau onoare tribunei, erau profesori cari știau să predice de pe catedră și scriitori pentru cari limba românească n-avea nici un secret. Dar pentru mulțimile pe care se sprijină o astfel de apărare n-ajungea acest mănunchi de intelectuali. Tre-buia omul care să întrupeze, în ființa sa văzută, în ținuta și glasul său, în atitudine și gest, această luptă. Și chemarea socială să fie din acelea care îngăduie, care impun revelația agresivă a profetului.

Cu fața lui de romană frumuseță severă, cu trupul de atlet, cu glasul tunător, cu mișcarea poruncitoare a brațului, cu haina de preot, ca o togă de tribun, Vasile Lucaciu întrunea aceste însușiri. Războiul național își avea, peste căpeteniile adevărate, icoana consacrată, zeul după vedenia căruia aleargă cetele credincioșilor.

Și pe urmă — pe urmă nimic.

Era un om ca oricare și — mare dovadă de înțelepciune — nu și-a dat osteneala să pară a fi mai mult decît era.

Astfel, nu și-a stricat acei moment reprezentativ în care a încremenit în mintea unui popor întreg înainte de a se turna în bronz monumentul de astăzi, în care, din nou, întrupează, la un ceas de tăgăduiri, rezistența nebiruită a neamului nostru.

16 decembre 1936

OCF IV 194—195

PIRANDELLO

Italia a pierdut pe unul din cei mai de seamă scriitori ai ei, dar nu dintre aceia cari reprezintă mai bine spiritul italian, în care trăiesc însușirile sufletești pe care niciodată nu le-au pierdut, nici în cele mai rele vremuri, urmașii vechii Rome.

Căci Pirandello era, înainte de toate, un sicilian, iar neamul de acolo are în vinele sale elemente care vin din vechea îndoială elenică, din obișnuința sofistică a jocului cu ideile, din aplecarea de a considera realitățile drept iluzii mai mult decît iluziile drept realități și, pe lângă aceasta, tendința arabă de a despica firul în patru și de a se pierde în lumea lucrurilor infinit de subtile.

De aici tot extraordinarul dintr-un teatru care nu samănă cu celelalte, ca unul care prezintă urmărirea metodică a consecințelor unei bizare închipuiri sau calcă și dincolo de hotarele comediei decente pentru a urmări un caz interesant de psihologie.

S-ar zice : un tovarăș al lui Bernard Shaw. Dar irlandezul, celtul acesta, cu ascuțitul zîmbet de răutate și de despreț, acest profanator și al morților pentru a face să scapere flacăra albastră a satanismului său, aparține altei rase, și, mai ales, nu are în el, în ce privește forma, frîul de disciplină romană care n-a lipsit italianului.

Pe acesta îl regăsim frate cu buna noastră măsură romană în altă lature, cea mai puțin cunoscută, dar mai durabilă din opera lui : povestirile.

Acolo e un adevărat farmec de simplitate bună și uneori duioasă, ori dacă e vorba de vînzarea dureroasă a livezii de măslini, ori dacă o maimuță își sugrumă în somn stăpînul, ori dacă profesorul închis în gîndurile

sale, de nu mai știe mânca și dormi, ia pălăriile plouate de pe bănci drept ascultătorii înaintea cărora perorează.

Cu acesta ne cunoaștem, și ne recunoaștem numai în acesta.

1936/7

OCF IV 196—197

AMINTIREA LUI PETRU LICIU

Foarte răpede dispăre amintirea, afară de cărțile de istorie a profesiunii lor, pentru aceia cari, ca mari artiști, au compiectat și înălțat prin interpretarea lor pe toți poeții scenei.

Nu e așa pentru Liciu.

El n-a fost numai omul capabil să deie viață sufletelor celor mai deosebite, prin scînteia animatoare care era în sufletul său însuși. Nici o profesiune și nici o chemare n-ar fi putut cuprinde întreg un om așa de adînc uman.

La el, cultura înaltă, puțerea dramatică, statornicia de caracter, credința față de ideal, prietenia devotată, dorința de a ajuta, nevoia de a iubi erau unite și cu cea mai încîntătoare modestie, pentru a crea unul din acele foarte rari tipuri morale care nu se pot uita.

Plecat așa de tînăr dintre noi, stingher, afară de un tată așa de bătrîn, care l-a plîns pînă la moarte, el se păstrează înduioșatei noastre memorii și cu tot farmecul existențelor prea nobile și prea curate ca să le poată păstra prea multă vreme pămîntul.

27 april 1937

OCF IV 208—209

LA SICRIUL UNUI GENIU ITALIAN : MARCONI

Marconi n-a murit : el a încetat de a trăi. Sau, mai curînd, el s-a mutat în toți aceia cari servesc genialele lui descoperiri și, mai ales, în aceia cari sînt meniți să le ducă mai departe.

A încetat de a trăi Marconi — aceasta înseamnă numai atîta : că Natura și-a răzbunat, prin exercițiul legilor ei de fier, pe acela care a cutezat a-i descoperi atîtea din marile ei secrete. Și de acuma, pînă se va mai ivi unul ca dînsul, șirul acestor descoperiri s-a oprit. Drumul care ducea la izvorul tainelor, pînă la el nepătrunse, s-a închis.

Era, cu toată mama irlandeză, venită dintr-un popor de sentiment și de mare imaginație, care n-a dat nici un mare inventator, un italian în toată plenitudinea cuvîntului. Adecă, atunci cînd cineva este în adevăr italian, un roman.

Cu mulți s-au luptat romanii și au biruit, cu multe neamuri pe care le-au distrus ori le-au prefăcut. Dar, înainte de toate, și ei, cei vechi, ca și acest dictator al legilor firii, ca și acest *imperator* al misterelor, n-au putut suferi tirania brutală a Naturii. Ci, de la început, au înfruntat-o și au silit-o să îngenunche.

Marconi era astfel din neamul acelora cari spărgeau munții, cari deschideau drumurile în pustie, cari supuneau rîurile și le strîngeau în hotarele de piatră peste care n-aveau voie să treacă.

Dominator prin acel *ingenium*¹ al cărui nume l-a dat limba lor romană și oamenilor de geniu, și înginerilor.

¹ *Ingenium* — pricepere, talent (lat.).

Fiindcă și unii și alții, fii ai puterilor lumii, știu să
li arate că și-au găsit, în sfârșit, stăpînul.

28 iulie 1937

OCF IV 219—220

MOARTEA UNUI PĂGIN : LUDENDORFF

Ludendorff n-a „adormit întru Domnul“, de care s-a despărțit violent, ca de un intrus semitic în templul zeilor strămoșești, ci, oasele avînd să-i fie astrucate¹ la Tannenberg, cu eroii, el s-a dus cu sufletul său setos de luptă, de biruință și de stăpînire în Walhalla lui Odin și a zeilor acelora nemilostivi.

Războiul cel mare pentru stăpînirea lumii de către rasa singură avînd drept la aceasta a fost provocat și întreținut de spiritul lui.

El l-a gîndit ca teoretician, l-a pregătit ca organizator, l-a condus ca strateg și tehnician. El, cu siguranța oamenilor unei singure idei și unei convingeri absolute, l-a însuflețit.

Povestirea lui stingace n-ajunge ca să arăte ce a fost el în imensul avînt german pentru posesiunea pămîntului întreg.

Cînd s-a văzut învins, el nu și-a văzut greșelile, pe care, așa cum gîndea el, nu putea să le aibă, ci a căutat vinovăția aiurea și a descoperit ca făptaș al nenorocirii pe Răstignitul de la Golgota.

Asupra lui, sprijinit pe mitologia arică a strămoșilor, a pornit el un război, pe care, încetul cu încetul, și l-a însușit maifericitul rival, ajuns, el, șef al poporului german.

Și azi păgînul, care și-a răzbunat, merge să ducă solia ultimei și marii sale biruinți contra divinității semitice zeilor Nordului, cu mîinile roșii de sînge și cu ochii de înfiorătoare gheață.

22 decembre 1937

OCF IV 235—236

¹ A astruca — a înmormînta.

ÎNAINTEA UNUI MORMÎNT (GHEORGHE ȚIȚEICA)

În marginea cimitirului plin de amintiri, lângă rîpa care-și așteaptă alte rămășițe omenești, a fost coborît acum două săptămîni un om care nu va putea fi înlocuit.

Despre ce a fost profesorul Gheorghe Țițeica pot vorbi specialiștii în studiile matematice, și cea mai strălucită dovadă a valorii sale a fost, acum cîțiva ani, invitarea la Sorbona, pentru a da acolo lecții într-o ramură de știință pentru care nu se afla nicăiri unul mai competent. De sentimentele ce se aveau pentru dînsul în străinătate mărturiseau legăturile de strînsă prietenie ce păstrau cu dînsul, vechiul elev român al Școlii normale din Paris, cu ușile închise străinilor, foștii lui colegi. Iar năvala de flori revărsate asupra sicriului său arăta cît de iubit era el în cercurile unde i se cheltuiseră atîția ani învățămîntul.

Dar *casa lui de om public era Academia Română.*

Acolo, secretariatul fusese multă vreme al strictei gospodării create de hursuzenia lui Dimitrie Sturdza, om grozav la socotelile mărunte în toate domeniile. „Degetul magic“ cuprindea în el o întreagă corectitudine și o disciplină cu fiori. Pârvan, plin de mari planuri romantice, s-a așezat în acel rost cu gînduri de transformări revoluționare, întipărite de personalitatea lui năvălitoare. A trebuit Țițeica pentru ca secretariatul academic pe cinci ani, menit a-i aparține pe viață, să-și capete o definiție care va rămînea.

Academia e o bogătașă scăpătată și prădată de stat, care-i face milă din cînd în cînd. Dîm ce-a avut i-au

rămas mai mult griji și îndatoriri. O nesfârșită stăruință și un simț al împrejurărilor se cere pentru a le stăpîni. Firea de țaran răbdător și stăruitor a lui Țițeica a putut s-o facă.

Dar cum a gospodărit el acolo e nu numai o lecție de finețe, ci una de înaltă morală.

23 februarie 1939

OCF IV 297—298

UN MARTIR AL ȘTIINȚII ȘI DATORIEI : GHEORGHE LONGINESCU

Vechiul meu prieten Gheorghe Longinescu s-a dus la Focșanii nașterii sale ca să se așeze pe veci lângă mormîntul, plîns îndelung de lacrimile sale, al fratelui, profesorul de drept, Ștefan, de care-l lega, ca și de ceilalți fii ai negustorului focșănean, admirabile sentimente de familie, care nu mai sînt din vremea noastră.

Nu s-a știut decît de un cerc restrîns ce a fost viața acestui om de bine. O groaznică tragedie pe care el a primit-o cu atitudinea unui erou care era în același timp și un perfect creștin, împăcat cu sarcina care căzuse asupra lui.

De tînăr încă, el orbise aproape cu totul. O iluzie de vedere laterală. Un altul s-ar fi cufundat în întunericul desperării sale. El, însă, a luptat.

Chimist pasionat pentru studiile sale, el a făcut, decenii întregi, să i se cetească din cărțile și articolele pe care nu le putea petrece cu ochii. Și a dictat cercetări proprii, a căror tipărire n-o putea supraveghea.

Și a fost el, oare, pentru aceasta, un om amărit și aspru, căutînd să-și răzbune pe alții ce pătimea de la nemiloasa soartă ? Dimpotrivă, nimic nu i-a putut turbura seninătatea. Dacă uneori setea de dreptate îl îndrepta către oamenii violenți, era de ajuns un cuvînt de rechemare al unui prieten ca să revie la desăvîrșitul echilibru al unei vieți frumoase, care, în ciuda suferințelor din urmă, se va fi încheiat cu un zîmbet ca al oamenilor din antichitate, pe urma căroră călca.

19 aprilie 1939

OCF IV 313—314

V — CREATORI ȘI OPERE
DE LITERATURĂ ȘI ARTĂ

BALADA POPULARĂ ROMÂNESCĂ ORIGINEA ȘI CICLURILE EI ¹

Poezia populară se poate trata din punctul de vedere estetic, admirându-i-se frumuseța sau osebindu-se însușirile care alcătuiesc caracterele acestei frumuseți. Dacă e vorba numai de apreciere, firește că, fiind chestie de gust, unei aprecieri lăudătoare i se poate opune alta în stare să cuprindă critica cea mai aspră ori chiar cea mai pătimașă.

Poate fi vorba, însă, și altfel de poezia populară. Iubirea pentru dînsa o poți face să fie simțită la fiecare frază, dar nu pentru a o proclama scrii sau vorbești. Din acestănt punct de vedere, și el foarte legitim, ai înainte de toate dorința de a ști, printr-o cercetare metodică, al cărui scop e aflarea unui adevăr, relativ sau netăgăduit, pe care apoi să-l înfățișezi într-o dezvoltare logică, care sînt rosturile, categoriile, lipsurile poeziei populare, în ce împrejurări s-a alcătuit fiecare din ele și întrucît ea oglindește aceste împrejurări. Pe urmă, neapărat, se poate studia fiecare din aceste categorii din punctul de vedere al ritmului, al rimei, al epitetelor ș.a.m.d.

Poezia populară înseamnă poezia cunoscută, răspîdită, cîntată, repetată, iubită, amestecată cu viața, înainte de a fi scrisă, și care putea să nu fie scrisă, și care, chiar cînd e scrisă, nu e scrisă de aceia cari au făcut-o și au cîntat-o, ci de alții, cari sînt prinși de curiozitatea artistului ori a omului de știință față de dînsa. Adeseori mai veche decît răspîndirea deprinderii de a scrie la un popor și mai totdeauna mărgenită la aceia cari nu obișnuiesc a scrie și pentru cari, chiar, pentru *cetirea* cărora nu scrie nimeni, ea satisface, în

¹ Lecții făcute la Universitatea populară din Vălenii-de-Munte (n.a.).

forme care-i sînt particulare, care pot părea naive, simple, stîngace, dar care se pot ridica, în parte, și de aceea, până la cea mai superioară și autentică frumuseță, nevoia sufletului popular de a-și rosti muzical sentimentele cele mai firești ale omului, precum și de a păstra amintirea acelor împrejurări care l-au atins și frămîntat mai mult.

Cine a făcut poezia populară ? „Poporul.“ Poporul, luat în miile sale de oameni, poate însă numai recunoaște felul său de a fi în poezia pe care o primește și o păstrează, ducînd-o, cu multe adausuri și schimbări locale și personale, de-a lungul veacurilor. *Unul singur* a trebuit să afle, însă, cîntecul. Acel unul singur avea nevoie de dînsul pentru iubirea, dorul, jalea, blăstămul lui de atunci, și el nu înțelegea să păstreze vreun drept de stăpînire asupra cîntecului pe care oricine-l putea întrebuința, pentru o simțire asemenea cu a lui, cum el însuși ar fi făcut-o dacă ar fi găsit cîntecul ce se potrivea cu starea lui de atunci în gura altuia. Sau, dacă e vorba de baladă, unul singur, un lăutar din vremuri, a găsit-o în mintea sa, la masa unui domn, și în acea epocă de amintire care¹ fiindcă nu era carte s-o sprijine, se găseau alții de tagma lui, cari o prindeau îndată, pentru a o putea cînta la alte oșpețe, cînd măriia-sa ar fi cerut, între păhare, să i se spuie ceva despre cele ce au fost odată cu cei cari au stat în același scaun și au luptat pe aceleași plaiuri. Astfel, cu timpul se amestecau anii, faptele, oamenii, și abia dacă se mai cunoștea ceva din faptul primitiv în ciudata împleticire poetică în care tot mai multe note populare se amestecau.

Despre *baladă* e vorba întăi în aceste pagini.

[.]

Dar se pune întrebarea : balada populară, în legătură cu viața, cu faptele, cu biruințele și iubirile voievozilor, se poate ea caracteriza mai de aproape ?

Această baladă nu e doar fixată pentru totdeauna. Ea trăiește în vremuri și după vremuri, în oameni și

¹ Tipărit : *tare*.

după oameni. E nouă cu fiecare om nou care o cîntă, și trebuie să fie adevărată și pentru fiecare epocă care o ascultă. Ea primește idei, cunoștințe, sentimente, fapte străine vremii în care s-a născut pentru pomnirea unei isprăvi de vitejie. Nu se poate găsi un meșter așa de mare în osebirea horbotei de urzeală, încît să poată statornici tot ceea ce e mai vechi, mai autentic într-o baladă, să tragă contururile care s-au tot șters cu timpul.

Balada se cîntă, sau, mai bine, se zice. *Zicerea* aceasta e o recitare melodică. Putem spune că partea de cîntec întovărășește partea de poezie, o recheamă în minte — căci altfel omul nu e în stare a da nimic — o întreține, îndemnînd și încălzind pe „zicător“, o adaugă și o preschimbă însă, prin căldura creatoare care-l cuprinde pe acesta, încetul cu încetul.

O rimă prea netedă, repetată la fiecare păreche de versuri, ar fi o piedecă. Prea s-ar cere mult de la acela care „zice“ dacă ar fi să știe pe de rost atîtea balade. De fapt, sînt rime pe care le întilnești în același cîntec dat de oameni deosebiți. Ele sînt cuceriri tehnice așa de însemnate, încît nu se pot uita lesne. Plac prea mult pentru a nu se opri în amintire. Și ele sînt de folos, slujind ca niște puncte de orientare și regăsire.

Iar între dînsele se deapănă balada în sunetul încet, discret, umbrit al cîntecului, nu în saltul eroic al rimeilor îndrăznețe, lunecînd de la un vers la altul pe forme comune verbale, care se pot înlocui cu cea mai mare ușurință. Cîntecul dă ritmul, el statornicește lungimea și felul versului; peste rimele cele mai dese, care se preschimbă neconținut între sine, povestea se desfășură, bine ritmată, potrivită pe deplin cu acel cîntec călăuz și tovarăș, care merge el înainte și face ce vrea din ce vine după dînsul; iar, din loc în loc, fulgeră o rimă rară, arătînd cîntărețului că nu s-a înșelat, că, da, acesta e drumul cel bun, că, fără a merge tocmai pe tocmai în urmele înaintașilor săi, el a atins punctul care trebuia atins și de unde calea se lămurește mai departe.

Cetiți prefața culegerii învățătorului Vasiliu, urmăriți cu ochiul critic baladele culese de dînsul de la o rudă care, o dată cu bucuria de viață și lipsa de nevoi a tinereții, „zicea“, dar acum, nevastă cu multe năcazuri, nu mai zice, ori de la un bătrîn care a trebuit să fie *cultivat*, curtenit, ispitit la cîntec, ca să mai încerce cu bietul lui glas stîns ceea ce-l făcuse cunoscut și de laudă cînd era un flăcău voinic. Veți avea, pagină cu pagină, rînd cu rînd, ilustrația celor spuse aici.

Dar anume tipuri se pot alege din comoara neorînduită și de valoare inegală pe care ni-au dat-o iubirea de frumuseță a poezilor, curiozitatea de viață originală poporală a romanticilor, ambiția ori dorința de a folosi a cărturarilor în apropiere de popor, tendința de a ajuta la întemeierea unei științi nouă a folcloriștilor, culegînd și reproducînd, de la bătrîni, de la femei, de la țigani — ca G. Dem. Teodorescu, care scrie supt dictarea Șolcanului, „lăutarul Brăilei“, după un sistem ori după altul, cum se întîmplă, în lipsa unui îndreptariu și a unei discipline. Aceste tipuri trebuiesc statornicite pentru a ne putea îndrepta, în sfîrșit, prin haosul de frumuseță și trivialitate, de autenticitate și cîrpeală care ni stă înainte. Numai după ele se mai poate încerca o clasare, o gradație și se poate face în adevăr ceva care să samene cu o restituire.

1910

TINEREȚELE VĂCĂRESCULUI

Afară de sprijinatorii cari făceau parte dintr-o generație mai veche, din marea boierime de divan cu bărbile cărunte, mai erau și alții în societatea munteană din apropierea anului 1821 cari doreau școală de învățătură înaltă în românește și toate însemnatele urmări ce trebuiau să plece dintr-însa. Pe acești oameni îi vom întâlni și mai târziu, după scoaterea țărilor noastre de sub hobotul stăpînirii grecești, dar încă de acum ei trebuie schițați spre mai buna înțelegere a noilor împrejurări culturale. Ei sînt și cei dintîi scriitori ai poeziei nouă românești din Muntenia.

La 1804, supt domnia lui Constantin-vodă Ipsilanti, pleca „înălăuntră“, spre Apusul cu multe așezăminte de cultură înaltă, pleca pentru a intra în vreun pension din acelea ce dădeau bune cunoștinți de limbile moderne tînărul Iancu Văcărescu, împreună cu un dascăl-epitrop — după datină — grecul Zaharia, și cu Costachi, fiul păharnicului Ioniță Fălcoianu. Iancu era fiul — numit după bunic, vechiul poet de dragoste și de închinări Ienăchiță banul — al lui Alecu Văcărescu, poet și el, ba încă întîiul în ceata cîntăreață a Văcăreștilor, deprinși a-și turna în stihuri reci și bine măsurate huzurul de boieri mari. Nevastă-sa era Elenco Dudeasca, fiica marelui ban Nicolae și sora vestitului risipitor, cutreierător de lume și răspînditor de daruri în Apus, Constantin, cel din urmă dintre Dudești. Era o femeie cuminte și așezată, strîngătoare și foarte pricepută în ale gospodăriei; veșnicile zguduiri ale ciudatei căsnicii cu un poet ușuratec după datina veacului al XVIII-lea, adesea doritor de cîte o altă

*psihi-mu*¹ și *peristeri*², nu-i erau pe plac. Încă din 1796, ea-l lăsă în prada oftărilor puțin dăinuitoare și se așeză deoparte la casa ei, rămîind de acum pentru toată lumea Dudească după tată, dar clucereasă după bunătatea de bărbat pe care o părăsise. În anul următor, mitropolitul trebui să dea o hotărîre de despărțenie, și Elenco-și căpătă astfel toată averea, până atunci în mîni care nu erau deprinse a cruța. De alminterea, zilele bietului soț rămas singur, fără nevastă și fără copii — pe lîngă Iancu se născuse din această căsătorie nepotrivită și două fete, Mărioara și Săftica — se cheltuiră răpede : la începutul veacului celui nou, Alexandru sau Alecu Văcărescu nu mai era în viață. Deci de mamă-sa fu crescut Iancu, și ea-l trimise la Viena înaltelor științe. Se pare că el rămase mai mulți ani în străinătatea învățătoare, căci, în vremea ședințelor Congresului din Viena, Dudeasca se afla acolo, unde nu venise, desigur, pentru a vedea mai de aproape bunele isprăvi ce face cu averea sa pe sfîrșite fratele Constantin. Un lucru e sigur : că n-a fost printre boierii cei dintîi ai lui Caragea. În acești ani de studiu, destul de mult prelungiți, el căpătă deplină cunoștință a limbii germane, destulă știință de franțuzește pentru ca să se poată încumeta a tălmăci în această limbă, îndată după auzire, un discurs al mitropolitului, ținut înaintea ambasadorului rusesc Ribeaupierre în 1827 (dar Gheorghe Bibescu, viitorul domn, unul care-și făcuse universitatea la Paris, îi ieși înainte), și poate chiar înțelegere pentru limba italiană, pe care petrecerea la curtea împărătească a vestitului autor de opere Metastasio³ o pusese la modă în cercurile înalte vieneze și pe care Iancu o auzise vorbită la Pisa, unde-și urmă învățăturile.

La 1815, unchiul său Nicolachi cocoșatul, acela care a trebuit să se amestece, fără nici un folos, firește, în răscoala oltenilor lui Tudor, acest Nicolachi, mezin al Văcăreștilor, care cînta și el cîntece noi sau potrivea

^{1,2} *Psihi-mu*, *peristeri* — sufletul meu, porumbițo (grec.).

³ *Pietro Metastasio* (1698—1782) — poet italian.

cîntările mai vechi ale fratelui său mort, trimetea lui Iancu prefața bătrînului Ienachi la cunoscuta lui Gramatică și voia să-i amintească astfel ce a fost neamul, care i-au fost îndeletnicirile și ce datorie lasă el urmașilor.

La această dată, Iancu se întorsese acum dintre străini și-și afluase un loc între dregătorii țerii. Căpătase caftanul de căminar, bun pentru începuturile oricărui *evghenis*¹, și, ca mijloc de cîștig, isprăvnicia de Tîrgoviște. Pentru întăiași dată, la 12 ianuar 1814, tînărul scria, într-o slovă mare, grăunțată, elegantă, care arată și deprinderea cu caligrafia rotundă a Apusului, către unchiul Nicolachi, care stătea la țară, pe moșia părintească a Văcăreștilor, îngrijind și de partea sa, și de a nepotului acestuia, care avuse alte griji. Iancu stătea în „casele Dudescului“, ale unchiului său Constantin, care umbla meleagurile prin Europa; se întîlnea din cînd în cînd cu Golescu, bătrînul, pe care-l numește „tata Radu“, sau cu un „neica Afendache“, cu privire la care nu dorim nicio fel de lămuriri, sau, iarăși, cu puternicul Barbu Văcărescu, unul din fruntașii țerii, acela căruia Zaharia Carcalechi, *ferlegărul*² din Buda, îi aduce mai târziu, la 1829, lauda că a dăruit nu mai puțin de 90 000 de lei pentru cartea și școala românească. Într-un colț de odaie se mai vedea și dascălul din zilele de la Viena, el și cu ciubucul său. Neplăcerile nu-i lipseau. Chiar de la început el scrie „despre amestecătura, întristări, frici și scîrbi ce, din ceasul ce am sosit în București, au început a mă coprinde, fără a-mi da îngăduială nici măcar un secund al minutului ca să pociu să răsflu, cu toate că am toată nădejdea la Dumnezeu și la patronul meu, sfîntu Ioan“. O dată-l vedem în ceartă cu un boier, Mihăiță, poate Filipescu, despre care Nicolachi, un călăuz cuminte în acești ani ai nesiguranței, îl asigură că e „om al Belului“, al atotputernicului vistier, și om de casă al lui vodă, și, deci,

¹ *Evghenia* — noblețe.

² *Ferlegăr* — editor.

trebuie cruțat : „să cuvine ca să nu te strici cu dînsul“. Altfel, învățatul vlăstar al Văcăreștilor nici nu era ceea ce se cheamă un „funcționar model“. Judecățile lui erau rare și nu tocmai potrivite pentru a mulțami pe împričinați. Dușmanii săi aduseră lucrul și la cunoștința lui vodă, și, iarăși, la 6 iulie 1816, unchiul Nicolachi scrie cu învățături : „Nu sînt mulțamiți dă dumneata pentru că dormi mult, pentru că, pînă a te găti, faci multe ceasuri, că nu vei a scoate pricinile înaintea dumitale și, mai la urmă, că ții pricinile cite doao și trei zile fără a le cerceta... Să cuvine p-aici să să auză acestea dă un ispravnic nou, și mai ales de un Văcăresc ?“ — mîntuie cu mîndrie pentru isprăvile neamului său bătrînul. Sfaturile nu folosiră, și, la iunie 1817, Iancu era înlocuit cu Constantin Olănescu.

Dar Iancu primea și scria și alte scrisori decît acelea de mai sus. În ele se vorbește de Dafinica, de Vitoria, de „Drajda (Dresda), Parisu și alte preafrumoase locuri împărătești“, de un „obrăjel“ pentru care face să-și piardă cineva viața, de cetirile din Sapho, „sufletul poeziii, sufletul meu Safo, amorul meu“, despre „mormîntul“ unei vieți fără strălucire, și totuși petrecerile de la țară sînt zugrăvite de un cunoscător în aceste rînduri : „Eu țin amîndoa măiestriile, și vînătoria de cele tărătoare pre pămînt, cît și dă cele zburătoare prin văzduh, și dă peștii apelor“.

Puțin timp după sosirea lui în țară, Iancu destăinuise unchiului celui bun, care-i scria „dulce Iancule“ și căruia-i mărturisea „unirea gîndurilor noastre“, că nu în zădar cetise stihurile părintești și familiare și nu în zădar străbătuse la Viena frumoasele cărțicele, legate în piele galbenă cu flori de aur, ale lui Metastasio, lui Vergiliu, lui Ovidiu, înaintea cărora — „Metastasio și Virghilie și Ovidie“ — se închina cu adînc respect de poet al iubirilor ușoare și altor simțiri fără trăinicie, în pustietatea lui de la moșie, și dumnealui unchiul Nicolachi primi o bucată poetică destul de frumoasă, pentru ca să-și aducă aminte și el că face parte din corul cîn-

tăreților în graiul țerii și să răspundă cu această „răsplătire“, care nu e lipsită de frumuseță :

Darul poeticei ți-e dat drept bună moștenire ;
De-aceea văz că-ți prisosesc, tot întru o unire,
Dulceață, duh poeticesc, tîlc bun și înclinare :
L-ăst meșteșug, nu zic minciuni, vericine nu le are.
Nu te înșel cu măglisir¹, nu mă prefac, mă crede :
Sînt drepte toate cîte zic, neștine nu le vede.
Și ce să zici, ar putea, cît de dușman să fie ?
Mlădiță ești acelu trunchi, drept : dar o trufie
Să nu te lași a te-nșela, că scapeți în greșale :
Mintea să-ți fie-ndreptător : de poate-apoi, te-nșele,
Și iar atunci vei mai vedea cîte stîlpări² îți vine
Deobște de la cei ce simt c-așa ți se cuvine.
Trăiește dar îndelungat, vesel și cu dobîndă,
Și vezi adeseori cununi — departe de osîndă.

În aceste frumoase versuri, cu desfășurarea curată și lină, Nicolae Văcărescu dădea acolada poetică nepotului său.

Cîntecul acestuia din urmă, plin de „dulceață și ritm“, nu e arătat anume. Dar se pare că-l putem descoperi. Prin unele stîngăcii de formă, prin unele dovezi de mîndrie învățată, prin avîntul tineresc, vesel, prin adevăratul miros de țară ce se desface dintr-însul, prin desăvîrșita asemănare a vieții din marginea Tîrgoviștei, *Primăvara Amourului* arată a fi scrisă atunci prin anii 1813—1814.

O bucată mai întinsă : vedenia lui Amor, care vine să vadă în somn pe un poet deprins a-i deschide deseori ușa, dar care se face, data aceasta, pentru public, care nu trebuie să aibă prea rele idei de un tînăr ispravnic, a nu-l recunoaște. Cu Amor, care vorbește mult și înflorit, făcînd destăinuiri de care „dulcele Iancu“ nu mai

¹ A măglisi — a linguși pe cineva spre a-l înșela.

² Stîlpare — ramură verde, înfrunzită, care se împarte în biserică în Duminica Floriilor.

avea nevoie, cu domnul mic al vieții sale, tinărul boier în vilegiatură pe „dealul“ de lângă cetatea marilor ruine, merge prin văzduhul nopții de vară, când în atîta taină argintie sînt înfășurate viile ce se coboară de la mănăstirea din vîrf a lui Mihai Viteazul, la ale cărui sfinte moaște nu are răgaz să se gîndească anacreonticul epicurian în giubea de ultimă modă.

La început, versul scurt, plin de ciocniri între silabe, de nesiguranțe la accentuare, de elemente îndoielnice, pe care nu știi cum să le orînduiești, acest vers ușor cade totuși așa de greu, răspinge. Ne închipuiam că noul poet dintre Văcărești, că noul imitator al săltărețelor versuri italiene și franceze ni va vorbi de „citera sa oropsită“, de „coarda“ ce i se rupe, de muzele stăpîne, de însuși măria-sa Apollon :

Cel mai nalt din cîntători

(pe nemțește : *Der höchste unter den Sängern*) de anume „arme“ care se știe că sînt o săgeată trimeasă de preafrumoasa *Vinere*, al cărei hram îl slujește cu credință, de atîtea mii de ani, omenirea, ba chiar și de *Marț* cu

Sabia plină de sînge,

de „Bach“ cu tirsul împleticit, de

Ceres, Pan, faoni, silvani,

de „egida Minervei“ și de „tridințul lui Neptun“, până și de măria-sa „Joiul“, pe care tovarășul, *nu învățătorul*, Atanasie Christopulos¹ îl numea Ζεύς. Știm toate acestea !

Începem să ascultăm numai cînd apar priveliștile nouă ale țerii, ale acelui minunat colț de țară, cu turnurile vechi ale cetății domnești, cu larga apă a Ialomiții

¹ *Atanasie Christopulos* (1770—1847) — poet grec a cărui operă a influențat dezvoltarea liricii noastre.

lunecînd liniștită printre tufari, cu povîrnișul înalt unde copaci de livezi bătrîne, prăfuiți de aurul lunii, ascund haragi de care se razimă vița ce-și pîrguiește rodul.

Iată :

...Cîmpia
De supt poale de Carpați,

care e — nota patriotică răsună aici delicat, ori că versurile au fost scrise înainte de Lazăr, ori că în ele răsună un ecou poetic al învățătorului, „dascălului” —

Cîmp deschis de vitejie,
La rumânii lăudați.

Zarea o închid în față „surpăturile“

D-un oraș ce a domnit,

pe cînd „gîrlița“ trece prin „crîngul foarte-nveselit“, și de la el de acasă (căci

Acolo am eu cășcioară
Pe un vîrf de delișor)

vine spre dînsa,

Murmurînd încetișor,

o „apșoară“ din via Văcăreștilor, din conacul dumisale ispravnicului.

Și acuma, inspirîndu-se de la toți cîntăreții apuseni ai unei vieți de țară unde nu e altceva decît petrecere senină, muncă lesnicioasă de oameni multămiți și jocuri pline de noroc, poetul ni se înfățișează dînd „pildă la muncitorii“ săi de „la vie, la grădini“, prinzînd pase-rile — știm : stigleții vioi și scatii de aur — cu „mreji amăgitoare“ sau trimițînd cu cruzime moartea în dobitoace prin „șevile fulgerătoare“ care pe pămînt se numesc pușcă cu cremene. Ca în scrisoarea ce văzurăm mai sus, după urmărirea de vulpe, de „iepure fricos“, de „lup nărăvit să fure“, vine rîndul pescuitului din „al apei fund“. Nu lipsesc cîteodată și considerațiile,

cerute de tehnica poetică a timpului, despre „autorul lumilor“ :

D-amănunt privind făptura :
Plâneți, Răsărit, Apus,
Stam gîndind : așa natura
Cine-ar fi învîrtind de sus ?

Acuma vine și noaptea rătăcirii pe lîngă Amor, zeu boieresc care nu prea obișnuia să calce prin lunca Ialomiței. Cu dînsul vede poetul

Pă cer mii de mii de stele

și „făclia nopții“, iar pe pămînt. rămășițele de viață ce dăinuiesc în ceasurile menite odihnei : văpaia „focurilor de surcele“, „al fîntînei viu susur“. Și, cînd șoaptele sfătuitoare tainic se încheie, simțim cîmpia trezindu-se ; aici sînt cele mai frumoase versuri :

Saltă-n sus de lîngă focuri
Călători și ciobănași,

„glasul de fluieraș“ prinde a suna, „bășicuțele de rouă“ strălucesc, se aud „zbierări de turme“, se văd „rîndunelele“ scaldîndu-se din zbor în apa rîurilor, se urmărește rătăcirea zglobie a fluturilor și „furtișagul nesticător“ al harnicelor albine ; „arătorul“ își mină „boii săi grei la pas“ și, prevestind pe *Rodica* lui Alecsandri,

Ducînd apă, cînt fetițe.

În față, „turnuri, case, vii, grădini“ vădesc Tîrgoviștea, și acum soarele vine să-i dea în vileag singurătatea :

Se înalță cu mîndrie
Soarele spre răsărit ;
Toate lui cu bucurie
Pe loc închinări trimit.

Același amestec de adevărată frumuseță cu umpluturi greoaie, cu greșeli de gust ce sfarmă taina înriuririi poetice, îl întîlnim și aiurea-n caietelul de tinereță — în versuri lungi, ca în *Simpatie*, în vesele versuri scurte,

Minutul îndumnezeit, cîntecul de triumf al iubirii împărtășite, cu unele versuri neobișnuit de puternice :

În ochi-mi strălucesc
Doi sori ce mă-ncălzesc
C-un umed foc de-amor...
.
Aur nep:efuit
Fruntea mi-a-împodobit...
.
Eu sînt încoronat,
Mai mare împărat
Decît un Çres¹, un Cir².

cu notații diafane, necrezut de dibace, pentru

...pasuri de zefiri,¹
Cînd calc spre trandafiri.

Aproape nu e nici una d.n bucațile de la început care să nu cuprindă rînduri vrednice să rămîie. La sfîrșitul unei lungi tînguiri obositoare răsar aceste două versuri limpezi, simple și adînci, cărora li-ai pune altă dată :

Oriunde stăi, unde te plimbi,
În gîndu-ți fă s-am parte.

După o revărsare de vorbe prozaice în ritm încet, solemn și deșert ca un alai fanariot, inima e atinsă pe neașteptate cînd cîtim aceste două linii :

Cît pentru mine, e lucru mare
Și umbra umbrii ei cea mai mică.

O alegorie, din cele plăcute veacului a XVIII-lea, pornește cu o descriere așa de puternică precum e aceasta, atît de *nouă* pare că :

¹ *Cresus* — ultimul rege (560—546 î.e.n.) al statului Lidia din Asia Mică antică, vestit prin bogățiile lui ; Cirus l-a învins și i-a cucerit regatul.

² *Cirus al II-lea, cel Mare* — rege (558—529 î.e.n.) al statului persan creat prin anexarea Mediei (550 î.e.n.), Lidiei (546 î.e.n.) și Babilonului (538 î.e.n.).

Iar fierbe marea-n spume
De groaznice talazuri,
Și s-a lăsat deodată
O negură-nfocată...

În generalități asupra vieții, într-o cîntare a iubirii care nu se înjosește a fi personală, amănunțită, adevărată și serioasă, ci zboară în lumile măiestrite ale eleganței, în acest cerc vrăjit al veacului se poartă de almintrelea toată această poezie. Ea nu țintește mai sus și nu urmărește nimic mai mult decît izbînda într-o intrigă amoroasă, prețuirea unei prietenii și laudele competente ale unchiului. Iancu Văcărescu nu se gîndea cîtuși de puțin să răspîndească prin tipar scrierile sale pentru a le pune în mîna boierimii, cu care n-avea nimic a face, sau a mulțimilor, pentru sufletul cărora nu-și simțea nici o înțelegere, și totuși, pe lîngă Caracalechi de la Buda, care atîta aștepta, să i se dea versuri boierești în editură, se înființase, la București chiar, unde tipografia Mitropoliei scotea de mult de supt teascurile ei numai lucruri sfinte, o tipografie profană, a boierinașilor Răducanu Clinceanu și Dumitrachi Topliceanu, dintre cari cel dintăi împrumutase cu bani și pe Dudescu, unchiul poetului nostru. Ba chiar Iancu cîntase, la 19 april 1818, deschiderea acestui așezămînt de răspîndire a scrisului, lăudînd pe întemeietorii „izvorului de izvodire“ de la Cișmeaua lui Mavrogheni și atîtea semne ale neamurilor nouă : pravila de legi dată de Caragea în lucrul meșterilor de la Izvorul Tămăduirii, spitalele nouă ce se deschid, „rîvna binelui ce crește zilnic, avîntul, ce nu se mai poate tăgădui, al patrioților“ — cuvînt nou, venit din Apus, pentru greci, dar și pentru români — și chiar școala aceea — a lui Lazăr — care va face, zice „tipografia“, ca :

Podoabe-n grabă s-am românești.

Cea dintăi tipăritură care poartă însemnarea tipografiei de la Cișmeaua lui Mavrogheni, Pravila lui

Caragea, trebuia să coprindă obișnuitele versuri la stemă ; ele se cerură lui Iancu Văcărescu a cărui faimă de poet era acum cunoscută. Datina cerea să se cînte neamul, faptele, însușirile alese ale stăpînitorului, dar condeiuul zvîcni în mîna acestui om nou, și se așternură astfel aceste rînduri de durere și de nădejde, această puternică întrupare a unui ideal care nu mai ținea samă de curțile fanariote :

O, de-am putea-ni dobîndi
Și cîte-aveam pierdute,
Atunci ce duhuri n-ar gîndi,
Ce guri ar mai fi mute ?

Atunci și acest corb sărman
Iar acvilă s-ar face,
Și-orice român ar fi roman,
Mare-n război și pace !

În lunga lui viață, care ținu până în mart 1863 — îl vom întîlni adesea ca pe o simpatică figură — n-a mai scris Iancu Văcărescu versuri ca acestea.

Dar gloria se mărgenea în aplauzele cîtorva prieteni și cunoscători, iar o sarcină națională nu-și recunoștea acest talentat boier, cam leneș și aplecat către toate plăcerile vieții. Între grijile din fiecare zi, în răstîmpurile dintre petreceri, el lucra cu îngrijire, cu simț pentru greutățile artei adevărate la versurile sale mărunte, care rîvneau spre eleganță. În manuscris sînt încă o mulțime, multe din ele, bune : poezii satirice ca aceea care schițează astfel tipuri din societatea de atunci :

Nici Parisuri, nici Londra nu poate
O cocoană de modă să-mbrace,
Încît însuși cu ea s-aibă pace.

Sau chiar chemări la o luptă în care poetul nu era să fie printre cei dintâi intrați în primejdie :

Rădăcina strămoșească
De vor vrea să odrăslească,
Aibă toți o sîrguință,
Cu un cuget și voință
Împrejur a o-ngrădi.

Apoi prelucrări și traduceri: piesa *Nanina*, *Mijloacele de a forma o slugă bună*, din 1824, un tratat despre „patriotismos”, strămutat din grecește, note de gramatică, căci a avut și el ambiția de a da una „cu litere latinești” — „prin litere se naște literatura”, scrie el, iar de la slove să n-aștepte cineva decît numai „slovenire”, însemnări lexicale și așa mai departe. Multe scînteieri, puțină lumină. Dacă au putut ieși la 1830, într-o tipografie nemărturisită, *Poeziile alese din ale d. marelui logofăt I. Văcărescu* — Alexandru-vodă Suțu îl făcuse, scoțîndu-l din neplăcuta isprăvnicie, logofăt de străini pentru știința sa de limbi ce avea — aceasta se datorește numai îndemnurilor, întovărășite de cele mai mari complimente ale lui Eliad care, și în prefața Gramaticii sale din 1828, vorbea de izbînda fantaziei acestui „Anacreon românesc”, despre „cîntările sale cele dulci, vesele, tinere și viteze” — viteze, nu ! — „ca el însuși”, și adăogea, ca o făgăduială pe care și-a ținut-o : „De nu le va da afară, sînt silit a îi spune că o să i le fur și o să i le dau eu la lumină”.

EMINESCU ȘI GENERAȚIA DE ASTĂZI

CU PRILEJUL UNEI CARȚI NOUĂ¹

E un lucru hotărît astăzi că fiecare generație, fiecare „rînd de oameni“, cum se zicea odată și în scris, și se zice și astăzi, numai în graiul neprefăcut al țărănimii, vede altfel lumea, judecă altfel în problemele de căpetenie, ca și în lucrurile mici, și are, pentru oameni și natură, o simțire deosebită. Logica de evoluție ce se află în orice proces de cultură și felul particular în care generațiile se pregătesc pentru viață cer această necontenită prefacere.

Faima, ca și felul de înțelegere ale unui scriitor cresc sau descresc și se preschimbă în această frămîntare de idei și sentimente nouă a unor mulțimi omenești înnoite. Măruntele articole de modă intelectuală pierd orice căutare, și fabricanții lor își îneacă într-un faliment definitiv reputația. Operele mari și trainice pot să aibă o eclipsă, o întunecare, ce corespunde cu o încetineală sau o oprire în mersul civilizației naționale, dar lumina lor călăuzitoare tot învinge la sfîrșit. Sufletele văd și se dezvoltă la această lumină, dar într-un timp se deosebesc unele linii în focarul binefăcător și i se dau unele explicări, iar în timpurile ce urmează, altele. Bogăția ei pare că nu poate fi cuprinsă deodată, și se desfac părți pentru a fi înțelese. Iar începutul e totdeauna același pentru mărimile dominante: soarele a răsărit, iar veghetorul întîrziat care scrie slove mici la raza roșiată a lămpii se simte îndemnat a coborî perdedelele ca să împiedice intrarea crudă a luminii albe,

¹ Ioan Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*, Leipzig, 1903; 158 pp. în 8°. E cea dintîi bună biografie a unui scriitor român (n.a.).

care-l turbură. Peste cîteva clipe, însă, lumea întreagă va cînta imnuri de recunoștință astrului triumfător.

Ce vicisitudini și în soarta reputației și tălmăcirii lui Eminescu !

Acum treizeci de ani *Convorbirile literare*, pe atunci o foaie din Iași, o foaie revoluționară în materie de limbă, de orientare culturală și de prețuire a trecutului și prezentului literar, tipăreau, din cînd în cînd, în paginile lor lungărețe, poezii de M. Eminescu. Un nume simplu, *schlicht*, subt rînduri iarăși simple, populare, se poate zice, în care se exprimau toate adîncurile tragice și toată gingășia de colori superficiale ale sentimentelor, toată înțelepciunea unei minți cu experiența largă și nenorocită, toată bogăția unui spirit de o vastă și felurită cultură, toată noutatea strălucitoare a unui gînd deprins a străbate pînă la capăt, neînfrîurit și neînfricoșat. Așa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare și tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie și să se îndemne, să învețe și să fie mai bun : rostul armonios al lumilor găsise încă un glas omenesc prin care să se învedereze întrucît e îngăduit aceasta.

Și în ce stătea mulțămita față de acela care n-o cerea, care într-o mișcare de mîndrie se făcea a o răspinge chiar, dar care s-ar fi încălzit, desigur, de dînsa ?

Cei de aproape, membrii „Junimii“ — afară de unul singur — găseau că tînărul sărac, care părea străin în mijlocul lor și a cărui prietenie cu Creangă era legată mai mult prin păharul cu vin și prin gluma rustică, are ceva talent, dar că nu e încă stăpîn pe un scris limpede și că păcătuiește în privința limbii și a gustului ; ca idei, îl găseau cam înapoiat. Ca oameni cu priință pentru dînsul și pentru literatura românească, acești prieteni de o dată pe săptămînă își dădeau osteneală pentru a-i pieptăna stilul, și erau oarecum jigniți cînd îl vedeau că, în loc de a fi recunoscător, se îndărătnicește. Cînd

poeziile apăreau, i se răspundea de la București — unde unul din corifei era d-l Hasdeu, plin de un adînc dispreț pentru Eminescu — prin hohote de rîs batjocoritoare. Iar omul trecea înainte, înfășurat în platoșa sa de diamant, iscodind neconținut, în cursul zilelor sale singuratiche, și aruncînd apoi, nepăsător, în urmă, aurul uimitor al frumuseții nouă.

Într-o zi, nebuni — de nebunia unei boale urîte, de nebunia neamului său fără noroc, de nebunia oboselilor unei munci de gazetar făcută cu prea multă sinceritate, cu prea multă jertfă și cu o uitare așa de desăvîrșită de sine însuși, încît dădea dreptul oricui să-l uite. D-l Maiorescu făcu atunci să apară un volum de poezii alese ale lui Mihail Eminescu. În toată țara spiritele romantice ale tinerilor de amîndouă sexele se entuziasmară pentru poetul nebun; băietanii și băiețoi iși lăsară plete, vorbiră gros, se uitară crunt, împărtășiră cu scumpătate gînduri tenebroase și sentimente oculte, se prefăcură că au halucinații și porniri bolnăvicioase; iar, pe de altă parte, ei strînseră ceva bani pentru a avea dreptul să se numere între binefăcătorii poetului, ale cărui versuri le declamau cu atita admirație pentru... sine înșiși.

Dușmanii literari primară, firește, cu alte sentimente noutatea fatală pentru literatura noastră. În nebunia lui Eminescu ei vedeau ca o sfințenie a nerecunoașterii lor. Mîntea încîlcită a poetastrului trebuia să fie cuprinsă odată de acest mare întuneric. Unii o spuseră prostește și cinic, alții, mai isteți, dar nu mai puțin bucuroși, nu uitară să adauge de acum înainte la vorbe de laude care nu le ieșiseră din gură pînă atunci calificativul injurios de „nenorocit“, care se dă cu mîndria milei. Acești oameni nu s-au dezmințit nici pînă astăzi.

Dar o generație nouă de scriitori se ridica. Unii se iviră în zodia lui Eminescu și călcară întrucîtva pe urmele lui. Alții scriseră cu totul neatîrnat, arătînd, însă, cu orice prilej cultul lor pentru Eminescu și căutînd în viața lui norme pentru viața lor artistică, în modul de producție al lui — canoane pentru artă. Ei înțele-

seră pe Eminescu ca pe un romantic : din voia lui el se despărțise de lume, pe care „artistul“ — termin importat, cu nouă teorii estetice, din Franța — are dreptul și datoria de a o disprețui, iar întimplător chiar de a o minți, exploata și înșela. Trăise cu toată demnitatea schivnicului într-un „turn de fildeș“, „nepăsător și rece“, cum singur s-a zugrăvit. Avea oarecare simpatie pentru vremi de tot vechi, compătimire pentru cei de tot săraci și, încolo, dorise pentru neamul omenesc distrugerea pe care o merită. Scrisese puțin și greu, amestecînd blestemul pentru realitate în rugăciunile sale către ideal. Un zeu sinistru, tăiat în marmură neagră. Cît rău a făcut această concepție — nu se poate spune îndeajuns.

Însă iată că ea se dovedește falsă. Se scot la lumină articolele poetului, și se vede că el nu le-a scris pentru pîne, făcîndu-și rîs de cei ce i-o dădeau cu o cumpănă prea mică, ci din căldura adevărată a unui suflet ce voia să facă bine, nu sie însuși, nu prietenilor de cafea și berărie, nu membrilor unui cenacul literar, ci neamului întreg, mai presus de clase și mai presus de hotare. Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprînde poezia și proza pe care nu le-a tipărit. *Dar nici nu le-a distrus*, căci el știa bine că sînt în ele diamante care așteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că Eminescu, marele cetitor, era și un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor, și se înțelese că el nu s-a născut beteag în aripile voinții sale de a produce, ci că aceste aripi au fost frînte prin dușmănie, și, mai ales, prin acea prietenie neînțelegătoare care le distruge mai sigur.

Un nou Eminescu apăru : minte setoasă de a ști, suflet doritor de a se împărtăși altora, inimă revărsîndu-se în bunătate, ochi puternici țintind neconținut idealul.

Și tinerii timpului nou, dezmorțiți de beția formulelor mizantropice și individualiste, simțînd, o dată cu

puterile unei rase sănătoase, nevoia de a le exercita pentru izbînda unei culturi adevărate, au primit cu bucurie solia cea bună. La lupta lor ei au mai găsit un îndemn în icoana, curățită astăzi de ceață, a celui mai strălucit reprezentant al minții românești creatoare în timpurile moderne.

16 noiembrie 1903

OCF I 79—84

C. NEGRUZZI

CU PRILEJUL UNEI EDIȚII NOUĂ A OPERELOR LUI ÎN PROZĂ

„Minerva“ a început, sub îngrijirea d-lui Il. Chendi și a d-rei E. Carcalechi, o ediție nouă și, data aceasta, în adevăr completă, a operelor lui C. Negruzzi, povestitor măsurat, fin și clasic, unul din întemeietorii prozei noastre moderne. Volumul I a apărut de câteva săptămîni și cuprinde întreaga proză a acestui autor. Se scot din uitare și unele lucruri mai mici, pe care nu le găsiseră editorii de mai înainte. Proza lui Negruzzi e, însă, tăria, însemnătatea, valoarea lui de căpetenie. În acest volum avem ce-i trebuie mai mult publicului din toate scrierile lui, destul de felurite, deși foarte puține la număr.

Sînt rari scriitorii clasici pe cari școlarii să-i înțeleagă și să-i guste, la cari să se gîndească apoi cu plăcere și după amintirile din clasă. Nu mi-aduc aminte să ne fi mișcat Alecsandri, care suna și trecea ca o muzică, nici chiar Bolintineanu, cu toți eroii lui tăiați grosolan, colorați tare și încăierăți sălbatec. Deci, cînd profesorul de română din clasa a IV-a a liceului din Botoșani, un ardelean entuziast, care păstra acasă la el ca o comoară vechea ediție „Socec“, legată scump, a scriitorilor noștri celor mari, cînd, deci, acest aspru profesor de inimă deschise volumul elegant al lui Negruzzi și alese pentru citire pe *Alexandru Lăpușneanu*, nu eram mai bucuroși decît de o citire obișnuită — adică nu eram de loc bucuroși. Pe încetul, însă, acele fraze simple, cuminti, pe care-ți venea să le cetești cu un glas potolit, parcă aveai să spui o taină, acele fraze de toate zilele, fără o comparație, fără o exclamație, fără un meșteșug și o siretenie, acea poveste lină ca de martur bătrîn al ve-

chilor împrejurări puse săpînire pe noi. Sufletul copilului e cinstit : el nu poate fi cucerit de orice, dar se dă întreg. Copiii urăsc cetirea în ea însăși și o iubesc numai cînd ea nu mai este o cetire, ci fereasta limpede prin care anumite lucruri mari, strașnice, minunate se văd. Și iarăși copiii au în inima lor bogată puțința, care lipsește celor mai mulți dintre oamenii mari, de a înțelege, de a admira și, întîmplător, de a îndeplini eroismul. Cîte suflete de viteji și feți-frumoși nu sugrumă școala și nu îngroapă viața ! Iar cei ce rămîn viteji și feți-frumoși, aceia — uitați-vă la nedestoinicia lor pentru înșelare, pentru trădare, pentru lingușire, pentru socoteli, pentru *izbîndă* — aceia au rămas copii.

Deci atunci, într-una din odăile de slugi ale unei vechi case boierești din Botoșani, unde era clasa noastră și unde acum stau slujbași de-ai poliției aceluia oraș, am văzut noi — vreo douăzeci de copii, cari pot fi oricînd martori despre aceasta — pe Alexandru-vodă Lăpușneanu — groaznic om ! — și pe fricoasa doamnă Ruc-sanda, care poate, însă, să-și otrăvească bărbatul cu învoirea și binecuvîntarea mitropolitului, pe Moțoc vornicul, care se zbate așa de dureros înaintea morții prin sfîșierea de către norod — noi îl vedeam ca un șarpe căruia stă să i se zdrobească capul ! — și cîte unul din ceilalți. Vedeam cămări de prînz, în care vinul roșu se amesteca în revărsarea încleștărilor cu sîngele roșu pentru ca să îmbete deopotrivă, pînă la nebunie, pe tiran, vedeam tăcuta odaie de umbră în care bolnavul negliuit hîrciia asupra morții, năpădit de sîngeroase vedenii, și aveam un suspin de ușurare cînd aflam că s-a îndeplinit fapta, că a murit acel voievod rău, cu hohotul de rîs al dracului în gîtlej.

Și profesorul ne dădu să bem mai departe din băutura visurilor.

Parcă cetesc astăzi pe *Sobieski* și *românii*. Iarăși, nu îndeplinim această treabă mecanică de a depăna slove negre în odaia cu mirosul muced, ci privim de pe culmile de ziduri negre ale Cetății Neamțului cum vine regele — „riga“ — și hatmanul, și stolul strălucitor de oaste către cuibul nostru de plăieși, așa de puțin numai pentru ca să fie așa de mari. Rîdem cu dispreț,

noi, toți cei douăzeci din clasa a IV-a, când crainicul cu trâmbița lungă ne îndeamnă spre închinare. Și stăm noi așa zi de zi împotriva mulțimilor, tot mai flămânzi și tot mai eroici, pînă ni se îngăduie de Sobieski, uimit, ieșirea cu cinste din cetatea moldovenească. Și ne cresc aripi, aripi mari cît idealul, cînd putem spune cotropitorului regal că sîntem numai șease oameni, după ce „zece din noi au pierit din mila mării-tale“.

Ba am pătruns și hazul de ghiduș, foarte *istoric*, de altfel, și îmbătrînit, din descrierea provincialului de la Iași, sau din alte chipuri și scene ale *Scrisorilor la un prieten*. Acel afurisit stil limpede, ușor, care începea ca în Gramatica lui Manliu sau ca în *Războiul* lui Weiss, pînă te lua întreg în brațe, acela ne momea. Și doar atunci întîiași dată învățam istoria românilor, cu un bun profesor molîu, care dormea cînd nu ne adormea, așa încît nimic, dar nimic nu ni se prindea de inimă! Și doar atunci am mers să vedem mănăstirea Păpăuții, a lui Ștefan cel Mare, și ne-am întors de acolo ca și cum am fi văzut la țară niște vechi grajduri dărimate! Numai prin Negruzzi am avut multă vreme vedenia trecutului.

Peste doi ani ceteam pe Eminescu și pe... d-l C. Mille. Ceva mai tîrziu, puținii *cetitori* dintre noi dădeam iama prin noutățile librăriei franceze. Ce departe rămăsese în urmă Cetatea Neamțului și iatacul de agonie al Lăpușneanului!

Cînd, pe urmă, am cetit, cu ochi „critic“, data aceasta, pe C. Negruzzi, am găsit, o dată cu slova lui, și impresiile, *vedeniile* mele. Numai în *Scrisori* zîmbetul era cam veștejit de vreme; rîsul acela batjocoritor și rău al satiricului fără îndrăzneală, fără ideal îmi hibia la ureche prea bătrînește. Mă întrebam din cînd în cînd, dezmoțindu-mă de monotonia aceluia scepticism ușuratic, totdeauna asemenea cu sine însuși, mă întrebam dacă pe acel timp de prefaceri mari, în acele zile de luptă încordată, cînd ne făuream viitorul, nu era și cîte ceva care să zguduie sufletul, să miște inima într-un ritm larg, să înțepenească de seriozitatea patimii

acea față mică, bătrâncioasă, răutăcios-zîmbitoare pe care o vedeam în locul portretului cunoscut al lui Negruzzi. *Flora română*, scrisorile acelea cam *prețioase*, alcătuite din rămășițurile anilor din urmă, mi se păură cu totul uscate. În *Zoe* — povestea unei fete care moare de iubire — în *Alergarea de cai*, un cadru de moravuri romantice, ușoare și spirituale, care s-ar potrivi, desigur, mai bine în Parisul din 1830 decît în Chișinăul Basarabiei, cu eroi din Rusia și din Moldova, în acestelalte două mari *nuvele* m-a respins sentimentalitatea falsă, cuvîntări reci pentru patimă caldă. Mai deunăzi aflai, printr-un articol al celui mai bun cunosător de scrieri din acest timp, d-l G. Bogdan-Duică, că vestita schiță *Cum am învățat românește* e pregătită, nesinceră și neadevărată, și că a făcut multă durere unui biet dascăl cumsecade, care n-a uitat-o pînă la moarte. Scrisorile pe care le dau editorii cei noi n-au nici concentrare a sufletului, nici lumină. Iar din articolele foii oficioase, conduse de Negruzzi, îl văd că avea cea mai proastă idee despre țărănimea din vremea sa.

Toate acestea se explică, desigur. N-a fost în străinătate ca alții; a cetit la întîmplare. A trăit ca mic funcționar. A scris după stăruința prietenilor: a lui Eliad, a lui Asachi, a lui Kogălniceanu. Și n-a avut public. N-a avut ideal. Dar toate timpurile și toate vrîstele vor arăta aceeași admirație pentru *Alexandru Lăpușneanu*, pentru *Sobieski și românii*.

3 iulie 1905

D-l Nerva Hodoş dă o ediție perfectă a notelor de călătorie pe care acum optzeci de ani le publica la Buda, pentru folosul bieteii sale nații umilite și rămase în urmă, pentru învățătura ei prin exemplele civilizației apusene, nu numai a celei materiale, care uimește mai ușor și trezește mai greu emulația „barbarilor“ îngroziți de minunile tehnicii, ci mai ales a acelei morale — Dinicu Golescu.

Ediția e perfectă prin reproducerea îngrijită și sigură a textului; fără d-l Nerva Hodoş n-am fi avut *Bibliografia românească veche* — înțeleg: aceea pe care o avem — prin bogăția știrilor cuprinse în prefață, prin varietatea multora din informații și prin critica discretă cu care e scos la lumină adevărul. Se dau și ilustrații trebuitoare: un chip frumos al lui Golescu în toată măreția boieriei sale, care se întrevede mai puțin în scrierea ce urmează, o pisanie de biserică și foaia dintii a ediției originale.

Multe cărți vechi se pot retipări după atîta timp, pentru plăcerea și ușurința erudiților, pentru mulțumirea bibliografilor, cărora astfel de daruri ca ediția d-lui Hodoş în condiții de excelentă tehnică le sînt neprețuite, pentru întîmplătoarea cetire a celor ce nu se mulțumesc numai cu beletristica vremii lor. Unele din ele, foarte puține, *se cer* a fi tipărite din nou și, apărînd într-un nou veșmînt, exercită o *înriurire necesară* asupra spiritului unei epoci.

¹ Constantin (Dinicu) Golescu, *Insemnare a călătoriei mele în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoş, bibliotecar-ajutor al Academiei Române, București, 1910 (n.a.).

Între acestea, un loc de frunte îl ia cartea Golescului. Și azi avem nevoie de oameni cari să compare starea noastră, desigur nenorocită, cu starea mai fericită a altor țări și neamuri. Acel care o face trebuie să ție seamă, înainte de toate — fără care condiție ar fi dat numai o lucrare de curiozitate și interes trecător — de motivele exclusiv morale al buneistării de care se bucură Europa în adevăr civilizată, el trebuie să descopere sufletul de muncă și jertfă, de solidaritate și ideal, de credință și speranță care e la baza triumfurilor lumii moderne în stăpînirea și folosirea naturii.

Dacă acest om va fi un biet scriitor ori un mare scriitor, un cugetător de orice treaptă, va fi folos, dar nu așa de însemnat. Doar acesta e meșteșugul scriitorului și al cugetătorului: să se încălzească pentru ce e frumos, bun, nobil, vrednic de omenire și să vadă, din mijlocul societății care-l cuprinde și binevoiește a-l îndura, ceea ce în toate acele privinți e mai presus de stările de lucruri actuale, peste care zboară avîntul simțirii și cugetării sale! Un preot care se închină cu evlavie de dimineață pînă seara într-o tovărășie de păgîni, ce poate fi mai firesc! Nu se impresionează nimeni, și conștiința nimănui nu se zguduie și nu se preface prin acea zguduire.

Altfel e, însă, cînd unul din acei păgîni cari se uită la cer numai de vreme bună ori rea se trezește, prin voia lui Dumnezeu, care l-a pornit pe drumul Damascului și l-a fulgerat cu mila sa, *altfel*, cînd el, cel aspru și crud, tăgăduitorul și batjocoritorul, cînd el ridică mîinile lui, încă pline de sînge, spre înălțimile unde nu ajunge omul și pleacă genunchii lui dîrji de luptător și se roagă avînd în glas nevinovăția copilului. Cînd un boier de la 1820, un mare boier, un mare stăpîn de pămînturi și de oameni, scrie cartea de căință, de durere pentru suferința omenească, de rușine pentru „barbaria“ românească, pe care a făcut-o Dinicu Golescu, *acesta* e lucrul cel mare. [. . .]

Multe avem dreptul să așteptăm în zilele turburi de astăzi, cînd prin văzduh plutește încă un fum de sînge

nevinovat. Mai ales, însă, așteptăm pe omul care de la înălțimea puterii, a bogăției, a numelui său să spuie despre viața și viitorul nostru, răzimat pe comparații drepte pentru a trage încheieri crude, cu aceeași sinceritate ca Dinicu Golescu, ceea ce spunea întorcându-se din „Europa“, cu sufletul schimbat, acest fruntaș al vremii vechi.

16 mai 1910

OCF I 401—404

UN POET AL FLORILOR : D-L D. ANGHEL

D-l D. Anghel, care scrie de vreo cincisprezece ani și s-a ridicat astăzi mult mai sus decît începuturile sale serioase, de tînăr eminescian supus la *Contemporanul* din Iași, e un poet, în bine și, întrucîtva, și în rău. În acești cincisprezece ani d-sa s-a gîndit neîncetat la rafinarea simțirii sale pentru frumusețile naturii, pentru mișcărilor tainice, trecătoare, fugare ale sufletului, și la meșteșugita turnare a unui vers aromitor, străveziu, plin de un farmec blînd și dulce, a unui vers în simplitatea părăută a căruia este atîta voință și muncă. A izbutit. În cartea de astăzi, *În grădină*, sînt flori pe care nu le privești numai din treacăt, ci vrei să le ai lîngă tine, bucurîndu-ți simțirile de însușirile rare ce sînt cuprinse în ele. Nu o dată ești silit să cetești de mai multe ori versul frumos, după care vine altul, rareori tot așa de frumos, dar totdeauna măiestru alcătuit, răbdător și cu o nesfîrșită dragoste lucrat. Oamenii fără gust și fără simț muzical cari se prăpădesc după defilările de silabe ale d-lui Haralamb Lecca să-și dea osteneala să compare. Dar cărți cum e aceasta se scriu numai o dată. Pe urmă trebuie să vie altceva. Ce anume ? Poetul acestei îmbelșugate grădini — care e o grădină boierească, o grădină scumpă, o grădină pentru oameni avuți — trebuie să-și amintească totdeauna că bogăția unui suflet de scriitor poate să aibă numai două izvoare : sau o cetire foarte întinsă, neconținut înnoită și aducînd o cugetare spornică de toate zilele, sau coborîrea, umilirea sufletului către natura întregă și către toți oamenii, contopirea cu întreaga făptură. D-l Anghel n-are decît să aleagă.

10 aprilie 1905

Natura s-a sfiit să scadă prin chinurile și slăbiciunile bolii pe acel tânăr de șaiszeci de ani, yoinic, frumos, sigur, vesel — tot numai siguranță și energie — care era, pentru noii prieteni cari-l vedeau des, ca și pentru prietenii cei mai vechi, și, poate, nu din cei mai răi, Ioan Luca Caragiale. L-a luat dintr-un singur gest, căruia el i s-a supus fără sfiială. Trăia de ani de zile într-un exil de bunăvoie, pe care țara nu-l merita. Ea, și cu dînsul neamul întreg, îi încunjurase icoana de o strălucită glorie.

Geniul lui era unul din punctele nediscutate ale crezului național. Și tot desprețul pe care-l arunca el admiratorilor și iubitorilor săi n-ajungea ca să știrbească aureola. I se recunoștea — lucru rar pe lume — dreptul de a zice și a face oricui orice, de a jigni sentimentul public în orice formă, de a sta împotriva vremii sale și cînd greșea ea, și cînd el era greșitul.

Mărimea și caracterul de sigură eternitate a talentului său literar nu explică îndeajuns această atitudine. Urmașii cari n-au văzut și auzit omul n-o vor înțelege la acest om cu ochii în cari fugeau flacări ciudate, de ironie și înduioșare, de admirație și pornire distrugătoare, acest om cu impresionantul glas de impunere a credințelor și capriciilor sale, cu gesturile stăpînitore, zguduitoare, nimicitoare ale unui genial actor, acest spirit plin de intenții ironice și de capricii rafinate, capabil de elementare asalturi crude, de entuziasmuri oarbe, de neînduplecată negație provocatoare, azi într-un fel, mîne în altul, cu totul opus, dar totdeauna, ca poezie, ca glumă corosivă, mai presus de măsura obișnuită a ființei omenești. Și aceasta o respectăm, sîntem datori a o respecta. E doar una din manifestațiile pu-

terilor ce călăuzesc lumea și, respectînd un astfel de suflet, peste suferințele și resentimentele noastre — ei ne închinăm.

Era așa pentru că în el s-au luptat totdeauna, într-un conflict tragic, care l-a sfîșiat, instinctele clasice cele mai sigure cu pornirile romantice cele mai cutezătoare. Cîntărea de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicțiune fără greș, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenței lui cu ideea sa, ori cu armonia operei. Un condei mai stăpînit n-a existat vreodată, nici aiurea, și rareori un creator mai mare a nimicuit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundea celor mai nobile intenții artistice. Dar, în același timp, mintea lui era plină de planuri uriașe, de figuri extraordinare, de acțiuni exagerate, de contraste tari, de atacuri revoluționare, de paradoxe bune, și niciodată nu era mai mîndru decît atunci cînd putea să prindă în senina formă clasică rece ceva din concepțiile unui romantism înflăcărat.

Dar, pentru ca aceasta să se întîmple, între plan și mijlocul de îndeplinire se dădea zilnic, an de an, pînă în această clipă de durere, o luptă în stare să distrugă pe rînd productivitatea, fericirea și viața unui om.

Această luptă ni-a răpit nouă zecimi din roada firească a unui suflet mare.

Dar ni-a dat și unul din acele exemple superioare de onestitate, de conștiință, de eroism în sacrificiu, de abnegație pentru arta adevărată, care fac pentru literatură mai mult și decît cele mai mari și trainice din paginile lui.

1912

Cînd a murit, așa de tînăr și în pragul răsplătirii grelelor lui osteneți de orfan și bolnav, P. Cerna era un doctor în filosofie a cărui lucrare fusese primită cu o considerație deosebită de profesorii săi germani, era un candidat la o catedră de universitate și era, mai ales, un nume cunoscut în literatura nouă, un talent consacrat de care se legau mari speranțe și al cărui volum de început, primit bine de toată lumea — orice rezerve s-ar fi făcut asupra genului însuși, poate cam artificial în „intelectualitatea“ lui înaltă, uniformă — fusese așezat în rîndurile cărților spre care se întoarce o recunoscătoare aducere-aminte. Păcat de dînsul, au zis toți, afară doar de acea invidie satisfăcută care se ascunde spre a se bucura pe urma morților, păcat de omul învățat, păcat de mintea adînc cugetătoare, păcat de viitorul profesor al înaltului învățămînt românesc ! Și se pregătește aducerea solemnă a sicriului, ridicarea monumentului, care să arăte ce gînduri au străbătut odată această țărîină plînsă numai de străini.

Mie, însă, dați-mi voie să-mi pară foarte rău de un tînăr sărac, modest și obscur, pe care întîmplarea — căci el nu era din talentele care se îmbulzesc, care-și rup o cale și prin zidul celei mai animalice indiferențe pentru lucrurile spiritului ! — pe care, zic, întîmplarea mi-l scotea înainte acum vreo zece ani, cînd nici eu nu eram alta decît un tînăr care începusem doar ceva mai devreme. Poate fiindcă venea dintr-un sat, din mijlocul unor oameni sărmani, poate fiindcă se simțea încă străin între aceia la cari trecuse încă de copil, poate

fiindcă între cei bucuroși și mândri de tinereța lor se vedea bolnav, mărunț, șters — poate de aceea era așa cum nu-l pot uita că a fost. În lumea noastră, unde băiatul de cincisprezece ani are grijă de carieră și mijloace pentru a o face, acest tânăr student era încă de o superioară și emoționantă nevinovăție, castitate a sufletului. Privea cu ochii lui de viorea, umezi ca de rouă, prin care trecea un aur ca al razelor, privea uimit la zbuciumul oamenilor, și în pardesiul suptire care-i acoperea pieptul atins se primbla ca într-o nebiruită zale de arhanghel. Era așa de nou în viață, adecă în durere, încât, cum nu credea în răutate, în minciună, nu putea să creadă în boală, pe care specialistul găsisese că e lucru omenesc și folositor să i-o schițeze. Profesor la o școală de fete, era, desigur, între toate, domnișoara cea mai naivă, și, când i s-a părut că iubește în adevăr și adânc pe una din colegele sale de învățămînt, a uitat că și bărbații au nevoie de o altă zestre decît a inteligenței și a talentului, și, neavînd măcar, pe lîngă dînsa, vigoare și frumusețe, a vorbit limpede ca un om sigur că va culege floarea spre care a întins mîna. Răspins, a simțit întîiași dată, poate, că sînt răni mai adînci decît acelea din care pornesc junghiurile cîrni.

Din asemenea momente unii se fac oameni, hotărîți, strînși în curele, cuprinși în zale, țîind armă împotriva armei. El nu era dintre aceștia. Și mai departe, înghițindu-și lacrimile, s-a dus pe drumul vieții, aspru și pătat de sînge, ca pe cărările de argint ale lunii. A făcut ce i s-a cerut, a primit ce i s-a dat ; ba chiar s-a mlădiat cum i s-a impus de mîni binefăcătoare, care știi să și stăpînească. Dacă lumea-l vrea filosof, va fi ; va fi învățat, dacă aceasta e dorința stăpînilor soartei sale... Și, după ce a fost așa de cuminte, cu ce mirare dure-roasă va fi văzut prăpastia care i se deschidea înainte și în care, cu oarecare tristeță de muștrare în zîmbetul tinereței sale fără vinovăție, a lunecat !

Păcat de dînsul pentru toate celelalte, dar înainte de toate pentru aceasta : pentru că aducea între oameni ceva care se ține de o lume înaltă și mai curată decît a noastră, unde minți senine și reci zîmbesc de o cerească bucurie fără sfîrșit !

1913

OCF II 89—91

O CARTE DE NUVELE POSTUME A LUI GİRLEANU

Din ce a lăsat Girleanu, chinuit de acea dorință a perfecțiunii formale, care, fără a înăbuși spontaneitatea sentimentală, a dat literaturii românești câteva din cele mai mari pagine ale ei, familia și prietenii dau acest mănunchi, pe care cea dintii bucată îl numește cu un titlu care ar părea că are în el ceva din duioșia plecării lui înainte de vreme : *O lacrimă pe o geană*.

Acest volum pe care nu ni-l mai întinde mîna lui, tremurînd de emoția creatorului sincer și sfios față de sine, ca și de alții, e un rezumat al talentului său în toate înfățișările lui, care în ultimul timp ajunseseră a fi așa de variate. Ai tot ce vrei : nuvela realistă, cu ștregării, „șarja“, povestirea glumeată, povestea, simbolul, interpretarea ca suflet omenesc a vieții celor „cari nu cuvîntă“, amintirea, iubitoarea șoaptă de părinte la moartea unui copil iubit.

De toate sînt, și este totuși o unitate care e însăși nota sufletului său. Sînt scriitori duioși a căror stîngăcie jenată oprește inima noastră de a plînge, deși au talent, și poate chiar foarte mult ; sînt alții, calculatori reci, cari se joacă meșteșugit cu simțirea noastră și, cînd vor, aduc lacrimi în ochii noștri.

La Girleanu mai mult ca la oricine, chiar în alte literaturi, e sentimentalul zguduit însuși de ce spune, care, ridicîndu-și ochii plecați de puterea pasiunii, de timiditatea unei naturi gingașe, te prinde cu obrazii umezi și, atunci, rîde de bucuria comuniunii în durere pe care o constată.

Această însușire îi va da un loc mare în literatura noastră.

Și, pe cînd figura altora, glasul altora ni sînt indiferente față de opera lor, opera lui niciodată nu va putea fi despărțită de dînsul : de ochii mari, mîngîioși în fața palidă, pare că totdeauna plînsă și luminată totdeauna de un zîmbet în care statornic era atîta jale, și glasul acela în care și disperarea avea modulațiile alinate ale unui copil care simte o privire iubitoare lunecînd asupra lui, în suferință.

1915

OCF II 166—167

LA ÎNMORMÎNTAREA POETULUI AL. VLAHUȚĂ

Cînd ai ținut, prietene, frate, cum îți plăcea să ni spui, acum treizeci de ani, și celor mai tineri dintre noi, cînd ai ținut ca orice curiozitate să fie departe de patul suferinții tale, orice iubire chiar să fie cruțată de a suferi împreună cu tine, cînd ai interzis zădărnicia pompelor și trufia goală a oficialității la ultimele îngrijiri ce putem da ființei tale pămîntești, n-ai putut gîndi să ne împiedeci pe cei cari nu te-am văzut de mult și cari nu te vom mai vedea niciodată de a-ți spune un ultim cuvînt. Un ultim cuvînt ție, celui ce ai fost om ca noi, supus mizeriilor noastre, pe care, viteaz ca un ostaș de rasă, din vremurile eroilor cari-ți erau dragi și pe cari-i cîntai în cei din urmă ani ai vieții tale, le-ai biruit, senin, rîzînd de cine te putea răpune, dar învinge nu, și în ceasul cînd vîntul morții rupe pînza steagului, dar vulturul sulitei nu-l poate apleca.

Daș ție, celui care ai fost mai mult ca gloata ome-nească, care te-ai ridicat cît de sus poate un suflet nobil și mare, în avîntul suprem al inspirației, ție, celui a cărui divină putere creatoare s-a coborît pe vecie în pagini care nu pot muri, ție îți vom vorbi adesea, mult, duios, cu drag, în adîncul unde încap toți morții iubiți, al sufletelor noastre înseși — temple ale iubirilor răpite și ale prieteniiilor ce s-au dus.

Îți vom vorbi, ne vom mărturisi ție, ne vom sfătui cu tine, vom aștepta mîngîierea și vom primi judecata ta. În acest suprem adăpost pe care și-l vor transmite generațiile pe rînd pentru viața vie a sufletului tău, tu nu vei mai trece prin durerile pămîntului din care noi nu venim, dar spre care soarta ne apleacă pînă ne confundăm cu dînsul.

Și de aceea să-ți vorbim ție, cel din țărină, care ai pătimit de osîndele ei, să-ți vorbim de cele din urmă prin care ai trecut pentru ca, la capătul lor, inima din tine să se rupă.

Te văd despărțit de vremea ta, pe rînd despoiat de prietenia celor dragi ție, te văd izolat în mijlocul unei lumi pretențioase, plîne de zgomote bizare, care, în delicateța ta superioară, te sperie, făcînd ca tot mai mult să cauți un colț de țară blindă și bună, unde să te întovărășești cu natura, care n-are pretenții și rămîne tot aceeași.

Te văd prins de furtuna cumplitului război, fugar, cu toate cele scumpe rămase în urma ta, bătînd drumurile nenorocirii în car cu boi, între săteni înspăimîntați și ostași fără putere să se mai lupte ; te văd cărunt, obosit, sfărîmat, luînd parte, cu o ascunsă mulțumire în suflet că n-ai fost fericit în mijlocul nenorocirii altora, la mucenicia neamului tău.

Te văd în odăița pusă la îndemîină de un prețuitor, în Iașul îmbulzit de o mulțime care nu te înțelege și pe care nu vrei s-o înțelegi, te văd bolnav, aproape murind, avînd o singură durere : că nu poți vedea biruința în care crezi. Te văd aducînd solia apropiatei liberări, îndată, peste o lună, întrezărind cu atîta timp înainte izbăvirea, care era să încunjure de lumină apusul tău însuși.

Te văd lăcrămînd pe ruinele micii tale averi, a scumpelor tale odoare, te văd din nou iarăși pribeag, cînd pașii altora se opreau la un prag mult dorit.

Te vedem acuma așa cum ești — peste tot ce-ți poate da vremea mai rău, peste tot ce ți-am putea da noi mai bun. Și, cînd ne vom întoarce după împlinirea supremei datorii față de acest lăcaș al nemuririi tale, ceea ce ne va usca lacrămile va fi partea din tine pe care am furat-o în sufletul nostru și de care nimic nu ne va mai despărți.

Aceia cari dau literaturii românești sensul ei adevărat, și care singur și sigur va birui, își îndreaptă astăzi privirile umezite de lacrimi spre două morminte : unul de mult părăsit în Iașul tragicei pribegii, iar celalt care acuma se deschide, cu mult înainte de vreme.

Se adună atâtea amintiri cu privire la Delavrancea. A fost de la cele dintii manifestări literare, afară de ale adolescentului, aproape copil, un înnoitor. Unul fără teorie, fără program și fără voință. Firea sa, care nu era ca a altora, i-a cerut imperios să se manifeste cum era. Așa-i porunceau înaintașii cari erau în el : grînarii țărani străbătători de văi și munți, răscolitori de zări, adunători de priveliști și tezurizatori de impresii. Ei toți, sfătoși cum li era rostul și buni de toate poveștile culese în cale, și-au dat drumul deodată printr-însul. Altă viziune, altă gândire, peste obișnuita logică, alt grai, un alt fel de românește, de munteneste decît cum știam noi pînă atunci, după forma măiestru artificială a boierului savant Odobescu și a zețarului orășean Ispirescu. Neschimbat, în nuvelă, în teatru, el a fost așa : n-a luat de la nimeni și, chiar să fi vrut, n-a putut lăsa nimănui nici acest dar, cu totul deosebit, al scrisului și nici dogoritoarea năvală a unei elocvențe capabile să ardă convenționalismul tuturor tribunelor și catedrelor. Un om de vedenii, cum însuși era, în pădurea părului creț de supt care privirile ieșeau împungătoare ca două fosforice flacări, o minunată și impresionantă vedenie.

Nu așa acela a cărui pierdere pentru literatură o plîng astăzi cei cari-i iartă că a părăsit poezia pentru seopuri zădarnice, pe care iluzia lui ucigătoare le-a socotit imense și imperioase. Goga, care răsărise ca

un nou lampadofor poetic al milenarei lupte ardelenе și care, de aceea, a fost îmbrățișat ca un tînăr făt-frumos, purtător al glasului smuls din durerile robiei, de înțelegătoarea lume de boierie a anilor 1900, aducea cu dînsul, din strămoșeasca moștenire și la el, tot ce trebuia pentru ca, de la uimitoarea vădire de la început a noului profet din mila dumnezeului tuturor răbdărilor, să meargă treptat, pe căile de înțelepciune ale anilor, spre și mai depline roade ale neobișnuitei sale înzestrări. Dar lui, de la o vreme, în urmărirea fugarelor satisfacții ale politicii, îndeletnicirea aceea căreia-i închinase primii ani, și pe care n-o putea tăgădui, cu atît mai puțin distruge, i s-a părut o efemeră jucărie, aproape compromițătoare, așa încît nici nu-i plăcea ca ea să-i fie amintită. Corului celor aleși i-a preferat turletele aclamațiilor în care credincioșii adevărați nu se mai pot osebi de strigătul spre triumf și pradă al vulgului.

Și, totuși, pe cel care părăsise literatura ea l-a urmărit, dintr-o iubire care nu putea să moară. I-a spus la ureche cele mai frumoase taine ale ei, și vraja pe care o exercita el nu venea de la idei împrumutate, de aici sau de peste graniță, ci de la acele mistere ale ei. Și ceea ce era în adevăr viu în el era această obsesie a cuvîntului nobil, a comparației plastice, a perioadei largi și bogate.

Îmbătrînit politicește în neizbînda ce i se putea profetiza, el isprăvește tînăr în suflet prin toate mijloacele acestei minuni care, peste orice, rămîne poezia.

12 mai 1938

ORIGINALITATEA LUI VIRGILIU

Comunicare comemorativă făcută în ședința Academiei Române
de la 24 mai 1930

1

Virgiliu din *Georgice* și din *Eneida* n-a început cu figura lui definitivă. El a fost îndreptat spre această misiune și s-a format pe încetul, supt influențe străine, pentru dînsa, fără a părăsi, însă, notele adînc romane, popular romane ale spiritului său.

Tînărul „țeran“, aș zice mai bine, pe românește, „răzeș“, a fost întîi, cum era firesc pentru temperamentul său blînd, un cucerit de cetirile sale grecești. un inteligent copist al lui Teocrit, Bion și Moschos. De acolo *Eclogele*, *Bucolicele* lui, grecești în nume, ca și în spirit.

Ele rămîn, în mare, operă a poetului. Dar nu pentru nomenclatura de împrumut, nu pentru moravurile de imitație, care pe noi ne dezgustă pentru sentimentalitatea tardivă, voită, care a trebuit să înlocuiască un vechi sentiment instinctiv, Virgiliu a fost, în adevăr, pentru bucolicii Siciliei elenice ceea ce Delille¹, Gesner² și Florian³ au fost pentru idila virgiliană ceea ce Rousseau din *Confesiuni* a fost pentru Fericitul

¹ Abatele Jacques Delille (1738—1813) — poet francez, autorul unor celebre traduceri din Vergiliu și Milton.

² Salomon Gessner (1730—1788) — poet și pictor elvețian, autor al unor poeme pline de un sentimentalism preromantic.

³ Jean-Pierre Claris de Florian (1755—1794) — fabulist și romancier francez, membru al Academiei Franceze. A scris pastorale, comedii, romane în spirit sentimental.

Augustin¹. Rafinații Romei l-au putut aprecia, precum rafinații noștri, după ceea ce cred ei ultima modă a Parisului, aplaudă orice violență de stil modernistă.

Dar cîntărețul lui Tityrus și al lui Menalchas, păstori de capre neexistenți în Sudul italian, de voinică trans-humanță în grupe, a vrut un lucru, pe care l-a realizat, și aceasta-i face valoarea. A vrut ceea ce la noi voia un Ienăchiță Văcărescu și un Conachi cînd imitau în românește pe Metastasio și pe Atanasie Cristopulo : să arăte că și în limba latină, care nu se încercase în dulcегăriile la sunet de fluier, se poate face ca și în limba celei mai glorioase literaturi.

II

Dar ocrotitorii, cei cari încunjurau pe tînărul Octavian, biruitor acum asupra lui Antoniu și împăciuitor al ordinii romane, în cetate și afară, l-au rechemat la o datorie națională și de stat. Ei i-au pus înainte nevoia de a reface moral o nație tulburată de discordii civile, de a da claselor de sus, rechemate la țară, și nu numai la vilele servite de sclavi, ci la adevărata viață țerănească romană, de oameni liberi, ostași neobosiți ai cîmpului, o societate atrasă de viața plăcută a unei metropole mîncate moral de obiceiuri străine. De aici aparența așa de romană, cu toate modelele pe care, desigur, le-a avut, cu tot titlul grecesc pe care-l poartă, cu toată împodobirea mitologică luată de la greci, de care se servește pe alocuri, a *Georgicelor*.

Ea trăiește prin netăgăduitul spirit practic al micului moșier de pe Mincio², în luptă cu centurionii cari-și făceau plătitе pe pămînt străin serviciile politice.

O adevărată carte de învățătură, cu care se poate lucra, ca acelea pe care le cerea și românilor din Ardeal, în secolul al XVIII-lea, guvernul iosefin al Austriei.

¹ *Augustinus Aurelius* (354—430) — teolog și filozof idealist, canonizat de Biserica catolică.

² *Mincio* — riu în Italia.

Încă din dialogurile siciliene se putea simți cât de obișnuit era copilul de la țară cu înfățișarea lucrurilor de care în cei dintâi ani fusese neconținut încunjurat, „maslinul palid“ (*pallens oliva*), „gingașa viorică“ (*mol-lis viola*), „crinii înalți“, „fagii lați în ramuri“ (*patula fagus*), merele cu puf, prunele ca de ceară. Aspectele generale de natură, „rîurile ce curg între văi pietroase“, cele de supt plopi și cele dintre papuri, pădurile de frasini. El simte taina sfîntă a tăcutei înserări, ca și a răcoroaselor zori :

Abia răcoroasă plecase din cer umbra de noapte,
Frigida vix coelo noctis decesserat umbra.

A urmărit cu ochii jocul porumbeilor, a zărit turturica de pe ulm, l-a oprit șopîrla din spini și urechile au cules cîntecul strident, supt soarele înfocat, al greierilor din mărăcini :

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

A simțit plăcerea de a-și sătura setea în izvoarele clare, de a se lăsa prins de somn în pajiște :

*Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.*

Și acolo, în ciuda modelului „siracusan“ pe care vrea să-l întreacă, l-a pătruns un sentiment de care, chiar dacă scenele funebre apar pe vase adesea, clara Grecie veselă a rămas străină și pe care Roma l-a moștenit de la etruscii de proveniență asiatică, totdeauna cu gîndul la cele din adîncurile pămîntului : superstiția, sentimentul amenințător al altei lumi, grija de a o împăca prin acte de ritual ridicule și adînc importante. Dacă dintre zeii Latîului¹ el știe numai de Silvan², în schimb el crede — nu *se face* a crede —

¹ *Latium* — regiune a Italiei, între Toscana, Campania, Marea Tire-niană și Apenini.

² *Silvan* — zeu al pădurilor și cîmpiilor.

în sensul stejarului trăsnit, al cioarei de pe copac, al cântecelor care scoboară luna din cer, al vrăjilor care mută clăile de grâu, care rup șerpii în două; el vorbește de vîrcolaci și de stafii. El știe ce valoare poate să aibă cenușa zvîrlită peste cap în ape.

Melodii rurale îi cîntă în urechi și se leagă în refrenuri :

Incipe Maenalios mecum, mea tibia, versus.

.

*Ducite ab urbe domum, mea carmina,
ducite Daphnim.¹*

Misiunea cea nouă o va împlini *religios* — „întîi să ne închinăm zeilor“ — apoi disciplinat ca un ostaș, care înțelege lupta și țintește la glorie — *divina gloria ruris*. În lupta cu o materie care ni se pare grea nouă, specializații, dar nu era așa nici pentru poet, nici pentru cetitorii lui, vechi gospodari ca și dînsul, el frămîntă, iarăși, *poezia continuă a realităților cunoscute*.

Aspecte de natură și aici : „sălciile sunînd din gălbuia frunză“ (*glauca sonantia fronde salicta*), furtuna care, cu „imensa năvală de ape“, distruge secerișurile, plînsul de vînt al pădurilor și al țermului :

Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.

Un adînc element uman se amestecă veșnic în acest poem didactic care e un manual de luptă, o carte de război. Omul care se trudește și biruie, care se bucură și agonisește. Dar și omul privit cu frățescă duiosie în ocupațiile lui umile. Dante va reprezenta cu mai multă bogăție, într-o lume mai creștinește simțitoare, această notă. Astfel carăle pline ce se întorc seara la ele acasă, femeia care lucrează cîntînd — *longum cantu solata laborem* — fetele care noaptea lucrează la pînză — *nocturna carpentes pensa puellae*. E bucuria întîlnirii copiilor, cari se prind de gît ca să fie săruțați : *dulces pendunt circa oscula nati*. Și, alături, pînă

¹ Incepe cu mine, fluierașule, cîntul meu păstoresc.

Întoarceți acasă de la oraș, întoarceți pe Daphnis, o, descîntece ale mele (lat.).

și jalea păsărilor care, în pădurile ce se taie, își pierd cînturile.

Și aici e loc larg pentru superstiții: Vesta¹, zeii *indigetes*² cer îndeplinirea unor rituri arhaice, nu ca divinitățile de împrumut. Ceres³ pretinde să i se dea, de copii, daruri de lapte și miere; Bachus⁴ grecul se cîștigă *latinește* cu versuri de glumă cîntate supt măști, care se pun și pe copaci.

Vremea se va prezice după porcii cari iau în gură finul, după strigătul cucuvăii, după al corbilor, după adunarea păsărilor pe cîmp. Și, cînd va vorbi de moartea lui Cezar⁵, poetul poporului, care a învățat de la etrusci toate spaimetele, va înșira soarele înroșit, cîinii „obsceni“, păsările *importune*⁶, vuietul Etnei, tremurul Alpilor, pădurile vorbind din adîncuri, animalele cu glas, pămîntul ce crapă, statuile care plîng, rîuri care se opresc și rîuri care se revarsă, fîntîni pline de sînge, stafii și lupi pe drumuri, fulgere din senin și comete.

De tot pămîntul Italiei îi e drag, și el salută „marea maică a grînelor, țerna lui Saturn“, *magna parens frugum, saturnia tellus*. Va pomeni de grădinarul asiatic, din Korykos, mutat în Calabria, și de nebunele lui iubite. Dar nici alte părți ale stăpînirii romane nu-i rămîn neștiute. Va vorbi de Rinul „leneș în șerpuire“ și iată-l ajuns — nu s-a băgat de seamă îndestul — la *înseși locurile noastre*.

El știe, într-o vreme cînd abia se împrăștiase priemejdia dacă, împotriva căreia voise cîndva să pornească și Cezar, de geții din țara lui Orfeu de lângă Ebru (IV, v. 463), dar, mai ales, de „neamurile scitice“ lângă

¹ Vesta — zeița focului și a căminului.

² Indigetes — croi zeificați, divinități naționale (lat.).

³ Ceres — zeița forțelor vegetale ale naturii.

⁴ Bachus — zeul vinului și al veseliei.

⁵ Cezar — e vorba de Caius Iulius Căesar.

⁶ Obscenus, importunus — nefavorabil (lat.); e vorba de practica auspiciilor (precizarea viitorului după zborul și cîntecul păsărilor) și a haruspiciilor (prezicerea viitorului prin examinarea maruntaielor animalelor).

„Istrul tulbure, mișcându-se în galbene nisipuri“. Zăpada e acolo — recunoaștem Scitia Minoră, cîntată de durerea exilatului Ovidiu ; cară străbat marea înghețată. Vinul se taie cu securea. Cerbii opriți de iarnă se prind cu sîrme. Oamenii se îmbracă în cojoace și, pentru a se încălzi, barbarii beau vin și zamă de *sorbi*¹ (III, v. 349—380). Și stepa scitică, unde „aprigul (*acer*) Gelon, fugind în Rodope² (*sic*), bea lapte de cal închegat cu sînge“, face parte din cunoștințele aceleia care nu călătorise încă.

Poetul e acum un om format, și gîndul lui se înalță așa de sus, pe alocurea, ca al lui Lucrețiu. Cu putere epică prezintă el furia iubirii în natura întregă, războaiele în aer ale albinelor, zvonul lor cînd sînt bolnave, asemenea cu austrul în păduri, cu apele mării în reflux, cu vuietul de foc al iadului. Moartea nu-l sperie ; numai omul se duce ; neamul, casa rămîn :

*At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.*³

Și, privind meșteșugul albinelor, el nu-l atribuie instinctului bietelor gîze, ci puterii divine care însuflețește și conduce toată lumea, căci „Dumnezeu merge prin toate pămînturile și țermurile de mare și în adîncul lor ; de aici vin vite, turme, oameni, orice fel de fiare“ ; de aici vine viața și se duce acolo, toată :

Nici morții nu-i [loc] pe lume, ci vii zboară toate
N al stelelor număr și se așează în ceruri.

*Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aethereos dixere : Deum namque ire per omnes
Terras tractusque maris coelumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum*

¹ *Sorbum* — scoruș (lat.).

² *Rodope* — masiv muntos în Bulgaria de azi.

³ Dar neamul rămîne nemuritor, soarta casei are mulți ani, și se numără bunicii bunicilor (lat.).

*Quemque sibi tenuis nascentem accessere vitas,
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia : nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere caelo.*¹

III

Acestui om i s-a dat consiliu, greu de adus la îndeplinire, al scrierii unei *Iliade* după modelul etern al celeilalte.

Numaicît aceea nu era o operă politică : ea nu servea pe nimeni, nu însemna biruința nimănuia prin el însuși și spre însuși a lui glorie. Nici zeii nu erau părteniți : fiecare se luptă la ceasul lui pentru cauza lui, pentru că așa, din luptele zeilor între ei și ale oamenilor supt ei, se ține lumea. Troia a căzut : deci e vorba de căderea ei, dar nicăiri imaginația „patriotică“, „națională“ nu creează persoane, nu inventează lupte pentru a înălța un neam.

Altfel cu Virgiliu. El are o misiune oficială, el trebuie prin poezie să ridice Roma pînă la înălțimea în timp și în rang a luptelor care au dat Troia ahailor², să-i puie pe romani în rînd cu ce era mai vechi, mai nobil, mai frumos în omenire.

Pentru aceasta se cerea ca el să scormonească în trecutul adevărat și în cel legendar al Romei înseși, al Italiei, să descopere acolo zei locali, eroi indigeni, să-i facă el acolo unde povestea tace. O epopee italică, latină. Dar el e și omul „tînărului“ care a dat pacea lumii. Acesta e nepotul lui Cezar. Și Cezar, Iuliii³ lui

¹ Că există la albine o părțică din inteligența zeilor și o fărîmă de eter : căci se zice că Dumnezeu se poartă pretutindeni, pe pămînt, pe întinsul mărilor și în adîncul cerului ; de la el primesc cirezile, turmele, omul, fiarele de tot felul, tot ce se naște, gîngășul suflu de viață, și desigur la el se înapoiază, lui i se întorc toate după ce își încheie drumul ; nu există loc pentru moarte, ci, veșnic viu, ființele zboară spre stele, unde se întîlnesc cu țările cerești (lat.).

² *Ahai, ahei* — greci.

³ *Iulia* — gîntă patriciană din Roma antică ; după legendă, se trăgea din Zeița Venus. Din *gens Iulia* au făcut parte Iuliu Cezar, Octavian August și ceilalți împărați romani pînă la Gaius inclusiv.

au o istorie de casă, o legendă a ginții. Ea duce la Venus străbuna, la fiul ei Aeneas, venit, se cheamă, din Troia. Ea umilea Italia, dîndu-i-o lui învinsă, ea înstrăina pe romani de originea lor adevărată, aducîndu-i pe vasele eroului fiu de zeiță. Ce are a face? Octavian a ordonat.

Iată-l pe poet la lucru pentru epopeea la al cărui cînt al doisprezecelea l-a oprit moartea, căci, desigur, trebuia să meargă mai departe decît moartea lui Turnus¹. *Pentru elaborarea subiectului îi trebuie o întreagă operă de cercetare.*

O face întîi pentru Aeneas și neamul lui, călătorind doi ani în Răsărit pentru aceasta. Culege din *Iliada* și, credem, și din izvoare poetice pierdute, orice ar putea să susție legenda de care August are nevoie. Un șir de eroi se ridică în picioare, un haos de întimplări îi prind în mrejele hazardului călătoriilor și luptelor. Prin Cartaginea Didonei se ajungea la truda grea și marea jertfă de sine a cuceririi pămînturilor ausonice².

O face pe urmă pentru a iscodi acel ceva italic de care simte nevoie nu numai pentru a prezinta al doilea element al glorioasei sinteze, dar și pentru a satisface patriotismul lui de italian, care nu poate ceda nici ordinului oficial, nici ispitei literare a modelului. Va căuta astfel vechi nume, legende bătrîne, superstiții din acelea care-i țin așa de mult la inimă, făcînd dintr-o creațiune arheologică una din bazele de căpetenie ale poporului său.

Și, fiindcă *Iliada* e discuție între zei de o parte, și ciocnire între oameni de alta, el se va supune acestui îndemn, satisfăcînd, desigur, pornirea contemporanilor săi pentru zgomotoasele acțiuni războinice, în care acel care niciodată n-a purtat armele va fi amestecat cu informațiile căpătate, cu amintiri personale de circ,

¹ *Turnus* — rege legendar al rutulilor, ucis într-o luptă cu Enea.

² *Ausonia* — vechiul nume al unei părți din Italia; prin extensiune : Italia.

dar scăzînd astfel valoarea eroilor săi și stricînd toată frumusețea acțiunilor pornite din singura inițiativă umană prin acea intervenție a zeilor care face din ei simple instrumente ale hotărîtoarei intervenții divine.

Pe această țesătură unele lucruri vor putea să pară oarecum nouă în *Eneida*.

Întîi în erudiția de carte.

E aici o încercare, reușită, din fericire nu prea des repetată, de a introduce în latinește calificativele care desfac dintr-o dată figura eroilor homerici ori aspectele naturii: *mare velivolum, ingens Periphias, equorum agitator Achilles, armiger Automedon, Pallas armisona*... Descreri de locuri văzute se prezintă după vechea rețetă elenică: Leucada, Zante, Etna, Atlas. Descreri de arme, de scuturi permit prezentarea de parenteze epice, adesea prea lungi și care distrag. „Publicul“ voia, însă, ca la luptele de circ, să vadă care din atleți, vechiul grec ori tinărul, neexperimentatul roman va învinge.

Lumea italică apare prin nume, cunoscute, dezgropate atunci, imaginate. Zei: Ianus, zeul Tibrului, Iana Ditis, Iuno Inferna. Nimfe: Iuturna, Camilla, Acca, Larina, Tulla, Tarpeia. Monștri: Cacus. Oameni: Pilumnus, Tarquitus, Lucagus, Camertus, Cupencus, Latinus, Faunus, Laureus, Marica, Picus, Turnus, Ianus, Amata, Lavinia, Capys. Locuri arhaice: Aventinus, Ardea, Crustumeri, Agylla. Rituri sacre: salienii ¹ „săritori“, cari, cu coroane de foi de plop pe frunte, cîntă, lupericii ².

Obiceiurile sînt amestecate oriunde e cu putință. Și aici cucuvaia cîntînd pe templu anunță nenorocirea. Sînge curge din copacii fatidici. Dar, mai ales, *spiritul*, prin aceasta absolut neelenic, e superstițios. Supt pămîntul luptelor, cu mai mult meșteșug decît cunoștință prezentate, în formule marmoreene, e lumea de dedesupt a cărei acțiune se simte neconținut. Aeneas

¹ *Salieni* — preoți ai lui Marte.

² *Luperici* — preoți ai lui Pan, cu picioare, coarne și păr de țap.

caută acolo pe părintele mort, care-i poate da sfaturi pînă la care singura minte omenească nu ajunge.

E o întregă lume acolo, tot felul de oameni pentru tot felul de vieți, fiecare judecat în cumpăna neșovăitoare dreptăți. Poetul e vădit impresionat, urmărit de ceea ce înfățișează. De aici reputația lui de călăuz în regiunile vage ale umbrelor, care-l distinge în tot evul mediu, făcînd din el *duca e maestro* pentru Dante. Păcat numai că aici nu e un județ al celor vii, o întregă istorie romană împărțită în buni și răi, în vrednici și nevrednici, de un spirit liber, de o critică precum va fi a poetului florentin. Dar lui Virgiliu, om care ascultă și servește, așa de puțin roman deci în marele și nobilul sens, aceasta nu-i e permis. Va introduce în treacăt ceva, abia atins, din trecutul țerii sale după primii regi, după eroii vechilor cîntece, Romul, Torquatus, după Scipioni și Fabii, după Caton legiuitorul, după Catilina, legat de stîncă, asemenea cu Prometeu, și chinuit de furii, lupta de la Actium, Antoniu venind din Orient cu „egipteana soție“, Marcellus, mort așa de tînăr, ducînd cu el cele mai mari speranțe — *manibus date lilia plenis*.

Ca scop, celebrarea împăcărilor definitive, a păcii viitorului fără margini, cu arme numai pentru cei „trufași“, cu laurul iubirii pentru supuși :

Tu regere imperio populos, Romane, memento

.

*Parcere subiectis et debellare superbos.*¹

Dincolo de Roma, lumea barbară-i apare vagă, confuză. Ce-i e mai clar, din cauza ultimelor primejdii, dar, mai ales, din aceea că Orfeu e în fundul vremilor cu lira lui, e rasa tracică. Un rege trac ucide pe Polidor ; trei traci, „din fundul Miazănoptii“, *Boreae de gente suprema*, cad de spada lui Aeneas însuși.

¹ Nu uita, romane, că ești menit să domnești peste popoare

.

Să-i cruți pe cei ce se pleacă și să frîngi pe cei trufași (lat.).

Tracă, *Threissa*, e și Diana vânătoare. Ba chiar co-coarele Strymonului, străbătînd văzduhul și „dînd semne“ :

Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant

amintesc vestitul vers al lui Dante, inspirat probabil de aici :

...i grù cantando il loro lai. ¹

Este și preotul trac cu haina lungă, Ciseu tracul, calul trac pag, cu pete albe, săgețile trace. Virgiliu cunoaște geografia tracă, apa Thermodontului, a Ebrului. Știe el, lîngă Driopi, de „agatirsii tatuaiți“, *picti agathyrsi*, de „cîmpiile geților“, *getica arva*. E vorba de războiul ce ar fi să li se facă :

Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum ².

Gelonii sînt „săgetătorii“, *sagittiferi*, dar dacii, în-șiși dacii, al căror nume e dat cu aspirația interesantă, *Dahae*, pentru *Davae*, de la *dava*, *Daia* (care nu e, desigur, o schimbare din Odaia), sînt „nestăpîniții“, *indomiti*.

IV

Dar dacă toate acestea s-ar duce, dacă lumea ar pierde gustul încăierărilor în care stă „om lîngă om, picior pe picior“, a fronturilor cu „scuturile încremenite în mîni“, sau n-ar avea interes să știe în cîte feluri deosebite se poate străpunge și fărîmița aproapele, ar rămînea din Virgiliu două părți nemuritoare.

Una — ca și la Dante, și la Petrarca — apropierea cu tot ce dă natura, simțul unității lucrurilor manifestat în comparație și descriere, care, desigur, nu aparține

¹ ...cocorii tînguindu-și cîntarea (it.).

² Fie că se pregătesc să pornească împotriva geților un jalnic război (lat.).

lumii lui Homer inițiatorul. Prietena lună tăcută,
per amica silentia lunae, „nesigura lună“, cu *læx maligna*, marea tremurînd la vîntul lin supt raza ei albă :

*Aspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat : splendet tremula sub lumine pontus ;*

aripile negre ale nopții încunjurînd, acoperind lumea :

Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis,

fața mării roșie de soare : *rubescebat radiis mare.*

Dar ceea ce știe și redă el mai bine, în trăsături eterne, e viața cîmpului și a pădurii, uneori a mării vecine, viața dumbrăvilor de vînătoare, cadrul *Georgicelor*, apoi apele revărsate, ursul care se prăbușește de secure ; spice care se coc la soare ; focul aprins de ciobani care, supt ochii lor impasibili, mistuie pădurea ; taurul cu coarnele întinse spre omor ; mistrețul în laț care, scrișnind, își smulge săgețile din carne ; calul care, mînat de patimă sau de sete, ciulește urechile și-și scutură coama revărsată :

*Arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduntque iubæ per colla,
per armos ;*

lupul care, hămesit, adulmecă hrana, pîndind, noaptea, ud și înghețat, staulul unde mieii zbiară supt paza mamei :

*Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas ventos perpessus et imbres
Nocte super media ; tuti sub matribus agni
Balatum exercent ; ille asper et improbus ira
Saevit in absentis,*

ori fugind, speriat de fapta-i, cînd a mîncat juncanul cel mare și a ucis pe păstor ; șarpele ieșit la soare, ori tăiat în două ; păsările ciripind supt strașină :

Matutinus volucrum sub culmine cantus ;

rîndunica rătăcită prin porticele casei bogatului ; șoi-
mul rupînd porumbul ori luptînd cu șarpele ; lebe-
dele albe în stol după hrană ; albinele în „cetățile
de ceară“ ori pe crini — *strepit omnis murmure cam-
pus* ; „neagra ceată a furnicilor pe cîmp“, *it nigrum
campis agmen*.

Pină și floarea tăiată de fierul plugului ori încovo-
iată de bătaia ploii îl mișcă :

*Purpureus veluti quum flos succisus aratro
Languescit moriens lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.*

Pentru el, și sufletele sînt ca foi ce cad, ca păsări ce
pleacă.

Desigur, Virgiliu e un roman, un roman de virtute :
el crede că lumea nu e, cum o socoate mărețul Lucre-
țiu, o alcătuire materială, ci un *spiritus movens*, că
„minte frămîntă materia“ :

Mens agitat molem et magno se corpore miscet,

că după purificarea necesară sufletele vor trece apa
Lethei către eterna liniște. Morala lui e, în ciuda vremii
care ne pîndește cu ceasul, neînlăturabil, al morții,
„a întinde faima prin fapte“, „act al virtuții“ :

*Stat sua cuique dies ; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae, sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. ¹*

Dar, în fond, el e un *sentimental*, cel dintîi *sen-
timental*, părintele tuturor romanticilor cari vor veni.
Prin el sufletul omenesc cutează nu numai a simți,
dar a spune că simte, a se mîndri, de aceea, că poate
simți. Aeneas poate, ce e drept, să ucidă, răzbunător,
pe cine se roagă, să trimeată în moarte pe frate după
frate. Dar, odată lîngă el a fost marea iubire a

¹ Fiecare are sorocul lui ; pentru toți, răstimpul vieții e scurt și nu
se întoarce, dar a întinde faima prin fapte, iată actul virtuții (lat.).

Didonei — prima „amoroasă“, pînă la smulgerea vieții părăsite. Ea a iubit adînc pe Siheu, dar văduva tînără se leagă de nobilul străin cu o simțire pe care n-au cunoscut-o grecii, o *mollis flamma*¹, care a înriurit sentimentalitatea vremurilor. Roșie de pudoare, ea se va mărturisi prietenos, precum, aprinsă la față, Lavinia va vorbi de nunta ei. Peștera care-i cuprinde pe amîndoi li ascunde împlinirea pasiunii : „nimfele urlă supt culme“ :

summoque ulularunt vertice Nymphae.

Cînd el vrea să plece — și ea nu-l va revedea decît în adîncurile pămîntului, și moarta, tăcută, se va refugia lîngă întiul soț — soția de o clipă ar dori măcar mîngierea unui copil asemenea cu tatăl, *parvulus Aeneas*².

Iubirea de frate, iubirea de tată — Aeneas neputînd suferi lacrămile părintelui :

Nequeam lacrimas sufferre parentis —

iubirea de mamă — rugămintea unui fiu care moare de a nu o lăsa singură :

At tu, oro, solare inopem et succurre relictæ —

iubirea de fiu — cum plinge mama lui Aeneas pe cel care trebuia să-i fie „odihna bătrînețelor“ — *sera requies!* — iată moștenirea pe care Virgiliu a lăsat-o poeților.

Și nu e adevărat poet mare decît acela care crește puterea de a simți a neamului său și, prin el, a omenirii.

¹ *Mollis flamma* — dulce pasiune (lat.).

² Un mic Enea (lat.).

De fapt, Dante n-ar fi prevăzut, el, care ținea la toate legile cugetării și formei din epoca sa, smulgînd răsunete rare materialelor uscate de atîtea generații, că va veni o vreme cînd revolta va fi un merit și răsturnarea o creațiune. Și nici un scop politic superior epocii sale nu-l influența atunci cînd chema înaintea puterilor cerești istoria universală ori măcar viața timpurilor sale pentru a-și da samă în persoana șefilor ei de binele și răul pe care l-a săvîrșit.

E un fiu adevărat, plin de convingere și de patimă, supus tuturor orbirilor și capabil de toate greșelile, robit tuturor tiraniilor și influențat de toate prejudecățile, îngrozit de toate superstițiile, ispitit și măgulit de toate iluziile, al timpurilor sale. Cînd, după lucrări anterioare, în care discută chestiuni de cultură și de politică, după tipicul „științii“ contemporane, în limba latină sau în acea „vulgară“ din care a știut face un așa de admirabil instrument de expresie, el întreprinde opera de supreme speranțe a poemului său, el nu caută a înflori expunerea unor teorii cu incidente din viața contemporană, ori cu scene luate din frumuseța naturii încunjurătoare, din patriarcalismul vieții populare. Îndrăznesc a zice chiar mai mult: icoana Beatricei, pentru a cărei definire, istorică sau simbolică, s-a cheltuit atîta ingeniozitate, nu e niciodată centrul, ci ea vine să se adauge, numai,

¹ Comemorare, la 27 mai 1921, la Academia Română (n.a.).

de la sine, la o expunere poetică pornind de la alt izvor și urmărind altă țintă.

El e un luptător care și-a pus tot sufletul în apărarea cauzei sale și pe care nimic nu-l poate despărți de steagul ales de dînsul. Această cauză de partid e pentru dînsul mai presus de orice. Florența însăși n-o vede decît supt speța acestei vrăjmașii de la o ceată la alta; căzută în puterea adversarilor, cari sînt pentru dînsul niște dușmani cumpliți, vrednici de o nesfîrșită și neiertătoare ură, el va avea pentru dînsa aceleași sentimente aprige ca și pentru dînșii. Preferă să ia lumea-n piept și mai departe, fugar nenorocit, care a simțit — și de aceea a spus-o în versuri neuitate — amărăciunea pîinii de pomană și greutatea suirii „scărilor străine“ decît să se răscumpere, să se roage, să-și recunoască înfrîngerea, greșeala, să capituleze.

Acela spre care dăunăzi iredenții¹ din Trentino² se uitau ca spre întruparea însăși a ideii italiene n-a ieșit, cum nu putea să iasă, din cadrul cugetării politice a vremii sale. E între papă și împărat, cetatea lui neavînd — Veneția singură face în acest timp o excepție — neavînd, zic, un loc deosebit în cugetarea-i. Amîndouă puterile sînt totuși de mult zguduite, autoritatea lor e supusă contestațiilor violente și competițiilor uneori fericite; coroana pontificală nu e mai sigură pe capul bieților bătrîni impuși de partidul francez al Angevinilor din Neapole decît coroana cezarilor pe capul regelui germanic, care nu mai e decît un biet senior de la Rinul-de-Sus, ca Rudolf de Habsburg, de la Rinul-de-Jos, ca Henric de Luxemburg. Evul mediu lichidează: el o simte, dar nu vrea să creadă. Nu se hotărăște la o asemenea credință pentru că dincolo de acești stâlpi necesari ai

¹ *Iridenți* — (populație) necliberată (it.).

² *Trentino* (sau *Venetia Tridentină*) a fost cel dintîi teritoriu alipit la Italia la începutul primului război mondial.

întregii societăți medievale, care e „Biserica lui Hristos“, nu mai vede, nu mai zărește nimic. Și între ei doi preferă pe împărat: îl preferă pentru amintirile îndelungate ale amestecului său în Italia, dar îl preferă și pentru că, în aceste zori care se vor trăgăna îndelung, nelămurite, ale Renașterii, el găsește în lecturile sale clasice, la fiecare pas, necesitatea cezarului făcător de dreptate, garant de pace, regizor ascultat al întregii comedii politice. Nu va sta pe gânduri să-l cheme contra Florenței, să-l ațîțe contra ei, să regrete că moartea înainte de vreme a salvatorului l-a împiedecat de a duce pînă la capăt opera lui pedepsitoare.

Asemenea pasiuni, care nu revoltă decît pe cineva din timpurile noastre, cu alt simț al datoriei locale și al demnității naționale, erau tot ce putea fi mai natural atuncea. Cetatea nu exista decît în funcțiune de cele două mari forțe diriguitoare, de cele două simbole supreme ale întregii lumi medievale. Dar Roma era, după concepția curentă pe la 1300, la originea statului cetățesc florentin, cu dînsa se mîndreau toți, și dreptul asupra acestei frînturi romane îl avea acela care se intitula *rex romanorum*, purtînd coroana cezarilor pe frunte. Nu era un străin acel ultramontan adus în văile luminate de soare ale Italiei pentru altceva decît pentru o faptă de cucerire și subjugare: pentru a exercita funcțiunile lui de judecător în ultima și decisiva instanță.

III

Și pînă la Dante fuseseră nedreptățiți cari apelaseră la acest izvor al răsplătirilor cuvenite. Și pînă la dînsul, cu sau fără această ultimă silință către sentința fără greș, se luptaseră italienii cetate cu cetate, cartier cu cartier, casă cu casă, și, și pe de altă parte, în grupe politice, partid cu partid. Dar, înainte, aceste sentimente, așa de puternice în realitate, nu se mărturiseau în scris. Și acest scris, proză sau versuri, rămînea molîu, uniform, șters, fără interes și fără noutate. Uitați-vă la cronici, din care atîta timp nu se desface un țipăt de

durere, o protestare, un avînt răzbunător. Dino Compagni¹, așa cum îl avem măcar, produce, ca și viața lui Cola di Rienzo², ceva mai nouă, impresia unui fabricat mai tîrziu. Villani³ e nesigur, șovăielnic în judecăți, prudent în expresii, ferindu-se de necuviința unor manifestații de partid prea netede. Povestirea istorică, deci, cronica n-avea această notă. Ca și atîtea altele în dezvoltarea genurilor literare, nota vie s-a desfăcut deci din poezia timpului, și acesta e meritul lui Dante.

Pentru a lăuda și pentru a critica, pentru a înălța și pentru a coborî, pentru a face din unii locuitori ai cerului senin, din alții — întemnițați, vrednici de suferinți nesfîrșite, ai adîncurilor infernale, pentru a mîngîia și a biciui, pentru a „face politică“, a-și satisface prin ea ranchiunile sale și ale partidului său, și, cu un pas mai departe, pentru a înfățișa înaintea neiertătorului tribunal cîtă lume o știa el amestecată pînă atunci în conducerea maselor omenești — pentru aceea s-a scris *Commedia*. În forme eterne a încremenit astfel nu o stearpă discuție de teolog medieval, o divagație de fantastic urmăritor al lucrurilor ireale, ci o pasiune omenească sinceră, puternică, neîmpăcată, setoasă de răzbunare. Se pare că din aceasta, din sentimentul uman neprefăcut, capabil de a chema în ajutorul său toate ideile, întregimea sentimentelor, se hrănește orice poezie, în orice timp.

Astfel, Dante nu se așază numai în rîndul poezilor nemuritori, în corul cîntăreților veșnic ascultați de omeneirea care se schimbă. El e suflet din sufletul epocii sale, cum a fost carne din carnea oamenilor de atunci, cum s-a coborît în țerna care a cuprins, prieteni și dușmani, pe oamenii generației sale.

E puțin ? Poate că e foarte mult.

¹ *Dino Compagni* (m. 1324) — istoric florentin.

² *Nicola di Rienzo* (1313—1354) — tribun al Romei, căpetenia răscoalei populare din 1347.

³ *Giovanni Villani* (cca 1276—1348) — istoric italian.

Dar este în această poezie de război civil, pe lângă cernerea personagiilor istorice după meritele și demersurile lor, și altceva. Este pentru lucrurile naturii, pentru ființele negrăitoare care încunjură omenirea și-i samănă cu mult mai mult de cum crede trufia noastră un sentiment de nesfârșită iubire, unită cu o înțelegere adâncă a rosturilor ascunse care le conduc.

Aici Dante n-a inovat, ci a dat numai o interpretare artistică superioară unor tendinți care pătrunseseră înaintea lui în societatea medievală. Creștinismul se înnoiește, în vechea lui formă patriarhală, pe acest pământ binecuvântat al Italiei. Ceea ce se trezise în inimile pescarilor Iordanului răsuna acum în ale păstorilor din Apenini. Sfântul Francisc, fiul de negustor, pelerinul în Orient, cercetătorul locurilor sfinte, arătase contemporanilor săi că avem rude cu care nu putem vorbi decât prin efuziunea frățească a sufletelor noastre, rude adevărate, deși smerite, în tot ce mișcă, în tot ce înflorește de jur împrejurul nostru.

Papalitatea trebui, cu tot autoritarismul ei imperial, să recunoască necesitatea, îndreptățirea acestui curent renovator așa de puternic și așa de iute prin mijloace atât de simple. „Sărmănelul lui Hristos“ se așezase între științii pentru cari Biserica romană își desfășura pompele ei mărețe. Dintr-o ceată de ucenici umili ca și căpetenia lor, un nou Mîntuitor pentru dînșii, se făcuse un ordin monacal, recunoscut de sfântul scaun, și trimes în numele lui de-a lungul drumurilor lumii, pînă la Argeșul și Siretiul nostru, pînă la mongolii lui Hulaga. Și tot așa de mîndra teologie, literatura latină nedespărțită de dînsa admiseră și ele această nouă revelație de o sublimă simplitate, de o confundare bucuroasă în ritmul universal al naturii.

Acest spirit a ajutat esențial pătrunderea limbii poporului și în literatura cea mai înaltă, cea mai ambițioasă prin problemele de care se apropie. Dante începuse poemul său în latinește; se hotărî apoi să-i dea veșmîntul naivei rostiri a poporului; iubirea cetitorului

de toate treptele pentru această poezie, de un așa îndrăzneț avînt, se explică și prin această aplecare frățească a geniului poetic către înțelegerea lor modestă, către nepregătirea lor culturală.

Și, totodată, la fiecare grup de versuri descoperitorul marilor taine, străbătătorul largilor întinderi ale filosofiei, înfățișătorul critic al dramei istoriei universale se oprește la zborul cocorilor ce taie bolțile, la toate amănuntele vieții de fiecare clipă a naturii, cum nu-i lipsește simțul pentru tot ce e duios în smerenia sfîntă a celor de jos.

Și poate că aici e meritul cel mai mare al aceluia care pentru cei de sus părea „prezumțios, dîrz și desprețuitor, cu chip de filosof neprietenos“ : *alquanto presumtuoso, schifo et isdegnoso quasi a guisa di philosopho mal gratioso* (Villani). El n-a unificat numai în toscana lui, ajunsă prin el, dar nu absolut numai prin el, limba întregului popor italian, din toate regiunile Peninsulei, ci și prin acest grai vulgar el însuși, ca și prin țesătura cu comparații împrumutate din tot ceea ce are mai familiar orice om din mulțime, el a făcut din clasele despărțite prin vechi și tari prejudecăți un popor care se adapă de la același izvor al unei literaturi care, dacă nu e înțeleasă de toți, are cîte ceva pentru oricine și nu e străină de nimeni în ceea ce constituie adevărata ei esență.

El este astfel dintre aceia foarte rari cari sînt pentru toate timpurile și pentru toate popoarele, nu pentru că au căutat aceasta, ci tocmai pentru că au fost mai mult ai vremii și ai neamului lor, dar cu atîta putere, încît au ajuns pînă la izvoarele veșnice din care se adapă acolo, la locul lor, națiile și secolele.

II

Opera lui e în afară de timpul scrierii ei, ca orice operă de geniu.

Nu doar că într-însa n-ar fi împrumuturi. Ele sînt multe, și unele destul de vizibile. Pe lângă inspirația provențială, așa de hotărîtoare asupra liricei de iubire a celui mai mare italian după Dante, și literatura alegorică din nordul Franciei își are partea, și una destul de largă, în această operă de o atît de capricioasă varietate. În *Rime* și în *Trionfi* răsar înaintea noastră toate fantomele fără sînge din „visurile“ și „romanele“ timpului, toate abstracțiile prin ceața cărora se vede bătrîna scolastică ² descarnată. Virtuți și Vicii, calități personificate, joacă roluri prime în cîntece de iubire unde ar ajunge doar iubitul și pasiunea sa. Philippe de Mézières ³, în Ciprul lui Petru I sau la Mănăstirea Celestinilor din Paris, scrie tot așa. Amorul tînguitor al lui Petrarca a fugit din boschetele celebrului *Roman de la Rose* ⁴. Figuri istorice rătăcesc, scăpate parcă din divina lume de așteptări, fericiri și osînde a lui Dante. Scenele de dragoste cheamă miniaturi ca acelea din manuscrisele franceze ale acestui secol al XIV-lea. Și,

¹ Comemorare la Academia Română, 7 dec. 1928 (n.a.).

² *Scolastică* — sistem filozofic apărut în evul mediu, care se baza pe dogmele Bisericii creștine și se caracteriza prin raționamente abstracte și artificii logice.

³ *Phillippe de Mézières* (cca 1327—1405) — scriitor francez.

⁴ *Roman de la Rose* — poem liric francez, datorit lui Guillaume de Lorris (sec. al XIII-lea) și lui Jean de Meung (sec. al XIV-lea).

în atmosfera scolastică a Universității din Paris, dintre clasicii cari au dat din mijlocul lor pe Jean de Meung pornesc elementele de satiră, ca acelea care, după o modă veche ca povestirile satirice ale adîncului ev mediu, ating — și simțim pe Boccaccio, care se apropie — lumea femeilor, care în total nu are, deci, farmecul dumnezeiesc al blondei Laure, ori ceata, hrănită din nedreptăți, a legiștilor. Tot așa și cînd indignarea canonicului cu doi bastarzi trăsnește corupția clericilor Romei, mutate la Avignon¹.

Cunoscînd pe toți mai vechii poeți ai gîndului italian, înșirîndu-i pe nume, el va arăta, ici și colo, influența celui mai mare decît dînsul, mai mare decît toți, care a fost Dante, fără a consimți, însă, a se pune în umbra aceluia care, desigur, îi părea prea rămas în urmă, prea medieval.

Dar la dînsul nu mai e decît rareori, ca în vrăjirea „băbuței descinse și desculțe, care se trezește la țesut, ațîțînd focul în vatră“ :

*Levata era a filar la vecchierella,
Discinta e scalza, e desto avea 'l carbone ;*

duiosul spirit de umilitate franciscană a aceluia, îngenucherea pioasă înaintea oricărui ființi, oricărui lucru ieșit din mînile Ziditorului, dezbrăcarea de orice-l interesează sau măcar îl privește pe dînsul. Nu, aici individualitatea nu caută a se pierde în armonia sferelor, a se confunda în ritmele întregii creațiuni, a se topi în aureola divină, încunjurînd și unificînd toate. Omul stă în față, cum e, cu însușirile sale, pe care le știe, cu păcatele sale, pe care le alintă și cînd le mărturisește, cu patima sa, către care privește cu dor la despărțire, cu capriciile sale, pe care le recunoaște, dar le admite

¹ *Avignon* — oraș în sudul Franței ; între 1309 și 1377 a fost reședință papală.

fatale și le consacră, ba chiar cu nesiguranțele cuvîntului în care tremură pasiunea :

De-aș fi crezut c-atît vor fi iubite
Ale suspinului meu glasuri în vers,
Le-aș fi făcut cu un mai sigur mers,
Mai dese, dar în stil mai îngrijite.

Dar ceea ce deosebește mai mult pe zeosul adunător al operelor clasicității latine, pe descoperitorul lui Homer, care se îngînase o viață întreagă cu Tibul și cu Propertiu și aprinsese smirnă înaintea albului altar al lui Virgiliu, e *religia antichității*. Epistolele lui cicero-niene, care dau amănuntelor vieții italiene de atunci luciul unor basoreliefuri de marmură, poema lui, în care din *Eneidă* a rămas umbra Didonei, sînt documentele unei stări de spirit ce smulge pe poet, pe epistolograf din lumea încunjurătoare, care-i pare a fi mică, decăzută, nevrednică de trăit pe lîngă ceea ce zărește prin mijlocul cărților în lumea templelor la care el n-are voie să se închine, căci e, prin conștiința și chemarea lui, al lui Hristos cel mort, ca să învie. Ce n-ar da pentru ca aceste timpuri să învie, fie și numai o fulgerătoare clipă, pentru dînsul, înstrăinatul !

Cînd ai crede că e mai aproape de viața cea adevărată, că a ieșit din iluziile teoretice ale evului mediu și că a rupt cu lanțurile unei subtile, dar migăloase scolastice, cînd ți-ai închipui că ai în față numai pe bietul om pămîntean, cu acel puțin, așa de mare, ce se ține de dînsul, el nu se află, de fapt, între ai lui, ci în Cîmpiile Elisee, cercetate de un spirit care premerge morții, el se află în societatea acelor mari și înțelepți cari au fost.

Cine ar putea spune că n-a fost în tot timpul lui o zvîcnire la revederea patriei italiene, oricît ar fi aplecat prin amintiri și dator prin normele poeziei sale să se întoarcă la „valea închisă“ unde curg apele limpezi ale Sorguei ! A putut să se recunoască astfel florentin și, cînd un „tiran“ cu înțelegere pentru literatură îl încunjură, la curtea lui, de toate atențiile, el a trebuit să se lege de colțul de pămînt unde era oprit cu atîta grijă. Dar Italia, aceea nu e, ca pentru Dante, zbuciumat de

toate patimile ei, o necesitate de prezent, o posibilitate a viitorului, peste zidurile cetăților și tronurile monarhilor de uzurpație. Ea e o glorioasă reminiscență a vremii romane, e, prin aceasta chiar, un postulat al teoriei. Și în versuri latine a cîntat-o el mai frumos cînd, în *Epistolele* lui metriche, se îndreaptă astfel spre dînsa :

Salve, o, țară iubită acelu din cer, țară sfințită,
La cei buni sigură țară, grozavă la cei trufași,
Țară mai plină de har decît alte nobile țeri,
Țară între toate bogată și mai frumoasă ca toate.
Mările-ți stau împrejur și muntele străjuiește asupra-ți.
Prin arme și legile sacre tu, demnă de-același respect,
O, casă de muze, bogată în aur și-n neam de bărbați,
Pe care și arta și însăși natura, unite,
O coperiră de daruri și lumii o dară măiastră.

Pe cînd el rămîne nesimțitor atunci cînd vechea cetate a înaintașilor săi, Florența, îl recheamă, cînd se oferă a-i răscumpăra averea vîndută, a-l face profesor pentru noile studii, și, amintindu-i lungii ani de necontenită pribegie, îi arată că are o patrie mai veche decît a nașterii, a educației și a iubirii sale : „Vino, deci, vino, după atîta zăbavă, și ajută cu elocvența ta planurile noastre. Dacă ți se întîmplă să găsești în stilul nostru ceva care să-ți displacă, trebuie să fie încă un motiv de a asculta dorințele patriei tale. Tu ești gloria ei și de aceea ni ești scump, și ni vei fi și mai mult dacă ni vei asculta rugăciunile.“¹

Dar Italia reală nu se putea iubi astfel. Și el se întoarce la Avignon.

Orașelor acestora moderne li amintește ca o muștrare viața, necunoscută, ca la Roma, unde totuși chemase pe papa înstrăinat — „nicăiri nu e mai puțin cunoscută Roma decît la Roma — distrusă impiu, pe urma barbarilor, ca la Florența, a înaintașilor clasici“. Dar la Milano, încunjurat de toate onorurile, el ajunge a iubi, pentru aceasta, pînă și casele, pămîntul, aerul și zidurile, și acolo chiar el e bucuros că nu-l caută în adăpostul lui

¹ Ajunse astfel și cel dintîi critic al formelor documentare din antichitate ; Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, IV, 2, p. 392 (n.a.).

lîngă oraș, unde nu vin decît, duminica, oameni din popor la biserica Sfîntului Ambrosiu, nici chiar prietenii : „Cînd ies din casă sau pentru datoria mea cu principele, sau pentru alt motiv de conveniență, salut pe toți în dreapta și în stînga cu o singură mișcare a capului, fără a vorbi ori a mă opri ca oricine. Cît ar vorbi un an, pun într-o zi, sacrificată.“ Și, față de aceia care o împart, o domină, el n-are sentimentele aceluiași Dante, care e bun prieten cu unii, precum cu alții e înviersunat dușman ; toți la un loc sînt *barbarii*. Francezi, ca și germani, ei trebuie să părăsească un pămînt pe care-l profanează. Pătruns de sfințenia țărînei clasice, el îi anatemizează în bloc și-i izgonește spre tainițele lor, chiar dacă, odată, dorise pe cezarul germanic, Carol al IV-lea, ca pacificator al Italiei, unită măcar supt suprema lui autoritate.

III

Acestea sînt lucruri adevărate. Dar poezia are, între multe daruri, și acela de a vorbi, cu aceleași cuvinte, fiecăruia limba lui. Oricît ar localiza-o, ar naționaliza-o, ar lega-o de un timp, ar robi-o unei școli, ea trece dincolo de intențiile creatorului ei prin fărîma de nemurire pe care a fixat-o în ea magul creator. Cercetătorul o poate întoarce la originile ei : pentru lumea cealaltă, care nu vrea să se despartă de dînsa, ea e neconținut contemporană. Cu cît e mai mare, și chiar, aș zice — ceea ce nu e cazul pentru toată opera lui Petrarca — și cu cît e mai originală, cu atîta ea răspunde mai mult la chemarea tuturor suferinților, darurilor și aspirațiilor.

Astfel, Laura, cu „crețe plete“ de aur, trece din veac în veac și din neam în neam ca icoana curată a frumuseții care nu se întinează în cărările vulgare ale vieții și nu se lasă atinsă în perfecțiunea ei fizică de crudele zgîrieturi ale vremii. O așteaptă, o văd, o adoră unii după alții tineri, cari, fără Petrarca, n-ar ști ce să-i spuie. Și, nebănuind cîtă socoteală artificială a minții, cîtă filosofie de carte, cîtă analiză de catedră și migă-

leală de birou se ascunde în această retorică pasională în cea mai armonioasă limbă, ei toți, amorezații vremurilor, îndeplinind voia naturii, care cere neconținută înnoire din frumusețea a lumii, adoptă aceeași liturghie sacră a misterului iubirii.

Dar cei care nu caută un glas sublim pentru iubirea lor, nouă, cei care rețin din viață ce se veșnicește în cărțile ce nu se pot uita, aceia au din alt motiv o pioasă admirație pentru Petrarca. A fost omul închinării de zi și de noapte pentru esența de cugetare umană care e cartea. A fost acela care din carte în carte s-a pus în legătură cu ceea ce umanitatea, peste răutățile și trivialitățile ei, a transmis mai înalt și mai nobil. A fost, prin neștersese rînduri scrise, unul din tovarășii eroilor din toate timpurile, cari se înfrățesc, prin cuvîntul scris, în sinodul nemuritorilor.

Și, cînd, din nenorocirile seculare, pe care i le-a dat tocmai zestrea ei neasămănată, rasa italiană și-a voit o singură patrie, la cine s-a putut ea îndrepta mai sigur pentru a se întări în credința menită a fi încununată cu izbîndă tîrzie, dar deplină, decît la acela care unea Tibrul, Arnul și Padul într-o nemuritoare odă și izgonea cu trăsnet răzbunător „străinele spade“, „furia germană“, „minciuna bavareză“ a împăratului Ludovic, căzute asupra celor mai frumoase cîmpii și „părții celei mai mîndre a lumii“, la profetul unor vremi încă așa de depărtate, care impunea pacea vrăjmășiilor interne dintre Alpi și mare și chema pe Mariu și Cezar ca să trezească la viața liberă „sîngele nobil latin“, la acela care întregii noastre rase i-a dat azi încă un fior în această înviere a gloriei sale fără de umbră ?

Tot așa acei cari înțeleg că poezia răsare de la sine printr-o misterioasă afinitate a simțirilor, ideilor și silabelor, că ea face din nimic o minune întreagă și trezește de o mie de ori mai mult decît ajunge a spune, se vor închina puterii de vrajă a celui care nu cîteva cuvinte

întrupa o viață și chema către el nelămuririle învăluite
în viitor. Pentru iubirea lui :

*...le man bianche sottili
E le biaccia gentili,¹*

ori :

D'or capelli in bionda treccia attorsi,²

și :

I capei d'or fin farst d'argento,³

pentru sfinta muncă a câmpului, pentru ciobanii ce-și
întorc turmele spre sate :

*Veggio la sera i buoi tornare sciolti
Dalle campagne e da'solcati.⁴*

Și pentru eterna mizerie umană :

*Il vecchierel canuto e bianco,
La stanca vecchierella pelegrina,⁵*

și atâtea sugestive tresăriri scurte de supremă frumusețe.

PC 198—209

¹ Subțirile mâini albe și gingașele brațe (it.).

² Părul de aur împletit în cosițe bălaie (it.).

³ Părul de aur fin se face de argint (it.).

⁴ Văd, seara, întorcându-se boii slobozi din pășuni și de pe ogoare (it.).

⁵ Bătrinelul, încărunțit și alb, și băbuța, călătoare ostenită (it.).

GOETHE

CARACTERUL SĂU ȘI IZVOARELE SALE DE INSPIRAȚIE¹

III

Goethe este, dar și pare, unitar și armonios. *Pare* numai. Universalitatea preocupărilor lui face a se crede că ele sînt de la început și totdeauna părțile chibzuite ale unui ansamblu rezultat dintr-o voință bine cîrmuită și totdeauna sigură de sine; răceala lui se confundă uneori cu o suverană dominație permanentă; seninăta-tea se impune ca o împăcare a contrastelor. Privită mai de aproape, opera lui *nu* e totdeauna așa.

În faptul că îl simțim ca modern, corespunzător cu felul nostru de a gîndi și de a simți, deci, ca nici unul altul, în ființa noastră morală de astăzi, este și o aparență, determinată de acea admirabilă curiozitate care l-a făcut să nu fie indiferent față de nimic nou, fie o descoperire în științele naturale, fie apariția cîntecelor populare sîrbești ale lui Vuc Caragici. Da, a știut, a vrut măcar, pînă în clipa morții, la o vrîstă patriarhală, să știe tot. Dar ce a pătruns în el și s-a îmbrăcat imediat, prin darul lui de transformare instinctivă, în poezie, a rămas alături — bine determinat, cuprins în limitele unui îngrijit mozaic, dar totuși alături. Tabloul făcut din cuburile altfel colorate ale vieții lui, nu atît al esenței unei confundări, unei contopiri, care ea, și nu viața poetului, să dea ceva în adevăr nou.

De fapt, avem a face, de la un capăt pînă la altul al evoluției acestei minți oglinditoare a toate, fără să

¹ Cuvîntare rostită în ședința solemnă a Academiei Române la 100 de ani de la moartea poetului, 25 martie 1932 (n.a.).

schimbe, însă, nimic din ce-și însușește și-și adaugă, fără să voiască măcar a o face, întâi cu omul secolului al XVIII-lea, raționalistul, mînuitorul de abstracții, reducătorul sentimentului la norme logice stăpînite de mintea constructoare de întregiri silogistice. Vedeți dramele lui. Nici o sugestie din adîncul insondabil, nici o izbucnire neașteptată, nici o poruncă subită de instinct care răstoarnă totul și împrăstie în vînt construcțiile de idei, nici o prevedere a ceea ce ar putea să vie.

În *Torquato Tasso* nu e seminebunia visătorului îndrăgostit ; e geniul care judecă și dictează. Simțirea se sfarmă în bucăți de cugetare ; aspirația vagă e zăgăzuită ; capriciul, la un astfel de om ca autorul *Ierusalimului liberat* și într-o astfel de societate, e dat afară. E o discuție sub lumina clară, dură a cugetării. Pe cînd la Schiller suspinele simțirii bolnăvicioase se îmbracă în faldurii marilor disertații retorice, aici problema se urmărește de la un concept la altul, peste ciocnirea și relativa potrivire a ideilor. De sus, dintr-un turn de granit pe care nici o rază de soare nu-l poate încălzi, un ochi sigur urmărește și decide. E divinizarea operei raționale. Pînă la epigramele din *Xenii*, exerciții de cugetare agresivă, în care nu e nimic din parfumul de violele al modelelor grecești, același filosof gata a-și da samă sieși de tot ce a trecut prin mintea unde lumina conștiinții nu se întunecă niciodată.

De aici și siguranța unei tehnice extraordinare. Ea prelucrează materialul lingvistic întreg, popular, istoric, dialectal, local cu o suverană măiestrie. Niciodată cuvîntul nu mîină gîndul. Niciodată, cu nesiguranța de formă, poezia nu e lăsată a se face ea însăși. Elementele construcției sînt chemate, invitate, trecute la verificare înainte de a intra, repartizate cu o artă infinită, în vers. O admirație fără tresărire din partea cetitorului. Toate ritmurile întră într-o simfonie matematică. În mijlocul comediei găsești salturile de silabe ale libretului de operă, ca în *Lila*.

După strălucita încercare a tinereții din *Götz von Berlichingen*, în care totul e adevărat — mediu, ton,

dialog — și nu după încercarea de a găsi secolul al XVI-lea în *Egmont*, Goethe a rămas totdeauna neistoric. Trecutul țării lui nu-l interesează. Niciodată n-a simțit vibrația sufletelor care au fost, în litera vie rămasă după ele, în opera pe care au izbutit să o creeze. Pietatea pentru trecut nu i s-a coborât niciodată în suflet. În Italia, veacurile, așa de originale, din care se formează evul mediu, nu există pentru dînsul. *Călătoria italiană* e o notare de fapte existente, și atît. Nici o melancolie deasupra, nici o reverie împrejur. Caracterul deosebitor nu-l privește; culoarea locală, patina timpului îi sînt absolut indiferente. Totul se pierde la el, ca un simplu material zdruncinat și decolorat, în generalul uman, care îi trebuie.

I s-a imputat că n-a simțit și n-a ajutat Germania. O școală întregă, tot romantismul militant, l-a atacat pentru aceasta, făcîndu-l să singere și să blăstăme, în bătrîneți amărîte, rămas izolat între neînțelegători și dușmani. I se cerea ce nu putea să deie. El e din vremea „Omului“, nu a germanului. Nu poate fi naționalist, fiindcă n-a fost niciodată, n-a simțit nevoia să fie național. El vine la noi toți, dar nu samănă cu nimeni dintre noi, și totuși îl iubim, fiindcă în el e o parte așa de înaltă și așa de adîncă, dacă nu și așa de duioasă, din noi înșine.

În călătoriile pe care i-a plăcut să le descrie, Goethe se oprește numai asupra mediului uman prins și în cele mai mici amănunte de psihologie, de atitudine, și asupra tehnicei, în monumente, în opere de artă. Instituțiile nu par să-l intereseze prea mult și nici un punct de vedere moral nu-l îndeamnă la judecata valorii societăților în mijlocul cărora ajunge.

Și, în această alegere, el n-are neașteptatele divinații, fulgerătoarele viziuni ale unui Stendhal, el nu caută nota personală pe care s-o arunce ca o provocare. Totul e potolit, informativ, didactic, „Omul luminat“ care vrea să adauge la „luminile“ celorlalți, și atît.

În aprecierea frumosului, ideile secolului al XVIII-lea acopăr adesea simțul mult mai străbătător pe care l-a

dat călătoria, cunoștința de-a dreptul — dar nu și fără inițierea lui Winckelmann¹ — a clasicismului. De aceea, va fi capabil, el, care nu duce prețuirea pînă la calda admirație și cu atît mai puțin pînă la mistica închinare, să aprobe, *după* Italia, alegoriile „profesorului Thouret“ cu privire la „însănătoșirea ducelui“ sau la „Republica franceză“. Și spiritul său rectilinear e încîntat că într-un tablou de Claude „Lorraine“² (*sic*), „nu e nici o vegetație, ci numai arhitectură, corăbii, mare și cer“.

Simț politic deosebit n-a arătat Goethe, și prin nimic n-a luat parte la mișcările politice ale timpului. Locul lui onorabil la o curte mică, iubitoare de cultură, i-a ajuns. Dar un instinct german se simte la el cînd se bucură cu toată lumea la încoronarea în Frankfurt a lui Iosif al II-lea, și Frederic al Prusiei i-a fost icoană înaintea ochilor. În Alsacia, e mîndru de dînsul, și merge pînă a-i ierta desprețul față de limba și de literatura germană. Iar cînd, la Roma, află de moartea regelui, scrie: „Deci a părăsit, în fine, lumea regele cel mare, a cărui glorie umplea lumea, ale cărui fapte îl făceau vrednic și de paradisul catolic pentru a sta de vorbă cu eroii de felul său în împărăția umbrelor. Cît de bucuros se simte cineva, liniștit, cînd a dus la odihnă pe unul ca acesta!“ O dată îi scapă chiar formula *Deutschlands Feinde*³, și chiar „cei mai vechi dușmani ai Germaniei“. Dar, îndată ce apare Napoleon, el se va închina, ca unul care ține samă numai de om ca om, de însușirile acestuia, „geniului militar“, de la care cere și o școală de război la Maiența. Primit în 1806 de atotputernicul împărat, el descrie scena, cu participarea lui Daru⁴ și Talleyrand⁵. Întrebările ce urmează după „*Vous êtes un homme*“: „Ce vîrstă ai ?

¹ *Johann Joachim Winckelmann* (1717—1768) — arheolog german.

² *Claude Lorraine*, zis *le Lorrain* (1600—1682) — pictor peisagist francez.

³ *Deutschlands Feinde* — dușmanii Germaniei (germ.).

⁴ *Pierre-Bruno Daru* (1767—1829) — scriitor francez, membru al Academiei.

⁵ *Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord* (1754—1838) — om de stat și diplomat francez.

Te ții bine. Ai scris tragedii ?“ Iar cînd împăratul îl laudă, și el adaugă că a tradus *Mahomet*, observația „geniului“ vine : „Nu e piesă bună“. Dar *Werther* e analizat cu o atenție care uimește pe autor. Drama fatalității o răspinge : „Fatalitatea e politică“. Apoi iar încep întrebările : „Ești însurat ? Ai copii ?“ Toate cu „oui, c'est bien și *Qu'en dit Mr. Götz ?*“¹ „Legiunea de onoare“ urmează. Goethe pretinde că de la „afacerea Colierului“² a înțeles ruina vechii Francii. Năvălitorii l-au îngrijorat și înspăimîntat și pe dînsul, dar fără ca el să cuteze a lua o atitudine. Libertatea germană, care îl scoate din Weimar, nu-l încălzește.

Pentru *Götz von Berlichingen* i-au servit amintirile din viața de student, din contactul frecvent și liber cu lumea de la țară, așa de conservativă. Piesa se ține prin pitorescul limbajului, prin coloratura scenelor, printr-un dîrz și brutal realism în care se vede influența unor părți din limbajul lui Shakespeare, fără lovitura de aripă care la acesta duce subit de la vulgar la nobil și pînă la sublim. La *Egmont* aceste însușiri scînteietoare ale stilului sînt umbrite : figurile sînt puse pentru a exprima idei abstracte în care recunoaștem opoziția de principii iubită de secolul al XVIII-lea. Machiavelli predicînd imoralitatea, la Bruxelles, Alba, de fapt, profund convins că face operă plăcută lui Dumnezeu și corespunzătoare conștiinței creștine, întrupînd cinismul tiraniei, sînt figuri false, croite după tiparul aceleiași tradiții pe care o admite în opera sa istorică Schiller. Nu e măcar versul al cărui coturn să susție expunerea conceptelor de abstracție filosofică, atît de inumană. Partea de sentimentalitate din rolul Clarei e în aceleași obișnuinți ale secolului căruia marele poet îi aparține așa de mult.

¹ Da, bine ; ce părere are d. Götz ? (Fr.)

² *Afacerea Colierului* — celebru proces în care au fost implicați regina Marie-Antoinette, episcopul Rohan și contesa de la Motte, în timpul domniei lui Ludovic al XVI-lea.

Cu o aventură poetică impozantă, în care scapără oțelul celor mai tari încheștări de cuvinte nobile, *Tasso* e o idilă, ca și *Noua Heloisă*. Atmosfera de aleasă galanterie a curților italiene din secolul al XVII-lea a rămas total necunoscută traducătorului *Vieții lui Benvenuto Cellini*. Ca și altele din creațiunile lui Goethe, căruia conflictul îi e adesea lucru secundar, și această operă trebuie gustată în bucăți, prin săritura de la un amănunt la altul.

Pitorescul din *Fiica naturală*, cu amestecul lui Ariel și o întreagă fantasmagorie legată printr-o intrigă tot așa de arbitrară ca în teatrul spaniol al lui Lope de Vega și Calderon, în fața unei curți din secolul al XVIII-lea, e un decalc din Shakespeare.

Nici nota antică din *Ifigenia din Taurida* nu corespunde vieții clasice, încă atît de puțin cunoscută și la care s-a ajuns numai prin descoperiri arheologice și prin înțelegerea modernă a psihologiilor celor mai deosebite și celor mai complexe. La greci tragedia era un act religios, un *auto da fe*¹, în adevăratul înțeles al cuvîntului. Poetul continua și interpreta o religie pe care toți o știau, de care erau pătrunși cu toții. Orice aluzie era prinsă, orice amănunt se integra în cunoștințele ascultătorilor. Ritul sacru interesa, nu sufletul participanților la dramă, și nici caracterul unei soluții date la început. Această antichitate nu ne poate prinde prin ce imităm de la dînsa, ci prin ceea ce introducem noi ca interpretare actuală. Goethe s-a mulțumit cu o reproducere a basoreliefului clasic, care-i putea fi, însă, numai un pedestal.

Podoabele pentru podoabe, eleganța în mic nu-l încînta, și va numi „o tristă epocă“ aceea a lui Ludovic al XVI-lea. Tehnica are pentru dînsul un covîrșitor interes. Mecanismul secolului său îl domină. Știe enorm de mult în arhitectură, în mobilare, și-i place s-o arăte, sau, mai bine, să-și dea samă lui însuși cum sînt toate

¹ Act de credință (span.).

aceste lucruri. Se simte sufletul pasionat de ce e nou, curios, plin de ingeniozitate. Ce face omul, mai ales omul de atunci, omul luminat, e ceea ce, pretutindeni, îl câștigă și-l reține.

IV

Natura există la el, dar văzută, pretutindeni, de omul de gust, de pictorul diletant și de ministrul cu preocupății economice, de contemporanul englezului Young¹. Tot în bucăți, prezentate metodic. Nicăiri ansamblul, spiritul unei regiuni, unei priveriști. Pretutindeni ideea preconcepută și pretutindeni concluziile cugetătorului. Ce dă Dumnezeu e numai materialul.

Numai când natura e umanizată, ca în frumoasa bucată *Flăcăul și riul morii*, cari-și pun întrebări și capătă răspunsuri omenești, numai acolo ea îl atrage și îl inspiră în adevăr.

Tonul religios lipsește prea mult în această operă, și cu dînsul o inspirație care nu poate veni decît de acolo. El va vorbi de epoca fericită în care „oamenii au început să afle cîte prostii li s-au pus pe umeri și să creadă că apostolii și sfinții n-au fost niște indivizi mai buni decît flăcăii de azi, Klopstock, Lessing și bieții de noi ceilalți“. E deist fiindcă operele lui Dumnezeu există în natură. „Sfînt e ce leagă multe suflete împreună.“

În explicarea deismului său voltairian nu e nimic mai caracteristic decît pasagiul în care se caută sensul legăturii, pe care Goethe o crede trecătoare, între creștinism și artă, dînd în același timp cîteva splendide pagini despre arta bizantină. „Noua religie recunoștea un dumnezeu suprem, nu clădit așa de regal ca Zeus, dar mai uman; apoi el e tatăl unui misterios fiu, care trebuie să înfățișeze însușirile morale ale divinității pe pămînt. Amîndurora li s-a întovărășit un ne-

¹ Arthur Young (1741—1820) — agronom englez, autorul lucrării *Călătorie în Franța*.

vinovat porumbel, plutind ca o flacăra întrupată și răcită, și s-a alcătuit un minunat trifoi, în jurul căruia s-a adunat un fericit cor de spirite pe nenumărate trepte. Maica acestui fiu putea fi onorată ca femeia cea mai pură, căci și în antichitatea păgînă se putea închipui legătura între feciorie și maternitate. I se adaugă un bătrîn, și de sus se îngăduie o aparență de căsătorie pentru ca dumnezeului nou-născut să nu trebuiască a-i lipsi un tată pămîntesc pentru aparență și îngrijire.“

V

Dar în aceeași ființă este altcineva. Cunoscătorul vieții populare, înțelegătorul șoaptelor sfioase din adîncuri, tălmăcitorul tainelor care nu se pot rosti deplin. Un om de o mare simplitate, de o sinceritate copilărească. Uneori deșiră fără nici un meșteșug aparent, ca de pe buzele unui aed bătrîn, scurta poveste a unei mari tragedii, ca în *Regele din Thule*. Dar e drept că se lasă furat și de falsele exagerații preromantice ale așa-zisului Ossian.

Alteori cuvinte de rugăciune vin de la sine — și poetul pare a se sfii că biruința dintre forțele interioare în veșnic conflict e din acea parte — pe buzele necredinciosului. Dumnezeu la care inima tăcută se îndreaptă e acela la care, seara, în același ceas, îngenuncheați în pătucurile lor albe, copiii din toată lumea se roagă :

*O, du Der im Himmel bist,
Alles Leid und Schmerzen stillest,
Den der doppelt elend ist
Doppelt mit Erquickung stillest...¹*

¹ O, tu, care ești în ceruri,
Alini orice chin și durere,
Pe cel care e îndoit de jalnic
Cu îndoită întremare îl alini (germ.).

Tonul popular e prins atunci în toate felurile, pînă la imitarea dialectului svițerian și a strigătelor țigănești sălbatece.

Silabele de refren ale cîntecului în munți ori repetarea dorinții, obișnuită în orice folclor, de a fi un pește, un cal, aurul din rîu și ce mai poate născoci o imaginație naivă trezesc legătura dintre sentimentul uman și natura încunjurătoare, ca în drumul de noapte prin cîmp și pădure către iubită. El vorbește lunii ce trece, rîului ce sună. Simțul morții care va veni răsună în admirabila bucată *Ein Gleiches* :

Pe virfuri toate,
Pace ;
Pe coame bate
Un vînt ce tace,
Atîta tihnă...
Și tac păsările sus :
Cînd vei fi dus
Și tu-n odihnă ?..

Cei trei crai de la Răsărit sînt luați de la vechea legendă. cu gluma unui omagiu doamnelor și domnilor cari, nefiind nici boi, nici asini, regii pot trece înainte (*Epiphaniias*).

Și toate acestea alături de dialoguri ca în Teocrit, de coruri, de tot ce poate adăugi poezia artificială, de închinări lui Amor, de scene de iubire cu o „*scharmante Person*“, ca într-un tablou de Boucher¹, de întovărășirea păharului cu îmbrățișarea, de melancolii afectate, de cîntece de război ca pe vremea Landsknechților², de versuri care întovărășesc darurile, de jocuri de cuvinte în jurul cucului, *mit Grazie in Infinitum*“.

Dar același dă și povestea mistică a spiritului care, fie și în tovărășia dracului, în robirea față de dînsul, vrea să beie tinereța divină, pentru mulțămirea generațiilor care se împospătează la ascultarea duioasei

¹ *François Boucher* (1703—1770) — pictor și desenator francez.

² *Landsknecht* — lăncier pedestraș (germ.).

legende, isprăvită în atîta durere, a patimei Margaretei celei fără vinovăție.

Deci romantismul apare, sub aceste înrîuriri, de trecut și de popor, la dînsul. Astfel, cînd zugrăvește vechiul castel, cu porți și uși arse, cu ziduri căzute, cu pivnițe pustii de unde fata aducea de băut cavalerilor, și care toate învie cînd acest cadru misterios răsare (*Bergschloss*). El vrăjește cavalerul de pe turn, care urează drum bun călătorului din luntrea pe Rin (*Geistesgruss*). El aduce pe cîntărețul rătăcitor înaintea regelui care petrece. El face să alege tatăl cu copilul în brațe, căruia *Erlkönig*, Tatăl-pădurii, îi fură viața. El aude chemările ispititoare ale nimfei din adîncuri, care atrage la dînsa pe pescari, și regele din Thule, care aruncă potirul iubitei în valuri, se desface pentru el pe fondul vagii legende triste. El scoate din morminte și adună la lună pe oaspeții cimitirului. Legenda miresei din Corint, ieșită la iubire din mormîntul ei, aceea a baiaderei indiene se adaugă la subiectele germane.

VI

Chiagul prin care se țin toate aceste splendide elemente disparate e în el, numai în el. În el, așa cum singur s-a făcut. În omul de marmoră pe care dalta lui însuși l-a cioplit, cu o nesfîrșită răbdare, decenii întregi, bucuros de cîte ori o așchie de simțire părăsită a sărit de pe conturul sigur care se desemna sub lovituri. Un sentiment de demnitate, de mîndrie, cum n-a mai avut-o om viu, e acela care poruncește tuturor instinctelor ce se ascund mai adînc, tuturor lacrimilor ce vin pe pleoape, dar nu pot luneca pe obraz, tuturor capriciilor care nu sînt admise decît în danțul strict echilibrat al menuetului său, în prezentarea armonioasă a cortegiilor tragice, a teoriilor elenice. Cine oare, vreodată, a spus într-o mai scurtă formulă tot ce omul poate voi, răbda și impune decît el, în

cutare versuri ocazionale pierdute într-o comedie burgheză.

Imensa lui gândire e tăiată cu îngrijire de foarfeci foarte ascuțite, pe care le ține o mână meșteră. Nici o ramură nu merge unde voiește ea, nici o frunză nu e îngăduită a ieși din precisul contur artificial. Apele vii joacă elegant în figuri calculate.

Dar, iată, în adînc ele nu se supun, ci freamătă. Deodată, la un moment de neatenție, sulul lor viguros țîșnește pînă la nori. Grădinarul genial n-o îngăduie. Din nou izvorul va fi mînat pe țevile de plumb ale artei. Dar poetul însuși nu s-a putut opri să admire puterea elementară a acestei zvicniri și n-a vrut ca amintirea ei să dispară.

Expresia integrală a unui suflet mare și a unei vieți extrem de lungi, aceasta e opera lui Goethe. A spus-o el însuși :

Ce-am greșit și ce-am dorit,
Ce-am răbdat și ce-am trăit,
Toate florile ce sînt,
Bătrîn, tînăr împreună,
Pas greșit și faptă bună,
Bine stau cuprinse-n cînt.

Am trecut pe lângă goala zidire roșie, de proporții întinse, a Muzeului Metropolitan. La capătul drumului nostru e un alt complex de alte zidiri cu aceeași destinație.

Nu muzee ale statului ori ale comunei. Fiecare din ele are alt caracter, altă origine și alte venituri. Unul își datorește ființa Societății de geografie, altul unei societăți spaniole, cel de al treilea e consacrat, fără îndoială, de o organizație anume, cunoștinții vechii vieți indiene.

E aici, în trei rînduri, un muzeu, tezaur de documente privitoare la lungi secole din activitatea pe toate terenurile a unei mari, viguroase și inteligente seminții de oameni. Ideea pe care o dă despre vrednicia, despre chemarea și posibilitățile ei e din cele mai înalte. Ai a face cu dezvoltări de îndemănare artistică și tehnică din care ar fi putut ieși una din cele mai triumfătoare civilizații ale lumii. Sentimentul de sinceră, de adîncă admirație se unește cu acela al regretului că împrejurările istorice au prefăcut această rasă așa de înzestrată într-o nenorocită ceată de învinși, aruncați în pustiile Vestului, dezbrăcați de pămînturile care li-au bătut sîngele, închiși în „rezerve“ ca ultimii reprezentanți ai unei spețe de dobitoace menită să dispară în sălbătăcie și părăsire.

Păcat că aceste comori de care trebuie să vorbesc mai larg sînt prezintate după hazardul vitrinelor, fără osebite după categorii firești, după felul materialelor și tehnice! Și încă mai mult: după regiunea bine determinată, căreia-i aparțin, după curente din care

fac parte, după vrîsta căreia, ca linie și culoare, ca elemente înfățișate îi aparțin.

În ciuda acestei pitorești dezordini, să încercăm a deosebi.

La bază, în fund, prin părțile de nord și vest, ca Alaska, rămășițele, până adînc în epoca modernă, ale unei străvechi civilizații a pietrei, a simplei pietre așchiate, care rămîne în vîrfurile sulitelor clasei războinice. Nici îndemănare, nici preocupare de frumusețe.

Alături, însă, vezi obiecte de fier, care arată o civilizație cu mult mai înaintată, și ea e, firește, aceea a altor triburi și a altei epoci. Masivele ciocane sînt cu totul altă armă decît acele simple vîrfuri de cremene ciocănită.

Pentru a se avea arta, religia intervine. Acea ciudată, întunecoasă religie de capricii și de mistere, de monstruoase strîmbături și de sugestii bizare, de vrajă și descîntece a unui popor cu mintea altfel făcută decît și a celor mai superstițioși dintre noi. De acolo vin stîlpii de poartă, aspru tăiați din lemnul brun și negru, cu un monstru uman încălecat peste altul pe care-l strivește: ochi bombați ca ai unor gîze uriașe, guri deschise pentru a rosti cuvintele de farmec care nu se aud. De acolo, animalele uscate, tristele capete de vulturi fără carne, șuvițele de păr negru prinse de pielea galbenă pe care o înfloresc mărgelile multicolore. De acolo măștile de uimire și de spaimă, menite să înghețe pe dușmanul lipsit de dînsele și să dea și mai mult curaj războinicului care atacă. De acolo figurile și figurinele cinchite, diformate, cu coifuri în etaje, cu îmbrăcămînți înflorite și pline de tot felul de învîrtituri și sucituri. De acolo scenele cu indescifrabile înțelesuri în care se amestecă trupuri omenești contorsionate și simboluri stilizate, într-o învălmășeală de un mare efect decorativ. De acolo vasele din valea rîului Mississippi, care reproduc fața tatuată sau tăiată de răni a dușmanului mort cu ochii dureros închiși.

Războiul, gloria și măreția șefilor, orgoliul unei clase dominante, veșnic în stare de război, cer anumite însemne. De aici, chivere năstrușnice, coroane de pene

de papagal, mantii de piele ori de pene amestecate, tot felul de ornamente din mărgelile colorate.

Dar însuși simțul de frumusețe, instinctul de artă a lucrat, și fără alte îndemnuri, pentru a crea opere care atrag și smulg admirația. Toate materialele au fost întrebuințate: acele mărgelile în toate colorile curcubeului, sfărâmurile scoicilor în care se răsfrâng toate nuanțele, fragmentele de pirită cu străluciri de pietre scumpe, care dau ochi figurilor de animale și smălțează hainele de paradă ale ostașilor, alabastrul din care se desfac reliefuri de o nesfârșită varietate, bulbucături brobonate, pielea de animal, uneori prefăcută într-o piele albă de o fineță neatinsă, olăria de toate formele, până la gîturile lungi ale marilor vase rituale.

Principiile acestei arte, care se întinde de la ghețurile Nordului până la căldurile tropicale din Mexic și Guatemala, până la văile înalte ale Perului, sînt deosebite. Unele aparțin direcției lineare, abstracte, stilizate, geometrice, pe care așa de bine o cunoaștem și de la noi. Astfel, desenele, de o rară delicatețe, de pe cojoacele canadiene, asemănătoare cu acelea din Siberia și din toată partea corespunzătoare a Europei. Astfel, cămășile de lînă de capră ale indienilor din Alaska, în care se preface în linii frunza, dar lîngă dînsa ochiul omenesc, în mai multe expresii, figura însăși cu amîndoi ochii, cu nasul lățit și gura rînjită, liniile analoage de pe cutare vas din Peru „preistoric“, avînd în gurguie reprodușă figura omească abia schimbată de stilizare. Astfel, în minunatele oale din Chihuahua, în același Mexic, cu amestecul de romburi, de rotunduri punctate, de melci învîrțiți, de figuri umane supuse aceleiași operații de reducere lineară ca la locuitorii asprei Alasce.

Alteori însă, realitatea caricaturală apare în locul acestei reduceri la abstractul geometric. Oameni în atitudini crispate, jimbate, cinchite, sînt amestecați cu păsări, cu dobitoace neexistente, ca în vasul din Honduras (Yascaran), ori în cele găsite la San Salvador.

O a treia categorie prezintă, ca în unele desenuri din cavernele franco-hispanice, pe lângă ornamentul geometric, animale, cerbi (în Noul Mexic), în al căror corp intră, însă, același ornament. Până ce se dă animalul însuși, ca în Peru, pe alte vase.

Un simț extraordinar al decorației se întâlnește totdeauna, și el ajunge uneori la o perfecțiune uimitoare. Astfel, în covorul peruvian în care se amestecă inextricabil, în mai multe registre, floarea, pasărea, maimuța, vagi figuri omenești, totul alergînd unul după altul, ajungîndu-se, împletindu-se, prefăcîndu-se într-un singur val. Niciodată imaginația omenească n-a putut produce ceva de o mai desăvîrșită armonizare.

Nu se poate prinde mai bine mișcarea decît de acești oameni cari trăiesc în ea și prin ea. În unele împodobiri de cojoace luptele sînt redată cu un adevăr unic. Toate felurile de a călări, de a lupta de-a călare sînt prinse și reproduse cu o perfectă exactitate. Te miri că se poate și gestul acesta. Trupuri aplecate pe coama cailor prelungiți de avînt, altele care se succesc în șea ca să arunce săgeata sau să împungă cu sulița, trupuri care se părăsesc îmbrățișărilor morții. În cutare desen modern simple așchieri de culoare neagră notează zbuciumul alergărilor. În desenuri de acum cîteva zeci de ani, de un naturalism naiv, reprezintă viața tribului înaintea corturilor, ceea ce place mai mult e surprinderea gestului trecător apărînd în toată puterea lui de expresie.

Și gustul pentru culoare, văzută supt alt soare de acești ochi admirabili, deprinși cu pînda, cu spionarea, cu veghea și cu urmărirea... Potrivirile cele mai cutezătoare ale colorilor celor mai clare : pete verzi deschise în roșu și margini de negru ; verde lângă alb și roșu, un galben ca al penelor de păsări scăpărînd ca o scînteie de soare...

Domnii români după
portrete și fresce. Foaie
de titlu. (Biblioteca
Academiei)

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

DOMNII ROMÂNI

DUPA PORTRETE ȘI FRESCE
CONTEMPORANE

ADUNATE ȘI PUBLICATE DE
PREȘEDINTELE COMISIUNII

N. IORGA

SIBIU 1930

EDITURA ȘI TIPARUL KRAFFT & DROTLEFF S. A. PENTRU ARTE GRAFICE

N. IORGA
OSPITI ROMENI IN VENEZIA
(1570-1610)

Oaspeți români în Ve-
neția. Copertă (Biblio-
teca Academiei)

BUC
1927

HISTOIRE
DE LA
VIE BYZANTINE

EMPIRE ET CIVILISATION

D'APRÈS LES SOURCES

— ILLUSTRÉE PAR LES MONNAIES —

I.
L'EMPIRE OECUMÉNIQUE
(527—641)

BUCAREST

EDITION DE L'AUTEUR (CHAUSSÉE BONAPARTE, 6)
Dépôt à l'École Roumaine en France (Fontenay-aux-Roses, Seine),
1934

Histoire de la vie byzantine. Foaie de titlu.
(Biblioteca Academiei)

N. IORGĂ

ISTORIA
LITERATURII
ROMĂNEȘTI
CONTEMPORANE

II.

IN CĂUTAREA FONDULUI

Istoria literaturii românești
contemporane. Foaie de titlu.
(Biblioteca Academiei)

BUCUREȘTI

EDITURA ADEVERULUI

Istoria lui Mihai Viteazul. Foaie
de titlu. (Biblioteca Academiei)

ISTORIA LUI MIHAI VITEAZUL

DE

N. IORGA

IMPRIMERIA DE
MINISTERIUL AFĂRII NAȚIONALE

Vol. I.

BUCUREȘTI
1935

Les Arts Mineurs en Roumanie.
Copertă. (Biblioteca Academiei)

N. IORGA

LES ARTS MINEURS EN ROUMANIE

II

EDITION DE L'IMPRIMERIE DE L'ÉTAT
BUCAREST, 1930

Oameni cari au fost. Copertă (Biblioteca Academiei)

Sfaturi pe întunerec. Copertă (Biblioteca Academiei)

Între Flandra, rămasă catolică, și această neînduplecată revoluționară, Olanda, protestantă, iconoclastă cu pasiune, supusă unui regim calvin de o strictă supraveghere a plăcerilor aparente ale vieții, este o deosebire, sprijinită și pe alte caractere ale raselor de bază, care creează, la sfârșitul veacului al XVI-lea, încă două școli deosebite sau mai bine două concepții, două sisteme în acest unic colț de Europă nordică, de o atît de covârșitoare influență asupra artei universale.

Unirea strînsă cu Casa de Burgundia a introdus în Flandra un caracter aproape francez, în același timp cînd spiritul orășenesc liber, dar cu preocupări mai reduse, cu un orizont realist mai restrîns, a amestecat în arta franceză a secolului al XIV-lea și al XV-lea note care se disting ușor față de tradiția trecutului. Influența italiană, care, prin relațiile de comerț, atinse și pe inovatorul olandez Quinten (Quentin) Matsys din Anvers (c. 1466—1530), e dincoace, prin unirea politică rămasă între Spania, Italia și Țerile-de-Jos, atotputernică.

Între anii 1600 și 1608 petrece la Roma pentru a se iniția în tainele unei picturi pe care o reprezintă atunci tipic, în formule „academice“, cuprinzînd calitățile tuturor marilor înaintași, cei trei Carracci¹, tînărul flamand (din Anvers, crescut la Colonia) Petru Paul Rubens (1577—1640). De aici a învățat el meș-

¹ *Carracci* — familie de pictori italieni, întemeietorii celebrei „școli bologneze“; cei mai iluștri sînt *Luigi* (1555—1619), *Augusto* (1557—1602), *Annibal* (1560—1609).

teșugul grămădirii trupurilor care se învălmășesc în petreceri, în lupte, în ascensiuni spre ceruri, în răsturnări catastrofale, așa cum îl practicase cu o deosebită măiestrie Tintoretto¹. Lecții de lumină a putut avea de la delicata simțire pentru clar și umbră a lui Tiziano, iar vioiciunea, plăcerea de viață, zîmbetul mulțămitor către puterea de unde vin toate, acestea le-a putut deprinde de la Veronese², care i-a arătat cum poate fi cineva, cu moștenirea artistică a mai multor generații, un decorator de palate.

Sîngele lui flamand, în care fierbea de veacuri setea de plăceri, bucuria de a gusta și a proclama voluptatea, înzeirea cărnii care se zbuțumă, se-nfioară ori triumfă mulțămită, i-a dat restul din notele constitutive ale celui mai bogat din talentele creatoare de pînă atunci ale Nordului. O imaginație deosebit de bogată-l făcea să poată înțelege și reproduce spectacole, ca vînătorile de lei, la care niciodată n-a avut și nu va avea prilejul să ia parte.

Tablourile lui, mari, mîndre de ușurința cu care au fost învinse toate greutățile, reprezintă tot Olimpul, toată Evanghelia și o mare parte din lumea care-l încunjură pe dînsul, pînă și la natura flamandă, căreia, după exemplul italienilor cari măcar în fonduri de pînze dăduseră realitatea peisagiului local, îi acordă cel dintîi dreptul la interpretarea artistică. Lucra și pentru vînzare, fără a căuta clienți, cari veneau în număr mare și plăteau bine cuiva care, pictor oficial al locotenentului regal din Țerile-de-Jos, întrebuițat și în ambasade, posesor de palat și de colecții, se bucura și de o situație socială deosebită, fiind pus alături de nobilime.

Furnizează pînze și bisericilor — și celor din Colonia, unde-și trăise tinereța — deși genul lui, glorificînd materialitatea omenească așa cum nu se mai

¹ *Zacopo Robusti*, zis *Tintoretto* (1518—1594) — pictor italian.

² *Paolo Calliari*, zis *Veronese* (1528—1588) — pictor italian.

făcuse pînă atunci și dînd Sfintei Cecilia înfățișarea unei doamne din vremea sa — propria lui soție, mult glorificată, Hélène Fourment — nu era potrivit nici pentru un catolicism așa de tolerant ca al iezuiților secolului al XVII-lea.

Portretele lui erau foarte căutate, și bogații din vremea aceea vor fi fost mîndri să aibă în casele lor luxoase tablouri ale celui mai mare din meșterii contemporani ai țărilor de limbă franceză. Însărcinarea cea mai importantă a fost aceea care i-a îngăduit să dea pentru Luxemburgul clădit de Maria de Medicis, văduva lui Henric al IV-lea, regele Franciei, și pentru Louvre marile sale picturi, care glorifică această curte în care din nou puterea regalității franceze se unea cu tradițiile de artă, transmise prin Medicisi, ale Florenței (1623).

Pe lîngă energica activitate, paralelă și asemănătoare, a lui Iacob Jordaens (†1608), mai tînărul flamand Anton van Dyck (1599—1641) făcu și el, douăzeci de ani mai tîrziu, călătoria în Italia, de unde căpătă ceea ce nu primise de la început din moștenirea lui Rubens însuși. Dar ceea ce deosebește pictura sa e acea delicateță morbidă a figurilor și a atitudinilor înseși, acea transparență a fețelor lungărețe, slăbite, fermecătoare prin tristetea lor, care fac ca pînzele lui religioase să samene uneori așa de mult cu ale vechiului Roger de la Pasture ¹.

În Anglia, rămasă și acum fără artiști, cu toată strălucita domnie a reginei Elisabeta — al cărei chip s-a păstrat în portretele atît de dure ale cîte unui maestru indigen — el duce, după solia de artă a lui Holbein ², la începutul secolului precedent, o alta

¹ *Roger van der Weyden*, zis *Roger de la Pasture* (1399—1464) — pictor flamand.

² *Hans Holbein* (1497—1531) — pictor german.

care-i cîștigă îndată favoarea generală. Cum prin maestrul german trăiește vremea mai aspră a lui Henric al VIII-lea, lumea lui Carol Stuart și a Henrietei de Franța ni e păstrată prin cele trei sute de portrete pe care le-a zugrăvit, în Anglia, Van Dyck.

Alături de această pictură, care, plecînd din tradiții comune cu ale Franciei, se îmbogățește prin studiul picturii italiene, și ai cărui maeștri căutau îndeletnicire în lumea franceză și engleză, o alta, în Olanda și, prin imitație, în Flandra însăși are o origine deosebită și se adresează în alt spirit altor subiecte.

Lăsînd la o parte pentru moment spiritul profund și aspru biblic, pe care protestantismul olandez îl cere tot așa ca și puritanismul englez din zilele lui Cromwell¹, visînd de profeți pedepsitori și de luptători pentru legea imutabilă, mediul burgheziei bogate, care nu mai atîrnă de nici un stăpîn, ci trăiește și lucrează, petrece și cheltuiește pe sama lui proprie, e în stare să creeze imediat o nouă artă.

Fiindu-i interzise subiectele religioase pe care nu le mai cer bisericile reformate și care ar fi tolerate numai într-o anumită formă, pe care o găsește și o întrebuițează unul singur, de care va fi vorba pe urmă și deosebit, această pictură, pe care n-o întovărășește în aceste căsuțe sculptura, nici măcar cea decorativă, și care nu e datoare să ție samă de vreo pretenție a arhitecturii, fiindcă ea lipsește în general, caută subiectele în legătură cu viața de familie, cu ocupația obișnuită. Ea dă, deci, portrete răzlețe, grupe pe asociații și corporații, spectacole de zile mari, iar, în afară de aceasta, fiecărui cîte ceva din meseria lui, medic, spițer și așa mai departe. Pentru salele de mîncare se vor zugrăvi deci scene de natură moartă, cu păsări și iepuri așteptînd să fie gătiți, cu policromia apetisantă a zarzavatului, cu scînteierea cristalelor și licărirea vaselor de metal.

¹ *Oliver Cromwell* (1599—1658) — om politic englez, conducător al revoluției burgheze din sec. al XVII-lea.

Dar gustul de antiteze și compensații, adînc sădit în firea omenească, cere și alte priveliști, care pot în-senina, care pot distra și înveseli. Negustorul care lucrează toată ziua în cămăruța lui cu lumina slabă venind din stradele înguste, trecînd peste umezeala canalelor, el, care din viață are a face numai cu interesele materiale, care nu vede nici măcar puțină natură liberă prin care se despart orașele, așa de dese, el, care observă strict regulele unei meticuloa e bună-cuviinți, simte nevoia de a privi spectacole de viață populară, în cîrciumă, la joc, între cei patru pereți de acasă, cu iubita pe genunchi și sticla de vin în mînă, încăierări și îmbrățișări, scandaluri și beții, scene de destrîu și de pumneala, mizerii materiale și morale. Iar pe alături, priveliștile naturii, pînă la care nu poate ajunge, ba chiar, în cîțiva centimetri nepericuloși, un colț de bălăie, cu cai albi, grași și cu răz oinci purtînd pe cap pălărie cu pene și spada la coapă.

În aceeași notă generală toate temperamentele se pot manifesta în chip variat. Un Franz Hals din Harlem (1580—1666) dă portrete de o mare libertate în atitudini, dar, alături de dinsele, figuri de cîntăreți, de țigance, de pescari, de bețivi. Ca și flamanzii contemporani, Teniers, care introduce toată amestecătura și zarva vieții contemporane și în marele tablou religios al *Ispitirii sf. Anton*, și Brouwer, Adrian și Isaac van Ostade, Jan Steen dau aspectul cîrciumei țeranești de la gurile Rinului, cu atmosfera înnegurată în care zburdă, inconștiente, viciile. Fete cochetează cu amorații lor în micile pînze ale lui Jan Vermeer din Delft. Precupeții își cheamă mușteriii la Metsu, mici amănunte de viață trivială află un farmec în dragostea cu care le zugrăvește Gerard Dow.

Ca și Jan Breughel — în care se află note care amintesc pe italianul Iacopo da Bassano, cu menajeriile lui bizare în mijlocul largilor aspecte de natură — olandezii, de la Jan van der Meer, Esaias van der Velde, Goyen și Cuyt pînă la Koninck și Hobbema, pînă la cei doi Ruysdael, Solomon și Iacob, dau aspectul caracteristic al pădurii neerlandeze, al cascadelor nă-

prasnice, al cîmpiilor străbătute de umezeală, al marginilor melancolice de mare. Marinele apar în același timp.

Vitele roșii, albe, grase ale acestor pășuni bogate sînt îndrăgite de Paul Potter, în același mediu de natură umedă și îmbielșugată. Willem Kalf, Hondecooter, Weenix, ca și flamandul Snyders se întrec în tablourile de sufragerie. Iar micile pagini de război ale lui Wouvermans strecoară în casele burgheze dacă nu emoția încăierărilor, cel puțin ceva din pitorescul coltului de bătălie.

Mai tîrziu numai note mai elegante, tendinți de saloane apar în opera lui van der Meer, apoi a unui De Hoogh, Mieris ori Terborgh, cari, din viața încunjurătoare, aleg moravurile și modelele societății mai bogate.

Viața comună dintre Spania și aceste regiuni îngăduie picturii spaniole din veacul al XVII-lea să dea, mai puțin pentru un public care n-are asemenea curiozități — deși romanul picaresc, ocupîndu-se tocmai cu cele mai joșnice trivialități din aventurile vagabonzilor și cerșitorilor, ar părea că semnalează acest gust — cît pentru îndeletnicirea artistică a pictorului însuși, alături de portret, scene populare.

Zurbaran singur continuă tradiția lui Ribera, strict religioasă și ascetică. Murillo a dat o expresie particulară madonelor sale, dar bunul păstor Isus e la dînsul un copil de pe strada Madridului, care s-a întîmplat să aibă lîngă dînsul, cine știe cum, o pașnică și binecrescută oaie. Șolticii cari-și curăță de păduchi cămașa, cari taie pepeni ori mușcă din struguri îl interesează ca și fetița care numără banii cîștigului zilnic lîngă coșul din care se revarsă zarzavatul.

Velasquez, don Diego Rodriguez de Silva y Velasquez (1599—1660), e un nobil. Primit la curte, numit pictor oficial, la 1623, însărcinat cu funcții administrative chiar acolo, el dă, ca Van Dyck pentru Anglia, întreaga galerie a regilor palizi și slabi, mîndri în costumul lor întunecat, a reginelor, melancolice din lipsă de aer și de ocupație, a copiilor regali, albi ca

hîrtia, cu părul blond de cînepă, în dantele și stofele scumpe care-i acopăr.

Dar el simte o deosebită plăcere să înfățișeze, deși fără nota caricaturală de la Murillo, atelierul în care, cu gesturi atît de inedite în pictură, țesătoarele își întind firele (*las hilanderas*), bețivii cari se înșiră, cu femeia goală în mijloc, la masa umedă, și, supt nume mitologice, potcovarii cari bat pe nicovală, supt numele filosofilor, apoi, tipuri din cele mai comune.

Și, cum era de așteptat, curentul popular trece în Italia. Michelangelo Caravaggio (de fapt: Amerighi; 1598—1680), care cunoaște și jocurile de lumină obișnuite în Țerile-de-Jos — și ar fi influențat el însuși pe Rembrandt — găsește plăcere în reproducerea pe pînză a figurilor și scenelor populare. Chiar pictura lui religioasă are în figurile de încunjurare exact aceeași notă de banalitate curentă în chipuri și mișcări.

Iar Salvatore Rosa, pictor napoletan, creează, în aceeași atmosferă de luminare deosebită a diverselor planuri, pictura de peisagiu independentă a Italiei, care, trecînd și la francezul Claude Gelée, zis Le Lorrain, mort la Roma (1682), pe cînd Iacob Ruysdael (†1681) lucra în același gen, dar fără aceeași seninătate, în Olanda, va încremeni apoi în marinele venețiene ale secolului al XVIII-lea. Și în tablourile celor trei Carracci și ale lui Albani fondul de natură are o deosebită valorificare.

Pînă în Franta, care se pregătește pentru noi și mari sforțări de armonizare artistică, acest curent va da *Mizeriile războiului* ale lorenului (din Nancy) Jacques Callot, pe care nimic nu-l leagă de oficialitatea țării sale.

S-a întîmplat în această societate europeană, în care artistul, pierzînd vechiul și marele caracter reprezentativ, păstrează, totuși, dependența care-l pune în legătură cu apucăturile, nevoile și gusturile celorlalți, ca un om să fie adus, după întiile lui încercări, prin gustul lui de izolare, ca și prin ușurințele de existență

venite dintr-o căsătorie fericită cu o fată bogată, în stăpînirea desăvîrșită, neatîrnînd de nici un factor, a mijloacelor lui creatoare.

Fiul morarului înstărit din Leyden, soțul bunei Saskia, Rembrandt (Harmensz) van Ryn (1606—1669), va putea să deie astfel unor tablouri religioase pe care nimeni nu i le-a comandat și pe care nimeni nu i le va fi cercetat după intențiile lui caracterul unei aspre legende biblice, în care puținele personaje ieșind din misterioasele tenebre ale fondurilor sale pentru a fi pișcate de o lumină uimitor de vie, aproape fosforescentă, să aibă atitudini și gesturi care nu-și au originea decît în absoluta și necruțătoarea lui imaginație.

Astfel, cu figurile evreiești în turbane, purtînd hangeri în care scapără pietrele scumpe, aceste scene dau cu totul altă interpretare Scripturii, mulțămînd mai ales pe aceia cari caută într-însa uscăciunea dîrză a lui Israel. Hristos însuși poartă veșmîntul de întunec, prelingerile de speranță furișată ale Vechiului Așezămînt.

Niciodată o scenă biblică n-a fost redată cu atîta adevăr local ca în binecuvîntarea lui Iacov. David, în turban cu surguci — pe vremea relațiilor Statelor Olandeze cu Constantinopolul sultanilor — aplecat asupra fiului Avesalom, e o idilă arabă în pustiu. Hristos batjocurit suferă chinuri de care sînt pline paginile de suferință ale *Bibliei*: brațe cu cîngi și gheare îl trag din umbră, pe cînd lumina vine drept pe fața palidă ca moartea, cu ochii plecați asupra pămîntului.

Dacă, în zilele de sărăcie din urmă, el a fost silit să reprezinte familii și corporații, cum i se cerea, așa încît fiecare față să fie văzută la locul său și în felul său, portretele voite de dînsul în zilele bune, al lui însuși, al soției, care rîde, sînt în afară de toate contingențele prezentului. Dacă-i place de natura țării sale, el alege, pentru cîte un rar tablou în ulei sau pentru acvafortele săpate adînc, cu voluptate, în linii tari, nu ce ar fi dorit de alții, ci numai ceea ce corespunde îndeosebi viziunii sale de pitoresc sau convine instinctelor sale de tragic liniștit.

Dar aici avem a face cu o întrerupere întîmplătoare a influenței mediului. Sfirșitul trist al lui Rembrandt

arată cât a fost de puțin încunjurat și iubit. Altceva se cerea atunci meșterului în mica societate olandeză, unde orice om bogat dorea să aibă pe păreți ceva din arta timpului său, și voia acel fragment după ocupațiile și dorințele lui, ori în lumea mai mare a statelor organizate monarhic, unde și meșterul era un furnizor al suveranului, care înțelegea că tot ce aveau suptii lui, ca putere, bogăție, talent, în artă, ca și în literatură și știință, să servească preamăririi sale, cu o îngăduință, geloasă și aceea, doar față de oamenii ce-i stăteau aproape, bucurându-se de favoarea lui, și anume, atîta cât se bucurau de această favoare cvasi divină.

Arta-și relua locul astfel, cum e firesc, între marile utilități ale societății.

Una din cele mai mari și mai curate glorii ale patriei și neamului, un mare erou modest al artei, un uriaș lucrător, un intim al naturii cu care vorbea de-a dreptul fără învățător și tălmăci, un suflet românesc de o energie și lumină geniale au dispărut. Pot jubila elevii diplomați ai celebrității apusene, dichisiții și decadenții, profesorii, tehnicienii, diletanții și teoreticienii picturii : marele Grigorescu nu mai este. Și-ți pare în împrejurări de acestea ca și cum o mână pizmașă s-ar repezi asupra mantiei de glorie și onoare a țării tale și ar smulge, pentru a nu-l mai da niciodată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobeau.

Ce frumos bătrîn cu ochii de o strălucire minunată, de străbătător diamant negru ! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege în această față de fiu din popor, care nu era măcar boier și care începuse ca zugrav de icoane ! Ce siguranță în mișcări, parcă ar fi fost un tînăr ! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna într-ales ! Ce bunătate și simplitate desăvîrșită în tonul blînd al glasului care nu se va mai auzi ! Ce bucurie în a face bucuria, ce regală munificență în a răspîndi darul minunilor ce-i răsăreau de la sine sub mîna magică ! Ce însușiri rare strînse din mila lui Dumnezeu în același suflet mare de simplu genial !

Va veni o vreme cînd se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate din veac, din anii de încercare ca meșter, de rătăcire în Apus în căutarea tehnicii noi, pînă la zenitul de siguranță și măiestrie, de armonioasă perfecție a artei lui, pînă la seninătatea de idilă a bătrîneței harnice care pe încetul jertfește contururile, formele, topește tot mai mult natura

în albastrul visului, parcă ar fi coborît tot mai mult cer asupra pămîntului, pînă ce el însuși, marele singuratec, de mult fără nici o legătură cu oamenii, s-a dezlipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a aceluia, pe care era mîndria lui s-o descopere, s-o urmărească, s-o redea.

Se va spune, însă, oricînd ceea ce se spunea, ieri cu mîndrie, azi cu durere, despre mîndria aceasta națională. Se va spune că prin voia unor puteri mai mari decît noi s-a dat în el acestei țări, acestui neam întreg, omul care să le înțeleagă în toată adîncimea și nevinovăția, în toată mîndria și duioșia, în toată frumuseța și simplitatea, în toată castitatea și poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin culori al românimii adevărate, al vieții țărănești, al idilei păstorești milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirîndu-l pe viață, raza aceea i-a luminat pînă în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aureolă de ideal pe cei mai mulți, săraci și nevinovați ai acestei nații, cu care, toți, s-a simțit una și al căror măreț înălțător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-ți dorim, bătrîne, ca țărîna să-ți fie ușoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decît ție, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei țărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată viața ce s-a desfășurat pe dînsa? Pe cine l-ar putea ea învăli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în brațe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul și vălmășagul zădarnic al celor ce aleargă deasupra, pentru binele și triumful micii lui ființe?

Pe malul înflorit al Prahovei, în fața zărilor largi, sub cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ți sărută veșnic pînzele, dormi, poete alb, dar fără bătrînețe, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală! Nu-ți trebuie fier și bronz, lux și mîndrie, lucruri ale oamenilor, tu, care te afli împreună cu zeii cîmpului și pădurii, tu, care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei românești. Crucea, însă, să fie crucea datinei pe movilă,

și numele tău singur pe dinafa face cît toate strălucirile gloriilor false laolaltă.

În sufletele noastre ai lăsat, însă, o icoană pe care nimeni nu ne-o poate lua înapoi, și ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n-o arătăm nimănui, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost și ale tale, pentru ideale cu gîndul la care ți s-au închis pleoapele asupra dumnezeieștii lumini a ochilor veșnic tineri.

29 iulie 1907

MOARTEA PICTORULUI LUCHIAN

S-a stins, după o lungă și grea boală, care-l imobilizase, pictorul Ștefan Luchian. Nu era un creator de planuri mari, un descoperitor de formule. Dar era ceea ce nu sînt cei mai mulți pictori: era un entuziast și atent observator al naturii și un artist de o superioară onestitate în reproducerea ei.

De aceea, tablourile lui mici, cu subiecte oarecare, fără nici o pretenție și nici o urmă de manieră, au un preț superior atîtora din celelalte: ele sînt contrasemnate de acel sever și mare verificator care este: Adevărul.

1916

OCF II 222

Se anunță moartea, la Neapole, a marelui tragedian Ermete Novelli, care era și unul dintre cei mai mari artiști dramatici ai lumii.

Oricît ar avea Italia puteri bogate în toate domeniile artei, totuși *acest* om nu va putea fi înlocuit.

Oricît de multe ar fi talentele, acolo și aiurea, nimeni nu va putea să fie ce a fost el.

Pentru că Ermete Novelli nu era un *talent*, ci altceva.

Era un om, în toată energia, în toată varietatea, în toată contrazicerea și în toate conflictele, dar, mai ales, în toată *sinceritatea* aceluia care e un om adevărat și, mulțumindu-se cu așa de mult, nu vrea să fie în modestia lui decît atîta.

Deosebirea între dînsul și între ceștialalți era numai aceea că, pe cînd noi trăim o *singură viață*, el trăia *mai multe, foarte multe*, pe rînd — cîte o viață pe seară, în hărnicia lui, avidă de senzații noi pentru el însuși, care nu îngăduia să se piardă măcar o picătură de timp ce putea să fie, pentru el și, deci, pentru ceilalți, un strop de viață.

„Juca“ rolurile lui așa încît *părea că el a creat înșăși poezia pasionată al cărui interpret se făcea.*

În jurul său avea tovarăși pe cari, desigur, și-i alesese cu simțul marelui artist pentru necesitatea ansamblului armonic, dar trebuia să se spuie, totdeauna, că ei nu existau aproape, de mult ce trăia el, capabil să-i suplinească și pe dînșii, *căci în el trăia picșa întregă*, trăia drama toată, *trăia sensul ei, gîndul ei inițial și tendința pe care o urmărea.*

Ieșei de la reprezentație întrebîndu-te dacă împrejurările nu te-au pus cumva în contact cu o dramă

omenească reală — așa de mult îți vibra sufletul de vijelia pe care el o aruncase asupra lui.

Un astfel de artist *nu face școală* în obișnuitul înțeles al cuvîntului, căci școala înseamnă și manieră, procedeu, artificialitate raționată, atitudine pregătită.

El trezește vocații.

Și astfel de vocații a trebuit să trezească el oriunde a trecut și între spectatori se găseau de aceia cari în ei înșiși simțeau demonul creațiunii.

La noi, Petru Liciu, care începuse de la Manolescu, acela un mare meșter, pasionat pînă la jertfirea de sine pentru meșteșugul său, a isprăvit prin egalarea, în naivitate superbă, în mîndră abdicare de sine, a lui Novelli, care, în drumurile sale triumfătoare, s-a abătut — nu o singură dată — și aici.

Și trebuie să spunem că el, care nu pleca de nicăiri fără a duce în sufletul acela larg și bogat o urmă indelebilă a oamenilor între cari trăise și de viața încunjurătoare a căroră vibrase, că el, marele latin, măreț prin calitățile rasei, ca și prin ale sale proprii, ne-a înțeles și ne-a iubit.

De aceea, astăzi, cînd arta italiană n-are destule cununi pentru acest mormînt de revelator revoluționar al ei, trimetem și noi la doliul fraților unul din acele gînduri sincere care, desigur, fac să se înfioare țărîna morților.

2 februar 1919

TRIUMFUL LUI G. ENESCU

Reprezentarea la Opera din Paris a lui *Edip*, pe care am auzit-o cu emoție simultan eu prin emisiunea radiodifuziunii, înseamnă, înaintea unui public ca acela, triumful unei lungi și strălucite cariere.

Toate accentele se unesc pentru a forma o strălucită operă în care o întreagă viață se rezumă, și atâtea din ele sînt ale noastre, în adevăr ale noastre, chiar dacă străinii nu pot găci de unde vin. De la noi solemnitatea care se găsește atavic în sufletul celui născut pe plaiurile vechii Moldove eroice, acea maiestate calmă ca a biruitorilor voievozi ; de la noi pietatea adîncă și discretă ca a acelorași domni înălțători de sfinte lăcașuri cu adînc de umbră și pace șoptită a rugăciunilor de noapte tîrzie ; de la noi duiosia : plîsetele de fluier în amurguri dumnezeiești de blînde și mai ales de la noi acea strămoșească măsură, acea înfrîngere a tot ce strigă, țipă și urlă în alte inspirații naționale, acea oprire de la orice gest care trece de o margine instinctiv întinsă în fața oricărei manifestații sufletești care, ca să fie sinceră, nu trebuie să iasă din misterul intimității celei mai desăvîrșite.

Poate același izvor îl are și o neconținută tinereță sprintenă care, în chipul, ca și în opera lui Enescu, biruie anii.

Ție-i-o Dumnezeu cît mai mult pentru o mîndrie la care el nu s-a gîndit niciodată, dar pe care o simte oricare din noi !

Neamul românesc, XXXI (1936), martie 15, nr. 60, p. I

VI — DIN TRECUTUL NOSTRU

LUPTELE LUI VLAD ȚEPEȘ CU TURCII

În cele dintâi zile ale lui iunie, Mohamed întindea corturile pe malul apei largi. Îi venise luntrile din sus și cele din jos, după ce arsesese așezările românești ce găsisese în cale, între altele și bogata Brăilă. Vizirul cel mare trecu întâi la Nicopol, spre Turnu, cu cîteva mii de oameni, mai ales ieniceri, a căror îndărătnicie putea face drum celorlalți. Trecerea se săvîrși noaptea, pe șeptezeci de bărci, care duceau și o sută douăzeci de tunuri, și malul stîng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porneau îndelungul zilei săgețile și chiotele românilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-au sosit, în sfîrșit, oaspeții, și-i primi așa de călduros, așternînd pămîntul cu dînșii, încît Mohamed se temu că i se nimicesc „mielușeii“ cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute țeranilor noștri — și în 1445 ei se mirase mult și chiuisse tare văzînd cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de piere; cînd ghiulelele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor, ei se dădură în lături, și norul de săgeți ce străbătea Dunărea încetă. Atunci sultanul trecu, și Vlad se făcu nevăzut, înghițit de codrii apropiați.

Pe la vreo 7 iunie, gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanului, care erau pe atunci o singură pădure mare, de la care se trage și numele ținutului. Sultanul voia să prefacă Țara Românească într-o provincie a împărăției sale, așa cum căutase și izbutise uneori să facă prin deosebite unghiuri ale Peninsulei Balcanice și ale Asiei Mici de peste mare. Alt domn nu avea de gînd să puie, și, dacă luase cu dînsul pe frumosul Radu, fratele lui Vlad, aceasta n-o făcuse pentru a-i da un steag de stăpînire, ci pentru

că păcatele urite ale marelui împărat erau legate de acest nenorocit tânăr. Mohamed căuta cu ochii în depărtări cetățile, cuiburile de boieri, reședințele domnești ale țerii, pentru a-și îndrepta tunurile asupra lor, pentru a li ucide sau robi apărătorii și a așeza în ele ostași de-ai lui și subași¹, căpitani, ca în orașele dunărene, ca ei să cîrmuiască din ele și prin ele toată întinderea pašalicului celui nou. Pentru ca locuitorii să se împace cu această orînduire, el poruncise aspru să nu se prade nici un capăt de ață.

Dar acest pămînt nu era ca altele pe care le călcase, supuindu-le în același timp, piciorul împăratului păgîn. În drum nu se ivea nimic decît sate arse, fîntini din care nimeni nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, pășuni dogorite și, din toate părțile, înainte, în urmă, la dreapta, la stînga, uriașa pădure de sălcii și fagi.

Prin aceasta se strecura un însoțitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsați să-l uite, căci, de cîte ori o ceată care plecase în căutarea hranei, în descoperirea turmelor și cirezilor, nu se mai întorcea înapoi, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prietenii celor pierduți se rugau pentru dîșii la Allah, care deschide porțile raiului celor morți pentru credință.

În aceste părți joase, zilele erau de foc și căderea nopții toropea în corturi pe ostașii oprîți la popasuri, cari nu se mai gîndeau la paza bună a taberii lor, la șanțurile largi, apărate cu pari legați prin lanțuri, la închiderea cămîlelor ce purtau poverile între acest lanț dintăi și un al doilea întărit cu un gard de suliți împlîntate, lîngă care apoi vegheau neadormiți până-n ziuă străjerii dintre salahori, *saiale* și *muselmi*. Toți se lăsau în voia domnului și adormeau supt singura strajă a stelelor, ochii de foc ai lui Allah, care a hotărît fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopții, de freamătul pădurii ei nu se îngrijeau.

Dar iată că într-o noapte noroasă oameni mlădioși ca fiarele ieșiră, învăluiți în prietenosul întunec, de supt

¹ *Subaș* — șef de poliție în vechiul Imperiu otoman.

bolțile frunzelor negre : cete-cete, până se făcură vreo zece mii. Erau țerani cu opinci, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri ; nici încălțăminte, nici armele lor nu făceau cel mai mic zgomot ; nemărgenita groază față de stăpîn, care era în mijlocul lor, dorința strașnică de a-și răzbuna pe acei ce venise pentru a li prăda și risipi avutul li amuțise gurile. Cînd ajunseră numai la marginea lagărului, unde se odihneau cămilele și catîrii ușurați de greutatea ce purtau, un chiot sălbatec cutremură văzduhul fără lumină și secerătorii începură după poruncă, să taie un drum drept spre cortul sultanului. Căci gîndul nebun al lui Vlad, fiul Dracului, nu era altul decît să scape de dușmani ucigîndu-li împăratul în mijlocul taberei întregi.

Cortul împărătesc, încunjurat de miile de corturi ale ienicerilor, avea la dreapta pe călăreții Asiei, cu beglerb gul¹ lor, iar la stînga pe beglerbegul și călăreții Europei. Cele două mai mari căpetenii ale oștirii erau acești b glerbegi, cari se chemau atunci Mahmud și Isac. Din locul unde se găsea, tocmai în fund, departe, acolo unde era inima, viața taberei, Mohamed se desteptă în strigătul de luptă al țerănimii românești, pe care-l urmară urlete de spaimă, țipete de durere, tropotul dobitoacelor înspăimîntate, fuga zgomotoasă a spahiilor cari sărise pe cai și se împrăștiase pe drumurile necunoscute, unde-i aștepta adeseori altă moarte. Nemărgenitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai faclele lui Vlad, care-și căuta drumul spre cortul sultanului.

Până să nu ajungă secerătorii morții și răzbunării, crainici împărătești călări sunară din trîmbiți în toate unghiurile cetății adînci care încunjura de aproape pe sultan, poruncind tuturor supt pedeapsă de moarte să nu se cîntească din corturi, rămîind, orice s-ar întîmpla, pe loc ca să apere pe „părintele“ lor, padișahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohamed și valurile înnebunite ale călăreților, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca niște dușmani.

¹ *Beglerbeg* — guvernator general al unei provincii turcești.

Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înaintea ienicerimii, așteptînd.

Un ceas de noapte trecea după celalt, și dușmani noi răsăreau înaintea luptătorilor noștri, cari se oboseau culcînd lanurile vii. Se mîntui, în sfîrșit, cu spahiii ; și pe dînșii îi înghiți noaptea în fugă. Atunci șirul strîns al ienicerilor, gata să moară pînă la unul, numai să-și scape mărețul domn, răsări negru, mut, în raza roșie a faclelor de rășină. În fund se înroșeau zorile, ca din prisosul sîngelui ce se vărsase. Era ziua care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Românii cotiră, ei pătrunseră în tîrgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, și vîntul iute al dimineții îi fură în codrul de unde veniseră.

Cine putea să se gîndească a-i urmări, cînd se văzu, în sfîrșit, cu groază ce lăsaseră în urmă, cînd ienicerimea singură stătea supt arme în mijlocul cîmpului sămănat cu movile de trupuri, pe cînd din zare se întorceau sfioși fugarii pe caii lor obosiți ? Ali-beg, fiul vestitului Mihaloglu, sosea tocmai dintr-o raită de pradă și aducea cu dînsul cîteva sute de țerani, „mai mult femei și copii“, pe cari-i strînsese pentru că aveau preț în tîrgurile de robi ale Răsăritului ; se zvoni dintr-aceasta, ca o mîngîiere, că Ali a întîlnit pe hoții nopții, că s-a luptat cu dînșii, i-a bătut și a putut aduce acești voinici. Bieții oameni fură uciși în chinuri, unii tăiați în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimțitoare. Din gura nimănui însă nu ieși un cuvînt de destăinuire : știau unde se află domnul — mărturisiră ei în ceasul morții — dar nu voiau să spuie. Pentru întăia oară Mohamed al II-lea, neobositul războinic, găsisse, în sfîrșit, suflete care-l uimeau prin puterea lor tăcută și fără trufie.

Era să fie deci război cu turcii, un mare război hotărîtor pentru soarta românimii întregi. Nimic nu-l mai putea înlătura. Și dacă Laiotă, credinciosul sultanului, va fi, în clipa cea grea, domn al Țării Românești, năvălitorii vor putea pătrunde până la Milcov, și neconținut ei vor avea hrana lor din grînare românești. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de domn, Ștefan găsi un ajutor. În 1474, voievozii Ardealului erau Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar. Acesta din urmă ținea la dînsul pe Basarab cel Tînăr, care, de cînd Laiotă era om turcesc, va fi căutat într-una să fie pus în locul lui. Dacă ar fi cerut porunci de la regele Matiaș, care stătea acum departe, în Silezia, la Breslau, cu totul cuprins de alte interese, i s-ar fi răspuns să nu tulbure liniștea la acest hotar. Dar de mai multă vreme voievozii Ardealului se deprinseseră a lua de la sine hotărîrile lor, pentru care fapt ei răspundeau. Între Ștefan și voievodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab cel Tînăr într-o îndoită năvălire de iarnă.

La 1 octombrie, deci, Ștefan era înaintea cetății Teleaajinului, căci încă de la înfrîngerea lui Radu muntenii nu mai stăteau în Crăciuna și în ținutul Putna, așa încît singura piedecă în calea dușmanului era această cetate din Prahova. Pîrcălabii fură tăiați, familiile lor, averea lor prinse. Vlasie Magyar sau mai degrabă vicevoievodul și comitele secuilor, Ștefan Báthory, care fusese

de față la Baia și se încredințase cu ochii săi de vitejia și hotărîrea moldoveanului, sosi cu Basarab cel Tânăr în același timp : răspins întâi în întîlnirea de la 5 ale lunii, el răzbi la 20 pe Laiotă.

Turcii zădărnicesc însă aceste biruinți. Văzînd că orice silinți nu izbutesc în Albania, sultanul îndreptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldovei, cu porunci să aducă de barbă pe voievod, să ierneze la Cămenia și de aici să se arunce asupra leșilor și ungarilor. Ștefan se dădu îndărăt față de cele dintăi cete ale turcilor care trecură Dunărea în ajutorul lui Laiotă. Iarăși el făcu tabără la Vaslui, ca și la începutul anului : aici primi el pe trimesul venețian, Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, și-i dădu, la 29 novembre, o scrisoare către papă, asigurînd pe acest căpitan firesc al întregii creștinătăți amenințate că a primit vești de la Uzun, prin solii acestuia și prin Ogniben, și că, despre partea lui, e hotărît „a se lupta din răspuțeri pentru creștinătate“. Totuși, de nicăiri nu-i venise nici un ajutor însemnat decît secuii — vreo 5 000, după mărturisirea lui Ștefan însuși către regele Poloniei — și, pe lîngă dinșii, ostași unguri — 1 800, după socoteala regelui Matiaș. Pe aceștia i-i lăsase, pe toți, comitele secuilor întorcîndu-se acasă, căci Ardealul n-avea voie să înceapă un război, plin de urmări, cu turcii înșii. Basarab cel Tânăr se afla și el pe lîngă Ștefan, cu cîțiva fugari. În tabără, între „viteji“, curteni, hînsari, boieri, în mijlocul țărănimii care venea din munți și văi la tabăra lui vodă ca să apere țara, țara lui și țara lor — frumoși luptători simpli, cu căciuli înalte, lungi plete și ochi de foc, purtînd unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă și arcuri atîrnate pe umeri — el petrecu serbătorile de iarnă cu mai multă evlavie decît totdeauna. La ospetele de Crăciun păharele păreau a cuprinde pentru mulți, pe cari trebuia să-i aleagă soarta, împărtășenia, sfînta împărtășenie cu neamul lor, înaintea morții. Cu toții se legară a posti patru zile cu pîne și apă

dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pământul ostelilor lor.

Căci în zările albe ale miezului iernei înaintau mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, ieniceri, spahii și gloată — ca lupii flămânzi.

LUPTA DE LA PODUL-ÎNALT

Ștefan avea, deci, o oaste de țerani : vreo treizeci de mii de țerani, din Nistru — pe unde nu erau încă rușii — în munte, din codrii Bucovinei — pe unde nu erau încă nemții — în Dunăre. Vodă-i chemase la vînătoare de iarnă în pădurile Vasluiului și Tutovei, și ei veniseră făcîndu-și cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în ceruri. Erau tot vînători pricepuți și ageri, din neam în neam ; astfel, ei își îndepliniră sarcina cu destoinicie : mînară fiarele în hățîș și le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Greciei, veni la Dunăre cu vreo 100 000 de ostași în stare să se lupte cum trebuie și cu vreo 20 000 de țerani creștini din Bulgaria, cari deschideau drumurile și duceau carele cu proviant. Cu dînsul se unise, poate aici, în preajma apei, amîndoi feciorii lui Mihalogli, stăpîniîi temuți ai acestei granițe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuși, în fundul cugetului — ca oricine din neamul său — era mai bucuros să fie cu creștinii, cu toate că nu putea fără învoirea și sprijinul păgînilor, fu silit să-și adune boierii și satele, pentru a merge, cu inima frîntă și fața acoperită de rușine, în urma turcilor, ce veneau ca să dărîme o domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nici o corabie, căci iarna întinsese de la un mal la celalt podu-i de gheață ninsă. Salahorii bulgari făcură drum larg prin zăpadă și dreseră podurile peste rîpi, bălți și rîuri. Hrană era din destul, cît timp se străbătea pământul supus al Țerii Românești. Iarna se îm-

blînzea, tăindu-și gerul, așa încît și ea se arăta priincioasă năvălitorilor.

Așa se ajunsese la Milcov. De aici, însă, până la adăpostul măcar al dușmanului nevăzut — undeva, în vreo pădure neagră, lingă o apă prăpăstuită — mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, încasase ogoarele, slăbise gheața întinsă de asprul decembre asupra apelor. Sara și dimineața, zarea se pierdea în neguri, în care se năzăreau stafii de luptători pentru turcii obosiți, cari aveau pe sufletul lor povara înfrîngerii proaspete de la Scutari. După ce se trecu Siretiul, rîul de graniță, pustiul se deschise pretutindeni; înaintea lor, în dreapta, în stînga, satele erau o grămadă de dărîmături; focul pus, fără părere de rău, de țeranii plecați la oaste, ale căror familii erau adăpostite departe, în Țara-de-Sus, sau spre munte, nimicise căsuțele și bordeiele. Apă nu se găsea decît în bălțile otrăvitoare. Neconținut se așteptau care cu pîne de la munteni, căci Moldova nu voia să-și hrănească dușmanii.

Drumul fusese ales rău, numai cu gîndul de-a găsi mai repede pe Ștefan, de a-l zdrobi, a-l „prinde de barbă“, cum era porunca, a supune Moldova și a prăda apoi la răsăritul și la apusul ei. Pe malul drept al Siretiului se urca larga cale a negustorilor care ducea la capitala țerii. Dincoace, intrai curînd în ținutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, rîurilor cu maluri înalte, mlaștinilor făcute de ploi în adîncuri. Nenumărata mulțime frămîntă mocirlele cîteva zile, în umezeala rece a dezghețului, nutrită neîndestulător și fără rînduială, hărțuită de dușmanul, veșnic ascuns, care ucidea fără greș pe cercetași, pe vînătorii de pradă și de hrană, pe bolnavii rămași în urmă și pe cei ce rătăceau.

Lui Ștefan, care vedea cum norocul vine spre dînsul, locurile acestea îi erau bine cunoscute. În codrii Vasluiului, pe cari vara îi curățise de smîrcuri, văzuse el pe tatăl său, Bogdan-vodă, strivind pe poloni, dîndu-li jos de pe cai căpitani, morți, silindu-i să părăsească pămîntul de pustiu și curse al Moldovei. Nu tocmai de-

parte de Crasna, care văzuse biruința de la 1450, el își așeză oștile în calea turcilor.

Stătu pe drumul de negoț care ducea la Cetatea-Albă, pornind tot din Suceava. Dușmanii veneau de la Bîrlad, trecuseră la Vaslui, și acum ei apucau spre Iași, unde erau curți domnești din timpuri mai nouă. În locul unde pîrăul Racovățului se varsă în Bîrlad, făcînd o mlaștină între păduri, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două rîpi, pod bun pentru drumeții obișnuiți, chiar și pentru carele de marfă ale liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ținea greutatea cămilelor, a tunurilor, a miilor de cai, a zecilor de mii de oameni — bulucul, veșnic îngrămădit, al turcimii. Din desişuri, guri de tun, ca niște ochi de mort, pîneau podul deasupra prăpăstiei umede. În marginea codrului așteptau secuii cu săbiile. Iar în fund ardeau, în noaptea de ianuar, a treia zi după Sfîntul Ioan, 9 spre 10 ale lunii, focurile la care se încălzeau țeranii în cojoace, cu arcele pe umăr și ghioagele răzimate de fagi și stejari. Ștafetele spusese că turcii se apropie, că sînt la cel din urmă popas și vor veni o dată cu ziua.

Se ridică atunci o dimineață care nu sămăna cu dimineața roșie a înfrîngerii polonilor. Acum era o dimineață oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. În chiote de îndemnare și de îndreptare, venea învălmășala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcini și de lațurile buruienilor uscate. Cei ce apucară a răzbate se suiră pe scîndurile podului, grăbiți spre moartea ce pînea în ceață.

Tunarii țintiră după zgomot, din amîndouă laturile drumului mare, și podul se prăbuși în răcnete de spaimă și durere, pe care le înăbuși îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: erau așa de mulți dușmanii, așa de învălmășii în strîmtoarea pieirii — Termopile ale neamului nostru — încît arcașii nu puteau greși. Ele veneau din toate părțile, mînate de un vîrtej de ură. Fuga era cu

neputință : gloatele nebune se împingeau tot înainte, și cei din urmă, grăbiți să răsufle în larg, nu știau ce oprește pe cei din față.

Groaza dădu aripi acestora. Un iureș puternic, și poate pădurea blăstămată își va pierde farmecul ucigaș ! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un „pod înalt“ deasupra râpei în care curgeau acum valuri roșii deasupra tinei, spahiii în haine bogate, pe cai arăpești, se aruncară asupra izvorului săgeților. Secuii fură călcați în picioare, și se împrăștiară lăsînd multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu li descoperea căminurile. Țeranii știau însă ce-i așteaptă pe dinșii și pe toți ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copacii aceștia ai codrului, dacă o spartură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, curile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra raitii lupilor ; coasele începură să taie holda crunta a picioarelor cailor turcești. Cu cît ținea mai mult framîntarea, cu atît amestecul se făcea mai strașnic în deșul zăpăcit al dușmanilor. Ei nu mai știau nici pe cine au în față, nici pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strîngă pe toți în jurul lui și să-i îndrepte, pe cînd dincolo domnul călăuzea toate mișcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin cînd toată puterea vrăjmașă — pedestrime, călări, salahori, tunuri — lăsă lunca sîngeroasă și fugi, cete-cete, în toate părțile.

Și în ziua aceea de marți, a desăvîrșitei biruințe — cea mai mare din viața lui Ștefan, și asupra celui mai puternic dușman — și miercuri, și joi, pîlcuri de vînători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinile-i înghițeau, pădurile-i prindeau în brațele lor negre, dîndu-i în puterea românilor, gheața rîurilor se sfărîma, prăbușindu-i în adîncimi. Secerișul de iarnă al trupurilor urma ziua și noaptea.

Unii dintre învinși avură mai mult noroc în nenorocirea lor, și nimeriră la vadul cel mai apropiat, al Obluciței, care ducea la Isaccea, pe pămîntul turcesc al Dobrogei. Alții crezură că se asigură mai bine năpustindu-se peste Siretiu înapoi în țara lui Laiotă. Dar acest domn slab era necredința în chip de om. El știa că în

tabăra lui Ștefan se află Basarab cel Tânăr, care cer-case în toamna trecută să-i smulgă domnia ; el vedea că turcii nu pot răpune pe puternicul domn moldovean, el se aștepta ca ungurii din Ardeal, cari primiseră cu cea mai mare bucurie vestea izbîndei lui Ștefan, ca însuși craiul Matiaș, care răspîndi îndată în lumea întregă vestea isprăvii strălucite pe care o făcuse voievodul său moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creștinii dimprejurul său, el lovi cîteva frînturi de oaste turcească ce-i rătăceau prin țară, privită de turci ca a lor, și trimese unui prieten ungur un steag ca dovadă a vitejiei sale. E drept că și în lupta de la Podul-Înalt el pare să fi cruțat pe români, cruțîndu-se și pe dînsul, adecă neameștecîndu-se mai de loc în crîncena învîlmășală.

Din partea lui, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse sa i se aducă înainte prinșii, foarte mulți la număr, cari scăpaseră de moarte în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fii de oameni vestiți și bogați, așa încît boierii lui Ștefan vorbeau de răscumpărarea lor. Dar domnul nu voi să audă de tîrguială pentru a da drumul acelor cari-i călcăse țara în picioare și întinseseră o mîină îndrazneață către cununa sa. „Dacă aveți atîția bani și putere, ce ați căutat aice la mine ?“ strigă el nenorociților, cari fură înfipti în țepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Se făcu apoi postul de pîne și apă care se juruise lui Dumnezeu în clipele cele grele ale așteptării. Apoi țeranii se împrăștîră pe la satele unde în curînd mîinile lor de viteji erau să trezească sămănăturile nouă. Iar „Ștefan-voievod, cu mila lui Dumnezeu — și a nici unui om de pe pămînt ! — domn al Țerii Moldovei“, stînd în scaunul său din Suceava, pe care nu-l putuseră răs-

turna dușmanii, scria, la 25 ianuar, întregii creștinătăți cele ce se întimplase, cu ajutorul celui ce sprijină dreptatea, în lunca Bîrladului. „Cînd am văzut noi așa o oaste mare — spune el tuturor acelor oameni vestiți, cari nu prea auziseră de dînsul pînă atunci — ne-am ridicat vitejește cu trupul nostru și armele noastre, și li-am stătut împotriva, și, cu ajutorul lui Dumnezeu cel atotputernic, am învins strașnic pe acei dușmani ai noștri și ai creștinătății întregi, și i-am sfărîmat, și i-am călcat în picioare.“

LUPTA DE LA RĂZBOIENI (VALEA ALBĂ)

Atunci Ștefan înțelese că lui i-a venit ceasul luptei cu moartea. De nicăiri nimeni nu se mișca pentru dînsul. Papa era deprins să dea bani numai regelui Ungariei, care se lăuda pretutindeni, mușcîndu-și buzele de năcaz, că Ștefan acesta, cîștigătorul de biruințe, e un căpitan al lui, un voievod supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se înjosi cinstea lui regală. Venețienii trimeteau pe domn la preasfîntul părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creștinii ce se află în primejdie și apără cu sîngele lor crucea lui Hristos ; cît despre dînșii, bogații negustori își aduceau aminte că au dat 200 de galbeni cu împrumut oamenilor lui Ștefan veniți în orașul lor și-și îndemnau secretariul aflător în Moldova să ceară acești bani pentru a se hrăni acum cu dînșii. Se mai gîndeau să ridice pe tatarii asupra turcilor, și astfel, fără cheltuieli, să dea un tovarăș de luptă moldoveanului.

Cazimir al Poloniei se întoarse din Prusia abia la jumătatea lui august, ca să întrebe pe magnații săi cum s-ar putea ajuta Moldova, ca să strîngă la Camenița un lagăr, care prădă rău pe țeranii și nobilii vecini, și nu voi să se miște pînă nu vor veni și alți ostași din părți mai depărtate de margine, pînă nu se va pune în fruntea tuturor craiul, care nu avea cea mai mică plecare pentru așa ceva. Matiaș, care primi pe la mijlocul lui

iunie soli ai lui Ștefan, ce-i aduseră aminte de făgăduielile lui de mai dăunăzi, avea mintea numai la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia turcii de la Marea Adriatică ar fi voit să-i taie calea; el se mai gîndea doar la granița sîrbească, spre care porniseră jăfuitorii sultanului și unde se încleștă peste cîtva timp o luptă îndărătnică, la Semendria. Spre Ștefan el îndreptă numai pe ardeleni, asupra cărora era voievod acum învingătorul lui Laiotă, Ștefan Báthory: un om viteaz, dar care, ca toți ai lui, obișnuia să vie totdeauna la sfîrșit, cînd se culeg snopii secerăți de altul sau se poate arunca asupra lui răspunderea pentru holdele pierdute. Și, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveau ticniții sași, secuii ce simțiseră cît de adînc taie sabia turcească, iobagii duși la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveau toți acești ardeleni ce n-aveau decît grija Ardealului, ca să stea în calea urdiilor furioase?

Ștefan își făcu datoria, lăsînd celelalte în grija lui Dumnezeu apărătorul. Satele din Țara-de-Jos porniră spre munte, pe cînd luptătorii se adunau cu cealaltă țărîime în tabăra domnului. Tîrgurile se pustiiră, și făcliile de nimicire erau ținute gata, cînd dușmanul s-ar fi apropiat de dînsule. Cetățile dunărene, spre care privea cu lăcomie sultanul, fură întărite după putință, și se pare că la Chilia, unde zidurile fusese date jos în 1475, se întruchipă în grabă un gard de țeruși legați cu răchită, pe cînd Cetatea-Albă înălța mîndră înaltele-i ziduri vechi.

Domnul se așeză la Bîrlad, cu 30 000 de țerani și vreo 10 000 de boieri, curteni, „viteji“ și hînsari — adecă puterile ce le avuse și în anul trecut. De aici scria el la începutul lui iunie prietenilor din Brașov în aceste cuvinte, puține și hotărîtoare: „Sîntem în lagăr cu toată puterea noastră și mergem asupra turcilor“.

Aceștia veneau din Dobrogea. Laiotă, care își întărise cetățile și scria la 15 april, la 9 mai și la 14 iunie din „Cetatea Nouă“, adecă Gherghița, merse înaintea stăpînului său cu 10 000 de oameni, cari nici aceia nu

erau bucuroși de un astfel de război. Cinci poduri se întinseră peste Dunăre la vadul din Obluciță, vechea și vestita trecătoare.

E de crezut că Ștefan a făcut și el ceea ce făcuse în 1462 Vlad Țepeș, că a stat în dosul mlaștinilor malului jos, oprind cu săgețile trecerea turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul său, Șendrea, de bună samă Șendrica, fiu al lui Șandru din Dorohoi, și vistierul Iuga îl ajutau să apere intrarea țerii sale. Abia pe la 15 iulie putură trece toți ostașii, jăfuitorii și salahorii sultanului, revărsându-se asupra Moldovei. Sfatul cel bun al ticălosului Laiotă nu-i lăasă data aceasta să se încurce în bălți, rîpe și păduri, de unde-i putea pîndi așa de sigur moartea. Mulțimile Greciei și Asiei trecură Siretiul și prinseră a se sui pe drumul cel mare al malului drept. ca Radu cel Frumos, ca Matiaș Corvinul, ca Ștefan însuși cînd mergea spre Suceava ca să ia moștenirea părintelui său.

Cu cîteva zile înainte, prietenii cei noi ai turcilor, tătarii, al căror han, Mengli-Ghirai, se închinase sultanului în timpul robiei sale, se aruncaseră asupra țerii, mulți, iuți și cumpliți. Apucînd calea lor obișnuită de-a lungul Nistrului, ei trecură printr-un vad de sus al apei, fără a putea să fie oprîți de slabele puteri ale pîrcălabului Gangur din Orhei. Peste Prut ei răzbătură pe la Ștefănești, în ținutul Botoșani, făcîndu-se a ținti asupra Sucevei, unde stătea adăpostită doamna Maria. Soția lui Ștefan fugi pe căi ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranță, iar horda se învîrteji asupra pămînturilor de la Siretiu ca o vijelie de pierzare, și plecă tot atît de repede cum venise, trăgînd după dînsa robi ce nu erau să-și mai vadă țara înapoi, miile de robi săraci ce nu se puteau răscumpăra.

Prin ștafete de spaimă, vestea aceasta sosi la domn, care trecuse și el Siretiul, nevăzut de nimeni. și aștepta clipa în care ar putea prinde la strîmtoare, între codrii

prieteni, în preajma unei ape fără pod și fără vaduri, pe marele său dușman. Când vestea aceasta se lăți, un strigăt de durere și de milă străbătu rîndurile țerănimii : înaintea ochilor umezi se năzărira casele în flăcări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bătrînii, nevestele, copiii mînați de ștreangul tatarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răzvrătira, vitejii cari răpusese turcimea în pădurea de la Vaslui, cari îndurau de două luni de zile suferințele căldurii năprasnice, hranei puține și rele, mersurilor pripite : se rugau numai să li se dea voie a-și cerceta o clipă vetrele ; după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ștefan li îngădui cererea, care era aproape o osîndă pentru dînsul. Vor putea sta două săptămîni, iar pe urmă-l vor căuta în codri — dacă va mai fi acolo sau undeva, pe pămînt. Strîngînd într-un mănunchi sfînt, care se închinase morții, boierimea și curtea sa, el se înfundă tot mai adînc în văile înguste.

La 24, tabăra turcească ajunsese la Roman — un oraș mort și o cetate pustie. Laiotă mergea înainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, păgînii, duși de un creștin ca acesta, stăteau înaintea Cetății Neamțului, ce-și înălța zidurile pe un deal rotunzit, într-un ținut înalt, de o nespusă frumuseță, avînd în fund, ca razim, Carpații.

Ce era să mai aștepte Ștefan, care auzea din adăpostul său vuietul mulțimii, pocnetul sinețelor și zguditorul cîntec de nimicire al tunurilor ? Ceva mai sus era Baia, și, o dată ce trecea dușmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se așeză, deci, în marginea Pîrîului-Alb, într-o vale strîmtă, bogată în păduri bătrîne. Și, cînd trecu, în sfîrșit, sultanul, lăsînd în urmă impresurătorii Cetății Neamțului, el se vădi prin salutul săgeților.

Acum era, însă, soarele de iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curățise bălțile, uscaserîurile, care pe aici nu-și sapă prăpăstii. Moldovenii erau puțini, și nu dintre aceia cari se lasă uciși pe locul unde i-a așezat domnul lor. Laiotă știa bine țara și oamenii.

Și inima turcimii întregi dădea viață taberii dușmane : sultanul Mohamed, pentru cinstea bătrînețelor căruia se dădea lupta.

Boierii se închinau frumos înaintea morții, și o primă în față. Pieriră astfel — bunicii lângă nepoți, înveșmîntați în același giulgiu de glorie — Stanciul și fiul său Mîrzea, Bodea vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrinului, Șteful al lui Isac, Mihai spătarul, postelnicul Iuga, Dajbog pîrcălabul Neamțului, stolnicul Barsu, Ilea Huru comisul și atîția alții vrednici de a fi pomeniți în veci pentru bucuria cu care și-au vărsat sîngele, gîndindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi și la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ștefan însuși, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plînge fără a ne rușina vreodată de dînsa : „Eu și cu curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință, și s-a întimplat ceea ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele lui !“

Ștefan nu trecu hotarul, căci nicăiri n-ar fi putut el să aștepte o primire potrivită cu numele său, de nicăiri nu s-ar fi întors cu o oaste nouă. Cei ce au spus că l-ar fi văzut într-o ospătărie la Sniatyn în Pocuția, cu alți pribegi, s-au înșelat : mai bucuros — dacă ar fi voit să părăsească pămîntul sfînt al țerii sale — putea să se odihnească în cetatea-i ardelenească, în Ciceu, unde stăteau încă de la 1475 pîrcălabii lui.

Dar el nu se duse nici acolo ca să milogească în zădar de la aceia despre cari știa bine că „unii se bucură, poate, de paguba pe care i-au făcut-o lui și țerii lui necredincioșii“. El știa că zarea, acoperită acum de aburii calzi ai celui mai scump sînge al Moldovei, de fumul care se ridica deasupra tuturor tîrgurilor moldovenești până la Suceava și până la Hotin, se va lumina peste puțin pentru dînsul. Pe două mari nădejdi i se răzîma sufletul, pe care jalea nu-l frînsese și nu trebuia să-l frîngă, căci prin acest suflet numai

putea trăi Moldova acum și pururea. Întâi, făgăduiala cinstită a țăranilor ; boierimea înroșise cu sîngele ei Valea Albă a pîrăului limpede din codrii Neamțului, umbrele nemîngîiate ale sfatului domnesc plîngeau, în lunca plină de trupuri, pentru biruința pe care n-o putuseră cîștiga, pentru pieirea desăvîrșită a țerii. Dar trăiau sutele de mii de țărani pe umerii suferitori ai cărora se răzîmau, atunci ca și acum, toate. După trecerea celor două săptămîni, în care se sărutase fruntea celor vii, se pomeniseră morții și se căutaseră în zădar robii, pîlcuri-pîlcuri, sătenii se suiau pe poteci știute numai de dînșii către vodă, care era în munte și știa să cheme pe ai săi la dînsul. Pe cînd se înfiripa astfel oastea cea nouă, turcii, pe care-i lega în jurul sultanului numai frica unui dușman ce n-ar fi fost încă învins, se risipiseră pretutindeni și, asupra cetelor răzlețe, pe care din cînd în cînd se găsea cine să le împutîneze, ca și asupra ienicerimii supuse și strălucitorilor spahii ai padișahului, zburau iazmele răzbunătoare ale Ciumei și Foametei. Hrănită de căldurile strașnice ale lui iulie și august, boala înghițea pe bolnavi în ceasul în care pusese mîna pe dînșii, și pînea se făcuse așa de rară, încît un dărăb se plătea cinci aspri. Oastea biruitoare se topea ca de un blestem.

Din toate părțile veneau pe urmă vești rele. Toate cetățile moldovenești se țineau bine, și, fără cucerirea lor, fără așezarea turcilor în ele, la ce folosise baia de sînge din Valea Albă, la ce folosea prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, așa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldovei, supuse numai pe cîteva săptămîni ? La Suceava se putu arde numai tîrgul pe care nici nu-l apăra nimeni ; ghiulelele de piatră loviră în zadar, la apus, în zidurile Neamțului, la răsărit, în acele ale Hotinului, amîndouă înălțate în vechi timpuri din stîncă muntelui. Cinci sute de ieniceri fură prinși lîngă Chilia, și pieriră. Păzitorii Cetății-Albe se răpeziră asupra unui buluc tătăresc ce se întorcea spre casă ducînd mii de robi, îl sfărîmară și dădură drumul bieților oameni. cari se socoteau întorși de pe cealaltă lume, așa de mare li era bucuria că se vor întoarce, în sfîrșit, acasă, unde

căsuța arsă se putea ridica din nou la venirea gospodărilor din tabără.

Pe marea albastră așteptau corăbiile cu pînze, luntrile ca să treacă înapoi pe împăratul neînvins, sau cercetau porturile muntene și crîmlene pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de mii de ostași. Dar o strașnică vijelie de august le zgudui ca un cutremur și deschise adîncurile tulburate pentru veșnica odihnă a corăbierilor sultanului. Tot mai mult erau răzbuțați morții viteji din Valea Albă.

În sfîrșit, ungurii veneau. De la Neamț, încheind, credea el, cu Ștefan, Mohamed trimesese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucă prin pasul Oituzului, dar se dădu răpede înapoi, căci ca un trăsnet îi venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30 000 de oameni, Ștefan Báthory, marele judecător al Ungariei, căpitan al oștilor crăiești împotriva turcilor, și cu dînsul acel care știa să spulbere domnia șubredă, să cadă din văzduh asupra turcilor, să înalțe în mărirea țepilor pe oamenii ușurateci cari doreau ce nu erau în stare să apere : Vlad-vodă însuși, Dracul, Țepeș. Laiotă dădu răpede de știre stăpînului său, iar el se ascunse în marginea munților, la reședința sa din Gherghița, unde era la 1 august, atunci cînd dușmanii săi — căci chemarea oștii se făcuse numai pe ziua de 24 iulie, la Turda — se clintiseră abia din Mediaș, departe, în apusul Ardealului.

Ungurii veniră întăi la Oituz, ca să împiedece năvălirea turcilor în Ardeal. Aici se găsea Báthory, în satul Brețc, la 16 august, pe cînd Ștefan, al cărui cuib de pîndă îl găsisese în sfîrșit, pîndea din inima muntelui. Sultanul, care se oprise la Neamț, pe cînd călăreții săi atinseseră Suceava și Hotinul, părăsise împresurarea cetății, silit de nevoi și de veștile rele și pornise spre vaduri. Până la sfîrșitul lui august, valurile tulburi ale turcimii întregi se strecurară spre Dunăre și mare, păstrînd ca răsplată pentru atîtea ostenele, ca despăgubire pentru atîtea pierderi numai prada sărăciei noastre, care nu putea uimi pe nimeni. În urma sultanului, plecat fără

ispravă, ducînd cu sine, așa cum îl adusese, pe Alexandru-vodă, fiul lui Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova, se înălțau mîndre întăriturile Chilieii și zidurile vechi ale Cetății-Albe. Stăpînul adevărat al Moldovei se cobora din munte, ca un nou descălecător de țară.

Solul venețian, Gerardo, care se oprise la Brașov pînă se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale lui august, aceste cuvinte care judecă războiul lui Mohamed al II-lea în Moldova : „Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fără altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine ; iar Ștefan-vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată domnia lui“.

LUPTA DE LA DUMBRAVA-ROȘIE

La vadul Prutului, lângă Cernăuți, de unde plecase starostele, polonii primiră de la o strajă, trimeasă anume pentru aceasta, o salutare de săgeți. Dar, cînd se trecu apa, nici un dușman nu stătea în față ca să taie drumul. Ștefan primi încă în Suceava, la 27 august, pe cei dintăi prinși căzuți în mîna străjerilor de la Prut ; erau șase : trei plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum, cînd creștinii veneau cu astfel de gînduri în Moldova, căci mai presus de orice este și va fi totdeauna neamul ! Ceilalți trei se suiră în spînzurători, căroră de acum înainte, zi de zi, li aduseră hrană pîndarii din codru, vînătorii oaspeților celor răi. Apoi, în aceeași zi, lăsînd grija Sucevei lui Luca Arbore, Ștefan călări în grabă spre Roman. Aici era mai aproape de munți, prin pasurile căroră aștepta să-i vie secuii, de cari nu se despărțise niciodată, și voievodul Birtoc însuși, cu toate puterile lui. Aici își chemă în tabără țeranii. Aici fură poftiți să alerge turcii din cetățile dunărene, despre mîntuirea căroră prin poloni fusese vorba până mai ieri.

Într-o duminică, la 24 septembrie, leșii ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munților, în blîndeța zimbitoare a celor dintăi zile de toamnă, în marginea satelor albe, care se înroșeau de flacări, și a bisericilor sfinte, din care se dedeau jos icoanele și se prădau odoarele ; supt dealurile încă verzi, pe potecile codrilor plini de susur, de zuzăt, de șoapte ! Sigismund-voievod venea cu noroc în țara roditoare, pașnică și proastă a Moldovei.

După două zile, cînd se orînduiră cele patru tabere și se așezară carele în jurul corturilor, tunurile începură

să bată în cetate, tunuri cum nu se mai văzuse prin aceste părți, căci unul cerea patruzeci, iar altul cincizeci de cai ca să fie mișcate din loc. Cîteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porțile de stejar, și ele se vor deschide pentru intrarea mîndră a noului stăpînitor de neam bun și de vestită viță ! Dar zidurile se arătară mai tari decît cum se credea, și ele ținură bine la probă ; „valachii“ cari săgetau din dosul lor sau trăgeau cu sinețele, ba chiar improșcau și ei din tunuri, mai mici, dar bine întrebuițate, erau oameni neînfrînți și foarte ageri, cu adevărat neadormiți, căci ei dregeau în ceasurile jertfite ale nopților pagubele pe care dușmanul le putea face ziua. În zădar deschideau polonii poarta de intrare pentru Sigismund ; moldovenii o zideau înapoi până în revărsatul zorilor, grămădind pietre, cărămizi și lemne.

Așa trecură două săptămîni, și în tabăra așa de bucu-roasă la început, așa de îmbătată de jafuri, foametea începu să-și arate chipul supt și sarbăd. În sus și în jos, dincoace și dincolo de Siretiu, țara era pustie ; grînele secerate stăteau la loc bun, iar oamenii, afară de nevolnici, se aflau la Roman, între două ape, a Moldovei și a Siretiului, în apropierea muntelui, în jurul lui vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele reci care se grăbeau ; drumul înainte era închis și de primejdia moldovenilor, și de a turcilor. Înapoi însă, cu toată rușinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, însă numai cu voia lui Ștefan.

Această voie o ceru Birtoc ardeleanul, care sosise cu cîteva mii de oameni, ca să împiedece o luare a Moldovei de către poloni, pe care avea cine s-o oprească. Poate că el nici nu ceruse voia craiului său, care totuși se luptase și el o dată cu acest frate fără astîmpăr, fără măsură și statornicie care era Ioan-Albert. Dar voievodul Ardealului nu dorea să verse sînge creștinesc, căci între Ungaria și Polonia se făcuse în 1492 o legătură, mai ales împotriva turcilor, ci sosise ca să împiedece și pe alții de a-l vărsa.

El se înțelese de-a dreptul cu regele polon : acesta trebuia să se ridice dinaintea Sucevei fără nici o întărire și să se întoarcă înapoi pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, și se spune că Ștefan, căruia îi plăcea batjocura care umilește pe cei prea încrezuți, ar fi dat dușmanului său sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare și de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldovei, unde i s-ar putea întâmpla ceva neplăcut din partea atîtor oameni fără căpătăi ce locuiesc mai bine decît acasă în desișul fagilor Bucovinei.

Ioan-Albert nu fusese învățat îndestul prin isprava sa de până acum. Era zorit să ajungă, în sfîrșit, în țara sa primitoare, unde sînt petreceri potrivite pentru un om de vîrsta sa, unde e hrană și băutură în bielșug și cîntecele plutesc prin aerul greu de miresme al odăilor de ospăț. Apucă de-a dreptul prin codri, ale căror poteci se suiau pe înălțimi care se rupeau apoi în coaste prăpăstuite. Se înainta încet, cu atîta mulțime obosită și sigură de pace. Până în codrul Cozminului, dincoace de Cernăuți, lîngă rîpa Derehluului, se cheltui o săptămînă în capăt.

Miercuri sara, oastea ajunsese, cu craiul bolnav, zguduit de frigurile muștrării de cuget și ale mîndriei rănite, în marginea dumbrăvii pe care el venea s-o boteze cu sîngile ostașilor săi : Dumbrava-Roșie. Copacii fremătau în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraiei se clătinau ca, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zile de mare nenorocire, pe care le uitaseră bătrînii și nu le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste și gloata multă : până la căderea nopții se putură strecura numai călării din ținuturile Poloniei apusene, cari fură lăsați a străbate cele două leghi de pădure și a-și face iarăși tabără de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu cei mai mulți dintre ai săi, petrecu noaptea — ultima noapte pentru multe mii de oameni și pentru atîția frunțași cari aveau acasă curți domnești, supuși și bogății de tot felul — în tabăra cea veche.

A doua zi, cînd Moldova serba pe Sfîntul Dumitru, trîmbițele dădură semnalul de plecare. Pe rînd intrară

în codrul cuprins de neguri și înfiorat de un vînt rece ca fiorii morții tunurile greoaie, carele, straja, craiul bolnav, dus într-un *leagăn*, călăreții Poloniei răsăritene, cari știau mai bine ce sînt moldovenii, oastea cu plată și gloata.

Ioan-Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, cînd chiotul obișnuit al moldovenilor se înălță pe neprevestite, încremenind rîndurile polone. Un vînt de primejdie zguduia codrul, și în urma regelui zidul de arbori căzu la pămînt, tăind poteca. În zborul nebun al săgeților, țără-nimea, cîrtenii, boierii în frunte cu domnul însuși se aruncară asupra drumeților din coadă. Ei nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într-un staul pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvîrși aici, fără învierșunare, cu rînduiala unei pedepse ce se în-deplinește.

Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărimea sa ca să scape pe cei cari mureau. Înaintea călăreților greoi, în legăturile de oțel ale cărora se rupeau, scînteietoare, razele soarelui de amiazi, moldovenii se dădură în lături, umplînd văzduhul limpede cu nenumărate săgeți. Nenorociții închiși în tabără se răpeziră atunci în pădure, unde găsiră alți nimicitori de vieți. Împlinindu-și sarcina lor mîntuitoare, călăreții intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile, însă, pîndea primejdia : mulțimile înnebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei dintăi, pe cînd sprintenii luptători români, strecurîndu-se printre trunchiuri, aruncau lațurile și învîrteau securile și topoarele fără cruțare. Codrul își pierduse drumul, înăbușit de morți, de uriașe sfărîmături stropite cu sînge, și soarele, apuind asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatece.

Regele se odihni — de o jalnică odihnă — la Cozmin, satul de lîngă pădure, și mai trecură cîteva zile până putu să ajungă iarăși la vadul Prutului de la Cernăuți, pe unde venise așa de fălos cu cîteva săptămîni în urmă. Polonii nu mai știau de unde să se păzească, atîtea brațe

avea moartea pentru a-i ajunge. Ziua și noaptea, cete de călăreți se aruncau, chiuind de bucurie, ca vînătorul cînd descopere fiara, asupra bieților fugari, cari se dădeau în dosul carelor ce mai păstrasera. Întunerecul nopții era spintecat de miile de limbi de flacăra ale buruienilor și miriștilor aprinse pe care vîntul le zorea din urmă, făcîndu-le să alerge spre dușmanul țerii — al pămîntului și al oamenilor — ca niște uriași șerpi roșii. Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui octombre cu multă greutate, căci moldovenii nu părăsiseră o clipă pe învinși, și rîul își primi și el partea lui de morți. Cu o zi înainte, pe celalt mal, puțin mai sus, vornicul Boldur nimicise la Lentești pe toți mazoviții¹, ce veneau să primească pe regele lor învins, și muriră până la unul fără să-l vadă în toată strălucirea rușinii sale. Străbătînd Pocuția ca un fulger, Ioan-Albert ajunsese la 12 novembre în Lemberg.

Așa ieșiră polonii din Moldova, și o astfel de ieșire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toți oamenii nedreți și lacomi cari vor călca pămîntul muncit al țerii noastre ca să ni stingă neamul! Adîncurile codrilor și rîpelor să nu ajungă pentru a li cuprinde trupurile sfărîmate, și buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor! Căci pămîntul e al aceluia care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dînsul e cea mai neiertată faptă de hoție ce se poate săvîrși într-un ceas blestemat.

¹ *Mazovit* — ostaș din Mazovia, provincie poloneză.

FAZE SUFLETEȘTI ȘI CĂRȚI REPREZENTATIVE LA ROMÂNI

Ședința de la 12/25 mai 1915

I

Epocile din istoria omenirii nu se caracterizează numai prin cărțile ce scriu, dînd o nouă formă potrivită cu dînsese elementelor ce se găsesc etern în sufletul umanității. Ele se recunosc uneori, adeseori, în opere de o vechime și o depărtare foarte mari, în cari află tot ceea ce le trebuie pentru a trăi sufletește, pentru a da un nou impuls și o nouă direcție acțiunilor de cari se simt capabile. Astfel se face că scrieri alcătuite cu veacuri în urmă sînt norme după cari se îndreaptă o societate mult mai tîrzie.

Sînt, mai ales, unele cărți tipice, potrivite mai mult decît oricari altele pentru nevoile fundamentale, neapărate ale sufletului. Din epocă în epocă ele trec prefăcîndu-se prea puțin pentru a corespunde tot așa de mult. Simple ca formă, adînc omenești ca inspirație, bogate în acțiuni cari pot fi imitate și în prescripții morale cari vădit trebuiesc îndeplinite, ele sînt îndreptare ale vitejiei sau înțelepciunii pentru multe rînduri de oameni din toate țerile de pe fața pămîntului.

Oriental le-a produs mai mult, Orientul asiatic. Aici, aceeași fantazie însufletește și dorința spre mai înalt, mai mare a cărturarilor, ca și instinctele de ridicare peste condițiunea lor ale claselor de jos, deși familiaritatea dintre clase e acolo mai deplină, *omul* primînd totdeauna cu însușirile brațului său ori ale minții sale, în care credințele morale au aceeași neschimbată esență, oricît de mult ar varia formele. Deosebită după nevoi și hazarduri politice, după rase, după credințe, aceste țeri au simțit totdeauna nevoia de a se confunda în aceleași imperii

ca alcătuire politică, sub aceleași concepții ca orientare spirituală. Au produs astfel opere de un caracter reprezentativ general și etern, pe care Apusul le-a adoptat cu atît mai grabnic și mai călduros cu cît el însuși n-avea nimic care să li se poată opune, ca înțeles adînc și largă popularitate.

De la indieni la perși, de la egipteni la sirieni, de la unii și alții la bizantini, de aici la slavii din sud, adecă la sîrbi — nu la bulgari — la români, la ruși, la apuseni, în sfîrșit, aceasta e calea migrațiunilor acestor *apocrife* istorice și religioase în cari istoria devenise legendă și religia filosofie populară. Le-am împrumutat și noi, întîi în grai străin, pentru a le traduce apoi și, în sfîrșit, pentru a face din ele materialul imaginației mulțimilor în povești, în basme. Ele au ajuns să fie astfel, în deosebite stadii, elemente esențiale din lectura zilnică a claselor de sus, din concepțiile obișnuite ale claselor inferioare. Desprețuite de cărturarii unor epoce mai luminate pentru neautenticitatea lor istorică și neconformitatea lor religioasă, condamnate cu asprime de erudiți și afurisite absolut de clerici, ele au totuși o nemăsurată însemnătate, egală cu a cărților sfinte, superioară acestora uneori prin aceea că au fost un îndemn spre ideal, un corector al greșelilor și, mai ales, un *model de viață* pentru atîția dintre ai noștri, cari, dacă n-ar fi fost aceste cărți în mîinile lor, dacă n-ar fi aflat măcar indirect cuprinsul lor, ar fi fost altfel, ori n-ar fi fost tocmai așa.

Dar, pentru a le prețui, a le căuta, a le transcrie și transpune în limba lor, trebuia ca o *asămănare prealabilă* să existe între ele și sufletul obștesc ale epocii care le adopta, pentru ca apoi, firește, *acest suflet să fie caracterizat, precizat, îmbogățit și dus mai departe prin contactul permanent*, prin îndelungata familiarizare cu conținutul acestor cărți.

Studiindu-le, deci, se capătă un îndoit folos: *cercețarea lor ne ajută a găsi ceea ce nu spune altfel vremea în care ele au fost introduse, cetite, ascultate și iubite și, al doilea, felul de manifestare al unor anumite perso-*

nalități, interesante prin ele însele, ajunge a se înțelege mai deplin prin cunoașterea izvorului de inspirație al unei părți măcar din faptele lor.

II

Ar fi greșit a se crede că în Orient n-au fost faze ale sufletului națiunilor sau locuitorilor unei anumite regiuni politice, că ar fi fost în spiritul acestor oameni, inteligenți și activi cel puțin cît occidentalii, o îndelungă stagnare în forme culturale dogmatizate o dată pentru totdeauna. Cercetări recente au dovedit că aceasta nu s-a întâmplat nici în artă, împotriva declamațiilor despre caracterul ieratic imutabil al acestei arte ; cu atât mai puțin în alte domenii ale manifestărilor sufletului. În lumea bizantină, așa de largă uneori și subt raportul politic, așa de largă totdeauna subt raportul cultural, pe rînd o rasă ori alta, o regiune ori alta, a cîștigat însemnătatea. Se putea ca asemenea schimbări în direcție să rămîie fără urmări culturale ? Dar, pe lîngă aceasta, influențe dinafară au lucrat totdeauna asupra Bizanțului și, după cum una sau alta s-a făcut mai mult simțită, și sufletul bizantin a fost înrîurit într-un fel sau în altul. Nu e locul să se arăte aici mai pe larg acest fapt fundamental pentru orice cercetător al acestei civilizații, care va fi demonstrat pe larg într-o istorie a literaturii bizantine din care am tras pînă acum numai liniile generale.

La slavii de sud a fost același lucru, și același lucru pentru români, cu mult înaintea apariției unei literaturi originale pentru unii, ca și pentru alții.

Vechile cronicе moldovenești dau numai însemnări de pomelnic cu anexe de cronologie. De la Ștefan cel Mare înainte aprecierea începe să apară. O determină morala creștină așa cum se găsește în cărțile sfinte. Motivul politic, profan, nu se vede alături de motivul religios, creștin, ca îndreptător al faptelor. Ștefan cel Mare, cu privire la care putem afla și altceva decît cele spuse de letopisețul slavon, și anume prin scrisori contemporane

și acte de stat, are, pe lângă *concepțiile țaranului răzeș*, și pe acelea *ale fiului supus al Bisericii*. E determinat de cele dintii când spune prinșilor turci cari oferă preț de răscumpărare și pe cari el e hotărît să-i taie : „Dacă aveți atîta bogăție, ce ați căutat în țara mea“, ori când prezintă, la sfîrșitul zilelor lui, ocuparea Pocuției nu ca o faptă de război, ci ca o reclamare a moștenirii de pămînt ce i-au lăsat strămoșii. Celălalt se vădește, însă, când biruința se pregătește prin post și rugăciuni — altul decît dînsul n-a făcut așa — ori când, după cîștigarea ei, se face praznicul pentru sfîntul din acea zi și se opresc orice laude, căci toată slava numai lui Dumnezeu i se cuvine. Un David, învingător prin voia lui Dumnezeu, cu mijloace puține, asupra păgînului împărat ; un Saul — astfel se închipuie pe sine Ștefan, astfel s-a silit să fie, astfel a vrut el să rămîie în amintirea urmașilor : omul lui Dumnezeu, ales de dînsul, adus de dînsul, inspirat și condus numai de dînsul.

Am putea spune că un alt ideal apare îndată după moartea lui Ștefan. Prin adăpostirea fugarilor Bizanțului, ai Bulgariei, ai Serbiei supuse, prin pătrunderea în mînăstiri a cărților strecurate din Balcani, prin cetirea lor de călugării cari au fost sfetnici ai boierilor și ai domniei, alte scopuri și alte mijloace se descoperă. Umilul șerb al Domnului nu înțelege a se lăsa numai la tainicele revelații ale puterii dumnezeiești. Ca om, își dă seamă că are mijloacele sale. Un început de conștiință *politică* apare deocamdată, înainte de a se pronunța o conștiință *individuală*. E o osebire, dacă nu încă o caracterizare. Se știe acum mai bine că -a fost un Imperiu roman, indiferent dacă a stat în Rîm sau în Țarigrad, și că *experiența lumii acumulate acolo un tezaur de înțelepciune bun pentru cîrmuitorii din orice timp*. Au existat oameni, după regele David, a căror faptă poate fi urmată, potrivit cu voința lui Dumnezeu, dar așa cum această voință s-a întrupat în persoane istorice.

Astfel, Neagoe Basarab, crescut de patriarhul Nifon în cunoștința, cît de necompletă, a culturii bizantine,

dorește clădiri impunătoare, cari nu mulțămesc nici o biruință, ci trebuie să înalțe, prin valoarea lor artistică, și numele ctitorului. E o relativă emancipare și în acest domeniu. Neagoe nu înțelege a încredința pe fiul său numai voinței Celui Preaînalt fără a-l face prin creșterea îngrijită vrednic de cea mai înaltă milă a lui. Fiii lui Ștefan sînt: Bogdan, pentru că acesta a fost numele întemeietorului țerii și al dinastiei; Alexandru, pentru că așa s-a chemat Alexandru cel Bun; Petru, fiindcă a stăpînit Moldova un Petru al Mușatei, un străbun. Fiul lui Neagoe va purta numele lui Teodosie cel Mare și al lui Teodosie Caligraful, cărturarul. Și tatăl său va căuta să-i dea un îndreptar politic și moral în care elementul biografic, luat din *Cartea regilor*, ori din cutare biografie a lui Constantin cel Mare, e acolo numai pentru a servi la demonstrația răsplătirii virtuților și pedepșirii viciilor — ceea ce explică aparenta incoerență — și în care, pe lîngă reproduceri în cari el n-are nu numai mîndria de a inova, dar nici măcar conștiință că se poate inova, Neagoe introduce recomandății despre felul cum trebuie să se poarte un domn cu boierii, cu turcii, cu solii, cu ostașii.¹

În această compilație stîngace, din izvoarele arătate, din *Umilița* vestitului Simion, din *Dioptră*, din *Physiologus*, povestea morală despre înțelepciunea și păcatele dobitoacelor, intră și, în formă prescurtată, o parte din celebrul roman *Varlaam și Ioasaf*.

Remanierea vechii biografii fabuloase a lui Buda, întemeietorul unei nobile și mărinimoase religii, această scriere datorită unui cărturar bizantin, care e, probabil, călugărul Ioan de la Sfîntul Sava din Ierusalim, adaugă

¹ E partea lui exclusivă. Izvorul bizantin n-a fost găsit. Concordanța cu împrejurările timpului e perfectă. Și atrag atenția încă o dată asupra faptului că lucrarea din partea unui călugăr din veacul al XVII-lea, care și-ar fi împodobit isprava cu numele mare al lui Neagoe, e imposibilă și pentru că încă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea se cetca această operă în românește. Căci *Maniera wie man mit grossen Potentaten tractieren soll*, carte românească pe care la 1602 arhiducele Maximilian o lua pentru el din moștenirea lui Petru Șchiopul, mort în Tirol (Hurmuzaki, XI, p. 555), nu e decît învățătura lui Neagoe pentru legăturile cu boierii (n.a.).

— la fondul primitiv al împăratului indian, care vrea să ascundă fiului său scăderile și suferințele, blăstămurile și osînda lumii, pe care, totuși, Ioasaf cel izolat pentru fericirea sa le află prin neașteptatele revelații ale hazardului pentru ca, la urmă, sfaturile pustnicului Varlaam să-l aducă la altă izolare, pentru fericirea *oamenilor* — adaoage, zic, lămuriri asupra legii creștine, sfaturi de viață după voia lui Isus și, mai ales, multe parabole, dintre cari unele, ca a privighetorii, a arborelui vieții, au fost celebre.

Din *Varlaam și Ioasaf* se ia de Neagoe numai o prea mică parte a biografiei fiului de împărat, dar nu lipsește nici parabola dintii, care învață pe oricine a nu pierde ce are în mîină, a nu regreta ce a pierdut și a nu rîvni la ce nu se poate, nici aceea a omului prins de pomul vieții și sorbind mierea ce-i picură în gură atunci cînd la rădăcină rod neîncetat șoarecele alb al Zilei și negrul șoarece al Noptii, iar balaurul cascadează gura să înghită pe cel care, azi ori mîne, va cădea, nici unele recomandății morale.

Neagoe a lăsat și un cuvînt către doi dintre curtenii săi, pe cari, îndepărtîndu-i de lume prin sfaturile sale, i-a făcut să intre în Mînăstirea Argeșului, unde s-a și păstrat acest cuvînt, ca monahii Varlaam și Ioasaf. Varlaam a fost mitropolit al Țerii Românești (1538—41), iar Ioasaf e pomenit între cei dintii episcopi de Rîmnic în al XVI-lea veac, atunci cînd nici un cleric oriental de notorietate nu purtase numele celui dintii, iar al celui de-al doilea se întilnește numai la un patriarh constantinopolitan din secolul precedent și la un egumen contemporan de la Mînăstirea Neamțului, sub Ștefan cel Mare. De aici înainte mai găsim, însă, și pe Varlaam, episcopul de Vad, în Ardeal, trimes din Moldova, și să nu uităm pe marele mitropolit moldovean, Varlaam, care poate să se fi inspirat din acea traducere *românească* a *Învățăturilor*, pe care o constatăm dintr-un catalog de cărți înainte de 1600, ori chiar dintr-o întie traducere.

care nu ni s-a păstrat, a romanului bizantin întreg și deosebi.

Aproape contemporan cu Neagoe-vodă, soț și el al unei principese sîrbești, încunjurată și aceasta în noua ei locuință de cărturari slavo-bizantini, Petru Rareș duce mai departe tipul, pe care l-am fixat mai sus, al nouăi personalități domnești. Ideea împăratului iese și din romanele orientale, și din biografia de sfînt a lui Constantin cel Mare, cum ieșise din amintirile ebraice ale *Bibliei*, pentru a se înfățișa cu contururile istorice, deși înveșmîntate în cea mai solemnă retorică oficială, din narațiunea vestită a lui Manase¹. Împăratul e sfînt, e cucernic, e supus poruncilor dumnezeiești, e apărător al legii, dar el e purtător de spadă, cuceritor de pămînturi, stăpînitor de țeri. El luptă, are datoria de a lupta pentru pacea și siguranța hotarelor, pentru intimidarea barbarilor, pentru autoritate și prestigiu. Numai după ce sabia lui a făcut minuni, numai după ce inteligența lui cumpănitoare, pînditoare a descoperit dușmanul și l-a răpus, numai după ce s-au desfășurat *agresiv* toate însușirile lui de căpetenie, el se poate odihni „ca o lebădă cu penele aurite deasupra unei clădiri“.

Și Rareș așa a fost, un om ca aceia ai Renașterii bizantine, pe cari-i văzuse Manase și după cari-și hotărîse măsura laudei în domeniile în cari ei obișnuiau și trebuiau să se distingă. Înfrînt, el știe că Dumnezeu l-a biruit, dar, spînd aceasta, el se gîndește a tăgădui meritul regelui polon care a cîștigat victoria împotriva lui. Că pate, vine de la Dumnezeu, desigur ; ce face, însă, *e al lui*. El pornește lupta pe socoteala sa, el o cîștigă prin vitejia sa, el trage urmările potrivit dreptului său și în marginile înțelepciunii sale. Ca vechi răzeș, el vorbește, după pilda lui Ștefan cel Mare, de drepturi în Pocuția, dar în Ardeal, pe o vreme cînd nu poate fi vorba încă de revendicații naționale, ceea ce caută e prilejul, și scopul ce urmărește e întinderea hotarelor. Înfrîngerea nu l-a umilit ; dacă se roagă lui Dumnezeu la Mînăstirea

¹ *Constantin Manases* — istoric și poet bizantin (sec. al XII-lea).

Bistriței în fuga spre adăpostul de la Ciceu, cele dintîi scrisori ale sale sînt dîrze ; va merge la sultanul păgîn, îl va momi, îi va face făgăduieli mincinoase și va recăpăta domnia pierdută. Iar din calea către Suceava el strigă : „Vom fi ceea ce am fost, și încă mai mult decît atîta !“ Nu în zadar stă el, ca dușman, în față cu Sigismund al Poloniei, soțul milanezei Bona Sforza, introducătoarea spiritului Renașterii în noua sa patrie ; cu Ioan Zápolya, a cărui soție e Isabela, fiica Bonei și, ca și dînsa, sufletește, o italiancă a epocii sale ; în față cu Aloisio Gritti, care, prin meșteșuguri, l-ar fi ucis întocmai precum și Petru, izbutind el, a putut să-l ucidă. „Perfidul valah“ apare într-o vreme cînd garanția unei domnii era o perfidie veghetoare în mijlocul pasiunilor omenеști pe cari o nouă fază în viața sufletească a omenirii le dezlănțuise.

III

Iată, însă, că în a doua jumătate, un nou spirit însuflește omenirea. Luptele de religiune din Apus înprospătează sufletele. Proiectele mari se fac întocmai ca la sfîrșitul evului mediu ; aventurieri, între cari fruntași ai clasei lor, ca ducele de Nevers, visează de luarea Ierusalimului și înviază ideea cruciatelor ; nouă ordine de cavalerie, al Sfintului Spirit, al Sf. Mihail, în Franța, al Sf. Ștefan, în Toscana, se fundează ; descoperitorii pornesc iarăși pe mări, reformatorii societății își ascut condeiele, mercenarii vagabonzi fac minuni și papa Clement al VIII-lea-i întrebuintează într-o nouă luptă cu turcii, al cărui caracter e respicat religios : e destul să amintim că pentru reluarea Giurgiului de la turci în 1595 luptă, cu avînt și entuziasm, un grup de cavaleri toscani, cari s-au îngrijit să se păstreze povestirea isprăvilor miraculoase îndeplinite în această țară așa de necunoscută.

În Răsăritul nostru, luptele de graniță între turci și unguri, purtate de cete alcătuite pentru aventură, hai-

duci, haidamaci ¹, martologi ², spahii din Bosnia, formațiunea la Nipru a cetelor de Nizovii, de „cazaci“, al căror nume tătăresc nu înseamnă decît pribeag și aventurier — *outlaw* ³ — prădăciunile lor pe uscat și pe mare, fără număr și fără măsură, fără calcul și fără frică, opoziția, îmbrăcată uneori în forme de veche cavalerie, în care ei intrară de la început cu grănicerii musulmani, tatarii, toate aceste fapte, adause la creșterea în râvniri și așteptări de glorie a principilor contemporani, de cultură latină, din Ardeal, din Polonia, contribuiră să facă pe ai noștri, din amîndouă domniile, a respira un viori aer de vitejie, care-i îmbăta. Vitejia aceasta ajunsese a fi lucrul de căpetenie la noi, scopul vieții însuși, după modelele pe cari le dăduse zbucnirea instantanee de eroism a cazacilor și a tinerilor moldoveni amestecați printre ei și cari avură, ca Ioan-vodă cel Cumplit — ale cărui legături cu Moscova s-ar explica printr-un stagiul la Nipru — ca Ioan Potcoavă, tăiat după recomandațiile pe cari el însuși le dăduse, liniștit și viori, calăului, și alții, zilele lor de stăpînire asupra țerii. Ca un viteaz ce desfășură steaguri și toarnă tunuri apăru, în Țara Românească, Petru Cercel. Un domn ca Petru Șchiopul se părea meschin în pacea lui migăloasă, în cinstea lui beteagă și bolnăvicioasă; unul ca Mihnea Turcul respingea prin aspectul de supunere și umilință al curții sale. Eroii se cereau, fie ei și numai niște aventurieri, pentru a-i opune aceluia din vecini, pînă la un Sinan-pașa, un Ferhad, cari nu mai sînt vizirii disciplinați, răbdători, plini de prevedere ai stăpînului lor, ca odinioară Mohamed Socoli, cel mai mare om de stat al otomanilor în acest veac, ci oameni lucrînd de capul lor, după vechi datine albaneze, de zbucium și frămîntare, provocatori și răzbuunători în numele imperiului.

¹ *Haidamac* — tilhar.

² *Martologi* — miliție pentru paza hotarelor și a trecătoarelor.

³ *Outlaw* — în afara legii (engl.); nume dat celor care, în Anglia feudală, fugeau de pe moșiile nobililor, ducînd, în păduri, o viață asc-mănătoare cu a haiducilor noștri. Comparația cu cazacii se referă la faptul că, la origine, aceștia sînt de asemenea iobagi fugiți de pe moșiile feudalilor.

Tipuri de acestea nu le putea prezenta *Scriptura* și nici vechile romane ale înțelepciunii budiste, cu atât mai puțin știința de stat a Bizanțului, cuprinsă în opere ca a lui Manase. Într-o vreme cînd se citea, cînd se răspîndeau manuscrise, cînd se tipăreau cărți, cînd străinii învățați, mai ales clerici, erau tovarășii domnilor noștri (Nichifor Dascălul, Meletie Pigas, Chiril Lukaris etc.), cînd domni și boieri iscălesc în caractere frumoase și comandă opere pentru mărirea lor, trebuia căutat aiurea modelul și îndemnul *vitejilor*. Aiurea decît în cronica însăși a țerii, care la munteni nu era măcar consolidată literar, iar la moldoveni nu dădea decît pagini străine, într-un spirit care nu mai era al timpului.

Atunci se descoperi românilor *Alexandria*.

ÎNAINTAȘII ȘI VECINII LUI MIHAI-VODĂ : ȘTEFAN SURDUL, ALEXANDRU CEL RĂU, ARON

Între Mihnea-vodă de odinioară, care păzea acum la Nicopol, cu turbanul renegeților pe capul său nedestoinic, între begii ¹ dunăreni cari făceau parte din același cerc de strajă, și între Ardealul, care nu se deșteptase încă la gustul neatîrnării de păgîni, ce putea face un domn muntean, cu tot pămîntul întins ce stătea supt oblăduirea lui, gata să-i facă pe voie în toate ? Într-un an de zile cît stăpîni, Ștefan avu o singură grijă : să-și plătească datoriile storcînd banul de sărăcie rămas într-o țară pe care emir-alemul ² venit cu steagul o găsi părăsită de locuitorii ce fugiseră prin Ardeal.

La o domnie lungă nu se aștepta, dar nici nu va fi crezut să fie scos așa de repede, după atîtea silinți și atîta cheltuială. Îl va fi întărit în nădejdea unei administrații mai întinse și plecarea din vizirat a lui Sinan. La 2 august, temutul bătrîn se ducea fără voie să se odihnească în casa-i de țară de la Malgara, pe cînd pecetea împărătească era luată de Ferhad, pe lîngă care putea cineva trăi, dacă nu uita darurile.

Dar se întimplară în Constantinopolul nesigur, schimbător în fiecare clipă, după jocul complicat al intereselor și patimelor, anume împrejurări, care spulberară lesne un lucru așa de neîntemeiat ca o domnie românească de pe acele timpuri. Puține săptămîni după ce se așeză în scaunul unde n-avu nici vreme să se odihnească, Ștefan primi știrea despre fuga lui Petru Șchiopul, care-și pierduse în Sinan ultima nădejde. Pe cînd bătrînul voievod

¹ *Beg, bei* — guvernator al unui oraș sau al unei provincii turcești sau supuse turcilor

² *Emir-alem* — stegar (turc.).

rătăcea într-o lume așa de necunoscută lui, căutându-și un adăpost între „creștini“, mezatul pentru Moldova începea în toamnă, precum se desfășurase în primăvară priveștița mezatului pentru Țara Românească. Se căuta și aici omul care să dea cei 400 000 de galbeni, jumătatea de milion cu care se închiria cuca pe câteva luni de zile. În Constantinopol chiar venise Ilie, care nu-și părăsise o clipă dorul domniei. Boierii moldoveni căutau tot acolo pe un Ștefan-vodă, fiul lui Iliăș Turcitul, despre care Ștefan auzise ei, cine știe prin ce mijlocire. Regele Poloniei scria la oamenii cu trecere pentru frumosul și puternicul „domnișor“, Petru Lăpușneanu, oploșit atunci pe lângă Zamoyiski. Și câți alții, al căror nume a pierit o dată cu înfrîngerea ambiției lor domnești !

Se găsi cine să deie, în bani gata, jumătate din suma cu care se adjuceca domnia. Învingătorul era un Aron-vodă — ambasadorii de la Constantinopol auzeau, unii, Abraham, și răspîndeau acest nume și mai departe — care Aron-vodă se zicea fiu al lui Alexandru Lăpușneanu bătrînul. Venit la Poartă o dată cu Cercel, el nu-și făcuse cunoscut numele până la această vacanță de tron, moldovenească.

Îl sprijinise totuși, cu împrumuturile neapărate, multă lume. Patriarhul Ieremia se număra printre creditorii lui, și tot astfel și vicariul Nichifor Parasios din Cipru poate, care Nichifor era numit de obicei *dascălul*, dar făcea multe alte lucruri afară de dascălia lui de cîntări. Se mai spune că pentru înălțarea lui la domnie ar fi lucrat, cu mijloacele știute de stăruinți printre femeile seraiului, Solomon Tedeschi, al doilea cu acest nume, care juca pe lângă Ferhad rolul ce fusese jucat pe lângă Mohamed Socoli de cel dintâi doftor evreu cu acest nume. Dar totdeauna Aron a fost privit ca omul ambasadorului sau agentului englez, și cine voia să lovească în acesta din urmă punea mîna ca să zguduie siguranța domniei voievodului Aron.

De puțină vreme se afla, în adevăr, la Constantinopole și cineva care să vorbească în numele reginei Elisabeta și a Companiei engleze de negoț în părțile Răsăritului. Barton era un om ager, stăruitor, de inițiativă, potrivit din toate punctele de vedere pentru sarcina ce-i era încredințată în această lume așa de deosebită de capitalele și curțile europene. Dar, cu tot folosul ce căuta să aducă, bietul om trăia din greu, și negustorii de cari atârna bănește nu-i dădeau nici cât să-și poată cumpăra casă, zăbovind pe lângă aceasta și leafa neîndestulătoare. Făcu atunci, ca să trăiască, ceea ce se putea face de un om foarte sărac reprezentînd un foarte puternic suveran : își speculă situația, întinzînd o mînă de ajutor foarte puțin dezinteresată patriarhilor și domnilor, ca să ajungă să se menție, sau să se întoarcă de unde-l aruncaseră dușmanii. Prietenia dintre Barton și Sigismund Báthory era un lucru știut, și până la moartea ambasadorului ea își aduse roadele, pentru unul, ca și pentru celălalt. Faptul că aceeași operă de sprijinire a unui pretendent e îndeplinită de Barton și de cei doi clerici neastîmpărați și lumareți ce stăteau în fruntea Bisericii grecești arată că în daraverile lui patriarhale anglicanul mijlocitor era pentru Ieremia. În sfîrșit, el începu cu Aron amestecul în afacerile domnilor noștri, care va da cu doi ani mai târziu tronul muntean lui Mihai Viteazul. Ambasadorul luă de la ocrotiții săi sau de la capitaliștii orientali o parte din cele 200 000 de galbeni care dădură lui Aron Lăpușeanu dreptul de a săruta de domnie nouă grăsulia mînă a măriei-sale împăratului Murad. Patronii turci ai noului numit, Seadeddin, hogea sultanului și istoricul imperiului, și muftiul¹ Bostanzadè erau dintre tovarășii turcești ai ambasadorului nostru.

Dar plata pe jumătate nu asigură încă pe turci. Văzînd, pe de altă parte, că noul voievod, care plătise prea mult ca să mai poată fi înlăturat, n-are de unde scoate restul, vizirul trimese pe Aron cu un ceauș, „care să stea cu el până va scoate de la locuitori atîția bani

¹ Muftiu — căpetenie religioasă a musulmanilor.

măcar cît să fie mulțămît sultanul și frunțașii cîrmuirii turcești“. Plecînd la 14 novembre 1591, ceaușul luă cu dînsul și o ceată de strîngători turcești ai birurilor moldovene, și prin sate se văzură de acum înainte, vîînd împreună împliniri și bacșisuri, dăbilari ai domnului și oameni împărătești, mai nesățioși și mai fără inimă decît cei dintăi.

Satele se arătară gata de răscoală și la plecarea lui Petru-vodă, în locul bătrînețelor patriarhale ale căruia ar fi voit să vadă în scaunul domniei pe un viteaz sosit de peste Nistru, din neamul neuitatului Ion-vodă, cel Cumplit pentru boieri. Ospătarea turcilor lui Aron, „tunzînd până la carne“, sîngerînd pe cei mulți și săraci, întărise și mai mult această nemulțămire. Atunci, dorul țării îndemnă din pribegie pe alt Lăpușnean, „fratele“ Ionașcu, care nu venea cu steagul de umilință al Turcului, ci cu sulîța de năvală a Cazacului. Din Bucureștii săi liniștiți, unde nu pătrundea decît primejdia maziliei pentru neplată, Ștefan Surdul putu să audă zgomotul mare al unui război în vecinătate. Ionașco fu bătut lîngă apa Răutului, slujit la nas, aruncat într-o mănăstire, de unde găsi răpede drumul care ducea la nemți și la turcii de la Constantinopol. Înainte de plecare, Aron jertfi liniștii sale pe boierii bănuți că ar voi pe „Bogdan-vodă“ Ionașcu. Astfel pieriră Bîrlădeanul, logofătul; Bucium, vornicul; Paos. Și, întorcîndu-se, Aron aruncă în temniță pe vistier și pe Bartolomei Bruti, un vestit aventurier și sfetnic al lui Petru Șchiopul, care Bartolomei fu apoi ucis, cu toată trecerea-i la Poartă. După aceasta, ca și înainte, cîntară la curte „cîmpoiașii, pre cari îi țănea de măscărici“, precum ținea de pază „ungurii călări și pedestri“ din „odăile“ reședinții sale.

Dar nu pentru mult timp, și pieirea pregătită pentru Aron era să atingă pe Ștefan-vodă, care se credea în siguranță.

Vizirul se schimbă, din voia ostașilor, în mart, și în locul lui Ferhad veni un om meșter la vorbă, dar cu sufletul nestatornic și fals, un lacom de bani și daruri.

Siavuș¹. Tocmai o lună după numirea lui, capuchehaielele² lui Aron știau soarta ce amenință pe stăpînul lor și împrumutau juvaere pentru a le da sultanului și aceleia dintre sultane care stătea în fruntea celorlalte. Dar peste cinci zile, la 28 april, se trimetea în Moldova cea-ușul ca să aducă înapoi pe mazil. Fusese o domnie din Crăciun și până-n Paști, și Aron începuse abia să simtă farmecul muzicii cimpoiașilor între loviturile de topor ale calăului și focurile de puști ale ungurilor săi.

Înlocuitorul lui Aron îi era nepot, dacă nu mințeau și unul și altul. Alexandru, „fiul răposatului Bogdan-vodă“, izbutise pe o cale nouă. În august 1591, banda care fusese strălucitoarea armată a ienicerilor, întorcîndu-se de la stingerea unui foc, aprinse altul la un pașă dușman, furase bani împărătești și ceruse moartea aceluia care-i insultase. Urmarea fu mazilirea lui Sinan, vizirul de atunci. O altă răscoală adusese căderea lui Ferhad, gonirea lui de la curte, chemarea lui Siavuș. Acesta era vizirul ienicerilor; de ce n-ar face ei și domni după plac, și anume, altfel decît împrumutîndu-li bani pentru cumpărarea scaunului? ³

Alexandru, om sărac, văzuse că puterea adevărată e la cei cari fac și răstoarnă vizirii, prin cari cugetă și voiește sultanul, adormit în patimi josnice. Mersese la dînșii, în cazarma sau seraiul lor, unde, în aceste vremuri, nu stăteau numai soldații lingă armele lor, ci fel de fel de rude și prieteni. Se hrăni „peste un an de zile“ din ciorba și din orezul împăratului. Cînd Siavuș se așeză în dregătorie și se duse Ferhad, pe care-l plă-tise Aron, pretendentul începu a-și smomi prin făgăduieli găzduitorii: ar da sultanului, dacă și-ar căpăta moștenirea, așa un dar de cîteva mii de galbeni, iar grija lui de căpetenie ar fi hrana bogată a ienicerilor, căroră li-ar

¹ Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 767, n. 1. Cf. Brown, o.c., p. 23: „il più corrottilibile ministro che questo re habbia mai havuto“ (n.a.). Cel mai coruptibil ministru pe care l-a avut vreodată acest suveran.

² Capuchehaie — reprezentant al domnilor români la Poarta otomană.

³ V. Hammer, Cartea XL: „Astfel, în patru ani, trei răscoale de ieniceri aduseseră de trei ori schimbarea vizirului“ (n.a.).

trimete, din nesfârșitele turme ale Moldovei, două sute de berbeci pe zi. Două sute de berbeci grași, de berbeci *chivirgic*¹ de la Bogdan-beg, ce vis mai frumos puteau să aibă *ortalele*² în așteptarea paradisului lui Mohamed ?

Ceea ce voiau „feciorii“ împăratului din jurul cazanelor de pilaf voia vizirul, sultanul, Allah în ceruri, a cărui lege curată o apărau ei. Dar, ca să fie mai sigur încă, Alexandru găsi un mijloc direct. Ștefan Surdul ajunsese voievod prin căsătoria cu fata lui Andronic Cantacuzino prin 1591. În slujba lui Siavuș stătea, pentru a-i ține de urît femeile, fata unui argintar frînc din Galata : vizirul o măritase întâi, ca răsplată, cu Petru Cercel, „domnul Moldovei“, se scria în 1592, „care a fost apoi înecat aici“. Văduva fu oferită lui Aron, care era să se însoare și el cu o Cantacuzină, și el găsi propunerea grea de primit. Alexandru nu stătu pe gânduri și primi și o astfel de nevestă pentru cîștigul unei domnii de pradă.

Astfel își căpătă Alexandru Lăpușneanul — cel Rău, într-o familie unde mai purtase acest nume și această poreclă și un altul — nevestă pe viață și domnie pe vreun an de zile. Pe la sfîrșitul lui april 1592 se mai dădea încă lupta între dînsul și Aron, care cumpăra de la un negustor englez din Constantinopol ceea ce credea el că-i poate cîștiga iarăși sufletul mînios al sultanului celui lacom : un inel de diamant, iar pentru sultana-hasechi³ o frumoasă cingătoare, strălucind din cele zece smaralde rare ale ei într-o cutie de cristal, un dar care costa două milioane cinci sute de mii de aspri, iar în bani creștini și buni, douăzeci și cinci de mii de coroane. În numele voievodului, agentul lui puse ca zălog — căci banii, cînd erau, veneau încet — pietre scumpe, o sabie și un hanger domnesc, la 23 ale lunii, în Arap-Ahmed, satul de

¹ *Chivirgic* — specie de berbec cu coada scurtă și lină crcață, a cărui carne era deosebit de gustoasă.

² *Orta* — regiment de ieniceri.

³ *Sultana-hasechi* — favorita sultanului, care dădea naștere unci beizadele.

lîngă Constantinopol al unui bei de Alger, mort de puțină vreme.

Dar în zădar. Aron era, fără îndoială, un domn rău, însă răutatea cu supușii era vrednică de laudă din partea stăpînilor, dacă ieșeau banii, ținindu-se pe loc raiaua ¹, prin frică și pază bună de hotare. El omorîse pe vistiericul său — un francez, se spune — iar capetele boierilor stăteau de drept supt ascuțișul săbiei domnești. Tăind, însă, pe un altul, pe Bruti, istețul învîrtitor de intrigi, el își făcu lui însuși marele rău de a se lipsi de cel mai priceput sprijinitor la Poartă al unei domnii moldovene de pe acel timp. Nu știm numele agentului care făcu împrumutul, dar numele lui nu s-a păstrat fiindcă nu era vrednic de a fi ținut minte. Cu un biet slujbaș fără nume ca acesta, nu se îndreaptă o situație așa de primejduită ca a lui Aron.

Nici nu se încheia luna, și soarta domnului Moldovei fu hotărîită în ochii tuturor prin arestarea capuchehaielei. Alexandru fu ales domn în locul lui Aron, dar, de la această domnie statornicită în voința sultanului până la sărutarea hainei, la primirea steagului, la plecarea dintre oamenii împărătești, mai trebuia timp, atîta anume cît să se adune banii darurilor, și, cu toate că Alexandru, răzimat pe dragostea părintească a ienicerilor flămînzi, își făcuse socotelile fără asemenea daruri, i se aduse aminte de dînsele, ținindu-l în loc, zăbovindui audiența liberatoare, care-l încorona. Încă la 8 mai, Aron domnea în liniște la Iași, și nimeni nu sosise încă pentru a-i vorbi de mazilie. Nu trebuiau două săptămîni pentru ca să ajungă cineva de la Constantinopol la Iași, și totuși, abia la 25 iunie sosi la Poartă capugiul care păzise până atunci pe Aron, aducînd cu sine nu pe acest rob încredințat supravegherii sale, ci numai o rămășiță de bani cu care mai nădăjduia mazilul să împace lucrurile.

Dar, cînd banii începură a izvorî din împrumuturile nepotului Alexandru, ceaușii se îndreptară spre reședința unchiului : la sfîrșitul lui mai se știa acum în Ar-

¹ *Raia* — cetate pe teritoriul Țărilor Românești, ocupată și administrată direct de autoritățile militare turcești.

dealul vecin de îngrămădirea turcilor, cu scopuri necunoscute, spre Moldova, și, pe la începutul lui iunie, Aron însuși vesti nenorocirea sa prietenilor de peste munți.

Duminecă, la 7 iunie după stilul nou, Alexandru se găsea, în sfârșit, înaintea doritei fețe a împăratului său. Era o răsplată pentru jertfele ce făcuse și o satisfacție acordată ienicerilor cari-l ridicaseră la putere. Dar până la întreaga plată a sumelor făgăduite nu i se îngădui să se miște, și cu totul fără voie — aștepta de vreo zece ani o biată domnie! — el trebui să aștepte, cum nu era numaidecît obiceiul, întâlnirea neplăcută cu Aron mazilul. Și acesta venea încet, încunjurat de straja sigură a datornicilor, cari nu voiau să știe de trimeterea lui în vreun depărtat loc de surgunire, ci doreau ca el să domnească până-i va mulțami. Îndreptat de stăpînii oficiali spre Alep, unde ar fi găsit pe Chiajna, el fu mînat de ceilalți la Constantinopol, unde i se opri deocamdată calea. Prin iulie el era acolo.

În iunie se găsea în capitala turcească și un trimes polon, care, între altele, începu a vorbi în folosul altui candidat de domnie: Petru Alexandrovici, fratele lui Aron. Acesta strînsese cazaci și era sigur de sprijinul căpitanului de Bar și al lui Andrei Tarnowski, pe lîngă care trăise mai multă vreme. Aflînd că Aron va pleca, el se gîndi că ar putea să-i urmeze, și prin omul regelui transmise la Poartă oferte mari, de care turcii se ocupară, cu obișnuita lor luare-aminte, în iunie. Trecuse numai cîteva zile, însă, de la audiența lui Alexandruvodă cel nou, despre care, poate, nu știuse nimic ruda lui, Petru, și acest ales al Porții plătise mult și avea sprijin bun în ieniceri. Dar, fiind vorba de sume frumoase în timpuri grele, propunerile „Cazacului“ nu fură cu totul înlăturate. Dacă nu putea fi vorba de Moldova, definitiv dăruită, era Țara Românească, de unde, ori cînd, putea fi scos Ștefan. Acesta era așa de puțin prețuit, încît agentul său, Moscato, care voise să sfărîme, în folosul unei rude a sale, căsătoria impusă lui Alexandru, pierise abia, înecat în mare, ca voievodul Cercel.

Cînd Aron sosi cu ienicerii lui gata să ardă casele celor ce li-ar stînjiene interesele de împrumutători, cînd în-

cepură strigătele și batjocurile, ceea ce se părea cu neputință: sfărîmarea domniei proaspete a lui Alexandru se întîmplă. Mulțămînd, desigur în sunet de aur, Aron primi steagul de întărire în locul tainului sărac al surguniților, și gloata creditorilor se alcătui din nou în jurul lui, bucuroasă, pentru a-l duce la teigheaua lui domnească din Iași.¹

Aceasta o făcuseră cîțiva ieniceri gata la orice pentru a-și apăra banul, dar mult mai mulți, întregul corp, era pentru Alexandru de care atirna bogata hrană pe timpuri care le nădăjduiau îndelungate. Oi, berbeci *chivir-gic* se găseau, ca și în Moldova, dincolo, în Țara Românească, unde Ștefan-vodă nu se gîndise niciodată din ce carne se gătește pilaful feciorilor strașnici ai padișahului. Alexandru Lăpușneanu, domn mazil al Moldovei, fără a fi domnit, ajunsese astfel stăpînitorul Țării Românești. Cîndva, pe la începutul lui august, el plecă spre noul său scaun cu ginerele marelui vizir, ca tovarăș de drum și epitrop de cîrmuire fiscală.

Astfel își căpătă Țara Românească, în ajunul unor glorioase zbuciumări, încă un domn de umilință, pe al doilea moldovean care nemerise una din țeri vîinînd pe cealaltă.

¹ Rolul creditorilor e foarte bine arătat și în *Cronica* lui Grigore Ureche, care dă aici amintirile tatălui său, Nestor: „Datornicii turci, cu toții au mers la vizirul de au strigat pentru Aron-vodă, și de nevoia datornicilor i-au dat iar domnia“, p. 241 (n.a.).

CE A FĂCUT ?

[CĂLUGĂRENI]

Dacă un domn nu era pe placul turcilor, îl mazileau. Trimeteau adecă la dînsul un portar al sultanului, cu cîțiva ostași, care-i aducea vestea cea rea, îi pecetluia averile și-l ducea împreună cu dinsele la Constantinopol. Aici îl despoiau de tot ceea ce adunase și, dacă avea noroc, mazilul putea să ajungă iarăși domn.

Cînd se auzi de răscoala lui Mihai și a lui Aron, aceasta fu hotărîrea : să-i mazilească. În locul lui Mihai fu ales un copilandru domnesc, Radu-vodă, care era fiul din flori al lui Mihnea-voievod, ce se turcise și acuma își avea pașalîcul la Dunăre, față în față cu țara unde domnise. În Moldova trebuia să stăpînească un anume Ștefan, fiul lui Ioan-vodă cel Cumplit. Tatăl fusese un om strașnic și viteaz. Despre fiu se știa numai că n-auzea bine ; și-i ziceau Surdul. Surdul mai fusese domn, dar dincoace, la munteni.

Ca să aducă în scaun pe cei doi domni, se adunară mulți ostași, chiar și ieniceri, și pentru a li porunci fură aleși doi pași din Asia. Răsculații trebuiau să fie luați pe neprevestite, în mijlocul iernii. Dar, înainte de a se porni spre Dunăre steagurile de domnie nouă, se schimbă vizirul, și cel nou înlocui pe Radu. Mihai, după socoteala aceasta de pe urmă, era să aibă urmaș pe unul Bogdan, care se cobora din Petru Rareș și al cărui tată domnise cu vreo zece ani în urmă în Moldova.

Și, ca să iasă lucrurile mai bine, trebuiau să se răpadă asupra Țerii Românești și alți dușmani, despre

apus : tatarii, cari, cu „împăratul“ lor, hanul, se găseau în Banat, unde iernau după ce prădaseră Țara Ungurească.

Sînt multe vaduri pe Dunăre, dar acela pe unde în vremile vechi se trecea mai ușor și mai sigur era la Rusciuc, despre Bulgaria, și la Giurgiu, de partea noastră. Acolo, în mijlocul apei se ridică un ostrov, și de foarte mult timp în ostrovul acela stătea o cetate, care, dărîmată uneori, dreasă pe urmă, se înălța cu zidurile-i negre și atunci, la începutul anului 1595, cînd turcii intrară în orașelul Rusciucului.

Aici stătură pe loc așteptînd. Dar pe țărmul stîng al apei nu se arăta nimeni. Mihai ieșise din București și se mișcase puțin către munți, pe cursul Dîmboviței. De aici, putea să urmărească ce se face la Dunăre și pe drumul ce venea de la apus.

Turcii prinseră inimă și trecură, dar puțini la număr. Tatarii alergau în goana cailor mărunți, să-i ajungă și să cadă împreună asupra Bucureștilor. Atunci cîteva steaguri muntene se lăsară în Vlașca, unde se iviră în zare bulucuri tătărăști îndată. Straja lui vodă avea în frunte pe cei trei luceferi ai boierimii muntene, Buzeștii, și pe voinicul Radu Calomfirescu : de două ori tatarii o rupseră de fugă, lăsînd în urmă robi înghețați de frig și pradă răspîndită pe cîmpiile ninse.

Dar hanul și turcii rămîneau încă pe loc. Asupra lor se răpezi Mihai și banul său din Craiova, grecul Manta. Dușmanii fură aruncați în Dunăre ; hanul plecă înspre țara lui depărtată, în bătaia crivățului. Muntenia era curățită acuma de năvălitori.

Însă Rusciucul forfotea încă de cealmale și scufii albe de ieniceri. Aici mai era un om, un plăpînd tinerel, care îndrăznea să-și zică domn al Țerii Românești. Acest cuib de primejdie trebuia spart și curățit prin vălvățiile flăcărilor.

Dar învingătorul trecu Dunărea cu socoteală, de parte de locul pe care-și oprise ochii. Apoi, de la Martin, călărimea lui Mihai o luă încet către Rusciuc. Din ciți se găseau în cetate, nimic nu se alese când furtuna răzbuunătoare trecu asupra zidurilor. Nimic, decît puțini fugari, făcînd să sune gheața de tropotul pripit al cailor, între dînșii și Bogdan-vodă, care nu domnise acum și nu era să domnească niciodată.

Cînd focul se stinse în Rusciuc și vîntul de iarnă împrăstie rămășițele distrugerii, cazacii și muntenii porniră în sus, de-a lungul Dunării, lucii de îngheț ca oțelul, ca să ajute pe Aron. Împotriva acestuia, turcii, cu Ștefan-vodă cel nou, se înfățișară la Vadul-Isaccei, pe unde trecuseră atîția cuceritori de țară, din timpurile neguroase, despre care știe să spuie ceva, copilăros și măreț, povestea. Și aici erau, alături de rîndurile osmane, cetele sălbatece ale tatarilor, luate printre aceia cari locuiau și atunci Dobrogea noastră de astăzi. Și aici tropote furioase răsunară pe cîmpul de gheață, și aici se înălțară flăcările în aerul rece de noapte, și aici se cîntă cîntecul biruinții înaintea turbanelor fluturînd în fugă. Ștefan-vodă rămase printre morți, și mantia-i domnească în giulgiul zăpezii stropite de sînge.

Mai rămăseseră cetăți, în care, la căderea nopții, se striga din vîrful moscheilor credincioșii lui Allah la rugăciune. Nu fuseseră cucerite tocmai cetățile cele tari și însemnate, care puteau închide o oaste de năvălire în zidurile lor. Acestea trebuiau făcute una cu pămîntul, ca pretutindeni să se mulțumească lui Dumnezeu pentru biruința crucii.

Mihai, rămas fără de dușmani, se răpezi asupra Brăilei, pe care o lovise, cu douăzeci de ani în urmă, Ioan-vodă Cumplitul. O cucerii prin banul său, ajutat de unguri; o dărîmă și se îmbogăți de pradă. Pe aceeași vreme cînd rîurile se desfăceau din închisoarea lor de gheață și înverzeau cîmpiile, Aron se făcea stăpîn pe tîrgul turcesc al Ismailului, la Dunărea de jos,

dar înaintea lui rămaseră în picioare și cetatea împărătească a Tighinei și Cetatea-Albă cu turnurile vechi, genoveze.

Dar nu printr-o luptă la graniță și prin câteva mii de oameni jertfiți norocului nepriincios se putea prăpădi împărăția turcească. Acolo erau atâtea puteri omenești, încît cei morți se uitau răpede, și peste trupurile lor se trecea fără durere și fără frică la lupte nouă, la biruințele viitoare poate. Cînd iarăși soarele se oglindi limpede în apele Bosforului, corturile se întinseră afară din Constantinopol pentru oastea nouă pe care o trimetea sultanul ca să-i dea înapoi grînarele dunărene, cîmpii binecuvîntați ai românilor.

Erau acolo, gata să se miște cînd se vor sfîrși ceretele dintre pași și cînd vor sosi carăle cu hrană, la 100 000 de oameni veniți de pretutindeni. Anatolieni din Asia Mică, arabi, curzi sălbateci, berberi africani, bosniaci lepădați de lege, osmanlii curați, călăreți bogați, ducîndu-și cu dînșii satele, ieniceri mergînd în minunată orînduială. Tunurile se băteau pe cară, și steagurile verzi fluturau în vîntul primăverii nouă.

Ștafetele lui Mihai aduseră știrea. Venise, în sfîrșit, ceasul cel mai greu în care trebuia de sus atîta îndurare și aici, jos, atîta bărbăție, încît cel tare să se frîngă de cel slab și cei mulți să se risipească înaintea celor puțini la număr.

Atunci întîia oară se gîndi Mihai cu nerăbdare la stăpînul cel nou ce-și dăduse, la „fratele“ său care-i jurase credință, la Sigismund și la domnul de aceeași limbă cu el, pe care-l scăpase de la moarte, la Aron. Vor veni ei la dînsul să împartă greutatea primejdiei ?

Dar unul avea gînduri de nuntă, iar asupra celui-lalt se abătuseră gînduri de nenorocire fără liman.

Sigismund era în nori. Împăratul încheiase cu dînsul o legătură, în care el dădea tot, supuindu-și țara, făgă-

duind-o după moartea lui. Dar era bucuros ca pentru atita să capete o decorație mare, un titlu de domn, cum nu mai avuse neam de neamul lui, și că era să fie cumanat al craiului leșesc și văr al împăratului însuși. Se gătea omul de nuntă, și de război uitase cu totul.

Dar și în mijlocul bucuriei de mire nu uita să-și umilească „frații” din Moldova și din Țara Românească. Îi pusese în legătura-i cu împăratul ca supuși ai săi, cari trebuiau să jure însă deosebit. Dar atita nu-i ajungea.

Și, când zvonul veni pînă la dînsul despre pregătirile cele mari ale turcilor, el înțelese că acuma se pot îndupleca spre orice cei mai neînduplecați. Acuma, cînd despre miazăzi se ridica acest cumplit nour.

Mihai cerea ajutor. I se spuse ca să lămurească atîrnarea în care stătea el față cu Ardealul, că trebuie un act scris, cum așa era, un act scris, între Ardeal și împăratul. Mihai trimese doi vlădici, pe mitropolitul țerii și doisprezece boieri, cari să-i apere drepturile și să caute a se înțelege.

Dar boierii, mulți dintre dînșii, nu erau mulțumiți cu această domnie de osteneală și de jertfe în fiecă clipă.

Decît să fie ai lui Mihai, în mîna lui cu totul, mînați la războaie și stăpîniți la sfaturi, erau mai bucuroși să-și închine țara cu desăvîrșire lui Sigismund, să coboare pe vodă în rîndul lor aproape. Ce li se ceru primiră ; și-și puseră iscăliturile supt cea mai rușinoasă legătură ce a încheiat vreodată un domn român.

Nu mai era acuma o domnie în Țara Românească, care se făcuse una cu Ardealul. Voievodul rămînea ca un căpitan al prințului : n-avea nici drept de război și pace, nici drept de judecată, nici socotirea veniturilor — nimic. Dar boierimea fusese plătită pentru cîtă umilintă grămădise asupra țerii : ea nu-și vînduse numai domnul de sus, ci și frații de jos, cari-i lucrau întru sudoarea frunții pămînturile, fără hotare de întinse. Spuseseră prințului că ar fi bine ca țerănimea munteană să fie ca și cea din Ardeal, legată de pămîntul ce i se furase prin înșelăciuni sau i se smulsese cu

puterea. Și prințul se învoi ca așa să fie pînă la sfîrșitul stăpînirii sale și a urmașilor săi.

Cînd se întoarseră acești vînzători de țară, norul primejdiei stătea drept deasupra capului lui Mihai. Era de ajuns un dușman ; mai trebuia să-și facă altul ?

Și apoi vedea el bine ce învățătură ieșea pentru dînsul din ce se făcuse în Moldova. Aici Aron, care n-avea îndrăzneală și noroc la război și pierdea vremea în zădar înaintea zidurilor Tighinei, căzuse în bănuială că se înțelege cu turcii. Prințul chemase înapoi pe căpetenia de pînă atunci a oștilor de ajutor ardeline și pusese pe un altul. Acesta-și avea poruncile cum să sfîrșească cu Aron. În loc să-l păzească de dușmani, îl prinse și-l trimise în Ardeal, unde, chinuit de păreri de rău, se stinse în închisoare.

Iar domn nou se făcuse pîrîtorul lui Aron, un fiu de țigancă, vlăstar, însă, al unui domn : Răzvan hatmanul. Urcîndu-se în scaun, el își luă numele de Ștefan-vodă, aducîndu-și aminte ce frumoase lupte se dăduseră, supt alt Ștefan-vodă, pe pămîntul acesta al Moldovei. Și el trebui să primească steag din Ardeal, cum se primise odată de la turci, ca semn de supunere. Și el trebui să încheie un act de supunere.

În jurul lui Mihai roiau ungurii, cazacii, sîrbii, grecii. Numai străini — afară de boieri, cari erau cu inima față de dînsul așa cum am văzut. Cît despre țerani, ei se adunau cînd se aprindea focul războiului pe dealuri și cărțile lui vodă soseau la curțile boierești, chemînd „țara“, dar pe urmă, cînd se încheia lupta, ei apucau cu răbdare plugul și arau cu minile lor triumfătoare.

Înghițind și această umilință, vodă se supuse ; primi steagul înjositor, spuse cuvintele de durere ale jurămîntului, legă după voia prințului pe țerani de pămîntul ce-l apărau. Și apoi, cu ochii la Dunăre, așteptă.

Veneau acum, în sfîrșit ! Se schimbase un vizir și venise altul, cel mai viteaz, mai plin de ură pentru

creștini, mai crud în faptă și mai aspru în cuvinte : bătrînul Sinan, care cunoscuse vremurile cele mari ale sultanului Soliman biruitorul. Venea hotărît să lupte pînă la moarte pentru cinstea împăratului și răzbunarea celor căzuți.

Încet, oștile veneau, în frunte cu vizirul cel mare și o strălucită ceată de pași. În iulie toată nesfirșita mulțime de oameni ajunse la Rusciuc, și cămilele din șesurile și pustiile Asiei băură apa crușită cu sînge a Dunării bătrîne.

O lună de zile, Mihai apără malul. Aștepta să-i vie plata pentru cît suferise și luptase : aștepta pe moldoveni, pe Sigismund. Avea doar cu dînșii legături jurate, și el se ținea de dinsele.

Dar nu veni nimeni. Răzvan trăia cu frica leșilor în spinare. Aceștia, făcîndu-se prieteni buni ai creștinilor, se adunau pe nesimțite la granița Nistrului, gata să treacă apa pentru a lua țara în stăpînire și a pune la Iași domn voit de dînșii. Răzvan avea cîteva mii de trabanți¹, cazaci și ostași moldoveni, prea puțini pentru a se împotrivi lui Zamoyski ; abia destui ca să-l apere de tătari la răsărit și la miazăzi de turcii ce rățăceau prădalnici prin Dobrogea și cercau vadurile.

Iar Sigismund — se însura.

În sfîrșit, podurile se întinseră pe Dunăre, de la malul bulgăresc la ostrovul Giurgiului, de la ostrov la oraș. Și, din zori pînă în noapte, zi cu zi, oștile trecură.

Pentru cei puțini cari nu vreau să fugă firea a făcut munții păduroși, potecile printre stînci, strîmtorile înguste între ape și codri. Acolo pot sta și ochi pîndarii ascunși, în mulțimea ce roiește-n față și, neputînd trece, se înmulțește tot mai mult, se încurcă, pierde încrederea și o cuprinde oboseala și groaza de primejdia care nu se poate vedea.

¹ *Trabant* — soldat în garda unui principe.

Așa era trecătoarea Călugărenilor, lângă apa miloasă a pîriului Neajlov. Acolo se coborî Mihai în calea marei vizir, gata de moarte. Și acolo se înfățișară, în faptul zorilor, la 13/23 august 1595, cele dintii cete de călăreți turci, desfăcuți din tabăra cea mare, ce petrecuse noaptea în apropiere.

Într-un loc ca acesta nu se poate da o luptă pentru o oaste mare care înaintează, dar se poate pierde una. Mult timp, în zadar, se cercă trecerea : ceas cu ceas, în zborul săgeților, în scînteierea topoarelor și iataganelor, în fumul sinețelor și tunurilor, Vizirul își pierde răbdarea : era el, oare, de aceea bătrînul Sinan, care-și închinase viața lui Allah în atîtea lupte, de aceea avea el cu dînsul sutele de mii și purta în cutele steagurilor sale norocul sultanului, ca să-l oprească aici acest ghiaur cu cei șeisprezece mii de oameni ai săi, strînși din toată lumea ?

Ca în tinerețele lui, porni, într-un mare avînt de minie, și, oamenii dîndu-se în lături, strîmtoarea se deschise. Puțin, și era să fie fuga creștinilor, pierderea Bucureștilor, risipa ostașilor, năvala turcilor în Ardeal, oaspeți nepoftiți la nunta lui Sigismund.

Atunci, Mihai apăru în vederea tuturor, mare ca primejdia pe care venea s-o înlătore. Toporu-i se rotea în aer cu vijîituri ucigătoare ; mantaua, umflată de vînt, îi făcea aripi de arhanghel ; lumina ochilor săi îl ridica mai presus de oameni. Nu era el, domnul, de care atîția se apropiaseră pentru a îngenunchea cu o plîngere, pentru a primi o răsplată. Era furtunosul dumnezeu al biruinții, venit ca să mîntuie pe aceia ce se credeau pierduți.

Mergea înainte, luminos și strașnic, lăsînd în urmă o lată cale stropită de sînge pentru cine voia să vie după dînsul. Și veniră, apărați de bătaia tunurilor, cazacii, ungurii, boierii săi, țara. Turcii nu fură învinși, ci cufundați de-a dreptul în mlaștină, cu sfărîmăturile podului rupte, îndesați în spini, rătăciți pe cărările pădurii. Ajutase Dumnezeu, și se făcuse minunea. Și, cînd se lăsă, roșie, seara de august, peste roșia cîmpie, cînd roșii începură să pîlpîie focurile lângă corturi,

atunci văzură creștinii ce lucru neașteptat și mare se întâmplase.

Dar oștiri ca a lui Sinan nu se desfac învinse. Erau atîția cari nu avuseră loc să se lupte, dintre ai lui, și cari stăteau gata să înceapă iarăși războiul pentru trecătoare. Din ai noștri mai multe mii căzuseră în învierșunata ciocnire sau în luptele mărunte. Învingătorii trebuiră să plece.

Tot în sus, pe Neajlov, pe Dîmboviță, pe Argeș... Bucureștii se iviră și dispărură, luminați de flacărele pe care le aprindea oastea străină a lui Mihai, prădînd. Apoi Tîrgoviștea cu turnurile ei, cu crucile aurite ale multor biserici. În sfîrșit, după vreo zece zile, cetatea de care poporul legase numele lui Negru-vodă și munții prieteni.

Avea să vie Sigismund, Ștefan ? De aceasta atîrna tot ce era să mai fie.

Veniră, unul în fruntea călărimii nemțești îmbrăcate cu zale, în fruntea secuilor, toți nobili, fiindcă toți se luptau, în fruntea trabanților, a curtenilor, a sașilor dați de orașe, a ajutoarelor străine venite tocmai din Italia. Steagurile Báthoreștilor, purtînd lupul cu gura deschisă, se ridicară în cea dintîi săptămînă a lunii octombrie deasupra corturilor adunate la Rucăr.

Cu Sigismund era și Ștefan-vodă, dar acesta era un biet pribeag acum, un pribeag care nu era să mai domnească. Zamoyski, cu leșii lui, trecuse Nistrul pe vremea cînd Sinan trecea Dunărea, și pusese domn pe Ieremia Movilă, dintr-un neam vestit și bogat, înrudit cu leșii și bun prieten cu dînșii. Cu cîți avea pe lîngă dînsul, Ștefan putu să fugă numai în siguranță pînă în Ardeal, unde veni să închine lui Sigismund nenorocirea sa.

Ardeleni, munteni, cei cîțiva moldoveni porniră, în sfîrșit, de la munte în sunetul trîmbițelor și al tobelor, cu încrederea în Dumnezeu, care dăduse întîia oară biruința. Pare că-i vezi coborînd de-a lungul rîurilor iuți și neburnatece : Sigismund, bolnăvicios, urît, cu

fața slabă, mică, între cele două urechi mari, cu nasul coroiat de pasăre de pradă. La dreapta și la stînga trufașului lor stăpîn, bucuros că atîta lume o să vorbească de ce face el acuma, cei doi domni, călărînd pe gînduri. Unul, „țiganul“, purtînd în minte gînduri de răzbunare crudă pentru cine-l vînduse. Celalt, Mihai, urmărind cu privirea lui de vultur luptele ce erau să se deie acuma cînd venea să-și răscumpere de la păgîni domnia și țara.

Ajunseră la Tîrgoviște, unde turcii se așezaseră ca pentru veșnicie : ridicînd ziduri de cetate, săpînd șanțuri, dînd foc bisericilor, grămădind în grînare hrană pentru trei ani de zile. Era un pașă acolo, dar nu era Sinan. Marele vizir plecase, uitîndu-și faima în această ultimă rușine de fugar.

După trei zile, cît să poată fugi bătrînul pînă la Dunăre, se deschideau cu sila porțile cetății și începea măcelul și prada. Sinan auzise bătaia tunurilor creștine, dar focul ce mistui întăriturile Tîrgoviștii nu mai luminează în zare fuga sa de învins. Era departe acuma, și credea, poate, că nu e prea tîrziu ca să aducă sultanului înapoi cea mai mare parte din oastea care i se încredințase — afară de cinste pe care o lăsase în urmă.

Dar o oaste ca aceasta, 60 000 de oameni încă, nu se strecoară ușor pe scîndurile înguste ale unui pod. Cînd Dunărea se arată înaintea creștinilor, șirul fugărilor se desfășura încă înspre ostrov, apărât în urmă de cară grămădite unele deasupra altora. Călărimea, aruncîndu-se, fu oprită de acest zăgaz. Dar tunurile începură a bate podul și săgețile a ținti în mulțimea aceea nebună de spaimă, care se strivea în picioare, care se arunca în apă, care încerca să se furișeze în luntri. Apa se înroși de sînge și se acoperi de trupuri.

Apoi, a doua zi, cetatea fu încunjurată, și turcii dintr-însa, cari lăsaseră nădejdea vieții, se apărară o zi și ziua următoare. Părăsiți însă, de ai lor, lăsați fără praf, ei fură învinși la urmă și pieriră în flăcările care arseră ceea ce fusese podul lui Sinan și cetatea Giurguiului.

Iarăși oștile creștine străbătură văile Țerii Românești, în frunte cu cei trei prinți. Sigismund, strălucitor de trufie, încredințat că fără dînsul nu s-ar fi făcut nimic, Mihai, cu bucuria că și-a dobîndit tot ceea ce pierduse — o rază veselă pe figura-i aprigă — Ștefan zimbînd la gîndul că acum e rîndul lui să i se gonească dușmanii și să i se dea înapoi domnia.

Petrecură împreună pînă la Gherghița și apoi se despărțiră. Pe unul din tovarășii săi, Mihai nu era să-l mai vadă niciodată, pe Răzvan. Leșii întăriseră scaunul lui Ieremia-vodă, silind pe tatarii ce năvălise în Moldova să plece înapoi. Cînd Ștefan se întoarse, cu ostași din Ardeal, ca să ceară ceea ce și el luase pe căi piezișe de la altul, el găsi leșii înaintea lui, fu bătut de dînșii și Ieremia-l înfipse în țeapa în care mureau hoții.

Cît despre prietenul Sigismund, în fericirea de care era copleșit, el se îndură să ierte pe Mihai de legătura pe care boierii lui o încheiaseră cu Ardealul. Trecînd munții, el lăasă pe domnul muntenesc în stăpînirea întregă a țerii lui, iarăși voievod „din mila lui Dumnezeu“, și nu „căpitan prin voia craiului“.

În sfîrșit, în Bucureștii arși de prieteni și de dușmani fu liniște și siguranță de serbătorile acestea de la sfîrșitul anului 1595, și Mihai putu să-și odihnească sufletul de furtunile ce-l străbătuseră.

[ȘELIMBĂR]

Aceasta era în septembrie. Mihai nu trecuse munții, dar ardea să-i treacă. În jurul lui, pe cînd împăratul era ținut de vorbă, se schimbau solii, se țeseau lațuri, se pregăteau oști, toate împotriva lui. Numai el rămăsese neîmpăcat cu turcii : încolo, în Ardeal, în Moldova, în Polonia, numai prieteni sau oameni ai sultanului. Și ei se înțeleseseră între dînșii să-l prăpădească. Cu fiecare zi care trecea, primejdia se făcea mai mare. Un

pașă stătea la Dunăre, gata să-i între în țară, Mahmud. În Ardeal, un lagăr era gata să se miște către munții de graniță. Ieremia-vodă se apropia de Carpații ardeleni ca să dea mâna cu prințul și să se coboare împreună cu dînsul. Domnul muntean sta gătit de multă vreme, și Simion, fratele lui Ieremia, se vedea acuma în București. Ce era să mai aștepte, deci, Mihai ? Să se împace doar și împăratul cu turcii, cum se părea că o să se întimple, și atunci el să rămîie singur-singurel înaintea unor dușmani neîmpăcați !

În viteazul acesta era, atunci cînd nu-l stăpînea dumnezeul de mînie care se cobora adeseori asupra lui, și un om de cugetare limpede și cumpănită. Îl înșelau alții, îl purtau cu vorba ? Înșelă și purtă de vorbă și el, mai bine chiar decît dînsii, pentru că pe el îl crezură, pe cînd pe dînsii el nu-i credea. Scrise turcilor de la Dunăre, și jură din buze lui Andrei ce voia acesta.

Apoi, cînd toamna întinse covoru-i de frunze moarte în pasurile munților, cînd desigurile se luminară, și numai brazii rămaseră veșnic verzi, plăieșii neadormiți pe muchea stîncilor, către trecătoarea Buzăului care duce la Brașov, către strîmtoarea Turnului-Roșu, pe unde se ajunge la Sibiiu, oști jurate cu strașnic iurămînt de credință se porniră, iute, zi și noapte. Treizeci de mii de ostași urcînd la munte, supt steaguri rupte de gloanțe și stropite de sînge ; unguri călări, haiduci fără țară sau dintre aceia cari nu voiau să calce jurămîntul făcut împăratului ; sirbi treziți din morți prin faptele de vitejie făcute-n preajma lor ; cazaci cari nu trăiau decît din praful și fumul încăierărilor ; moldoveni cari-și aduceau aminte de goanele nebune ale lui Ioan-vodă Cumplitul, cari nu uitaseră pe Aron cel mort în temniță și pe Ștefan-vodă cel tras în țeahă ; alți haiduci, de peste Dunăre, cari ajunseseră prin hoție la cîntea ostașului drept ; călări români, dibaci în a învărti măciuca ; boieri în dulame roșii. În sfîrșit, cete de țerani, pe sate, tineri și bătrîni, cîți aveau inimă și voie bună ca să se lupte pentru vodă,

cu căciuli și opinci, răzimînd topoarele pe umăr, sprîjinindu-și coasele, făcînd să sune la coapsă arcele. Iar în fruntea tuturor, legătură a celor cu limbile și deprinderile deosebite, voievodul, măsurînd cu ochii nerăbdători pămîntul cît îl mai despărțea de graniță.

Trecu pe la Buzău. Văzu în vale bisericile cele albe ale celor Șapte-Sate, zidurile negre și coperemintele de țigle roșii ale Brașovului. Aici stătu de primi cel dintîi jurămînt ce i se făcu în numele împăratului din partea sașilor și a secuilor. Apoi luă drumul Sibiiului, unde se adună cu cei veniți pe altă cale, și-și întinse corturile.

Andrei alergase în grabă cu lagărul său. Întîi spumegă de mînie, cînd văzu, el, sînge de ungur și de crai, episcop al Bisericii romane, cardinal, pe voievodul românilor desprețuiți, al plugarilor, oierilor și văcarilor, odihnindu-se pe pămînt ardelenesc, între ostași gata de luptă. De cincizeci de ani aproape, de cînd domnii români se amestecaseră la fața locului în luptele din ungurime, așa rușine nu se văzuse. „Nebunul și cînele nu-mi va ieși teafăr din țară“, strigă trufașul tînăr.

Apoi — doar era rudă cu mlădiosul Sigismund — îi fu grijă de aceea ce era să se întîmple — poate și frică. Trimisul papei veni să vorbească cu Mihai, care-i spusese tot focul ce-l mistuia de atîta vreme: toată umilința, toată primejdia ce se trăsese pentru dînsul din venirea aceluia popă rău care se dă cu turcii și vrea să-l izgonească.

Dar era prea tîrziu pentru împăcare. Abia venise a doua oară, în ziua de 18 octombrie, împăciuitorul, și tunurile ardelenilor porniră să bubuie. Apoi, călărimea magnaților se aruncă, într-un mare avînt desprețuitor, asupra oștilor opincarului pe care l-ar fi sfărîmat în copite, ca să i se învețe minte neamul prost și obraznic. Ca și la Călugăreni, cu patru ani în urmă, înaintea iureșului turbat al dușmanilor, înaintea furiei asiatice, oștile lui Mihai se dădură în lături.

Și, iarăși ca atunci, apăru, strălucitor de vitejie, arhanghelul, rotindu-și toporul binecuvîntat pentru bi-

ruință. Fugarii se opriră în loc, cei sfioși se rușinară de sfiala lor, inima se ridică mîndră în pieptul vitejilor. Lupta cea adevărată, răbdătoare, se încheștă, lupta în care izbîndește totdeauna firea și sufletul cinstit și sigur al românului.

Deodată, din rîndurile strălucitoare ale magnaților se desfăcu ici unul, colo altul, pînă și căpetenia tuturor oștirilor Ardealului, cari trecură la dușman. Atunci cardinalul, care stătea deoparte, în umbra steagului familiei sale, întoarse frîul calului și fugi în haina-i roșie ca sîngele. Și cînd, pe încetul, vestea se răspîndi în mulțime, cînd ochii luptătorilor, întorcîndu-se, nu mai văzură steagul, calul focos, haina de sînge, cînd deasupra bătăliei stăpîniră numai fulgerătorii ochi ai voievodului, cei ce mai luptau încă pentru tronul și cinstea Băthoreștilor se risipiră. Lupta era cîștigată.

De la munții Bihorului pînă în secuime, din stîncile Maramurășului pînă la pasurile muntene, Ardealul tot, și cît se ținea de dînsul: văile Oltului, Murășului, Someșului, Tîrnavelor, cetățile sașilor, reședințele crailor, moșiile magnaților, satele iobagilor erau ale lui Mihai. Adecă — spunea el tuturoră — ale împăratului creștin în numele căruia venise.

Și oastea biruitoare porni în sus. Ajunse în capitala țerii, la Bălgrad, unde era mitropolia românească din alte timpuri, și pe stradele unde se desfășuraseră alaiurile Băthoreștilor trecu, în fruntea românilor, cazacilor, leșilor, ungurilor săi, legați împreună prin aceleași scopuri și aceeași comandă, trecu în haine de crai, în sunetul muzicilor, triumfătorul. În odăile pe care le locuise Andrei, leul învingător își plecă spre odihnă capul cel mîndru. În piața unde trabanții se înșiraseră înaintea prințului, ostașii de la Sibiiu jurară credință mării-sale împărătești, lui Mihai-vodă, căpitanul împărătesc, și copilului Nicolae-vodă. În adunarea țerii, alcătuită din trufași magnați, născuți și trăiți în ura românului înjosit, porunci voievodul învingător, puse dări, strînse jurăminte, alese iernatece pentru ostași. Pe

unde-și învîrtise calul nesupus prințul-cardinal, fruntaș al bisericii și domn al țerii, pe acolo trecu, între arme străine, avînd în urmă, în loc de rude, un strașnic plîngător, umilit acum înaintea lui Dumnezeu, care păstrează viețile și dă biruințele, trecu alaiul de jale al cardinalului mort în fugă, jertfit de păstorii secui din munții către Moldova. Și toate acestea se petrecuseră într-o clipeală : același vînt de toamnă alerga peste munți și cîmpii ca și în zilele, abia trecute, cînd, înspre hotarul lui Mihai, se adunau pe tăcutele, din toate părțile lumii, aceia cari trebuiau să-l răpuie.

Trecu Oltul și alergă tot înainte, prin văi și pe potecile munților, urmărit de leși, de turci, de nenorocirea lui neîmpăcată. Îi trebuia să se piardă undeva, să nu i se mai audă de nume, pînă ce, prin mila lui Dumnezeu, s-ar putea înfățișa iarăși cum fusese. Parcă-l vezi în seri negre de nouri, furișîndu-se ca o nălucă, cu ochii crunți, arși de lacrimi, bătut de furtună, plouat de frunze moarte pe pletele-i încîlcite...

Să moară ? Săbii și gloanțe erau destule în urmă. Dar era ceva care-l împiedeca de la această hotărîre. Îmbrățișînd cu mintea toată întinderea nenorocirii lui, el știa că la începutul ei este o nedreptate, o mare nedreptate ce i se făcuse. Și el era dator să meargă pe orice cale și prin orice primejdii pînă la acela care putea să-l judece și înaintea căruia știa că se înfățișează cu cugetul curat, pînă la împăratul.

Un an nou se începuse abia — poate un an mai bun, va fi crezut el, un an de moarte, știm noi — cînd fugarul ajunse la Viena. Cerea un singur lucru : să fie ascultat, și nu de unul sau de altul din cărturarii de la curte, cari aveau pe suflet atîtea față de dînsul, ci de domnul său însuși.

Dar acesta avea alte trebi, și dreptatea acestui învins n-avea glasul puternic ca să răzbată unde trebuia. Și, pe urmă, dacă omul ar avea dreptate, la ce-ar folosi să i se recunoască ? Mai era bun de ceva, el, care fugise înaintea tuturor dușmanilor ?

Dar după cîteva săptămîni o ștafetă neașteptată sosea din Ardeal. Înarmuriți de mirare, sfetnicii împărătești

aflară că țara este iarăși pierdută pentru creștinătate. Basta fusese purtat cu vorba pînă ce Sigismund se pregăti de cale. Atunci, stăpînul cel vechi fu primit cu bucurie, iar generalul nemțesc zvîrlit peste graniță.

Întăia oară în afacerile ardelene, curtea din Viena se gîndi că nu iartă împrejurările să se steie de vorbă cu acela ce-și bătuse joc de dînsa. Înaintea lui Mihai se deschiseră porțile palatului împărațesc, și el ieși încărcat de făgăduieli și de cinste. I se vor da bani, va aduna oaste, va bate pe călcătorii de credință, și slujba lui, pe urmă, nu va fi uitată.

Dar, ca să arăte că trecutul e uitat, va fi tovarășul lui Basta în acest nou război.

Va să zică, era dreptate pe lume, erau oameni buni, stătea în ceruri un Dumnezeu... Cine-l vînduse era să fie pedepsit. Magnații aveau să simtă greutatea brațului său răzbunător. Dacă, pentru atîta mulțămire, i se cerea numai să ierte pe Basta, era pușin. Și-l iertă din toată inima.

Oștile plecară din Cașovia. Întăi a lui Mihai, în care abia se rătăciseră cîțiva români, simbriași și ei. Apoi a lui Basta. Cele două tabere, una lîngă alta, porniră spre Ardeal.

Era la sfîrșitul lui iulie, în anul 1601.

Înainte de a se ajunge la Șimlău, se iviră ardelenii, și călărimea împărațescă se ciocni cu dînșii. Dar ei se pierdură îndată-n praful drumurilor arse de soare. Numai la satul Goroslău tabăra lui Sigismund se opri în loc și așteptă lupta.

Era prea însemnat folosul sau paguba pentru ca oștile să se încaiere îndată. Ceasuri întregi ele se hărțuiră numai, obosindu-se fără nici o ispravă. Cînd veni seara, ardelenii lăsară dealul pe care stătuseră pînă atunci și porniră, în neorînduială, să-și puie corturile în vale, pentru noapte.

Atunci Mihai dădu semnalul năvălirii răzbunătoare, și el însuși porni cel dintîi spre a-și căuta răsplătirea. Iarăși avîntul lui din timpurile îndepărtate, zborul vjeliios al arhanghelului cu arma neînvinsă. Iarăși rîndurile

se rupseră înaintea lui, și ochii lui de foc fulgerară în mulțimea înspăimîntată. Îvinse astfel, cu desăvîrșire, pentru cea din urmă oară, în lumina roșie a focului care se stingea — ca o prevestire.

Sigismund fugea. Oastea lui zăcea pe cîmpul de bătaie sau umplea cărările ascunse pe unde se pot strecura fugarii, în noaptea care ascunde și apără. Steaguri, tunuri, pradă rămaseră în mîna învingătorilor.

Căci erau doi învingători. Destui pentru a nimici pe dușman, prea mulți pentru a se înțelege între dînșii. Mai ales cînd ardea nestinsă în inima unuia dintre dînșii flacăra verde a unei dușmăanii mistuitoare. Basta iertase numai pentru ca să învingă.

Se certară pentru tunuri, pentru steaguri, pentru cale. Cine era mai mare dintre dînșii doi ca să asculte celalalt de dînsul? Nici unul. Unii oameni de la Viena voiseră ca lucrurile să se petreacă astfel. Nu e bine, oare, cînd poți scăpa de doi dușmani deodată? Și anume, oamenii de la curte vedeau un dușman, un rîvnitor periculos la stăpînirea Ardealului, în vrednicul luptător muntean.

Mai mare nu era nici unul, dar cel mai tare era Basta. El era deprîns să vorbească cu ostașii de toate neamurile ce-și vindeau vitejia și viața la mezat, și numai de aceștia erau în toată oastea învingătoare. El nu se temea nici de mustrea de cuget, nici de pedeapsa dumnezeiască, și sufletul lui îndrăznea să aleagă orice cale care duce către folos. Pe cînd Mihai era singur, departe de ai lui, și cinstea și credința erau adevăruri pentru dînsul.

Cele două tabere ajunseră la Turda. Mihai voia să apuce unde-l trăgea inima, la ai lui din Făgăraș, la ai lui din țară. Stăpînirea asupra Ardealului, pe care nădăjduia să i-o deie împăratul, aceea va veni mai tîrziu.

Iar gîndul lui Basta era numai să întărească cetățile și să-și asigure Ardealul.

În sara de 8 august, sîmbătă spre duminică, Mihai fu poftit la sfat. Era amărît de cele ce auzise și vedea

în jurul lui, și nu veni. A doua zi, des-de-dimineată, Basta porunci simbriașilor să meargă în cortul voievodului și să pună mîna pe dînsul. De se va împotrivi, să-l omoare. Ca să se dezvinovățească, avea el povești mincinoase și scrisori plăsmuite despre trădarea lui Mihai cu turcii. Și știa că la împăratul creștin, cînd o faptă ca aceasta e folositoare, îndreptățirile nu se cîntăresc într-o cumpănă prea simțitoare.

Și — cum se așteptase cine dăduse porunca — Mihai se împotrivi.

Muri astfel cel mai mare dintre luptătorii noștri, în faptul unei zile de duminică, la răsăritul soarelui, de mîna acelora pe cari-i dusesese abia la biruință, din porunca unui oaspete pe care-l iertase pentru răul făcut și-l ajutase frățește la lupta credincioasă întru mărirea împăratului. Și trupu-i ciuntit zăcu pe cîmpie în această zi de duminică, în tabăra creștină, deasupra căreia se ridica semnul crucii, pentru care se chema că se poartă războaie.

Se împlinesc trei sute de ani de la această nelegiuire.

în viziune se vede dintr-un punct de vedere, astfel
ca orice înțeles, orice faptă se vede în raport
cu un alt fapt și nu separat, în sine. Într-un
cuvânt, înțelesul este un fapt, în sine, și nu
în raport cu alt fapt. Înțelesul este un fapt
în sine și nu în raport cu alt fapt. Înțelesul
este un fapt în sine și nu în raport cu alt fapt.

Ma am lăsat să se scrie cum
am lăsat. Am avut, sub un timp, de a
scrie epistole și să înțeleg de contemporan
înțeles și atare astfel în care de care
vorbesc frigidă comunică implorare directă
de a vinge din lașitate. Astfel se vede
numa aușit copleșit de interpretare
sau focalizare în punctul de vedere
nu mai e omie și se vede pentru prima
oară a istoriei. Pentru că, se vede
reștină istorie și se vede pe care un istoric
nu, distorsionabil, a avut în județ
în fapt, astfel în amănunț de care
nu se vede pentru a refăce și astfel
apăsător în lașitate și astfel
de care, așa și înțelesul se vede
și astfel. Am lăsat epistolele de a
individuale astfel pentru în sine și în care.
Tutur cât am avut înțelesul astfel și
tutur și de a ține de a da înțeles, și
am și procedat. De a se și înțelesul
cum și înțelesul și astfel.

Tutur și înțelesul, astfel și în
fapt de care, cum se vede în care
reștină, înțelesul și astfel și în care
am procedat, cum se vede și în
cum și înțelesul și astfel și în
fapt de care și înțelesul și în care și în

Filă de manuscris din introducerea
lucrării inedite Istoriologia umană
(Biblioteca Academiei)

Peste trei luni, de Paști, cădea lovitura turcească.

Îl iubeau Cantacuzinii pe Constantin-vodă ? Un cronicar al țerii, dușmanul lor, afirmă că nu : mai ales de cînd crescuseră fiii Brîncoveanului și se putea crede că domnul voiește să întemeieze o dinastie, aceasta s-ar explica ușor. E sigur, iarăși, că, de un timp, Constantin stolnicul și fiul său, Ștefan, aveau politica lor. Tot așa de sigur e că, de cînd Dumitrașcu, fratele lui Mihai Racoviță, luase pe fata spătarului, acesta din urmă ar fi fost bucuros să vadă ca domn muntean pe Mihai-vodă, în a cărui alegere credea, în april 1714, și bailul¹. Del Chiaro mai pomenește o „persoană în situație înaltă, dar nu valah“, care, adăpostit în Ardeal, trimete știri împotriva domnului, fabricîndu-și și peceti ca ale boierilor munteni pentru a le pune supt arzurile sale².

Avem motive puternice de a afirma că e vorba de Dumitrașcu Racoviță. Pîrile trimese la Poartă erau copilăroase : relații secrete cu împăratul, țarul, Polonia și chiar Veneția, cu trimetere de vești periculoase ; „protecționalul“ ; stoarcerea țerii cu birurile ; sărăcirea Bucureștilor cu șederea de șese luni pe an la Tîrgoviște, de unde se poate fugi în Ardeal ; cumpărare de moșii acolo și clădire de palate ; depunere de bani la Viena și la Zecca din Veneția ; fuga lui Toma la ruși ; trîmbițele de argint făcute în imperiu și medaliile de aur bătute în Ardeal (cu care, de fapt, el voia să serbeze anivers-

¹ *Bail* — ambasadorul Veneției la Poarta Otomană.

² *Arz* — plingere scrisă împotriva domnitorului, prezentată sultanului sau marcului vizir.

sarea celor șezeci de ani, care cădea la 15/26 august 1714).

În orice alt timp asemenea însinuări ar fi trecut neobservate, ori s-ar fi întrebuițat pentru o nouă cerere de bani. Dar în fruntea demnitarilor Porții sta un nebun sanguinar a cărui idee fixă era că împărăția a căzut prin blindeță și că ea ar învia, s-ar întări, ar domina dacă, în afară, s-ar porni războiul cu orice vecin, iar înlăuntru, supt învinuire de trădare, s-ar sfărîma cu securea orice autoritate, orice bogăție, orice influență, însușindu-se banii celor jertfiți. Acest om fără conștiință și fără milă, care, în 1715, scăldă în sânge, cu o barbarie oribilă, Moreea smulsă de la venețieni, e Gin-Ali-pașa, cumnatul (*damad*) sultanului și favoritul lui timp îndelungat.

Cu apariția nebunilor furioși și a maniacilor brutalității în fruntea statelor nu poate calcula nimeni.

Nu e de mirare că n-a calculat nici lunga experiență a Brîncoveanului, care se știa domn pe viață și care nu putea crede că oamenii săi de la Poartă pot sta orbi și muți înaintea primejdiei.

Era zdrobit de moartea, cu prevestiri urîte, a fiicei Stanca. Voia să-și câștige pentru o eventuală așezare în Moldova pe Antioh Cantemir și trimesese pe Balașa lui Lambrino, cu soțul ei, la Constantinopol, spre a-i aduce fata pentru fiul Radu. Când medicul Anton Corèa, care aflase întîmplător planul, i-l comunică, el îl trată ca pe un nedibaci vînător de bacșîsuri.

Martî, la 3 april 1714, sosi în București capugi-bașa Mustafa-aga, hambar-emini¹, o veche cunoștință, fără a trezi nici o emoție, cu atît mai mult cu cît se spunea că merge pentru afacerile Hotinului, unde se așezase de curînd, smulgîndu-l de la Moldova, serascherul²

¹ *Hambar-emini* — mare dregător otoman, intendent al magaziiilor sultanului ; un fel de mare clucer.

² *Serascher* — comandant al armatei și ministru de război în vechiul Imperiu otoman.

Abdi ; vorbea de 120 de care și 1 200 de salahori care trebuie dați pentru curățirea Prutului, în vederea viitoareii campanii contra rușilor și cerea pentru drumul său patru punți. Fu adus a doua zi la audiență, cu ceremonialul obișnuit : calul împodobit și seimenii. Avea cu sine treizeci de oameni, o ceată nu tocmai mare, pe care-i lăsă jos la intrări. Era în marța Paștelui, și lumea-și căuta de suflet, așa încît străzile erau mai mult goale.

Brîncoveanu se ridică să-l întâmpine și înaintează până în mijlocul odăii, spuindu-i în turcește : „Așază-te, aga“. Dar capugiul îl opri și, scoțînd năframa de mătasă neagră a maziliei, o puse pe umerii cari de atîtea ori fuseseră îmbrăcați cu caftan pentru credință și slujbe, cu aceste cuvinte : „Porunca sultanului este că tu ești mazil și trebuie să pleci cu toată casa ta, cu fiii și ginerii la Constantinopol. Te compătimesc și-mi pare rău că ți-am adus știri așa de rele.“ *Hatîșeriful*¹ fu apoi cetit solemn, după ce adunarea mitropolitul și boierii, înștiințați la casele lor, și el avea acest scurt și strașnic cuprins : „Pentru că te-am găsit pe tine, Constantine Brîncovene, nevrednic și hain, ca unul care ai adus pe muscali la Brăila, le-ai dat zaherea, ai pus biruri nouă pe țară și ai despoiat-o cu ele, și nu te-ai mulțumit cu scaunul de domnie ce ți-am hotărît, ci după plac ți-ai ales altul și stăteai mai mult acolo, pentru aceste greșeli, deci, și multe altele, te scoatem din domnie și-ți poruncim să vii aici, la noi, cu toată casa și seminția ta ; pentru aceea am și trimis la tine pe imbrohorul cel mare“. Apoi, îndreptîndu-se către cei adunați, omul împărătesc rosti aceste cuvinte : „Boierilor, voiți să luați pe domnul vostru și pe fiii și ginerii lui în chezășia voastră, ca nici unul din ei să nu fugă până vor fi luați în seamă, ori să trimet poruncă la tătari, cari stau gata să năvălească în această țară și s-o prade ?“ O asemenea îndatorire trebuia să fie primită ; ea se ceru și de la negustorii din București. Dar un domn nou declarară boierii că nu voiesc să aleagă : e bun cel

¹ *Hatîșerif* — ordin emis de sultan către domnitorii români.

vechi, și vor merge cu el, ca în 1703, să-i dovedească nevinovăția la Poartă. Urmă pecetluirea vistieriei și a cămării, pe cînd doi boieri păzeau pe bătrînul domn căzut, în odăile lăsate încă pentru adăpostul lui, care răsuna de plîsetele în hohote ale femeilor și ale copiilor. Orașul încremenise ; se zvonea că 12 000 de turci pîndesc în vecinătate ; și apoi, de multă vreme, resortul împotrivirii era sfărîmat. Rămăsese numai mila, o uriașă milă care încunjura acum toată această măreție trăsnită, toată această mîndrie călcată în picioare, tot acest noroc asupra căruia se abătuse cea mai aspră soartă, setoasă de lacrimi și de sînge.

În joia coborîrii de pe cruce sosi imbrohorul, comisul împărătesc, căruia-i revenea sarcina călăuzirii domnilor „chemați“ ori mazili. Boierimea-l primi călare, cu muzica, la satul Văcărești, și el îi chemă poruncitor pe a doua zi, la gazda lui.

Hatișeriful al doilea, pe care-l ascultară, avea acest cuprins : „Deoarece am poruncit să fie mazil Constantin Brîncoveanu pentru faptele lui de hain, am dat putere deplină imbrohorului nostru ca pe acela pe care voi, boierii Țerii noastre Românești, îl veți fi ales ca să poarte cu credință sarcina de domn, fie el străin, fie din mijlocul nostru, să-l întărească în numele nostru“. „Nu vrem străin“, fu răspunsul boierilor.

Se pare că ei nu voră nici acum să aleagă pe unul dintre dînșii, poate și cu gîndul la acel nenorocit bătrîn în care văzuseră douăzeci și cinci de ani pe stăpînul lor și în umbra căruia crescuseră. Turcul ar fi amenințat cu cei 6 000 de tătari de la granițe, cu cei 40 000 pe cari-i poate aduce hanul, cu oastea împărătească din Sofia. Apoi el însuși întrebă care e Ștefan spătarul și puse mîna pe umerii fiului lui Constantin stolnicul.

Călări merșeră toți la curte, Ștefan care fusese îmbrăcat întâi cu mantia imbrohorului, purtînd acuma caftanul demnității sale de spătar. Unul din oamenii împărătești îi stătea la dreapta, la stînga, celalt. Muzicile cîntau iarăși, și Brîncoveanu, din tainița lui păzită, le auzea. În ușa bisericii de la curte apăru mitropolitul Antim cu clerul său, și iarăși, ca în 1688, păreții răs-

nară de cîntările domniei nouă. Ștefan-vodă stătu în divan, pe jețul de catifea roșie al vărului său, și ascultă firmanul de numire în locul aceluia hain. De patru ori se dădu cu tunurile, o mie de ostași descărcară sinețele ; mulțimea striga „ani mulți“ stăpînitorului.

Urmă scena de care, cu toată bucuria lui din acele clipe, se temuse așa de mult. În camera lui Constantin-vodă, Ștefan intră ca un vinovat, cu capul gol, și stătu în picioare. Iar de pe scaun, cu calpacul¹ pe cap, Brîncoveanu-i spuse aceste cuvinte pe care, după moartea acestuia și în ceasul morții lui însuși, trebuia să și le amintească : „E mai bine că domnia ți-a fost dată dumitale decît altuia, unui străin“.

Îndată el făcu boieri noi, pe cînd înaintașul său, grăbit din urmă de trimeșii Porții, se gătea de plecare. Vineri, la amiază, el porni în rădvan, urmat de Ștefan, tot cu capul gol. Pe scări acesta auzi cele din urmă cuvinte ale învinsului, ce se ducea la moarte : „Ștefan, feciorul meu, dacă aceste nenorociri ale mele vin de-a dreptul de la Dumnezeu, pentru păcatele mele, facă-se voia lui ! Dacă, însă, vin din răutatea omenească, pentru a-mi vedea pieirea, Dumnezeu să-i ierte pe dușmanii mei, dar să se păzească bine de mîna grozavă a dreptății dumnezeiești răsplătitoare.“

Cu doamna, cu toți fiii, cu feciorașul lui, Constantin, cu patru gineri, el plecă în rădvan, întovărășit de două steaguri din slujitorii ce fuseseră ai săi. Trei boieri meraseră cu dînsul până la Dunăre : nu s-au păstrat numele lor ; erau credincioșii cei mai devotați ori cei mai siguri chezăși. Capugiul conducea tristul alai, care trecu la Rusciuc, în chiar noaptea Învierii, peste apele negre ale Dunării.

Abia după trei săptămîni se făcu intrarea în Constantinopol, unde domnița peșitoare și cu soțul ei, despoiați de podoabe, erau de mult în temniță, la Ceaș-emini² și la Bașbaciculi³. Pentru fostul domn se

¹ *Calpac* — căciulă mare de piele neagră, tivită cu blană scumpă, purtată de domn și de marii boieri.

^{2,3} *Ceaș-emini*, *Bașbaciculi* — închisori din Constantinopol.

găti o odăiță la Edicule, la temuta închisoare a Celor șapte turnuri, unde și Vasile Lupu își plînsese nenorocirea, dar viața măcar și-o putuse păstra.

Cu Brîncoveanu nu era să fie tot așa. Pîrile soseau grele, prin capuchehaielele nouă, Constantin Știrbei și Radu Dudescu, venite din Țara Românească, unde Ștefan-vodă urmărea cu cea mai crudă asprime averile de orice fel ale mazilului, până și prin fundul satelor, unde țeranii erau puși să iasă înainte pentru a striga asupra lăcomiei lui. Blănurile scumpe, stofele rare, podoaabele, armele se vindeau la mezat. Prin amenințări și chinuri se căută a se căpăta știința deplină a banilor depuși în străinătate sau ascunși. Văcărescu, omul de încredere al averii domnești, fu adus și el pentru a-l așeza în rîndul jertfelor. În tainița de la Formetta, fundul cel mai întunecos al zidurilor milenare „unde în lipsă de lumină nu pot arde lumînări, nici candelă“, în „Groapa singelui“, se scufundă Constantin și fiul său mai mare pentru a-i sili să mărturisească ce nu mai aveau.

Chinurile hoțesti, cu tăieturi la cap și la mîni, cu arsuri pe piept, în ființa soției și copiilor, ținură din mai până în iulie, cînd se credea că a spus tot ce se cerea de la dînsul. Îl strămutaseră acuma, cu totul zdrobit, la Bostangi-bași¹. Bătrînul scosese și înscrisul pentru cei 400 000 de lei din Veneția. Agentul său, rudele din Constantinopol se aflau supt pază. Patriarhul din Alexandria, Gherasim, fu adus din Moldova, ca să spuie și el ce știe despre banii ce ar mai fi tînuți, și poate chiar și Hrisant — oaspetele așteptat de Crăciunul trecut — care se afla la Adrianopol. Intervenția austriacă, începută o clipă, se opri; ba chiar la pîri se adăuseseră pe lîngă oamenii noului domn un anume Fontana, agent german.

Totuși, cînd i se puse Brîncoveanului pe umeri „caftanul de iertare“, o rază de speranță îi mai licări înaintea ochilor îngroziți: nădăjduia chiar domnia, a lui ori a fiului, și scria în Ardeal să i se păstreze

¹ Bostangi-bași — închisoare în Constantinopol.

averile de acolo pentru zile mai bune¹. Aceasta aduse însă o ultimă sforțare desperată a dușmanilor, care birui.

Duminecă, în sfârșit, la 15 august, de Sântămăria Mare, ziua doamnei și aceea în care el însuși împlinea șezeci de ani, soarta se îndeplini asupra lui și asupra tuturor copiilor, Văcărescu precedându-i în moarte. Erau haini, și persoana, seminția hainului se nimicește după lege. În cămăși, cu picioarele goale și capul descoperit, ei fură mînați înaintea sultanului, ce privea de pe caicul său, a vizirului ucigaș, a curții, a mulțimii fără milă, la Iali-Chioșc, „Chioșcul Mării“, aproape de serai.

Căzu întâi copilul de șeptesprezece ani, Matei; apoi, pe rînd, toți: Radu, mirele din ajun; Ștefan cel învățat și cucernic²; mîndrul Constantin. Bătrînul văzuse tot: ce mai poate fi moartea pe lîngă aceasta? A fost oboseala călăului ori mila i-a putut slăbi brațul? Dar gîtul lui Constantin-vodă se frînse de secure fără să se rostogolească și capul lui în țărîna înroșită de sîngele tuturor copiilor; pare că groaza împietrise acest nenorocit cap, care nu voia să se desfacă. „Cele șese trupuri chinuite au fost duse pe uliți — scrie un ambasador. Apoi au fost țintuite (capetele) de poarta cea mare a seraiului, pentru a sta acolo, ca trupurile unor făcători de rele, în vileagul tuturorora. Dar seara au fost aruncate în mare.“

Creștini milostivi pescuiră sărmaneale rămășițe ale mucenicilor. În mijlocul albastrei Mări de Marmara se înalță, între celelalte insule ale principilor, Chalke, cu vechea ei mănăstire. Aici se făcu o îngropare pe furiș. Apoi, cînd, după multe lupte cu soarta, după grele cheltuieli, după ani de surgun la Chiutaie în Anatolia, împreună cu nurorile și nepoțelul scăpat de la moarte, ca prin minune, doamna Marica, ajutată de bunul fanariot Ioan-vodă Mavrocordat, care-i purta un respect

¹ Sosise chiar vestea că s-a dus acasă și că vizirul l-a primit cu cinste în audiență. Scrisoarea lui Ștefan-vodă despre suferințele înaintașului, la 6 septembrie 1714, în Hurmuzaki. XIV (n.a.).

² E de necrezut ce spune bailul (Hurmuzaki, IX¹, p. 537) despre abjurarea lui, care nu l-ar fi împiedicat de a fi tăiat: cu abjurarea și-ar fi scăpat, după datină, viața (n.a.).

deosebit, ca și toată lumea de alminterea, se întoarse acolo unde fusese doamnă, rămășițele soțului ei, singure, fură așezate în marea biserică a gloriei lui, Sf. Gheorghe, supt o piatră fără inscripție, deasupra căreia numai lumina candelii de argint făcea să strălucească numele celui ce era ascuns acolo de femeia ce-și aștepta ceasul de odihnă lângă dînsul.

Și cuvintele ei vor încheia această carte de amintire : „Această candelă ce s-au dat la Sfeti Gheorghe cel Nou luminează unde odihnesc oasele fericitului domn Io Costandin Brîncoveanu Basarab-voievod și iaste făcută de doamna măriei-sale Maria, carea și măria-sa nădăjduiește în Domnul iarăși aicea să i se odihnească oasele ; iulie în 12 zile, 7228 (1720)“¹.

CVB 204—213

¹ Virgil Drăghiceanu, în *Neamul românesc*, IX, no. 28, p. 78. Doamna e ctitoră și la Viforita (n.a.).

OMUL PREISTORIC

Oricît de mari ar fi descoperirile și progresele realizate de popoare în epoca istorică, ele nu se pot pune alătura de ceea ce a făcut aproape fără instrumente, întrebuițînd multă vreme o piatră care nu se putea găsi oriunde — cum observa la 1867 Le Hon pentru Belgia — și care trebuia deci procurată, ca material, sau prelucrată, printr-un comerț începător, această nenorocită umanitate preistorică necunoscînd nici una din tainele teribile ale naturii, pe care a trebuit să le descopere una după alta.

Deprinzînd cu nespuse greutate, de pe urma unui impuls interior care nu se va putea defini niciodată, nobilul mers drept, cîștigîndu-și, fără animale domestice în jurul său, hrana din culegerea vegetalelor bune de mîncat, pe care le-a scos apoi din pămînt prin descoperirea capitală a plugului, și din vînarea unor animale în mare parte mult mai mari decît dînsul, acest strămoș, care, printr-o stranie excepție față de toate spețele dobitoacelor, era gol în mijlocul unei clime capricioase chiar cînd era mai caldă ca azi în acele locuri, și-a făcut veșmîntul din piei pe care a învățat a le curăți și săra, cusîndu-le cu acul de os în care prindea fibrele renilor. Descoperitor al cerealelor, el a trecut prin peșteră la prima locuință. Cu silinți a căror biruință nu se va putea niciodată explica, acești înaintași atît de îndepărtați ai noștri au putut să ridice pietre de mii de kilograme și să facă din ele imense clădiri de pomenire sau să înșire alei nesfîrșite întru cinstea unor zei necunoscuți. Dar, mai presus de toate, adevărat Prometeu, el și-a supus focul, care-l îngrozea.

În domeniul moral, el a intrat primul în atingere cu misterele cele mari. A căutat să se aperse de ele prin vrăji care au dat, de o parte, o artă pe care ca adevăr

n-am putut-o întrece, și de alta, cea dintii credință, pioasă față de morți, plină de venerație față de străbuni și împodobind cu o poezie religioasă adîncă cerul în imensitatea căruia nu vedea, ca noi, numai strivitoare elemente materiale, mergînd de la nimic la viață și de la viață la moarte în puterea unor legi de fier care ne descurajează prin voința lor inexorabilă.

Cea dintii iubire pentru cei de aproape, apărați în fiecare ceas cu jertfa vieții ; cea dintii camaraderie a bărbatului cu femeia ; cea dintii milă de copii, mai presus de instinctul simplu al animalelor gata de împărechere cu odraslele abia scoase de sub îngrijirea lor de la dîșii vin. Ei au creat nu numai din nevoie, ci din spirit de devotament familia, ei au alcătuit ceata și au organizat tribul.

Făcînd din strigăte indistincte un grai, a cărui alcătuire a cerut sfortări eroice de-a lungul miilor de ani, ei au creat prin limba articulată și capabilă de flexiune ceea ce numim noi națiile, legîndu-le, ceea ce nu e cazul totdeauna astăzi, prin evlavia în fața aceluiași altare, sub ocrotirea aceluiași zei, în care ei primii au cutezat, cu o nobilă mîndrie pentru speța lor, să recunoască o figură umană și să le dea un nume ca și ale lor însele.

Credința în supraviețuire se vede în felul cum se așază morții, cinchiți, reproducînd imaginea somnului. Dar ei nu pot ieși din mormîntul ce li s-a săpat. Apariția lor în somn arată că ei sînt vii. În bezna nopților ei par să revie acasă și gîndurile lor par a fi răzbunătoare. Colorarea cu roșu a trupului mort pare a fi o vrajă ca să-i împiedece de a „reveni“ (cf. expresia franceză de *revenant* pentru strigoi). Și alte mijloace se întrebuintează pentru a le împiedeca apariția. În orice caz, această atitudine față de morți nu poate fi considerată ca un început de religie. Aceasta e, de fapt, mult mai largă, pornită din teama față de nesfîrșitul înconjurător, cu întunericul, cu furtunile și trăsnetele, cu revărsările de apă, cu nesiguranța veșnică a zărilor, cu amenințarea dobitoacelor văzute și a celor nevăzute pe care le creează închipuirea, cu taina, mai mult de teroare, a visului, a

căruia înțeles se caută cu patimă de-a lungul veacurilor, cu grija bolilor, care cer descîntece. E în acest sentiment de o așa de complexă origine și ceva din teroarea animalelor față de ce e neobișnuit, cu un adaos de presimțire a cutremurelor și a morții vecine, pe care oamenii au pierdut-o.

Vraja e un mijloc față de această stare aproape permanentă de aprehensiune, care apleacă urechea la pămînt, fiindcă nu poate, vederea avînd margini relativ înguste, să întrebuițeze acel miros prin care animalele prevăd și se pun la adăpost. E marea putere pentru defensivă, dar e și cuceritoare cînd se zugrăvește pe părete vînatul a căruia cîștigare e dorită.

Curînd a trebuit, cu complicația exorcismelor, să se desfacă o castă a vrăjitorilor, primii „preoți“. Pe părășii unei peșteri din Spania se vede omul cu catalige înfășurate în blană ori acela care, prin danțul unit indisolubil cu cîntecul, precum se va arăta mai departe, „conjură“, îndeapărtează, înlătură primejdia.

Pentru a putea lupta cu spiritul amenințător pe care acești oameni și-l închipuie mai mare decît ei, adunînd caractere de la bestiile temute, aripi și gheare, boturi, pliscuri, el însuși trebuie să devie, prin felul cum se împodobește și se înfofolește, un „supraom“. Glasul trebuie să aibă neobișnuite sonorități la invocații și la blăstăme; poezia unită cu acele salturi ritmice e o „încîntare“ (v. franc. *enchantement*) și o „descîntare“ în același timp. Germanul *verwünschen*, pentru „a blăstăma“, înfățișează contrariul lui *wünschen*, „a dori“, deci indezirabilul, care se răspinge. *Vraja* slavă, pe care am primit-o, e în legătură cu vracul, care e și tămăduitorul prin asemenea descîntece, dar, desigur, la origine, și el un „preot“.

Se pot lăsa și mijloace materiale de apărare, acele amulete pe care cu atîta belșug le prezintă Orientul, ajungîndu-se și la hîrțile cu rugăciuni pe care le mai cunosc încă stratele populare la unele popoare din Europa. Cutiuța lipită de ușorul caselor jidovești oprește și ea năvălirea puterilor tainice care fac răul. Anume semne

se adaugă, precum e astăzi al crucii, înaintea căroră fug ființele și puterile infernale.

Dar religia, „legătura“ tradițională a romanilor, greacă, e cu totul altceva, un produs tîrziu, care cere o altă dezvoltare a sufletelor.

Istoriologia umană, materiale pregătitoare pentru o vastă lucrare cu acest titlu, rămase inedite. (În colecția familiei.)

FUNDAȚIA ROMEI

Mie mi-a căzut ca parte, fiind socotit ca istoric, titlu pe care nu înțeleg a-l păstra exclusiv și pe care atîția mi-l contestă, să vorbesc despre fundația Romei. Aș fi preferat ca titlul să fi fost altul, anume : Originile Romei, punctul de plecare al întîii alcătuirii, păstorească, amestecată cu îngrijirea unui restrîns ogor. Fiindcă această origine există, iar fundația Romei este un lucru tîrziu și de închipuire pe care-l voi înfățișa, dar, mai presus de toate, voi căuta să-l lămuresc prin atmosfera altei epoci și prin ambiții care s-au trezit numai mai tîrziu și care s-au cerut satisfăcute în domeniul îndepărtat al unor pretinse origini, care nu corespund nici cu logica lucrurilor, nici cu ceea ce au putut păstra izvoare vrednice de crezare.

Aceste origini au fost închipuite numai prin oamenii din vremea lui August, cînd se crea o altă conștiință romană decît cea de caracter patriarhal, sau de formă luptătoare interioară, prin conflictul între patricieni și plebei, a generațiilor precedente, cînd se forma o limbă nu latină, ci romană, de caracter oficial, care trebuia răspîndită pretutindeni, servind ca legătură între neamurile supuse, și acea formă clasică pe care o întîlnim, sigură și măreață, în inscripțiile răspîndite pe toată întinderea imperiului. Era o epocă de împăcare, de disciplinare și de întemeiere, în care se dădea lui Virgiliu, care pînă atunci cîntase din fluierul grecesc iubiri ale păstorilor sau prefăcuse din grecește învățături, cu titlul chiar grecesc, pentru cultivarea cîmpului în alt fel decît cum obișnuiseră strămoșii de pe vremuri, sarcina de a scotoci prin superstițiile poporului, prin amintirile nebănuite ce se păstrau în sufletul lui, prin ce putea să

deie, cu glasurile ei nebănuite, însăși geografia istorică a pământului italian în părțile Lațiului, și amestecându-le cu o mitologie greacă, înaintea căreia se închina cu respect și admirație Roma, să facă, din materialul atât de superior al geniului său, epopeea fundației înseși a societății romane. În această vreme, zic, era lucru firesc să se caute prin cele dintii timpuri ale lucrului mare care ajunsese Roma ceea ce să semene și cu fabulele grecești, dar, mai ales, cu acea sfântă tradiție asiatică, adusă din Asia, care se datorește etruscilor.

Da. Etruscii sînt cei cari au avut orașe prin „fundație”. Străini veniți de pe alte plaiuri, pe uscat sau pe apă, căci în privința aceasta nu s-au lămurit deplin lucrurile pînă acum și nu se vor putea lămuri niciodată, acești oameni cu o mentalitate așa de deosebită de mentalitatea latină și de tradiția romană, care a ajuns să se ridice din nou la suprafață, peste așa de multe împrumuturi făcute acestor alogeni, ei au fost aceia cari, cu formule arhaice vechi de multe veacuri, cu deprinderile acelea ieraticе, n-au consimțit să locuiască altfel decît în cetăți care de pe urma îndeplinirii unui rit trebuiau să capete înția lor alcătuire.

[.]

Iată, deci, cum s-a alcătuit legenda sacră a Romei, căreia i s-a adaus și o precizare cronologică, mulțămită căreia se învață în școli și pînă acum, în școlile noastre, după ce s-a învățat în ceea ce s-ar putea numi învățămîntul roman de odinioară, data de 753 a. Chr., asămănătoare și aceasta, și din cauza aceluiași împrumut de la asiatici, cu precizarea, tot așa de îndoielnică, încă mult mai îndoielnică, introdusă de evrei, în ce privește data exactă cînd Dumnezeu a făcut pământul, fiind socotit și el, Dumnezeu, tot ca un fondator după anumite rituri, cătînd cu multă chibzuială să facă un lucru durabil, pe care rămîne să-l stăpînească de-a dreptul : 5508 fără greș, înainte de nașterea Mîntuitorului.

Da, acesta este înțelesul cronologiei *ab urbe condita*, de la întemeierea orașului prin excelență, a acestei forme care, și după ce romanii au ajuns să fie stăpîni pe o parte așa de largă a lumii, rămîne ca o concepție în stare

să cuprindă oricît pămînt, și pămîntul întreg, întrat oarecum el însuși într-o concepție, minunată și monstruos întinsă, a *urbei*.

Și aș putea să adaug, în paranteză, că însuși sensul acestui cuvînt *urbs* trebuie căutat dincolo de noțiunile pe care a putut să le aibă simpla societate romană de la începuturile ei. Și ea ne-ar trimete tot la acele împrumuturi de la un popor mult mai înaintat în cultură, care aducea cu dînsul atmosfera altui continent și puncte de plecare cu totul deosebite de acelea ale societății romane însăși.

Va trece multă vreme, și în cărțile de școală se vor păstra, pentru frumuseța lor nemeșteșugită, fabulele cu privire la Numitor și Amuliu, la Alba Longa, la Acca Laurentia, la cei doi copii părăsiți pe cari vine și-i hrănește lupoaica, la început un zeu ocrotitor, iar nu un animal de pădure, un zeu animal, asemănător cu zeii boi, și lei, și vulturi ai Egiptului, Haldeii și Asiriei, pînă la apariția umanității ariene, așa cum se înfățișează la perși, fie și cu figura apolonică a regelui, purtînd cele două rînduri de aripi, una către ceruri și cealaltă către fundul pămîntului. Se va mai vorbi multă vreme înaintea copiilor cari, prin poezia din sufletele lor, înțeleg foarte bine astfel de interpretări poetice, despre cei doi frați, Romulus și Remus, ale căror nume nu sînt altceva decît niște derivări din numele Romei înseși, cei doi gemeni fiind gemeni și în ce privește numele pe care le poartă, iar Romulus neînsemnînd altceva decît Romanus, căci cele două sufixe sînt corespunzătoare, precum aiurea, în Sicilia, locuitorii barbari asupra cărora s-au întins în urmă fenicienii și grecii, așteptînd dominația romană, se numeau, tot așa, și siculi și sicani.

Se vor înfiora de groaza sîngelui răspîndit de un frate din vinele altui frate acești copii, ascultînd povestirea despre Remus, care a sărit peste zidurile sacre, pe care le-a spurcat, le-a profanat și care a ieșit, prin urmare, din vraja sfîntă a cetății, a devenit astfel un păgîn, care sfidează înțeleșul superior și mistic al ființei cetății, și nu vor băga de samă că în fundul acestei narațiuni nu este altceva decît tot o amintire asiatică, prin etrusci, aceea a lui Avel cel bun căzut jertfa urei fratelui său

Cain, deși Avel, după o concepție morală mai bună, nu este profanatorul pe care și l-a închipuit noua legendă romană în ce privește pe sacrificatul Remus.

Dar, pentru oamenii cari cercetează izvoarele, pentru oamenii cari-și dau samă de logica vieții, pentru cei cari pot să deslușească între ce împodobim noi în trecutul nostru, și peste caracterul neîmpodobit, dar care vorbește așa de înțeles inimilor noastre, și între ce este rostul adevărat în dezvoltarea societăților omenești, pentru toți aceștia dispar în fum, ca niște fantome ușoare, care nu se înalță către ceruri, căci religiile asiatice nu tind către albastrul lui, ci se înfundă în întunecul gropilor și subsolurilor pline de morminte, toți acești reprezentanți închipuiți ai unei Rome fondate pe datine străine.

Cum tot așa dispore și din conștiința oamenilor culți în genere, nu numai a cercetătorilor și învățaților, și toată seria de regi ai Romei, ale căror nume nu sînt altceva decît întrupări în silabe ale rosturilor care li se atribuie : Numa Pompilius venind de la *nomos* grecesc, trecut prin etrusci, care înseamnă lege, și, în ce privește al doilea nume, de la acea pompă, de aceeași origine grecească, pe care au primit-o însă, au dezvoltat-o și în care s-au închis etruscii. Ancus Martius amintește cu al doilea nume, cel dintîi însuși fiind capabil de interpretare, pe zeul Marte, războinicul, precum Tullus Hostilius este, prin Hostilius al său, pe care noi l-am păstrat, de la *hostis*—oaste, interpretarea aceleiași lupte cu dușmanii. Servius Tullius amintește pe acei străini, pe acei neliberi, pe acei șerbi, *servi*, din cari s-a făcut plebea și față de cari acest rege a încercat cel dintîi pas prin aceea că a scos Roma din vechea alcătuire patriarhală de sînge, pentru a se face o împărțire a locuitorilor ca atari după alte rosturi decît această coborîre din strămoși. Iar, la capăt, cei doi Tarquini nu reprezintă altceva, cum o arată numele lor, decît acea stăpînire prin etrusci, care a ocupat atîta vreme din trecutul Romei, și Roma cea nouă n-a vrut s-o recunoască, ci, de la Tarquini la Porsenna, a căutat să înșele pe urmași prin iluzia unei dinastii romane sau unui război purtat, ca în al doilea

caz, pentru ca să se isprăvească prin biruința Romei.

Iată cîte frumoase închipuiri sfărîmate, cîte lucruri de tăiat pentru copiii cari trec examene înaintea unor profesori cari nu cetesc îndeajuns și cari nu sînt deprinși să-și părăsească ideile de tinereță pentru ceea ce iese așa de limpede din cercetarea izvoarelor și a condițiilor înseși ale vieții omenești.

Și, în loc, ce punem ?

Ceva foarte simplu, care se poate îmbrăca în puține cuvinte, pentru că nu este vorba de fapte istorice, ci de stări sociale. Numele Romei poate fi explicat în mai multe feluri, și din această lămurire se pot scoate multe învățăminte. Dar, dacă ia cineva în cercetare numele dealurilor, să zicem : munților, deși nu sînt așa de înalte aceste ridicări ale pămîntului pe care s-a întins Roma mai tîrziu, va vedea muntele Capului — Capitolinul, muntele celei dintîi rătăcirii după sensul verbului *palare* — Palatinul, muntele vechii rase — Quirinalul, muntele celor veniți pe urmă — Aventinul, muntele vrăjilor — Vaticanul, muntele unde se aruncau oalele sparte — Testaceus, muntele gardurilor de răchită — Viminalul, muntele cu templul zeului cu două fețe — Ianiculul, muntele cărămizilor — Lateranul, muntele înalt — Celiul, pe lîngă vreo două-trei nume care se pot interpreta mai greu.

Geografia spune cuvîntul, dar este, jos, și un alt cuvînt. Cuvîntul vieții de astăzi, vieții de țaran care trăiește și pînă în această clipă în splendorile mărețe ale capitalei unei societăți de o mare și nobilă ambiție : țaranul cu viile, cu cîmpii, cu pășunile lui, mai jos și țaranul cu oile. Țărani de același vechi și bun neam. Urmași ai moșilor de odinioară, moșneni pe moșiile lor, așa cum au fost strămoșii noștri. Fără etrusci ei niciodată n-ar fi ieșit din țărănime la care, peste tot ce au dat etruscii încetul cu încetul, în evul mediu prelungit, oarecum, pînă în zilele noastre, ei s-au întors prin voința nebiruită pe care orice rasă o aduce de la începuturile sale. Țărani văcari și ostași, plugari și eroi, cu religia cîmpului și produselor lui, fără zei cu chip de om, fără ceremo-

nii, fără rituri cu preoții arvali¹ ai ogorului, pe lângă salienii cari danțează după rosturile asiatice întâlnite la dervișii învîrtitori din timpurile noastre.

O Romă cu o literatură de folclor, care s-a împrăștiat înaintea soarelui clar al culturii elenice.

O Romă ale cărei fundații sînt ca fundațiile noastre. O Romă care trăiește astăzi în condițiile noastre de viață mai mult decît în gloria de mai tîrziu a Romei de acasă.

Iată puținul ce-l pot aduce pentru lămurirea lucrurilor care stau să vă fie înfățișate înaintea dumneavoastră.

aprilie [1937]

SI 61—69

¹ *Preoții arvali (fratres arvales)* — preoții zeiței Ceres (lat.).

SFÎRȘITUL CAVALERIEI FRANCEZE ÎN RĂZBOIUL DE O SUTĂ DE ANI

Deci Războiul de o sută de ani se datorește nu ambiției de cucerire a regalității engleze, nu unei depline conștiinți definitive a regalității franceze, reprezentînd poporul francez, nu unui avînt cuceritor din partea englezilor, constituiți ca națiune — pînă atunci nu erau constituiți ca națiune, și limba lor de stat era limba franceză — și nici capacității poporului francez de a înțelege necesitatea apărării unui anumit teritoriu definit, fără care viața lor națională ar fi fost neconținut amenințată și nu s-ar fi putut consolida, ci altui fapt : existenței unei clase luptătoare, care nu-și mai găsește rostul în altă parte, și care, îngrămădindu-se în marginile mai restrînse ale teritoriului stăpînit de regele Franciei, provoacă lupta, o întreține și, numai în momentul cînd această clasă este zdrobită, decimată întăi, nimicită pe urmă, numai atunci războiul se isprăvește prin aceea că nu mai sînt oamenii cari au interes la menținerea și dezvoltarea lui. În ce privește întăia fază a războiului, nu e cu puțință a fixa o singură dezvoltare, o singură linie sigură, pe care s-o poată urmări cineva de la un capăt la altul : e o serie de acte răzlețe, fără să se vadă legătura dintre ele.

Un număr de chestiuni particulare. O criză în Bre-tania. Moare ducele Ioan al III-lea, din casa de Dreux, capețiană ; pentru moștenirea lui sînt doi candidați : Jean de Montfort, fratele mortului, și Charles de Blois, nepot de soră al regelui Franciei și soț al Ioanei, care ea însăși era fiica unui frate mai mare. Unul se sprijină pe orașe, pe țerani, pe bretoni, pe englezi ; celălalt — pe francezi și pe cavaleri. Pe de altă parte, avem cearta regelui Franciei cu o rudă intrigantă, neascultătoare, întrebuițînd și farmece pentru biruința scopurilor sale, acel conte de Artois Robert, strîns înrudit cu Filip de

Valois, care, pentru o afacere de familie, pentru o neînțelegere cu altă rudă a sa, contesa de Brabant, căreia-i luase moștenirea, contribuie și el la întărirea unei rivalități, care nu exista altfel, căci ea nu apare de la suirea pe tron a lui Filip de Valois, ci se aprinde numai mai târziu, supt neconținută îndemnare a unor interese care nu sînt nici ale Angliei, nici ale Franciei; curtea prinților hotărăște pentru Carol, și Ioan e prins de ducele de Normandia, fiul lui Filip al VI-lea, dar soția lui continuă fapta; așa face și soția lui Carol după prinderea lui de englezi.

Apoi e alt colț unde cineva se agită, se mișcă și provoacă fapte războinice. Un principe, conte de Champagne, de Brie, de Angoulême, cu feude în Normandia și la Cherbourg, purtînd coroană regală, un rege de Navara, Carol cel Rău, nepotul de fiică al lui Ludovic al X-lea și, de la 1353, ginerele celui de-al doilea rege din ramura de Valois, Ioan, prin atitudinea lui particulară, provocată mai puțin printr-o ambiție dezordonată, stăpînită de dorința tronului francez, decît printr-o imaginație bolnavă, prin pornirea de a-și satisface ideile criminale, adaogă și el la acest haos. Pe lîngă acestea se amestecă marea problemă flamandă, problema autonomiei, a libertății orașelor flamande. Aici dănuia vechea ură contra feudalității franceze, și Iacob de Artevelde¹ luase locul lui Peter de Coning².

Să menționăm acum cîteva din momentele acestui război înainte de a veni la caracterizarea acestui factor principal, care este cavaleria, veșnic luptătoare și veșnic doritoare de glorie și de cîștiguri.

Cea dintîi luptă se dă, după zădarnicul asediu englez la Cambrai, în anul 1340, la Ecluse (Sluys). Lupta aceasta interesează esențial și pe regele Franciei, și pe

¹ *Iacob de Artevelde* (cca 1290—1345) — om politic flamand, conducătorul răscoalei orașenilor din Gand împotriva aliatului Franței, contele de Flandra.

² *Peter Koning* (n. 1240) — țesător din Bouges (Flandra), a condus la Courtrai (1302) lupta răsculașilor, zdrobind cavaleria franceză.

regele Angliei. Viitorul unei coroane și viitorul celeilalte sînt, desigur, în legătură cu dînsa. Fără această întie încercare de la Sluys poate că anumite porniri împotriva coroanei Franciei nu s-ar fi manifestat cu atîta curaj. Trec șase ani — cu un armistițiu care ține pînă la 1345 — și se dă lupta de la Crécy, o luptă foarte cunoscută, fiindcă se zice că de atunci a început felul de luptă modern, că atunci, pentru întia oară, a jucat un rol foarte mare infanteria sprijinită pe artilerie. Această infanterie a fost alcătuită din arcașii englezi. De partea lui Filip, care fu învinsul, luptaseră arcași genovezi.

Lupta de la Crécy a fost, însă, o întîlnire întîmplătoare. Forțele engleze comandate de rege intraseră în Franța în proporții mult mai mari decît cele obișnuite, străbătuseră o largă parte din teritoriul francez și se întorceau înapoi. Într-un moment, avangardele celor două oștiri s-au întîlnit, și s-a dat o luptă în care francezii au fost învinși. Nimeni, însă, n-a avut conștiința, după această înfrîngere, că ea ar avea un caracter decisiv, cum se poate face aceasta în războaiele de astăzi. Nici regele Franciei nu s-a simțit umilit, nici regele Angliei n-a fost peste măsură îmbătat de succesul acesta și nu i-a atribuit efecte extraordinare, pe care ea nici nu putea să le aibă.

Trece cîtăva vreme după moartea, în 1350, a lui Filip al VI-lea, și în 1356 avem lupta de la Poitiers. Regele Ioan cel Bun, un splendid cavaler, un mare doritor de lupte personale, de *joutes*, de *tournois*¹, de toate spectacolele acestea militare care arătau destoinicia personală a fiecărui luptător, are și oastea cea mai numeroasă ; prințul Negru, fiul regelui Eduard, îl evită. Dar Ioan e bătut, prins și dus la Londra în captivitate, unde a stat multă vreme. Răscumpărat, el s-a întors în țara lui numai ca să moară acolo. Încheiase, la 8 mai 1362, pacea de la Brétigny, care cuprinde cesiunea unui mare număr de teritorii : Calais, Guines, Boulogne de o parte; de alta, Guienne, Poitou, Quercy, Rouergue, Périgord, Agenois, Angoumois, Saintonge. Ceea ce se părăsise era numai o foarte mică parte din anexările lui Filip Au-

¹ *Joutes, tournois* — lupte cavalecești, în evul mediu (fr.).

gust. Și în această privință chiar ar fi o rezervă de făcut : numărul teritoriilor nu trebuie să însăiminte.

Mai mult decît ziua de la Poitiers, decît prinderea însuși a regelui, decît păstrarea lui, nu în temniță — căci s-ar fi socotit dezonorat regele Angliei dacă ar fi trimis pe seniorul său în închisoare — ci supt o pază onorabilă, mai mult decît anarhia de acasă, mai mult decît răscoala burghezilor împotriva fiului și vicariului lui Ioan cel Bun, mai mult decît hotărîrile statelor generale, provocate de prepositul negustorilor din Paris, Étienne Marcel, și de episcopul de Laon, Robert le Coq, dar care amintesc acțiunile parlamentelor engleze din veacul al XIII-lea în luptă cu regii, nu se putea. Ce mai vrea cineva să se întîmple ? Dacă ar fi fost un război condus de principiile imutabile ale unei logice implacabile, în timpurile noastre, aceasta ar fi produs o împărțire a teritoriului francez.

Dar multe din teritoriile acestea au fost cedate numai pe hartă. Dacă au putut să fie ocupate, e altceva. Ocupația este foarte ușoară astăzi : învinsul își retrage trupele, învingătorul face să străbată trupele sale, ocupă puncte strategice, care, o dată ocupate, asigură dominația asupra lui. Dar, în vremurile acelea, fără artilerie, fără hărți, cum putea să atribuie cineva unor simple prescripții de tratat, a căror îndeplinire nu e dovedită prin nimic, o importanță așa de extraordinară ? Și dacă, în astfel de împrejurări, se mulțamea regele Angliei cu atîta numai, nu este o dovadă așa de puternică cum că n-avem a face cu un război așa cum îl înțelegem noi, ci cu conflicte feudale, care, dacă răpeau seniorului învins o parte din veniturile sale, nu-i luau nimic din autoritatea sa supremă asupra teritoriilor pierdute, pe care biruitorul englez nu le putea stăpîni, de fapt, nici cu vechile mijloace, uitate, nici cu altele nouă, care nu se descoperiseră încă.

După tratatul de la Brétigny se zice, de obicei, că începe o nouă fază a Războiului de o sută de ani. În adevăr, din punct de vedere militar o nouă fază, fiindcă, după demonstrațiile de cavalerie dinainte, după ciocnirea între grupe mari, avem a face numai cu întîlniri răzlețe, ale cetelor mici, în deosebite puncte. De acum

fiecare se luptă în bande, în colțul care i se pare mai potrivit, acolo unde-l cheamă pe fiecare legăturile și perspectivele sale. Așa se duc luptele acestea pe vremea lui Carol al V-lea, urmașul lui Ioan cel Bun.

Iată un om care n-a comandat niciodată o armată și care nu s-a socotit de loc dezonorat prin aceasta, cum nu se socotise dezonorat Ioan cel Bun fiindcă fusese prins. El stă, ca unul din burghezii pe cari-i învinsese în pretențiile lor, și așteaptă acțiunea unui aliat mai puternic decît orice armată : necesitatea lucrurilor. Pe regele Eduard nu-l combate, ci-l judecă, în Parlament, la 1379, luîndu-i Aquitania și reducîndu-i domeniul francez la Calais, pe care Anglia-l va păstra, la Bordeaux și Bayonne, pe care le va pierde. Eduard e silit a primi o trevă¹. Parlamentul său nu-i dă bani, și fără bani nu se pot avea cavalerii, deci, nici biruința. Cetele care-l serviseră preferă a lucra pe sama lor, acele *grandes compagnies* de jăfuitori pe care le va distruge înțelepciunea prevăzătoare a lui Carol al V-lea.

În acest timp, cavaleria franceză în serviciul regelui Franciei, cavaleria franceză în solda regelui Angliei se distrugeau. Putem zice că războiul a fost o distracție pentru toți cei cari l-au făcut, o mare distracție și în momentele-i de nenorocire. Se cunoaște lupta de la Nicopol, în 1396, în care regele Ungariei, împreună cu aliatul său, Mircea cel Bătrîn, a fost sprijinit de un număr însemnat de luptători din Apus, din cari cea mai mare parte au fost cavaleri francezi foarte doritori de luptă, cari s-au aruncat nebunește asupra dușmanului, desprețuind pe turci ca pe niște sălbateci rău înarmați, și cari s-au găsit prinși deodată între cele două ramuri de clește al spahiilor călări și atrași către pieptul de oțel al infanteriei ienicerilor pentru a fi striviți. Turcii nu prea știau ce este cavalerismul : pentru ei prizonierul era un om de la care trebuie să storci cît se poate mai mulți bani și cît mai repede, procedînd cu el cum procedau clefții și antarții² din Macedonia cu cîte un diplomat sau cu cîte un ofițer, ori o simplă bătrînă din

¹ *Trevă* — armistițiu.

² *Clefți, antarți* — haiduci greci în Peninsula balcanică.

America, întrebuițată pentru propaganda creștină în Orient. Dacă nu plăteau îndată prinșii — și comunicațiile erau grele și banii puțini, ducele de Burgundia trebuind să împrumute de la bancherii din Paris pentru răscumpărarea fiului — ei erau maltratați pentru ca strigătele lor de durere să ajungă acasă și răscumpărarea să vie mai curînd. Mulți dintre ei au și murit între păgîni. O mare nenorocire și o mare rușine! S-ar crede că în Paris, cînd s-a aflat despre așa ceva, a fost un strigăt general de durere, că și-au acoperit fața cu toții. Dacă deschide cineva, însă, pe Froissart¹, va vedea venind din Orient un cavaler, Jacques de Helly, care luase parte la lupta de la Nicopole. I se pun mai multe întrebări. Arată faptul: cea mai mare parte din cavaleri sînt în robie; acei cari nu se puteau răscumpăra au fost măcelăriți, tăiați în fața sultanului; nemaiputîndu-se storce nimic de la ei, nu mai aveau nevoie de dînșii! După ce lumea s-a încredințat că sînt adevărate aceste grozăvii, ce a simțit Froissart, o spune: „*Il étoit en ce monde bienheureux quant il avoit été à une telle journée de bataille et qu'il avoit la connaissance et accointance d'un si grand roi mecréant que ce Amurath-Bacquin*“². Încîntați cu toții că au avut un prilej ca acesta!

Se zice, de obicei, că acest război a avut o fază burgundă. Unul din principii Casei de Franța, Filip de Burgundia, căruia tatăl său, moștenitor al lui Filip de Rouvre, îi dăduse acel apanagiu, a ajuns să fie și moștenitor al Flandrei prin soția lui. În lupta de la Roosebecke (1382) toată cavaleria îl ajutase să supuie pentru socrul încă în viață, contele Louis de la Male, cerbicoasele orașe flamande. Și, o dată ce avea aceste două teritorii lotaringiene și atîtea legături în Franța și atîtea mijloace, aceasta l-a și făcut să se gîndească la puțința de a zdrobi cu ajutorul englezilor regalitatea franceză. Adecă, pe cînd înainte regalitatea franceză tindea către Rin ca

¹ Jean Froissart (cca 1337—1404) — cronicar și poet francez, reprezentant al istoriografiei nobiliare. Cronicile sale cuprind perioada 1325—1400.

² Era pe această preafericită lume cînd a fost la o asemenea zi de bătălie și a cunoscut și avut a face cu un atît de mare rege păgîn ca Amurath-Bacquin (fr.).

să-și anexeze teritoriile lotaringiene, alsaciene, flamande, acum teritoriile acestea de la Rin tind ele, printr-o reacțiune firească, să-și anexeze teritoriile de la Vest, care se țin de coroana Franciei. Acum, de la 1380, pe tronul Franciei era Carol al VI-lea, fiul lui Carol al V-lea. Și el se distra : și înainte de nebunia lui — a înnebunit tot fiindcă s-a distrat prea mult și în toate domeniile — și după nebunie. Se distra și familia lui, și unchii lui, ducii de Burgundia, de Berry, de Bourbon, și fratele lui, Ludovic d'Orléans. Distracții, care, ca toate distracțiile, se puteau termina cu lucruri tragice. S-a întâmplat că fratele lui Carol al VI-lea, Ludovic de Orléans, a fost omorât, în 1407, de partidul „burgunzilor“, *les Bourguignons*, și s-a întâmplat că ducele de Burgundia, fiul lui Filip cel Îndrăzneț, Ioan fără Frică, a fost, la rîndul său, omorât la Montereau (1419), ca răzbunare pentru omorîrea lui Ludovic. Casa d'Orléans duce lupta și mai departe, formînd partidul care se zicea al Armagnacilor, după cutare mic senior, Bernard d'Armagnac, pretins descendent al vechilor duci de Aquitania, care a vrut doar să facă o campanie în Italia.

Atunci se amestecă din nou Anglia. Se va zice : o continuare a politicei engleze. De loc. În Anglia se petrecuse o revoluție. Ricard al II-lea, nepotul și succesorul lui Eduard al III-lea, fusese depus și omorât în închisoare. Urmașul lui, Henric al IV-lea, cel dintîi rege din Casa de Lancaster, avea nevoie de consacrare ; el era dator să-și arăte destoinicia. Îi trebuia un război, și unde să-l facă ? Acolo unde se fac războaiele : în Franța. L-a început fiul său, Henric al V-lea, care, biruind la Azincourt, s-a așezat ca vicariu în Franța. Putea foarte bine să se facă rege, dar el n-a vrut să fie decît vicariu al regatului. Luase, conform tratatului de la Troyes, din 1420, pe fata regelui Carol al VI-lea, pe Ecaterina. Regele era nebun, regina Isabela de Bavaria, desprețuită și incapabilă. Delfinul, un principe care nu se distinsese prin nimic, în imposibilitate de a conduce o luptă.

Și, atunci, Henric, în calitatea aceasta de regent, de soț al moștenitoarei regatului, a administrat țara. Pe urmă, fiul lui, Henric al VI-lea a fost proclamat — încă în leagăn, bunicul său regal murind la 1422 — și

rege al Franciei, și rege al Angliei. Dar nu fiindcă era fiul cuceritorului englez, ci fiindcă mamă-sa era fiica lui Carol al VI-lea ; o moștenire cuvenită lui prin descendența normală, legitimă. Căci cine ar fi îndrăznit pe vremea aceea să rupă un singur colț al unei legitimități, care, o dată ce s-ar fi produs această atingere, s-ar fi sfîșiat de la un capăt la altul ?

Deși, deci, se amestecă Anglia în acest război, deși biruiește în lupte ca acelea de la Azincourt, Crevant (1423) și Verneuil (1424), în care avem a face doar cu cîteva mii de oameni, de o parte, și alte cîteva mii, de partea cealaltă, aceasta nu decide. Crede, oare, cineva că s-ar fi ridicat așa de ușor Franța la 1429, cu Ioana d'Arc, despresurînd Orléans, conducînd regele cel drept și iubit la Reims, liberînd teritoriul francez pînă la acel Bordeaux, supus atîta vreme stăpînirii engleze sau, mai bine, dinastiei engleze, dacă ar fi fost vorba de distrugerea unui lucru consolidat, cu conștiință consolidată ?

Nu, de la un capăt la altul n-avem a face decît cu ultimele manifestări, cu atît mai zbuciumate cu cît trebuiau să dureze mai puțină vreme, ale unei clase care și-a pierdut măsura, am zice : și-a pierdut sârta, fiindcă primejdia de moarte o aștepta. Toate societățile mîntuie nu, cum crede cineva, printr-o epuizare adormită, ci prin extraordinare zbuciumări, care, pentru un observator superficial, ar părea că sînt semne de o vitalitate extraordinară și care nu sînt decît premergătoarele unui sfîrșit apropiat. Așa a fost pentru cavaleria aceasta pentru care steagul supt care lupta n-avea nici o importanță, schimbîndu-se cînd supt unul, cînd supt altul, cum va fi și pentru societatea de curte franceză înaintea revoluției celei mari.

În aparență, această lume o ducea foarte bine. Să ne uităm puțin la biografia lui Froissart. El este *clerc*, ceea ce înseamnă nu numai un cleric, dar și profesor, și

cronicar, și poet, într-un cuvânt : un „intelectual“. Își petrece tinereța cu „sotties“¹ și „traités amoureux“². A fost foarte multă vreme un intim al curței engleze. Scriitorul acesta, așa de francez prin spiritul său, prin care putem vedea mai bine jocul de lumini și de umbre al cavaleriei franceze în secolul al XIV-lea, și-a petrecut toată tinereța și o mare parte din bărbăția sa prin Anglia, și el, născut la Valenciennes, n-a socotit-o aceasta ca o trădare de țară. Și cum putea s-o considere astfel ? Regina Angliei era Filipa de Hainaut, franceză de cel mai bun sînge. La curte se vorbea franțuzește, datinile erau franceze. Dacă regele Angliei ducea un război contra regelui Scoției, el trimetea pe continent, la un cunoscut, să-i capete cîteva sute de cavaleri francezi, cari erau apoi răsplătiți și trimiși acasă. Și nimeni nu vedea în aceasta nici părăsirea unui steag, nici călcarea unei datorii naționale. Cum lumea de la curte în veacul al XVIII-lea era internațională, același om putînd face același lucru, în aceleași împrejurări, cu același succes, la Paris, la Stockholm și la Petersburg, tot așa, în secolul al XIV-lea cavalerii aceștia erau internaționali, avînd un scop de distracție, de glorie și de cîștig, care trecea dincolo de hotarele naționale, cu atît mai mult cu cît aceste hotare nici nu erau definitiv trase.

Froissart arată cît de mult era iubit de toată lumea, regi, duci, țerani, cavaleri : „*tous autres seigneurs, rois, ducs, comtes, barons et chevaliers, de quelque nation qu'ils fussent, m'aimoient*“³. Pînă la moartea sa, sau cel puțin pînă a lăsat condeiu din mîină, Froissart a avut exact aceeași situație de absolută indiferență națională față de tot ce se petrecea în juru-i. Pe dînsul îl interesau loviturile cele bune, și atît. Loviturile cele bune pe care le da un francez împotriva unui englez ? Norocul individual al francezului ! Dar le da un englez unui francez ? Tot atîta noroc, dar tot individual, din partea englezului !

¹ Comedii satirice (fr.).

² Tratate de dragoste (fr.).

³ Toți ceilalți nobili, regi, duci, conți, baroni și cavaleri, de orice neam să fi fost, mă iubeau (fr.).

Ca să-și dea cineva samă de natura acestor petreceri în mijlocul războiului, care, de altminteri, era așa de des întrerupt, încît istoricii văd numai războiul, iar oamenii de atunci vedeau în cea mai mare parte numai pacea, sau ceea ce se înțelegea în vremea aceea prin pace, iată un caz. Carol al VI-lea, tînăr încă, înainte de nebunie, face o mare călătorie în Sud pentru distracție. Pe drum întîlnește la fiecare pas abuzuri care sînt săvîrșite de către reprezentantul, agentul de afaceri al unuia din unchii lui, ducele de Berry. Îl dă în judecată pe acest agent, îl condamnă și-l arde ca pe un eretic. Un act de dreptate, ar zice cineva : iată un rege tînăr, plin de sentimentul justiției, care, în loc să se ocupe de lucruri frivole, se duce acolo unde vede că este suferința poporului, caută pe vinovat și nu-l cruță. Nu, și aici era o distracție.

Se merge mai departe. La Montpellier e o primire strălucită de către „*les friches dames de Montpellier*“ ; grațiile acestor doamne îi sînt asigurate : „*tant fit le roi qu'il aquit des dames de Montpellier et des demoiselles grands grâces*“. Visa, zi de zi, cîntec, danț, beție : „*rêvant danses, caroles et soulas tous les jours, et toujours à recommencer*“. Se făceau, pentru plăcerea curții, provocări la *tournois*, cutare întrebînd cine vrea să se prezinte ca să-l „ușureze“ („*délivrer quelqu'un de cinq pointes de glaive et de cinq de rochet*“) ¹ ; se prezinta o mulțime de lume, și străini, un englez, un german pe care Froissart îl numește „Herre Hance“ și care era un „Herr Hans“.

La Paris, între oaspeții obișnuiți ai regelui se văd o mulțime de prinți străini. Unii dintre ei își trăiau toată tinereța lor acolo. Printre luptătorii cei mai buni ai Războiului de o sută de ani a fost regele Ioan al Boemiei, din Casa de Luxemburg, din care era și mama lui Carol al V-lea, care a stat în Franța pînă la sfîrșit : deși orb, s-a luptat harnic împotriva dușmanilor prietenului său, rudei sale, regele Franciei, și chiar fiul său, viitorul împărat Carol al IV-lea, a luat parte în toată

¹ Să ușureze pe cineva de cinci împunsături de paloș și de cinci de lance (fr.).

tinereța sa la războaiele și petrecerile armatei și curții franceze. Regina însăși era o germană, Isabela de Bavaria, care venise la patrusprezece ani fără a ști franțuzește. Și erau la nord-ost anumite regiuni care, pe vremea aceea, păstrând caracterul lor politic german, făceau parte din lumea socială și culturală franceză: dincolo de Hainaut și Brabant regiunile Țerilor-de-Jos, Olanda, Zelandă etc.

Revenim la marile petreceri ale curții. Regele Carol al VI-lea era să ardă odată într-una din cele mai caracteristice petreceri de acolo. S-a dat un bal mascat. Lumea nu știa cine este în grupul de sălbateci care a năvălit deodată în sală. Deoarece pe vremea aceea travestițiile se făceau în condiții tehnice foarte proaste, s-au îmbrăcat „sălbatecii“, cu însuși regele-n frunte, în niște cămăși unse cu păcură. Ordinul era să nu se apropie nimeni cu facla prea aproape de ei. De curiozitate, chiar fratele regelui, Ludovic de Orléans, s-a apropiat însă și a aprins cămașa unuia. În torturi înspăimântătoare au ars o mulțime din ei, iar regele a fost luat de o rudă femeiască, care l-a învăluit în fustele ei, și în felul acesta a scăpat de o moarte sigură și îngrozitoare.

Cu ocazia morții acelor care au participat la această petrecere se relevează unul, Henri de Guisay, care reprezintă cavaleria decadentă și supt alt raport decît al petrecerilor. Acesta avea obiceiul să trateze oamenii cari erau supt el ca pe niște cîni; îi silea să și latre supt loviturile lui de picior și înțepăturile cu pintenii. Era o adevărată bandă de asemenea nobili. Pe la 1380 avea o mare reputație în Franța Amérigot Marcel, cavaler și hoț de profesie. Sta la pîndă și ataca pe drum pe oricine trecea, în special pe negustori. Într-un rînd, atacă o ceată, „*une route*“ de cîtiva negustori venind din Montpellier, din Narbonne, din Limoux, din Fougans, din Béziers, din Toulouse și din Carcassonne, cu postavuri de Bruxelles sau de Moûtier-Villière, sau cu piei de la bîlciul *de Landit* sau cu mirodenii de la Bruges, ori cu mătăsării de Damasc sau de Alexandria. Îi prinde pe toți, îi dezbracă de toate mărfurile lor.

De obicei, cine vrea să treacă trebuia să se răscum-
pere, cum era cazul, mai târziu, cu drumeții cari mer-
geau în umbra castelelor de pe malurile Rinului.
Țeranii din împrejurimi trebuiau să-i dea toată între-
ținerea : grâu, ovăz, făină, vin, boi, oi grase, pui. Ase-
menea briganzi nobili erau și „îmbrăcați ca niște regi“¹.
Nici unul nu cerea plată, fiindcă fiecare-și îngrijea de
sufletul lui. Li se zicea : „*les aventureux*“. Banda a
fost risipită, dar s-a refăcut imediat. Numai când ajun-
sesse cu totul intolerabilă, Amérigot Marcel fu decla-
rat „*traître de la couronne de France*“, trădător, *hi-*
clean. S-a adunat o armată împotriva lui ; un an de zile
a ținut lupta, și după aceea numai l-au prins și l-au
condamnat la moarte.

Aceasta era societatea franceză care făcuse Războiul
de o sută de ani. Dar, se va zice, pe sama cui toate
lucrurile acestea ? Pe sama orașelor și pe sama țe-
ranilor. Dar orașele și țeranii primeau, oare, această
situație ? Uneori o primeau, dacă nu erau organizați
într-o corporație, care să comunice în fiecare moment,
care să poată lua hotărâri unitare. Puterea cavaleriei
era aceasta, că imensul ei corp, oricât de rășchirat, oricât
de suptiat pe anumite locuri, cu toate acestea avea un
sentiment comun, și din el putea să plece o singură ac-
țiune. Împotriva cavaleriei nu se putea propti cu succes
încă nimeni. Regalitatea fusese anexată la cavalerie, în-
trebuințată pentru cavalerie, confiscată de dînsa. Rega-
litatea lui Ludovic al IX-lea, care domnea prin stin-
țenie, regalitatea lui Filip cel Frumos, care biruia prin
istețime și conștiință de dreptate, decăzuseră treptat
pentru a se ajunge la regi de aceștia nebunatoci
înainte de a fi nebuni, cari înțelegeau toată viața ca

¹ „*Gouvernés et étoffés comme des rois.*“ „*Quand nous chevauchions,
tout le pays trembloit devant nous ; tout était nôtre, allant et retournant.*“
„*Vie bonne et belle !*“ (N.a.) Dichisiți și îmbrăcați ca niște regi. Cînd tre-
ceam calare, totul era al nostru, și la dus, și la întors. Viață bună și
frumoasă ! (Fr.)

un șir de petreceri destrăbălate pentru ei înșii și pentru toți cei din jurul lor.

În ce privește Biserica, e papa de la Avignon, care trăiește cum trăia toată lumea, care se îngrijește numai de veniturile sale, care n-avea nici cea mai mică conștiință de demnitate și de autoritate față de cavaleri. Carol al VI-lea a fost și la Avignon, unde s-a întâlnit cu papa Clement al VII-lea; și supt ochii papei, fără ca el să proteste cât de puțin și fără ca acestălalt să aibă conștiința că săvârșește un lucru necuviincios, s-au repetat petrecerile de la Montpellier. Înaintea regelui au ieșit „*les dames et les demoiselles d'Avignon*“. Și regele se folosea de faptul că nu mai era un singur papă, ci doi, unul la el acasă, în Avignon, unul la Roma, ales fiecare de câte un grup de cardinali, după moartea lui Grigorie al XI-lea (1378). Și, dacă nu-i convenea papa de la Avignon, se puteau stabili legături cu cel de la Roma. Cronicarul spune: „Biserica nu e a unuia singur“, „*l'Église n'est à un*“.

Se cerea restabilirea unității bisericești. La 1379, Carol s-a întâlnit pentru aceasta cu Venceslas, regele german, la o mare adunare de la Reims. Strașnică petrecere și atunci! În fiecare zi se dădeau pentru germani zece butoaie de scrumbii și opt sute de crapi, și cronicarul spune că „germanii sînt de firea lor aspri și grosolani, afară de cîștigul lor, la care se pricep bine“, „*les Allemands de nature sont rudes et de gros engins, si ce n'est au prendre à leur profit; mais à ce sont-ils assez experts et habiles*“. Toată Biserica Franciei stăruia să se adune un conciliu general printr-un Philippe de Mézières, printr-un Jean Gerson, prin marele Pierre d'Ailly, principalii reprezentanți ai cărturăriei bisericești, considerînd pe papii rivali ca pe niște elemente provizorii, compromise, discreditate, care trebuiau înlocuite, pentru ca apoi conciliul general să reformeze Biserica, alegînd alt papă. Ba, într-un moment, papa, care nu vroia să cedeze, a fost asediat la Avignon.

Prin urmare, nu Biserica sta în calea acestei societăți, furioasă în destrăbălarea ei. Atunci i-au stat în cale alții: burghezii și țeranii, fiecare pe drumuri deosebite.

Încă de la început, legăturile cu Anglia și cu Flandra au dat orașelor franceze un curaj pe care nu-l avuseră înainte. În Anglia exista de mult Parlamentul, și atunci s-au gândit burghezii de dincoace că măcar în provinciile care fuseseră odată în minile englezilor, ca Normandia, ar fi bine de s-ar putea introduce, pentru a scăpa lumea de prea multe și nedrepte impozite : „subsidii, gabele, ajutoare, focagii — *fouages* — dijme, treizecimi — *tresimes*“ — ceva ca o instituție parlamentară. De aceea, la 1347, Normandia cere o administrație locală și o administrație centrală pentru toată provincia. La 1355 se acordă statele generale, dar acestea nu sînt ca acelea de pe vremea lui Filip cel Frumos : nu vin numai nobili, ci vin și burghezi ; vin, mai ales, burghezi. Doar nobilimea fusese atrasă întregă în această cavalerie neastîmpărată, ea era solidar responsabilă cu regele pentru reaua administrație. Ea nu însemna un factor independent, nevinovat, pe care să se poată sprijini opera de reforme în viitor. Statele generale ale lui Filip cel Frumos, care i-au dat autoritate în lupta cu papa, erau clericii și nobilii ; statele generale de la 1355 sînt, înainte de toate, orașele. De aici răsare turbulenta personalitate, ducîndu-și agitația pînă la trădare, a lui Étienne Marcel, prepositul negustorilor din Paris, care, puind mîna pe administrația orașului, s-a înțeles cu Carol de Navara, cu Anglia, și la urma urmelor a fost omorît de cineva ca și dînsul, care reprezinta acea conștiință pariziană rămasă credincioasă regelui Franței. Totuși, izbutește a se impune „*la grande ordonnance*“ : cu trei state generale pe an, adevărate parlamente, cu noi „reformatori generali ai regatului“, cu un consiliu regal schimbat, cuprinzînd în el, cu aceeași proporție, oameni din alte clase și elemente din burghezie.

Și, ca să vadă cineva cum se simțea burghezia aceasta ceva mai tîrziu, la 1380, iată mărturisirea lui Froissart : „Burghezii din Paris cer, după lupta de la Roosebecke, să se lepede regele de petrecerile sale zădarnice, din care făcea prea multe, care nu se potri-

veau cu un rege al Franciei“¹. Și adauge cronicarul că, dacă la acest bal ar fi ars regele, n-ar fi scăpat picior de cavaler.

Cu câțiva ani înainte, tocmai cu ocazia expediției din Flandra, se răscoală orașul Rouen, din cauza impozitelor multe. Și cronicarul adauge că „s-au bucurat foarte cei din Paris că cei din Rouen au început“, „*quand cheus de Paris ourent nouvelles que cheulz de Rouen s'estoient revellés, ils en ourent grand joye pour ce qu'ils avoient commenchié*“. S-au adunat și s-au înarmat 20 000 de oameni cu treizeci de mii de zale, în frunte cu Nicolas le Flamand și cu Jean le Mercier, om cu cunoștințe mai înalte, avocat din Paris. Și cronicarul spune: „E de crezut că toată nobilimea ar fi fost ucisă și prăpădită în Franța ca și în alte țeri, și ar fi fost un lucru mai mare și mai grozav decât răscoala țeranilor“, „*on peut bien croire et imaginer que toute gentillece et noblèce eüst esté morte et perdue en France et tant bien ens ès autres païs ; ne li Jacquerie ne fu onques si grande, ne si orible que elle eüst esté*“. Așa s-ar fi întâmplat dacă răscoala ar fi învins la Roosebecke. De aceasta era pregătită: ca să se împotrivescă regelui. Și cronicarul spune că: „li întrase dracul în cap să-i omoare pe toți cavalerii“, „*et leur estoit li diables entrés en la teste pour tout ochire*“. El, cavalerul, strigă cu indignare contra „golănimii trufașe crăpînd de bine, cu capul umflat“, „*orgilleuse ribaudaille, plain de grent bonbant, la teste enflée*“.

S-au luat însă, măsuri mari: s-au sinuls din țîțîni porțile Parisului, s-a interzis închiderea străzilor cu lanțuri, s-au cerut sume mari de răscumpărare de la fiecare dintre cei mai bogați. Nicolas le Flamand și Jean le Mercier au fost condamnați. Burghezii din Paris s-au strîns în jurul lor și plîngeau. „Cea mai mare parte plîngea pentru dînșii“, „*la grigneur partie ploroit pour lui*“. Sînt lucruri de conștiință care nu dispar răpede.

¹ „*Qu'il se retrait de ses jeunes hulseuse et que trop en faisoit et avoit fait, lesquelles ne appartenoint point à faire à un roi de France.*“ (N. a.)

Și, în faza din urmă a războiului, s-au ridicat măcelarii din Paris, și o bucată de vreme ei au dispus de oraș, dîndu-l ducelui de Burgundia și prefăcînd cetatea lor într-o adevărată republică, asemenea cu aceea care va fi la 1793.

Dar, în același timp, se mișcă și țeranii : vedem în fața noastră pe Jacques Bonhomme, tipul răsculatului, în zilele „Jacqueriei“, supt Ioan cel Bun, regent fiind principele Carol. E reprezentantul celei dintii conștiinți sociale, indignată, setoasă de răzbunare, a țerănimii franceze. Toată lumea o călca în picioare ; tot ceea ce munca ei agonisise era strivit de trîntorii războinici ai societății. S-au distrus deci castele, s-a omorît o mulțime de lume și a trebuit o adevărată baie de sînge, cu turbatul Carol cel Rău în frunte, ca să se mîntuie cu mulțimea aceasta exasperată. Însă cînd o clasă socială se manifestă în forma aceasta, zguduind însăși temelia unei societăți, aceasta nu înseamnă că nu este capabilă, pe lîngă violența părții negative, și de sublimul părții pozitive din psihologia sa. Omul învie cu partea sa rea, ca și cu partea sa bună. Deoarece mînia se cheltuiește înainte ca entuziasmul să devie o forță, întii sînt manifestările furioase ale mîniei, pentru ca pe urmă să se vadă tot ceea ce poate da ca forță avîntul constructiv, liberator și întemeietor al aceleiași energii, o dată trezite.

Jacques Bonhomme, la 1355 ; la 1429, Jeanne d'Arc, țeranca ridicată din satul ei, fără nici o cunoștință de cetit, de scris, de lucrurile lumii, prinzînd totuși în instinctul ei elementar ceea ce întreaga societate nu fusese în stare să prindă. Fiindcă toată cărturăria unei societăți înseamnă și valorează printr-un singur lucru : prin puțința de a pune la îndemîna oricui toate lucrurile cîștigate, pentru a servi nevoile momentane și imediate ale societății. Îndată ce cărturăria se supra-pune acestor nevoi de viață, înăbușindu-le, în loc să se înarmeze cu o splendidă zale, gata de luptă, și în stare

să facă dreptate, se petrece acest lucru : instinctul se ridică în forma sa simplă și săvârșește el, dintr-un singur gest, ceea ce toată cărturăria și toată organizația politică, înstrăinată de necesitățile elementare ale societății, n-a fost în stare să îndeplinească.

De aceea Franța a fost liberată prin Ioana păstorița.

O NOUĂ REFORMĂ POPULARĂ CARE A RĂMAS UNA CONFESIONALĂ : LUTHER

Ceea ce hotărește în personalitatea lui Luther și-i dă însemnătatea națională și de istorie universală e *caracterul lui reprezentativ țărănesc, popular*.

Fiu de miner de la Eisleben, dintr-o familie care n-a cunoscut niciodată viața de oraș, a crescut în acel mediu în care se ivește în al XV-lea veac poezia populară și tot ce se mai ține de dînsa, legende, obiceiuri. De-a lungul vieții lui întregi el va purta această hotărîtoare pecete inițială.

E ceva țărănesc în toate manifestările puternicei lui personalități masive, aspră, rudă, în care fineța e mai mult aplecare spre glumă, așa ca la el acasă, între ai lui. Întreaga lui operă literară, care nu e — cu traducerea *Bibliei* cu tot, după zecile de interpreți obscuri de la husitism încoace — decît o armă de luptă împotriva apărătorilor vechii credințe, e întipărită de acest caracter care-i face și originalitatea, și farmecul. De fapt, el nici n-a *tradus Scriptura*, așa cum se înțelege astăzi o asemenea misiune, ci a prefăcut-o, a adoptat-o, a *naționalizat-o*, vulgarizînd-o, trivializînd-o uneori, alteleori ridicînd-o, dar pe aceleași căi ale spiritului popular, neinfluențat de cultură : el a făcut dintr-însa ca o nouă operă de pus alături lîngă producțiile înseși ale poporului. Prefața lui, un îndreptariu pentru orice traducător, de oriunde, în orice vreme, arată cum s-a trecut peste legătura de frază a originalului, care nu s-ar fi putut strămuta fără a face silă sufletului german, pentru a se căuta expresia potrivită, expresia unică, adecvată, din graiul însuși al poporului, din vorba „mamei în casă, a omului de rînd în viață, în gura căruiă trebuie să te tot uiți“. *Ave Maria gratia plena*, a salutării arhanghelu-

lui către Fecioara, a devenit astfel la dînsul formula de bună întîmpinare, plină de iubire, a săteanului : „*Gott grüss dich, du, liebe Maria*“. Şi el adaugă : „Nu ştim dacă vorba «*Liebe*» se poate rosti aşa de mult din inimă şi cu atîta deplinătate în latineşte sau în altă limbă, de să pătrundă şi să sune acolo, în inimă, prin toate simţurile, aşa ca în limba noastră“.

Cuvîntările de după masă, *Tischreden*, ale acestui om voinic, gras, sănătos, bucuros de viaţă, de oaspeţi, de petrecere, ca un meşter după munca lui cea grea din timpul zilei, ca tatăl său, minerul, la ieşirea, sara, din mina de cărbuni, sînt pline de vorbe tari, de critice adesea din topor, de jocuri de gînd şi de cuvinte care nu par, desigur, să vie din cea mai aleasă societate de intelectuali pe cari i-ar preocupa probleme abstracte. Ideile se întorc în lumea concretă din care, printr-o întreagă operaţie de rafinare a minţii, sînt scoase.

Şi, în sfîrşit, acelaşi ton îl au şi pamfletele lui, broşurile de război, uneori împodobite cu desemnuri ale pictorilor celor mai mari din această vreme, ele care răspîndeau pretutindeni desfiderea, ameninţarea, pedepseau şi ridicau în picioare o lume întreagă, impunînd tăcere regilor şi făcînd pe şefii catolici ai Bisericii germane să se plece adînc înaintea reformatorului. Niciodată — chiar dacă Luther ar voi-o — împuşcătura de stil virulent, figura provocătoare, dîrzul atac sălbatec nu lipsesc din ele. Nu în zădar a fost tradusă în acelaşi secol de un contemporan al reformatorului, caricatura epică, măreţ de trivială, a lui Rabelais, şi el preot, paroh la Meudon al său ; în Luther el însuşi, în fapta şi scrisul său este, de la un capăt la altul, ceva „pantagruelic“.

Altfel nici n-ar fi răzbit gîndul lui. Ce farmec poate avea pentru mulţimi inculte sau abia atinse de o slabă cultură literară, ca aceea din tovărăşiile de meşteri ale „*Meistersänger*“-ilor o discuţie despre autenticitatea biblică, despre valoarea scrierilor sfinţilor părinţi, pentru elaborarea dogmei, despre mîntuirea sufletului omenesc prin credinţă, cum spune Sfîntul Augustin, ba chiar printr-o predestinaţie anterioară credinţii înseşi, mai mult decît prin fapte ! Ceea ce a răscolit lumea, ceea ce a trezit şi a menţinut pe aderenţi, ceea ce a încăl-

zit mulțimile, pînă la cea mai fanatică luptă, pe drumul fixat de Luther însuși sau pe acela descoperit de propria lor pasiune, întetită și exasperată, nu era ideea, concepția, nu era *reforma*, ci stilul, forma, *temperamentul*. Un magic temperament, bogat în fluidul care cheamă pe oameni la tovarășie, la eforturile comune, la jertfele făcute împreună. Și aceasta pentru că în om nu era nici un element care să nu fie de cea mai autentică proveniență populară. Poporul se recunoștea, el se vedea pe sine, în impunătoarea figură a luptătorului pe care și-l punea în frunte fără să poată crede că printr-aceasta își dă un stăpîn de care nu simțea nevoie și pe care nu l-ar fi suferit altfel.

Școala pe care a făcut-o, universitatea studiilor sale, la Erfurt, universitatea lecțiilor sale — de fizică (!), de dialectică și teologie — n-au avut nici o influență asupra esenței înseși a sufletului său. Școlile înalte din Germania create de prinți, pentru faima numelui *lor*, pentru a răspunde creațiunii analoage a unui rival, indiferent de numărul studenților, de valoarea profesurilor, de programul de studii, aceste școli n-aveau nimic din însemnătatea ideală, din calitatea luptătoare a așezămintelor analoage de aiurea, din Italia, dar, mai ales, din Franța, care — „obști“ de cercetare a credinței întii, a adevărului pe urmă — avuseră o dezvoltare proprie, ca niște creațiuni spontane, independente, cu origini și ținte deosebite, ale evului mediu. Pe cînd „universitarii“ francezi din generația lui Jean Gerson¹, a lui Thomas a Kempis² aduseseră, prin predicăția și scrierile lor, marea mișcare a spiritelor către acea reformatie a bisericii, „în capul și în membrele ei“, care a dat seria întregă de concilii ecumenice, la Constanța, la Basel, la Florența ; nici un nume și nici o faptă de

¹ Jean Charlier, zis Gerson (1362—1428) — teolog, cancelar al Universității.

² Thomas Hemerken, zis a Kempis (1379—1471) — scriitor mistic german.

însemnătate pentru dezvoltarea culturală și politică a Europei nu pleacă din universitățile germane.

Ceea ce se cultiva în ele mai mult era studiul filologic al izvoarelor și interpretarea lor dialectică. Luther se resimte de această tendință exclusivă. Pe o vreme când ochii tuturor se îndreptau — cum se îndreaptă azi asupra unui mare duel oratoric în Parlament, în jurul unei chestii naționale sau sociale — asupra propunerii, apărării și atacării de „teze“, când un Eck, călugăr dominican, ajungea prin măiestria scrimei sale cu argumentele, prin dibăcia „feintelor“ sale și prin neașteptata, fulgerătoarea energie a împunerii, una din celebritățile timpului, Luther a fost — cum trebuia să fie pentru succesul misiunii sale — un mare dialectician. A ținut piept lui Eck însuși, fără să-i ierte acestuia momentele fericite ale asaltului său, la Worms — unde totuși, la capătul întregii expunerii, țăranul saxon a fost acela care a rostit memorabilele cuvinte : „*Hier stehe ich. Ich kann nicht anders. Gott helfe mir, Amen!*“ („Aici sînt. Altfel nu pot. Dumnezeu să-mi ajute, Amin!“) — înaintea împăratului și a frunțașilor imperiului ; el a convins, prin meșteșugul său de argumentare limpede, plină și impresionantă, pe atîția cari erau preveniți contra lui ; și, în sfîrșit, când curentul lua direcții greșite, periculoase, marea lui propovedanie de opt zile a fost aceea care a oprit pe fanatici, ca și pe tulburătorii de meserie în opera lor de distrugere a monumentelor materiale în care cu glorie artistică se întrupa catolicismul.

Filologul nu trăia în el cu mai puțină putere decît dialecticianul, filologul care, înainte de *adevăr*, caută *autenticitatea*. De fapt, o grijă filologică stă la însăși baza acțiunii sale. Papalitatea trecuse dincolo de marginile fixate prin *carte*, prin cartea de temelie, sigură, revelată, dincolo de care nu poate fi, dacă se creează ceva nou, fie și de sfinții părinți, decît rătăcire omească. Papa nu trebuia să fie, la început, înlăturat din fruntea societății creștine, ci numai rechemat la respectul rînduirilor¹ sfinte, al căror sens trebuia fixat

¹ Tipărit : *rîndurilor*.

o dată pentru totdeauna. așa încît nimeni să nu se mai îndepărteze de la dînsul.

Astfel a fost omul. Fără patimă de luptător și fără dorință de martiriu. Nimic, măcar, din neastîmpărul lui Huss. Spiritul aventuros, de vitejie pentru vitejie, al clasei cavalierești ce dispărea îi era străin, și trebuia să-i rămîie neînțeles. Consecvența și tăria de caracter chiar nu se întîlnesc în măsura pe care neapărat o cere eroul. Stîrnit prin abuzul vînzărilor de „indulgențe“ pentru orice păcate, ale oricui, numai să aibă Leon al X-lea ¹ mijloacele trebuitoare construcțiilor sale de artă și, nu mai puțin, prin antipatia lui pentru dominicani, ca și pentru franciscani — incultii călugări cerșitori atîrnînd de un domn străin, urît de popor din cauza amestecului lăcomiei sale — Luther s-ar fi oprit, fără îndîrjirea prin opoziția provocantă a lui Eck ; cînd Roma, prin saxonul Miltitz, oferi o înțelegere, cînd protectorii fostului călugăr augustin interveniră pentru o asemenea împăciuire, el se plecă dorinții lor, și nu o dată a apucat el condeiful ca să facă declarațiile dorite. Mai mult prin alții, un Karlstadt ², agitatorul, un Melanchton ³, codificatorul, a mers reforma lui pe care el o urma în loc s-o conducă.

Unei asemenea firi îi trebuia un sprijin. Nu-l putea da clasa de intelectuali căreia-i aparținea. Cînd papa aruncă asupra-i afurisenia, cel atins de dînsa avu curajul să iasă în cîmp cu actul pontifical și cu volumele dreptului canonic pentru a le arde. Dar tovarășii lui erau doar studenți, cîțiva profesori, scriitori, prieteni, în afară de mulțimea care aplaudă orice spectacol.

Nu se putea găsi un sprijin aice. Lumea muncitoare de la orașe nu era nici ea în stare — întrucît putea chiar să-l înțeleagă — a i-l da. Oameni pașnici, de o fire înceată, deprinși cu vechile legături, ascultători de disciplina îndătinată — Papa era pentru ei un supraveghetor care arată greșelile, un *Merker*, ca la tovă-

¹ Leon al X-lea — papă între anii 1513 și 1521.

² Andreas Bodenstein, zis Karlstadt (1480—1541) — teolog protestant.

³ Filip Schwartzerd, zis Melanchton (1497—1560) — teolog german, prieten cu Luther.

rășiile de poeți-cizmari și bărbieri, și catolicismul, o *Tabulatur*, un cod tradițional care nu se poate desființa. Cel mult dacă mulțimile ațitate de Karlstadt desființară, la Wittemberg chiar, liturghia, arseră icoanele, sfărmară statuile, izgoniră din mănăstiri pe călugării cari nu voiau să se însoare — mișcare de iconoclastie nouă, care se va întinde asupra întregii lumi catolice. La -Zwickau, la Münster și aiurea un Thomas Münzer — alt teolog învățat, care pretindea să primească inspirații directe din ceruri și să facă minuni pentru cauza în fruntea căreia lupta — întemeie sălbateca erezie a „anabapțiștilor“, cei de două ori botezați, care aduse asupra unor întregi ținuturi din Germania toate grozăviile războiului civil. Dar nici cu unii, nici cu alții, pînă la asemenea scene și la asemenea fapte, Luther nu înțelegea să meargă.

Erau țeranii. De mai mult timp încă, alături de „tovărășiile“ provinciale în care se aflau oameni de mai multe categorii sociale, ei legaseră ligile lor tainice, de răsplătire, de răzbunare, *Bundschuh* și altele. Ca și la țeranii francezi ai *jacqueriei* din veacul al XIV-lea, cu așa de strașnice manifestări, era înainte de toate pornirea spre dreptatea socială, spre înlăturarea abuzurilor și curmarea umilinții zilnice și a multiplelor suferințe. Cînd se află și printre dînșii, mulțumită acelor aprige cărți în graiul tuturor, care chemau la luptă contra apăsărilor de tot felul, bisericești și mirene, ale clerului și ale seniorilor chiar, că s-a ridicat un om pentru dreptate, sprijinindu-se pe adevăratul cuvînt al lui Dumnezeu, care trebuie să fie singura lege pentru oricine, ei porniră pustietoarea lor operă de foc și sînge. Luther se opri uimit înaintea ei. La început nu-i fu cu putință să tăgăduiască, el, care din rîndul acestor oameni se ridicase și care, cu sufletul lor, vorbea limba lor, că la *Scriptură*, în „psalmul 107“ așa zice. Dar apoi, cînd furia populară nu se opri la glasul profetului, el aruncă blăstămii asupra „ucigașilor și prădalnicilor“ țărani, pentru a căror pieire ochiul lui nu vărsă o lacrimă.

Așa fiind, el închină fapta sa principilor, căroro li oferi pămînturile, așa de întinse, ale Bisericii, reduse

la sărăcia apostolică, și, apoi, și dreptul de a hotărî, după exemplul lui Constantin cel Mare, asupra formei religioase din statele lor : *cuius regio, eius religio*¹.

Principii germani, electorii recunoscuți, consacrați și numerotați prin acea zădarnică încercare de a organiza în sens modern imperiul care a fost „Bula de aur“ a lui Carol al IV-lea, nu voiau în ruptul capului să primească statul cel nou, după modelul francez, pe care ar fi dorit să-l întemeieze cezarii de la sfârșitul evului mediu, suprimînd pe cît era cu putință localismul, cu tradițiile și tendințele lui. În zădar se încercă un nou *Reichsregiment* și de ușuratecul Maximilian, la sfârșitul veacului al XV-lea. Electorii de Palatinat, de Bavaria, de Saxonia, de Brandenburg, prinții din Hessa și aiurea, în marile feude de al doilea grad, nu înțelegeau să se lase tratați așa cum vecinul și, întrucîtva, prin aderența lui la imperiu, colegul lor Carol cel Cutezător al Burgundiei fusese tratat, pînă la ruină și moarte, de regele Franciei, Ludovic al XI-lea. Statului german unic, care ar fi fost împodobit cu coroana împărătească, ei continuau să-i opueie statele lor multiple, care nu erau de altă esență, *tot modernă și tot străină*.

Dar pentru a-i împiedica și pe dinșii de a gusta binefacerile absolutismului organizator intervenea vechea datină a împărțirilor, peste care nu se ridica un simț dinastic bine înțeles și servit statornic. La fiecare moștenire ducatul de odinioară se fărîmița pentru a se reuni, ori ba, bucățile lui după capriciul hazardului. Astfel s-a întîmplat după moartea contra-împăratului Ruprecht, în Palatinat ; astfel a fost — cu mai multe ramuri domnitoare — și în Bavaria, de-a lungul întregului secol al XV-lea ; astfel a fost în Saxonia, unde, alături de Frederic cel Înțelept, electorul protector al lui Luther, era ducele Gheorghe, care nu o dată a stat împotriva tendinților acestuia.

¹ *Cuius regio, etus religio* — ai religia locului de unde ești (lat.).

Singur electorul de Brandenburg face excepție. Cei doi Frederici, Albrecht Achille, Ioan Cicero, cei doi Ioachimi și Ioan Gheorghe, nu vor coroana imperială, și, dacă primesc misiuni de cruciată, o fac numai în treacăt, din fugă, cu tot felul de calcule, înjghebînd afaceri profitabile în drum, și, mai la urmă, numai pentru ca prestigiul rezultînd dintr-o asemenea conducere să nu fie al altuia.

Dar acest markgrafiât are un caracter particular. Nici o tradiție dinastică nu leagă de trecut noua familie domnitoare, nici un element moral comun nu există între domnitori și supuși, nici o misiune istorică nu așteaptă, în același timp, pe unul și pe ceilalți. E pentru Casa șvaba de Zollern, pentru Hohenzollerni, o fundație nouă cu caracterul unei simple întreprinderi. Acest teritoriu de nouă colonizare germană care e Marca trece de la vechea Casă ascaniană la împăratul din Casa de Bavaria, care vrea să facă din el o „moșie“ a familiei sale, pentru ca, de acolo, prin aceleași mijloace ale autorității imperiale, să ajungă proprietatea, cu titlu de moștenire, a Casei de Luxemburg. Ocupat neconținut, de la un capăt al Europei la celalt, cu verificarea și înnoirea pretențiilor Sfîntului imperiu și cu propriile sale aventuri, împăratul-rege Sigismund trece Brandenburgul prietenului său Frederic de Zollern, în forma, simulată, a unui zălog pentru suma, nu așa de însemnată, pe care, de la început, era hotărît a nu o plăti.

Hohenzollernii se vor instala aici cam așa cum grecii din Constantinopol se instalau dăunăzi în scaunele de domnie din Iași și București, ori cum Duca-vodă cum-părase de la turci un colț de Ucraină pentru a-l „gospodări“. Întregesc, rotunzesc, anexează. Căsătoriile, alianțele li servesc numai pentru această politică de complectare și sporire, dincolo de care nu văd și nu voiesc să vadă nimic. Apărători, o bucată de vreme, ai catolicismului, ei adoptă Reforma numai în vederea foloaselor materiale pe care ea li le poate aduce. Unul dintre ai lor, Albert, a știut ce face cînd s-a prezentat între candidații la locul de mare-maestru al Ordinului

teutonic și, după însuși îndemnul lui, Luther îl invită, la un anume moment, să „secularizeze“, în profitul ramurii din Casa de Hohenzollern, pe care el o reprezintă, Ordinul însuși, cu vastele lui teritorii și puternicele lui cetăți, un adevărat regat, ca și cum n-ar fi fost vorba decît de ogoarele și pădurile unei mănăstiri bogate.

Dar, ca să aibă în chip durabil tot ce îi dăduse o mișcare națională populară, pe care o prinseseră, o adăugiseră mijloacele lor de acțiune, îndepărtînd-o de la chemarea ei adevărată, care putea aduce așa de mari rezultate, principii, așa de îputerniciți acuma, trebuiau să înfrîngă pe împărat.

Nu li-a fost greu s-o facă față de unul din cei mai mari stăpînitori pe cari-i cunoaște istoria, dar care acolo, în Germania, avea rădăcini așa de puține și de slabe, a cărui întregă activitate strălucită de cavaler, de cuceritor, de șef de cruciată, de cezar roman — cel din urmă uns cu mirul turnat de mîinile papei — a rămas tot străină de materialitatea germană adesea, de sufletul ei, totdeauna.

Ales la 1519, contra francezului Francis I, care avea același drept de a se prezenta ca și Luxemburgii de odinioară, contra lui Henric al VIII-lea din Anglia — candidat mai mult de formă — contra principilor germani Frederic de Saxonia și Filip de Palatinat, cari nu doreau prea mult succesul lor, Carol de Austria, rege al Spaniei și duce al Burgundiei, fusese înfățișat ca un principe de sînge german, avînd misiunea de a sta în calea poftelor străine care amenință „libertățile“ germane. O „capitulație de alegere“ — ca „promisiunile ducale“ pe care le dădeau dogii Veneției la alegerea lor — făgăduia sălășluirea lui în imperiu, reformarea acestuia după adevăratele lui interese, buna lui guvernare și înprospătarea unui vechi și mare prestigiu, așa de scăzut.

De fapt, acela care a luat titlul de Carol al V-lea, Quintul, nu îndreptăța recomandația cu care se pre-

zintase, și el nu era să îndeplinească, nu era să caute măcar a îndeplini opera ce i se atribuisese.

German numai prin partea sa de sînge austriac, Carol avuse ca bunică pe Maria de Burgundia, din sîngele regelui Franciei, și numele lui era chiar acela al Cutezătorului, străbunul. Mama viitorului împărat — al cărui tată e Filip „Frumosul“, de fapt frumosul fiu al cezarului Maximilian — e Juana la Loca, fiica regilor spanioli Ferdinand și Isabela, acea prințesă Ioana, zisă „Nebuna“, pentru că după moartea soțului ei s-a absorbit, cuprinsă de o melancolie fără leac, în sarcina lugubră de a-i păzi rămășițele pe care le făcea să fie neconținut aduse după dînsa. Lipsit de creșterea părinților, el a fost încredințat unor tutori și guvernori străini, în cea mai mare parte burgunzi, ca Adrian de Utrecht, din care a făcut un papă, și seniorul de Chièvres, care-i era sfetnicul de căpetenie și în zilele alegerii la împărăție. În mediu flamand și-a petrecut copilăria și, cum era el tăcut — „împăratul Carol“, spuneau ai lui, „vorbește mai mult cu Dumnezeu decît cu oamenii“ — rezervat, indiferent, chinuit de veșnice gînduri, el sămăna mai curînd cu un flegmatic burghez din Gand, avînd și fața acestuia, cu palida figură mărunță și părul roșcat. Știa rău limba germană și, odată, într-o dietă, a cerut luteranilor să-i vorbească și să-i dea memoriul lor în limba latină, pe care o cunoaște mai bine.

De Germania nu i-a plăcut niciodată aceleia care a trecut de unsprezece ori marea, a trecut de zece ori în Spania, de patru ori în Franța, de șapte ori în Italia, de zece ori în Țările-de-Jos, de două ori în Anglia și de două ori în Africa. Nu și-a ales reședința pe care o făgăduise nici la Nürnberg, nici aiurea. Aparițiile lui în imperiu, unde-l reprezinta un „locotenent“, un *Statthalter* în fruntea unui *Reichsregiment* de douăzeci și doi de membri, au fost rare. Prezida diete unde nu se putea face ascultat și întîmpina în afară de dînsule, după vechiul obicei al ligilor germane, rezistențe pe care nu le putea strivi.

Un singur lucru-l interesa pe dînsul în adevăr și intim, permanent și adînc : *moștenirea burgundă a con-*

flictului cu Franța, pe care o complica o nouă moștenire, a lui Ferdinand Catolicul în Italia de Sud, în Regatul celor două Sicilii. Acestor scopuri, care sînt dinastice, li-a consacrat tot ce era viu în ființa sa. Încolo, Sfîntul imperiu îi licărea înaintea ochilor: cu încoronarea sa romană, cu expedițiile sale cruciate — s-a coborît de două ori pe pămîntul păgîn al Africei — cu *utilizarea puterilor germane pentru scopuri care nu erau germane*.

Dar luteranismul s-a opus, „protestînd“ la Spira, stabilindu-și dogma la Augsburg, pentru a trece prin legătura defensivă de la Schmalkalden și, la capătul unui adevărat război, în care atacul neprevăzut al lui Mauriciu de Saxonia grămădește pe împărat în Tirolul posesiunilor lui austriece, el impune Interimul de la Passau și „pacea de religieune“ din 1555.

Această pace îi lasă pe reformați stăpîni peste tot ce cuceriseră, supt pretextul doctrinei celei nouă, dar pentru vechile lor interese. Statul modern este recunoscut legal de imperiul care se duce. Căci împăratul Carol abdică iar, pe cînd moștenirea spaniolă și italiană i-o ia fiul, Filip al II-lea, cea imperială, la care ține mult mai puțin, rămîne fratelui, regele romanilor, de mult ales, Ferdinand. Și acesta, cu urmașii lui austrieci Maximilian, Rudolf, Matthias, nu e decît prezidentul, din pămînturile sale mai vechi, din Ungaria și Boemia, unde e ales ca rege, al unei vieți germanice, care aparține principilor, și în rîndul întii celor protestanți a căror majoritate e covârșitoare, Bavaria singură, din vechile ducate, rămînînd în catolicismul tradițional.

Luther dormea de mult în cripta din Wittenberg. Opera lui, *adevărata operă*, pe care *ar fi putut-o face*, dincolo de o schimbare confesională și de urmările ei, netăgăduite, pentru viața morală a poporului german și a celor germanice de lingă dînsul, aceea murise mai demult, în brațele dinastiilor. Și spiritul german, o clipă liber, intra la o nouă robie străină.

La Oxford, cu prilejul decernării
titlului de doctor honoris causa,
1930 (colecția familiei)

La Paris, cu prilejul decernării
titlului de doctor honoris causa
al Universității. (colecția familiei)

N. Iorga și Charles Diehl, la Congresul de științe istorice din Varșovia, 1933. (colecția familiei)

MÉLANGES

OFFERTS A

M. NICOLAS IORGA

PAR SES AMIS DE FRANCE

ET DES PAYS DE LANGUE FRANÇAISE

PARIS

LIBRAIRIE UNIVERSITAIRE J. GAMBER

7, RUE DANTON, 7

1933

Mélanges offerts... Foie de titlu.
(Biblioteca Academiei)

VIII — PREZENȚE ÎN COTIDIAN

„CAIN, CAIN, CE AI FĂCUT CU FRATELE TĂU AVEL ?“

Multe urmări bune va avea petrecerea între noi a românilor de peste hotare. Cea mai însemnată va fi însă, desigur, înțelegerea adevăratului nostru rost.

Am fost, un timp, un neam de țerani liberi, avînd la îndămină pămînt destul, vite multe, toate binecuvîntările pămîntului și ale cerului ; vitejia zbugnea de la sine din prisosul unei vieți mulțămite, ce se sălășluia în trupuri sănătoase ; biruința o cîștigam în chip firesc prin buna frăție ce ne lega pe toți împreună, de la ciobanul din urma oilor până la măriia-sa voievodul din scaun.

Am ajuns apoi un neam despărțit în boieri și țerani. Boieri deosebiți în mare parte de țeranii supuși lor și țerani ce-și jeleau timpurile cele bune cînd oriunde puteai să tai o brazdă, făcîndu-ți cruce numai, pentru a căpăta îndurarea lui Dumnezeu. Din ce în ce mai mult *s-au văzut* numai boierii ; ei au tras la dînșii bogăția, puterea și cinstea. Pentru dînșii s-au mînat turmele : în mîna lor s-a strîns toată stăpînirea și de la dînșii a plecat toată puterea. Gilcevile dintre ei au înlocuit vechile războaie cu străinul, și, pe cît ne înălțaseră și ne asiguraseră acelea, pe atîta ne-au înjosit și ne-au adus în primejdie acestea.

Însă, oricum, erau, totuși, legături strînse și adevărate mijloace de înțelegere între boier și țeran. Și unul și altul erau evlavioși creștini, pe cari-i chema și-i sfătuia spre iubire și oameni și jertfă de sine aceeași biserică. Și unul, și altul erau buni gospodari, cinstiți fii ai pămîntului, pe cari-i înfrătea aceeași nemărgenită iubire pentru țarina hrănitoare, mama neamului. Și unul și altul erau simpli și adevărați români, vorbind cu aceeași putere și cu aceeași dragoste o singură

limbă, o singură literatură, alcătuită într-un grai pe care toți îl înțelegeau deopotrivă.

A venit apoi navala datinelor Apusului. Boierimea a trecut la altă școală : franceză, germană. Tot s-a schimbat în ea ; gândurile ei erau acum neînțelese țeranului pe care boierul său nu-l mai putea înțelege ; limba învățaților se dezbinase de limba necărturarilor ; limba francezilor, plăzmuitori ai societății nouă, gonea limba poporului din încăperile bogăției și luminii ; țara întreagă fu prefăcută după gustul altor neamuri. Legăturile vechi se rupseră cu totul, și prin prăpastia deschisă se furișară tot mai mult străinii.

Cu toate vorbele de libertate, de egalitate și frăție, toate erau ca și mai înainte ale boierului, dar acestuia-i lipsea și puțința de a pricepe, și puțința de a iubi mai jos decît dînsul. Țeranii ajunseră robii albi ce sînt astăzi.

Dar alte popoare au expoziții, au manifestații patriotice, au poște de întindere. Haide să facă tot așa și boierii noștri ! Veniți la Expoziția jubiliară, „români din patru unghiuri“ !

Și au venit. Dar nu surtucari și înfumurați și bîiguitori de vorbe nouă. Ci falnici țerani ai viitorului de peste munți, măreți țerani ai trecutului din Bucovina. Pe aceștia din urmă i-au îndopat cu brînză, dar cu ceilalți nu era de lucrat așa. În ei era o conștiință așa de puternică, încît și trufia boierească a fost îngenunchată. Dacă au poftit la banchetele scumpe numai pe frunțași, boierii noștri au trebuit să vadă că și acești frunțași sînt din aceeași pănură ca și țeranii în cămăși albe încinși cu brîiele late.

Și, astfel, din bucuria ospetelor, și muzicilor, și primblărilor se desface groaznic un glas neașteptat, care zice :

„Cain, Cain, ce-ai făcut cu fratele tău Avel ?“

Și, oricît ar căuta să uite și să se înșele Cain, acest glas va răsuna de acum înainte neconținut pînă ce Avel va învia și se va așeza alături de Cain, pocăit, la masa care va fi numai atunci destul de largă pentru ca toți românii să-și poată afla locul în jurul ei.

Neamul românesc, I (1906) septembrie 7, nr. 35, p. 1

ASCUNDEȚI ȚERANII !

La podul de la Cernavoda, trenul făgărășenilor a fost oprit o clipă pentru o reparație.

De la plugurile cu care întindeau arătura nouă s-au desfăcut atunci țerani de-ai noștri și s-au apropiat, mirați și sfioși, de frații lor.

— Al cui e cîmpul ce lucrați ? întrebă un cleric de „dincolo“, mirat și el și scîrbit de înfățișarea bieților oameni.

— Al boierului.

— Și ce e boierul ?

— Grec.

— Dar voi pămînt aveți ?

— N-avem.

Și, cum stăteau sărmanii înaintea lui, preotul dădu în lături sumanul peticit și se dădu înapoi, îngrozit, văzînd pe pielea aspră a bietului creștin cămașa neagră ca țerna.

Adevărat, din vorbă în vorbă.

Ci puneți la temniță pe țeranii din calea „fraților“ noștri. Nu-i lăsați să umble slobozi pentru a strica prin nespusa lor nenorocire efectul cuvîntărilor înfocate în care triumfă avîntul șampaniei plătite de stat, adecă tot de dînșii. robii sălbătăciți ai brazdei negre !

Îngrijiți-vă, o, voi. cumiți cîrmuitori de țară, și de drumuri frumoase, pe care să le sămănați cu femei de la tîrguri și cu budgetivori din cancelarii, îmbrăcați în haine de gală pentru a juca pe cît se poate mai strălucit rolul de țerani români. Iar pe vita cîmpului răspingeți-o-n pumni, ascundeți-o în vizuini ca să nu strice bucuria risipei din anul jubiliar. Tăiați mîna pe-lagroasă care scrie pe părății auriți ai salelor de ban-

chete un nou „Mane, Techel, Fares“¹ de amenințare.

Surguniți nenorocirea, Sardanapalilor, așterneți văp-seală groasă pe obrajii pământii, Iezabelelor, iar voi, Potemkini meșteri, decorați natura săcătuită și omul stors, pentru ca feeria să se desfășure după cuviință.

Căci, altfel, uite, dă Dumnezeu că se betejește mașina zburătoare, că se oprește închisoarea trenului care duce pe „frați“ și, la un astfel de popas neașteptat, răsare, ca din fundul unui mormînt adînc și negru, Avel sîngerînd, care-și cere dreptatea în lumea lui Cain.

Neamul românesc, I (1906) octombrie 1, nr. 42, p. 1

¹ *Mane, Techel, Fares* — cuvintele fatidice care, potrivit legendei biblice, i-au prezis pieirea lui Baltazar, ultimul rege al Babilonici.

E vreme de cînd nădejtile tuturoră doresc, după încheierea a douăsprezece luni șterse, un an nou ! În locul pruncului aducător de daruri, în locul îngerului abia coborît pe pămînt din lumea bunătăților multe, se înfățișează, însă, după moșneagul ce închide ochii, alt moșneag ce abia se țirește. În sacul lui nou-nouț el aduce tot vechile minciuni, de care sîntem sătui pînă în gît.

Ca și ațiția ani de înșelare de sine, de trîndavă mulțămire a fost și anul trecut, cu toate semnele jubiliare cusute în fir de aur și mărgăritare scumpe pe traista lui costisitoare. Ne despărțim de el, ca și de ceilalți, cu siguranța că, în domeniul politicii, dacă nu în al culturii, s-a mai pierdut un an.

Ce să așteptăm de la anul cel nou pe care oficialii îl vor anunța triumfător în sunetul clopotelor de la Mitropolie ?

Alt bleah¹ cu genunchile tremurătoare, dus în cară scumpă douăsprezece luni și zvîrlit apoi fără părerea de rău a nimănuia în groapa fără fund a lui Cronos ?

Sau, în sfîrșit, e îngerul cel adevărat, vestitorul de vremi nouă care aduce din bielșug muncă, îndrăzneală, cinste — sfinte daruri pe care cu mîna darnică să le răspîndească pe pămîntul părăginit al acestei țeri ?

Se va mișca, oare, ceva în Sybaris² care doarme ?
Dă, Doamne !

Neamul românesc, I (1906) decembrie 31, nr. 68, p. 1

¹ Bleah — obiect care nu mai e de folos, bun de aruncat.

² Sybaris — oraș în vechea Italie, vestit prin viața de desfrîu a locuitorilor (sibariți), distrus în 510 î.e.n.

FIȚI DREPTI !

De cîteva zile Bucureștii noștri au o altă înfașurare, ciudată, zgomotoasă și barbară.

La ceasuri de zi și de noapte se aud trîmbițele soldaților ce pleacă, tropotul regimentelor de cavalerie. Din Moldova, din județele muntene nimicite de turia țerănimii vin necontenit proprietari și arendași fugiți cum au putut, luînd de multe ori numai haina de pe dîșii ; mulți au pierdut toată averea lor ; unora li s-au ucis și rude. Acești oameni simpli, mulți dintre dîșii străini, fără cunoștința țerii, dau deznădejdiilor lor formele cele mai ciudate și mai neîngăduite : ei caută răspunderea celor petrecute, atîtor cruzimi și mari nenorociri adevărate în altceva decît în obișnuita exploatare fără de margini și fără de milă, în necontenita jignire a muritorilor de foame și, pe alături, în cea mai proastă administrație din lume, împănată cu agenți electorali, incapabili în orice altă, pe care-i cumpărau, adesea, atîția pentru a li sluji scopul ; se adună, discută, se aprind între sine, caută nume de oameni asupra cărora să se îndrepte ura lor : unii nu se sfiesc a vorbi în gura mare de asasinate răzbunătoare.

Urită rătăcire, nevrednică de un om și de un creștin ! Nu e acum ceasul învinuirilor zădarnice, al bănuielilor neîndreptățite, al răzbunării samavolnice. Oricît ar fi de mare durerea oricui pentru pierderea avutului său, pentru suferințele sale ori ale familiei sale, el trebuie să aibă curajul de a înlătura fumul miniei și de a cerceta pricinile adevărate ale grozăviilor ce s-au întîmplat. În haină aspră de țeran, ca și în haină suptîre de stăpîn al pămîntului, cu graiul poporal românesc, ca și cu graiul suptîre franțuzesc, cu grai grecesc sau bulgăresc, omul e tot om, cu același drept de

a trăi, cu aceeași puțință de a simți rănilile, jignirile ce i se aduc, de a-și aduce aminte de ele, de a căuta să-și răzbune. Dacă oameni relativ culți, trăiți în cercuri cu moravuri blinde, se tulbură așa de mult în clipa ruinei și primejdiei, încît nu cred că este ceva mai potrivit decît să insulte pe stradă sau să calce în casă cu revolverul pe un om care nu li-a făcut personal nici un rău prin ideile sale de dreptate, prin sentimentele sale de iubire pentru neamul său și pentru cei mai muncitori și mai săraci din el — ce poate cugeta și făptui un biet om fără știință de carte, cu sufletul sălbătăcit de o lungă ură, cu inima împietrită prin desprețul și prigonirea ce a îndurat de cînd e pe lume ?

Voi, cari aveți insulta și amenințarea pe buză, cari căutați cu arma în mînă răzbunarea în acest București al nostru, căruia până acum nu-i lipsea măcar pacea socială și veselia și care a ajuns astăzi o tainiță de desperați — cetiți aceste rînduri și veți recunoaște marea dreptate ce stă în ele.

Neamul românesc, I (1907) mart 18, nr. 90, p. 1

IN CIESTIA AMNISTIEI RĂSCULAȚILOR ȚĂRANI

(12 iunie 1907)

Domnilor, nu este îndoială că zilele în care trăim sînt zilele cele mai triste și pline de răspundere din ultima jumătate de veac.

Ne găsim a doua zi după răscoale care se pot numi revoluție. Acum cuvîntul de revoluție nu trebuie să însemneze întotdeauna ceva rău ; sînt revoluții rele, care aruncă un popor înapoi, dar sînt și revoluții bune, care strămută un popor înainte. Revoluție însemnează o schimbare răpede a unei stări de lucruri, și noi sîntem chemați să facem, în împrejurările prin care trecem, o revoluție binefăcătoare : a da la cinci milioane de români o situație materială și morală la care au dreptul, și care trebuie să li se dea, dacă voim ca această țară să trăiască mai departe.

A trebuit, pentru a fi vorba de o schimbare ca aceasta, să vie răscoalele țărănești. Toată lumea știe în ce împrejurări s-au săvîrșit aceste răscoale.

Eu sînt istoric, și am căpătat de multă vreme acea stăpînire de mine, însușirea aceea a înlăturării părții personale și aceea înlesnire de a grupa în jurul unor idei fapte petrecute în fața ochilor mei sau aflate din izvoare sigure. Să mi se deie voie să expun pe scurt care a fost dezvoltarea acestor răscoale țărănești.

Că țărănimea noastră este cea din urmă dintre țărănimile din Europa, supt toate raporturile, în această privință nu poate să existe îndoială ; în nici una din țările Europei, nici chiar în Turcia, nici o țărănime nu a rămas înapoi ca țărănimea din regatul român.

Nimeni nu poate să fie făcut răspunzător de aceasta : sînt așa de mulți factori, încît căutarea răspunderii s-ar pierde cu desăvîrșire.

Țărănimea aceasta este săracă, nu știe ce să facă din timpul său, țărănimea este împiedecată, de multe ori, a face cu timpul ceea ce ar crede de cuviință, și ea nu are nici un amestec real în viața publică.

Acestea sînt lucruri care nu se pot contesta. Nu pot să zic că vinovat este cutare sau cutare curent, sau cutare grupare, sau cutare partid, dar asupra faptului nu există contestație.

Acum țărănimea aceasta, dacă s-ar fi resemnat a trăi în această stare, lucrul ar fi fost foarte satisfăcător pentru ordinea publică, dar nu și pentru viitorul României. Căci viitorul României nu se poate răzima — după cum nu se poate răzima viitorul nici unei țări — decît pe mulțămirea celei mai mari părți dintre locuitorii pămîntului național. pe conștiința care unește pe cea mai mare parte dintre locuitorii acestui pămînt.

Anume motive au făcut ca în masele poporației să izbucnească vechea nemulțumire.

[.]

După înăbușirea răscoalelor, guvernul s-a gasit înaintea unui număr de oameni compromiși. Firește că oricine a luat ciomagul, firește că oricine a aruncat tăciunile, firește că oricine a strîns arme tăioase și a atentat la viața cuiva, la proprietatea cuiva a făcut un lucru urît, necreștinesc și nelegal. Dar sînt atîtea și atîtea lucruri care sînt menite să aducă o rătăcire de spirite și să producă o stare de anarhie !

Prin urmare, dacă se ține cineva pe tărîmul legal, fără îndoială că nu poate să fie nici o discuție cu privire la fapta acestor oameni ; ei sînt oameni cari au călcat legea, și legea trebuie să se răzbune.

Dar nu acesta este punctul meu de vedere. Căci nu se ține cineva numai de legi. Doar legile nu s-au coborît din cer, ci s-au alcătuit aici, pe pămînt. Noi trebuie să ținem samă și de motive superioare : motive

de dreptate — nu de drept — motive de umanitate și motive naționale, și pe acești oameni să-i tratăm altfel.

Așa de mulți sînt aceia cari au fost amestecați în răscoale, așa de mulți sînt aceia cari erau gata să se amestece în răscoale — însă numai anumite împrejurări sînt care i-au împiedicat pe alții, fiindcă aceeași stare sufletească era și la unii, și la ceilalți — așa de mulți sînt aceia cari au mers și au atacat avutul oamenilor, așa de mulți sînt aceia cari au lovit — din fericire, sînt puțini acei cari au fost făptași morali în răscoalele țărănești — încît nu pot fi aduși cu toții înaintea judecății. și legea nu se poate răzbuna împotriva tuturor.

Din nenorocire, se știe — fără ca un partid să fie mai răspunzător decît altul : starea noastră de cultură morală este vinovată pentru aceasta — din nenorocire, se știe că noi sîntem o țară fără administrație, o țară fără putere publică în cel mai adevărat și mai înalt înțeles al cuvîntului. Știe oricine că agenții puterii publice nu sînt respectați, că agenții puterii publice nu sînt lăsați să lucreze. Prin urmare, cînd a fost vorba să se caute vinovații, atunci s-au întrebuițat două mijloace.

Sau au fost luați din grămadă acei cari au fost mai ușor văzuți, acei cari au fugit mai încet — prin urmare, cei mai meșteri, cei mai inteligenți, deci cei mai bine pregătiți și cei mai vinovați au scăpat, nu rămîne îndoială. Astfel, s-au luat din grămadă oameni cari erau mai puțin vinovați decît ceilalți.

Al doilea sistem a fost acela de a cere informații în deosebite locuri cu privire la persoanele vinovate.

Informațiile s-au dat adeseori de cei interesați ; prin urmare, s-au dat de logofetii boierești, de alți funcționari administrativi de pe moșie, și oamenii aceia au crezut că a venit momentul cînd pot să satisfacă anumite răzbunări.

Cunosc un caz cînd un preot din Moldova, din satul Șcheia, județul Roman, a primit înștiințare să spuie pe cine crede el vinovat. Și a stat omul, s-a gîndit toată

noaptea să găsească vinovații într-un sat unde nu se petrecuse nimic și să-și „facă lista“. Și a venit învățătorul, care era un om cumsecade, a venit proprietarul, care era un om milos, și i-au spus : „Părinte, nu poți să faci listă de vinovați pentru un fapt care nu s-a săvârșit“. Știți ce a răspuns preotul ? „Totuși, dacă mi-a venit înștiințare, este pentru un fapt care există ; prin urmare, și vinovați trebuie să existe.“

Puțin a lipsit să se facă lista și să aibă urmările pe care le înțelegem.

Prin urmare, au fost arestați, au fost întemnițați, au fost — să adăogim cuvîntul, care, iarăși, este drept și nu cuprinde în sine nici un fel de muștrare specială pentru un anumit fel de persoane, ci înseamnă un păcat general — au fost bătuți, au fost schingiuiți, chiar în județele unde erau prefecți de cei buni.

Prefecți de aceștia buni mi-au mărturisit că nu au fost în măsură — atît este de rea starea morală în această țară — nu au fost în măsură să oprească opera de răzbunare de clasă și opera de răzbunare personală împotriva acestor nenorociți.

Iar acum oamenii aceștia se judecă. Se judecă de curțile cu jurați, dintre care unele au anumite dispoziții și altele alte dispoziții ; dintre care numai foarte puține vor fi la nivelul acela moral de nepărtenire și vor avea simțul acela înalt de dreptate, vor avea cultura aceea deosebită care trebuie pentru a judeca astfel de fapte.

Prin urmare, iată ce se întîmplă cu judecarea acestor oameni luați din grămadă, cari au stat în prevenție trei luni, cu judecarea acestor oameni cari, împotriva legii, au fost bătuți, și unii mai rău decît bătuți ; iată ce se întîmplă cu dînșii la judecarea de către deosebitele curți cu jurați. La Iași, unde, fără îndoială, s-a jăfuit în anume sate din județ, la Iași. Curtea cu jurați, în urma apărării unor călduroși prieteni ai țăranilor, achită. La Vaslui, un număr de pro-

prietari pătrund în comisiunea juraților, judecă aspru și condamnă. Vinovăția e aceeași în Iași și în Vaslui ; cei din Iași, după cele trei luni de prevenție, se duc înapoi acasă ; cei din Vaslui, cari n-au făcut mai mult rău decît cei din Iași, intră în pușcărie pe mulți ani de zile.

Mergem mai departe. În Pitești s-au săvîrșit unele fapte, în judecarea proceselor acestora, care au trezit indignarea generală, pot zice, a tuturor locuitorilor aceluia oraș. În vreo două sate din Argeș, unde n-a fost răscoală în adevăratul înțeles al cuvîntului, unde s-au ars numai cîteva curți boierești și s-au lovit, fără a-i răni, cîțiva funcționari administrativi de pe acele moșii, acolo Curtea cu jurați a condamnat un număr destul de mare de vinovați în fața legii, i-a condamnat la muncă silnică pe viață sau la un mare număr de ani de pușcărie. Ce s-a văzut în Pitești după această condamnare cred că nu se va vedea adeseori în această țară, și constituie o adevărată rușine pentru moravurile noastre. Un număr mare de femei, de copii, de bătrîni și de rude ale acelor nenorociți luați din grămadă, cari aruncaseră și ei cărbunele aprins, cari loviseră și ei în grămadă, rudele acestea cu jale au străbătut toate străzile aceluia oraș, plîngînd pe ai lor, ca și cînd ar fi intrat în mormînt.

Dacă se lasă să se desfășoare mai departe judecarea proceselor țărănești de curțile cu jurați, se va observa același lucru : o inegalitate absolută ; într-un județ, achitarea răpede, în altele, condamnări exagerate, iar într-o a treia categorie, osînde de acelea care întrec toate marginile legii, care întrec toate marginile omeniei și care constituie, cum am spus, o rușine pentru noi.

Domnilor, dacă este să judece cineva lucrurile nu din punctul de vedere al legii stricte, ci din punctul de vedere al dreptății, va avea să facă următoarea socoteală între aceia cari merg înaintea juraților. Nu mă îndoiesc că sînt printre ei de aceia cari au săvîrșit omoruri. Poate să-mi vie greu și mie să susțin că un om prins asupra faptului, omorînd, că omul acesta trebuie să fie cuprins în măsura amnistiei. Dar aceia sînt

puțini, foarte puțini. Sînt atîția alții, însă, față de cari nu se poate articula o vină precisă. Aceștia rămîn, prin urmare, mai ales ca să tragă gloaba, aceștia rămîn ca să primească pedeapsă.

Însă ei au primit *înaintea* judecării o pedeapsă ; fiindcă au stat în vreo închisoare cum a fost închisoarea de la Craiova, cu complicații de tifos, prin care alții au fost trimiși din viață înainte de a ajunge la acest soroc de judecată. Și, apoi, cei arestați au fost de trei, de patru, de cinci ori mai mulți decît cei cari au să fie judecați.

Unii au fost luați din sate, fiind nevinovați, duși pe drumurile acelea strașnice de la sfîrșitul iernii ; au fost tratați cum tratează funcționarul administrativ la noi pe omul îmbrăcat rău — căci la noi sînt două dreptăți : dreptatea pentru cei îmbrăcați bine și dreptatea pentru cei îmbrăcați rău, una pentru cei din bielșug hrăniți și alta pentru flămînzi. Este un păcat al timpului, și fiecare dintre noi ar dori să nu fie așa, căci toți sîntem cetățenii aceluiași stat și ni se cuvin aceleași drepturi, care trebuie să fie respectate.

Au fost aduși, au fost ținuți rău, au fost trași la răspundere pentru un păcat pe care nu l-au făcut și, pe urmă, li s-a dat drumul.

Prin urmare, noi, societatea, clasa conducătoare, am săvîrșit, față de o mulțime de oameni, un mare păcat, acela că i-am lovit pentru o vină pe care n-au făcut-o.

Deci, o dată ce am fost așa de răi față de niște nevinovați, putem să fim mai buni față de aceia cari au avut o parte de vină.

Dar să ținem sama încă și de faptul că, în judecare și osîndă, nu există țară cu moravuri bune și țară de cultură care să aibă drept scop răzbunarea. Toate teoriile nouă în materie de drept penal spun că pedeapsa n-are alt scop decît să împiedece pe cineva de a săvîrși răul mai departe, sau de a da un exemplu aceluia cari ar fi dispuși să săvîrșescă o vină de același fel.

Acesta este scopul fiecărei osînde.

Să vedem dacă s-ar atinge acest îndoit scop condamnînd pe țărani, adecă lăsîndu-i în seama unor curți cu jurați ca ale noastre, care-i pot condamna la pedepse enorme. Întîi, țărani aceștia, fără îndoială, nu se vor mai găsi în împrejurări de acelea încît să poată săvîrși ceea ce au săvîrșit o dată. Învățătura a fost atît de strașnică — pentru noi aceasta *este* o învățătură, și este și pentru ei, săracii ; dar învățătura pentru noi a fost așa de grozavă cînd am văzut că se cutremură pămîntul supt picioarele noastre și opera mare a mai multor generații, și eu zic : a tuturor generațiilor de la întemeierea Principatelor pînă acum, amenința să fie sfărîmată — prin urmare, a fost așa de strașnică învățătura *noastră*, încît nu vom lăsa să se ajungă la nouă răscoale țărănești. Această Cameră va da, fără îndoială, reforme, va trebui să le dea : este cea dintîi datorie a ei. De aceea, am spus că nu înțeleg ca o astfel de Cameră să manifeste ambiții particulare, să reprezinte luptele clasice de partid, să întretie spiritul acela politic care atîta vreme a fost nenorocirea țării noastre.

Așa încît nu se poate zice că țărani „se vor învăța minte“ prin astfel de pedepse și nu vor face ceea ce au făcut cu ocazia turburărilor din urmă. Aceasta nu se poate, și dovada că țărani, dacă nu ar interveni hotărîrea noastră fericită de a li da dreptatea pe care o au, ci i-am arunca iarăși în nedreptate și ilegalitate, noi, cei luminați, pe ei, cei neluminați, ar uita orice pedepse de azi, dovadă că lucrul stă așa este ce s-a văzut cu prilejul turburărilor țărănești, acum în urmă, la Academie.

Academia are moșiile sale. unde țărani sînt foarte bine tratați, și este un lucru foarte demn de laudă pentru o adunare de oameni așa de culți că au adus îmbunătățiri în condițiile în care trăiesc țărani de pe acele moșii și că vreau să li dea chiar și mai multe înlesniri decît le au astăzi.

La Academie au venit trei țărani din Tecuci — așa mi s-a spus ; dacă nu spun adevărul, doresc să fiu în-

trerupt — au venit trei țărani și au declarat că, chiar dacă doi din ei ar trebui să moară, iar cel de-al treilea să se folosească de eroismul cu care și-au jertfit viața, ei sînt gata să moară. Așa am auzit, și cred că este adevărat.

Iată psihologia lor, iată punctul lor de vedere. Prin urmare, nu se poate vorbi de îndreptarea răpede prin osînde a psihologiei țăranilor. Acesta este sufletul țăranilor, și nu se poate schimba prin luni de închisoare. Cînd omul îți declară oricînd că este gata să înfrunte chiar moartea, numai ca urmașii lui măcar să aibă o situație mai bună decît aceea în care au trăit generații întregi, poți lucra cu mijloace așa de mici ca articolele Codului penal ?

Deci, oricare ar fi partea „educativă“ în sentințele pe care le-ar da diferitele curți cu jurați față de țărani, cari au astfel de idei și astfel de sentimente, eroice și ilegale, ea nu va avea nici un efect.

Mai departe, în ce fel prin condamnările acestea s-ar exercita asupra țăranilor *celorlalt* o influență moralizatoare ? Nu asupra acelor cari au făcut mișcarea aceasta, dar asupra acelor cari nu s-au amestecat de loc. Țărănimea noastră nu are cunoștința afacerilor publice ; nu va afla decît într-o măsură mică, într-un fel pe care nu-l poate înțelege, ce pedepse s-au rostit împotriva țăranilor vinovați. Pe de altă parte, spiritul de clasă — aceasta o știe fiecare din deputații țărani și fiecare din dv., cari ați fost în atingere cu țărani — acest spirit era, din nenorocire, așa de puternic — și fusese provocat prin sentimentele noastre exagerate de clasă — încît ei nu vedeau în afară de marginile clasei lor. Căci iată ce s-a întîmplat la moșia Institutului „Otetelișanu“ de lîngă București, cum o spune d. Slavici, într-un articol tipărit în *Tribuna*. D-sa a auzit pe țărani zicînd : „Ai noștri au făcut cutare lucru în Moldova ; noi sîntem *datori* să facem același lucru aici“. Și, cu toate că administratorul moșiei este un om bun, ei credeau că trebuie să treacă peste această

bunătate, fiindcă era la mijloc un interes de clasă. Este și azi o stare de suflet care admite orice ilegalitate. Prin urmare, spiritul de clasă este cel tare, și el nu poate face să pătrundă sentimentul de legalitate în clasa țărăneasă.

Atunci ce rămîne să facem ? Rămîne ca guvernul să stăruiască pe lângă membrii curților cu jurați ca să fie blînzi ? Aceasta nu poate s-o facă, fiindcă guvernul nu poate să intervină în conștiința juraților. Să facă el ca țărani să fie judecați de anumiți jurați, prin urmare, guvernul să falsifice lista juraților ? Aceasta iarăși nu se poate. Să intervie cu o grațiere ? Aceasta ar însemna să se dea oamenilor încă o dată iluzia unei comedii care se joacă în această țară ; înseamnă să facem să se creadă că toate acestea sînt numai vorbe : îi aduci, îi judeci, îi condamni, îi trimeți acasă ; în actul acesta înalt al dreptății ei nu ar putea să vadă decît o jucărie. Cu totul altfel ar fi dacă guvernul ar provoca iertarea, uitarea pe calea care este mai legală.

Nu cunosc legile așa de bine ca să fixez condițiile speciale în care ar fi să se hotărască amnistia, acelea în care ar fi să dăruim noi, sau guvernul, sau factorul constituțional cel mai înalt din țara aceasta, o asemenea amnistie. Dar cu totul altfel ar fi fost dacă factorul cel mai înalt din țara aceasta intervenea cu măsura de amnistiare, pe care, trebuie s-o spun, întreaga conștiință publică o aștepta cu prilejul sărbătorii naționale de 10 Mai.

Poate că vestea să nu fi pătruns în cercurile oficiale, dar eu, care sînt în contact cu multă lume, știu că acesta era strigătul care se desfăcea de pe buzele tuturor : Să venim să vedem steagul tricolor, să venim să vedem iubita noastră armată, de care sîntem mîndri, dar să venim să vedem și oficialitatea chemată la sentimentul realității și al dreptății. Și, în acele momente, să se adauge o stare de suflet nouă pe lângă sentimentele vechi ; să ni se înalțe și altfel inima cu prilejul aniversării zilei de 10 Mai. Adecă sentimentul

milei să se răsfrîngă asupra aceluia cari se găsesc în straturile adînci ale poporului.

Amnistiarea aceasta ar fi avut darul de a împiedeca un mare număr de nedreptăți și ar fi avut și folosul că ar fi făcut pe țărani să înțeleagă că țara este și a lor și că nu există dreptate și milă numai pentru cei cari stau sus, ci există și pentru acei cari, cu fruntea sîngerată, zac jos, învinși.

Actul acesta de amnistie ar fi o măsură care ar îndrepta, în adevăr, pe aceia cari s-au prăbușit și i-ar ridica în rîndurile oamenilor, și, în același timp, el ar face pe țaran să vadă că noi nu înțelegem o Românie confiscată, o Românie rezumată în cîteva mii de oameni de la oraș, ci înțelegem să întemeiem o Românie adevărată, cu toate puterile și cu tot concursul lor.

În ceea ce privește amnistia aveam de spus aceste lucruri. Acum Camera va judeca așa cum crede. Prevăd felul cum vor judeca aleșii Colegiului al III-lea, deputații țărănimii, reprezentanții suferinților acestei țărănimii, cari, oricît de perfecte ar fi sentimentele lor de legalitate, trebuie să aibă încă mai puternic sentimentul lor de simpatie umană, de frăție și sentimentul lor de milă. Și prevăd, iarăși, felul cum vor judeca deputații tineri, acei tineri cari se inspiră de la sentimentul solidarității naționale în cel mai înalt înțeles al cuvîntului — o solidaritate națională care, plecînd din acest moment, ar ierta păcatele unora și păcatele altora pentru ca să scoată la iveală numai însușirile pozitive ale neamului nostru, și cu aceste însușiri pozitive să întemeieze un viitor modern, un viitor în adevăr civilizată pentru țara noastră.

Guvernul știe și alte lucruri decît cele pe care le știu eu, el cunoaște mai bine sistemul de legi căruia-i este supusă România de azi, guvernul are, fără îndoială, și interesul său de partid de menajat, guvernul poate voiește să cruțe partidul celalt.

Căci se vorbește mult de „armonie“; vedeți, însă, o armonie prea întinsă nu mai este o armonie. A se

intinde o apă prea mult, așa încît să acopere tot ce ar putea acoperi, înseamnă să nu mai acopere în adevăr nimic. Nu este rîu care să fie în stare a acoperi în întregime un șes imens, și nu se află acea cruce și iubire care să fie în stare a trece peste toate păcatele și a face dintr-un popor încleștat în luptă tragică o mare turmă fericită, unindu-se toată în același strigăt de... armonie supremă !

Guvernul, deci, va face ceea ce crede. Eu am spus ceea ce-mi impune conștiința mea, am spus ceea ce-mi impune datoria mea. Căci pe baza acestui program, și din cauza acestor revendicări, și nu de altceva, am fost ales deputat în acest Parlament.

Ca un strigăt al conștiinții mele revoltate, ca un cuvînt al inimii mele îndurerate, rog să fie primite aceste cuvinte. Hotărîrea nu este a mea, este a dumneavoastră.

LA LEGEA AGRARĂ

(13 decembrie 1907)

Și, iarăși, nu pot să plec în discutarea legii din punctul de vedere al libertății tocmelilor, sau al oricărei alte libertăți.

„Libertatea“ face parte și ea din patrimoniul veacului al XVIII-lea. Oamenii din acel veac au avut acea iluzie că libertatea este supremul bine. O dată ce o țară își capătă libertatea, ea stă minunat în toate privințele. Și un răsunset din această teorie, răsunset mai mult sau mai puțin sincer, l-am auzit în cursul discuției de astăzi chiar: la 1864, s-a zis, țăranul și-a căpătat libertatea și demnitatea personală. Și de atunci nu-i mai trebuie nimic.

Îi este sete? Să bea libertate! Îi este foame? Să mănince demnitate personală! Căci, domnilor, îndată ce are libertate personală și demnitate, bietul român are tot ce-i trebuie.

Așa ar fi, domnilor, dacă țăranul ar fi un animal metafizic. Însă, din nenorocire, el este un animal *real*, foarte blînd în unele cazuri, și foarte înfricoșat uneori, cînd te face să vii cu legi fără să vrei. Le dai, nu-i vorbă, mai puține decît era vorba, dar tot trebuie să le dai!

Deci, domnilor, să nu mai vorbim, între alte lucruri vechi, de libertate și de... demnitate. Nici un cugetător sau bărbat politic din Europa întregă nu mai vorbește în acest sens de libertatea tocmelilor. Căci nu este libertate între un individ înarmat pînă în dinți și o biată ființă care nici puterea brațelor n-o are pentru a se apăra.

Vedeți, domnilor, este așa de mare puterea păturii suprapuse, care se razimă pe bogăție, și care *nu* se ra-

zimą pe drepturi de naștere — căci la noi nu mai există adevărata aristocrație — este așa de mare deosebirea între plutocrația de sus și între nenorocitul de la țară, încît acest nenorocit are dreptul, împotriva tuturilor teoriilor de libertate, să fie ajutat și condus — ori, ca să întrebuițez un cuvînt mai puțin nobil (și am văzut că s-au întrebuițat încă de alții cuvinte și mai puțin nobile și mai plastice decît acesta) — el are dreptul de a fi *dădăcit* de acest stat român, care s-a întemeiat pe munca lui și care numai prin munca lui mulțămîită poate să fie susținut și mai departe.

Să facă bine, deci, Libertatea, să se ducă în țara de unde a plecat. Să se ducă să întîmpine acolo alte teorii și alte resturi ale trecutului; să călătorească înapoi spre veacurile strecurate. Veacul acesta nu este un veac de formalism și de idei metafizice, umanitare, filosofice. Veacul acesta este veacul democrației, al democrației răzimate pe realitate, și de la *aceasta* trebuie să se plece întotdeauna. Și evident că, împotriva realității ce strigă, toată libertatea de pe lume, și cea mai înaltă concepție filosofică a proprietății mari, și cea mai fariseică teorie a constituției și orice alte reguli abstracte n-au preț.

ÎN CHESTIA DESPĂGUBIRILOR

(16 ianuar 1908)

După multă zăbavă și cereri strașnice de a nu se uita datarea, guvernul a venit cu un proiect de lege care despăgubea cu 15 000 000 de lei pe marii proprietari pentru cele pierdute în răscoale. O mare parte din membrii mai tineri ai Parlamentului erau hotărâți ca să nu voteze legea. Ei n-au putut vorbi însă.

Domnilor deputați,

Voi spune numai câteva cuvinte, care vor exprima, cred, nu numai părerea mea, dar și părerea multor deputați din această Cameră, mai ales dintre deputații tineri.

Domnilor, în chestia aceasta a despăgubirilor, sau a ajutorului, cum vrea să-i zică cineva — cuvîntul de „ajutor“ este un eufemism cam ipocrit — în această chestie a ajutorului trebuie, întâi, să ținem samă de faptul că față de răscoale nu pot să existe, în chip firesc, decît numai două păreri: o părere este aceea prin care se susține că aceea ce s-a întîmplat, s-a întîmplat cu desăvîrșire, și asupra unui lucru întîmplat nu trebuie să te mai întorci. Prin urmare, dacă s-a admis părerea aceasta că răscoalele sînt un capitol încheiat din istoria noastră contemporană, nu mai poate să fie vorba de despăgubiri. Căci a le propune cineva, într-un fel sau într-altul, înseamnă a se întoarce asupra acelor săptămîni de nenorocire, asupra acelor lucruri care ar trebui să piară din mintea tuturor.

Acesta este un punct de vedere.

Al doilea punct de vedere este a se întoarce cineva să scotocească, și, scotocind, el trebuie să fie deopo-

trivă de drept față de aceia cari au păgubit. Ori nu se atinge cineva de chestia răscoalelor, ori, dacă se atinge, trebuie s-o facă, atunci, cu nepărtenire și cu simț de dreptate.

În cazul acesta, dacă găsim coșare arse, dacă găsim case distruse, dacă găsim instrumente agricole prăpădite, dacă găsim pagube din partea proprietarilor, găsim nu mai puțin însemnate pagube din partea țăranilor.

Acum, domnilor, este adevărat că țăranii nu aveau palatele și parcurile de care s-a vorbit adinioarea, nici obiectele de artă de care s-a făcut iarăși mențiune; țăranii n-aveau gospodăria aceea agricolă foarte bogată pe care au avut-o proprietarii, dar țăranii, familiile țărănești au pierdut, în foarte multe cazuri, altceva: șefii, susținătorii acelor familii au fost omoriți. Prin urmare, sînt astăzi un număr de familii pieritoare de foame fără vinovăția lor, și aceste familii nu au dreptul să ceară un ajutor, nu au dreptul să ceară o despăgubire.

Plata vieții nevinovaților este un lucru care nu se prevede în proiectul de lege, și, deci, aceste familii rămîn să ducă viața lor de mizerie încă foarte multă vreme.

Însă, cînd vine cineva cu un ajutor care privește numai o parte, cu o lege care privește un anumit interes de clasă, foarte vizibil, fără îndoială că cine ține la dreptate, cine e condus de nepărtenire și cine consideră acest popor ca un întreg în care fiecare clasă își are drepturile sale nu poate să voteze o asemenea lege.

Legea aceasta, care se vede cît colo pentru cine este făcută, care se vede că este făcută numai pentru clasa stăpînitore, nu poate să fie admisă și din alt punct de vedere.

Dacă scotocești în răscoale, și acest trecut nu-l socoți închis cu desăvîrșire, cu poartă de oțel, atunci se mai ridică o chestie: aceea a responsabilităților. Deci, ori

socotim închisă această istorie a răscoalelor, ori, dacă nu, și deschidem poarta de oțel, atunci, pe de o parte, ne lovim de familiile rămase fără ajutor, iar, pe de altă parte, ne lovim de altă chestie, foarte gravă, care a mai fost adusă în Cameră, fără ca în această privință să se fi dat un răspuns lămurit și acceptabil. Oamenii au fost omorîți, și aceia cari i-au omorît nu aveau dreptul să-i omoare ; acești oameni nu erau constituiți într-o bandă care se ducea să atace armata, pentru ca soldații, apărîndu-se, să-i împuște, ci ei au fost scoși din case, duși în marginea satului și împușcați.

Ori nu mai vorbiți de răscoale, ori, dacă vorbiți, atunci puneți chestia în întregime, și atunci să se vadă toți cei cari au fost păgubiți ; nu numai aceia căroră li s-au stricat obiectele de artă, ci și aceia cari au căzut în mizerie prin moartea susținătorilor lor, și, în același timp, să se vadă cine sînt vinovații pentru acest lucru. Și atunci domnii aceia, oricît de sus puși ar fi, cari sînt vinovați de asasinatele din vremea răscoalelor, să fie chemați la răspundere și să fie trimeși, din locurile înalte în care s-ar afla, în cele joase și foarte întunecoase unde merită să stea în momentul de față.

Încă o dată, iertat e să se aducă în discuție chestia pagubelor produse de răscoale, dar atunci trebuie să se aducă în discuție și chestia crimelor săvîrșite cu ocazia reprimării răscoalelor. Și, încă o dată, dacă vrea guvernul să despăgubească pe cineva pentru pierderea unui obiect de artă, sau pentru parcuri stricate, atunci să facă bine să despăgubească și familiile nenorocite prin pierderea sprijinitorilor lor. Viețile omnești nu trebuie să fie uitate în înșirarea de pagube care se cuprinde în acest proiect de lege.

Acesta este punctul de vedere care mă face să nu pot vota proiectul de lege, și cred că în inimile multora este aceeași convingere, și în sufletele lor aceeași considerație care mă împiedecă pe mine să votez legea aceasta.

LOUVAIN

Nu e un om, e un oraș care a murit. A murit, la vârsta de o mie treizeci de ani, supt tunurile germane, pentru că locuitorii trăseseră cu desperare asupra străinilor ce se încuibaseră într-însul.

A murit. „Vechiul oraș Louvain, atît de bogat în comori artistice, nu mai există astăzi.“ Cine scrie aceste rînduri infame? Un șef de canibali, care crede că „arta“ e salba de sticlă colorată pe care o poartă la gît ori desemnurile fantastice cu care și-a împiestrit pielea neagră? Nu, *Vossische Zeitung*, „vechea“ *Vossische Zeitung*, care apare la Berlin, capitala Germaniei, cel mai „civilizat“ stat din Europa secolului al XX-lea.

„Comorile artistice, care nu mai există astăzi“, după ce au lucrat obuzierele servite de absolvenții eroici a patru clase primare, al căror simț de artă se ridică până la cromolitografia patriotică, sînt: Universitatea, care a dat lumină în Apusul întreg, cu strălucitele sale colegii; primăria, o minune de stil gotic, plină de figuri incomparabile; Sf. Petru, cu porțile de fier splendide; Sf. Mihai, cu „confesionalele sale brodate în lemn“; Sfînta Gertruda, cu corul său admirabil; hala cea veche a postăvarilor. Acestea, azi, nu mai sînt.

Louvain, de unde a pornit papa Adrian al VI-lea, nu mai este. Va crește iarba între ruine ca supt copitele calului lui Attila.

Căci *toate* au murit: sufletul lui Goethe, cugetarea lui Kant, melancolia mistică a lui Beethoven și Wagner. *Toate* au murit... Dar *unul* e viu: scuturînd țerna unui mileniu și jumătate, a răsărit, din mormîntul uitat în fundul stepei, regele hun, Attila. Și visul cruntei sale

patimi s-a îndeplinit: mii de oameni pot muri într-o clipă și orașe se pot fărâma într-un ceas.

Calul fantastic al lui Attila străbate lumea îngrozită. Buletinele de victorie ar îngrozi un barbar nebun și beat.

Trăiască „civilizația“ !

24 august 1914

CELE DOUĂ NOBLEȚE

Nobleța filofranceză, cu gândul la petrecerile de odată ale Parisului, duce război cu nobleța doctrinară a filo-austriacilor, cari se văd încă de acuma baroni ai imperiului.

„Coconașii“ se ceartă cu articole scrise — vezi Doamne ! — în românește.

Toți „băieții babacăi“, fără profesiune — natural ! — au aflat de lucru. Coco și Bébé pun la cale Europa, în admirația lui papa.

Între o partidă de schi la Sinaia și una de tenis la Șosea, nu stă rău să faci pe diplomatul. Fetele cu zestre mor după cite un Bismărcuț de ăștia, din sfircul de mustață al căruia cade orientarea patriei.

Dar noi, cei cu greutate în viață, judecăm altfel decît Margot și Suzanne.

Noi zicem așa : papa să vorbească.

Și adăugim : mare lucru nici atunci n-o să fie !

15 mart 1915

INCĂ O BANDĂ

După banda sodomiei, iată și banda falsificației de monede.

Și într-un caz, și într-altul făptașii sînt din lumea bună și lumea cultă, „intelectualii“, feciorii de averi, de lefuri și de pensii, mlădițele întreținuturilor perpetui ai societății și ai statului, oamenii de îndemînare și de talent, aceia pentru înălțarea și hrănirea cărora brațele țeranului prostit se umflă la muncă și femeia își lasă pruncul în satul de munte ca să plivească și să secere pe Bărăgan.

„Coconașii“ fac. „Capșa“ produce pe rînd speci-menele. Muscalii și cocotele fac semne prietenoase din cap cînd jandarmul mîină pe prevenit, care n-a uitat pudra toaletei sale din ziua aceea.

Două bande le avem. Dar mai e și a treia.

Mîne, cînd se va lua *hotărîrea*, poliția de siguranță va trebui să ridice asudînd o grea plasă plină de păcătoși pe lîngă cari sodomiștii și falsificatorii sînt îngeri.

Înțeleg pe „coconașii“ spionagiului și trădării, înaintea cărora, cînd jandarmul, care-i va fi cules din loca-luri de lux și din cochete buduare, îi va duce din urmă, vor face semne de prietenie și alții mai mari decît muscalii și cocotele.

Pauvres garçons, acești dușmani ai Franciei celcilate, ai Franciei noastre !

26 april 1915

RNZ I 181

BĂTAIA DE FLORI...

Cine se plîngea că nu ne batem ?

Va fi o bătaie — nu ca pentru anul acesta, ci ca pentru luna aceasta : o bătaie de flori.

La dînsa nu vor lua parte decît oamenii cari, după ce în conștiința lor au biruit toate greutățile momentului, *s-au convins* că lucrurile merg bine și că între bolta viitorului nostru și cerul de mai nu e nici o deosebire.

Și, astfel, în zilele cînd frați de-ai noștri din două tabere își dau sufletul rușți de șrapnele, cînd rîuri străine duc sîngele nostru scump, fiindcă e și puțin, cînd foamea cu ochi de lup trece vînată prin satele pline de femei nenorocite și de copii orfani, ei, siguri că barometrul politic al României e la *beau fixe*, își aruncă, făcînd cu ochiul, buchete de flori menite să piară în praf și în țărîină.

Și un gînd te fulgeră. O dată ce țara e mai mult pe mîinile lor, oare onoarea României și norocul ei nu vor avea, după ce și-au aruncat-o de la unul la altul, în elegantele bătăi de flori ale polemicelor de tribună și presă, aceeași soartă ca florile acestea pîngărite și veștejite ?

3 mai 1915

FNZ I 184

CEI CE SE LEAPĂDĂ

Anumiți bărbați politici — și nu numai din aceia cari de obicei fac poezii, nuvele premiate de Academie și alte produse umane, poate superioare politicei, dar în orice caz foarte deosebite de dînsa — se leapădă, cu convingere, cu energie și chiar cu înfocare de orice păreri favorabile împătritei înțelegeri, pentru a declara că de acum înainte biruința Germaniei — a Germaniei germane și a Germaniei maghiare — e sigură și că, deci, lăsînd la o parte sentimentul, trebuie să se urmeze linia indicată de rațiune și interesul țerii.

Socoteala aceasta onorabilă, după care pe la 1500 ar fi trebuit să ne facem turci cu toții fiindcă era sigur că turcii sînt cei mai tari, vorbește, deci, de trei lucruri, care au fost sau trebuie să fie de acum înainte : sentiment, rațiune și grija de interesul exclusiv al României.

Dar vorba e că, *în adevăr*, nici unul din aceste lucruri n-a fost și, cu astfel de oameni, nici nu poate să fie.

Sentiment ? Dar cînd a condus el, oare, politica României ? Sentiment era cînd, înlăuntru, ni culegeam lefile, diurnele, rentele, arenzile și furăturile pe spina fratelui nostru țeran ? Sentiment era, în orientarea externă, cînd arătam fraților din Ardeal doar atîta atenție cîtă o cereau luptele noastre politice în care-i amestecam și pe ei ? Sentiment, cînd unii li făgăduiau că România va lupta pentru unguri, alături de cetele lor nenorocite, care trebuiau fanatizate prin asemenea minciuni ? Sentiment, cînd *Națiunea*, organul partidului conservator-democrat, insulta, în august 1914, Franța, pentru că a intrat în război fără a ști să se lupte ? Sentiment, cînd nu trimeteam un singur medic în

Serbia cercetată și de trimișii sanitari ai Americii și cînd nu aflam un gologan pentru mizeria românilor ardeleni ? Sentiment, cînd făceam să coincidă uriașele lăsări de sînge din Galiția cu bătăile de flori din București ?

Sentiment ? Dar s-a făcut aici politică de sentiment ? De cine, mă rog ? Cînd ? Ori, poate, era sentiment cînd strigam ura în urma pașilor Franciei învingătoare și aruncam asupra-i florile noastre de retorică ? Ori cînd, la 1913, apăram Serbia de dorul Balcicului ?

Și acum se vorbește de rațiune ? Care rațiune ? O politică de rațiune înseamnă *una bazată pe cunoașterea adîncă a factorilor permanenți din legăturile între popoare*. Înseamnă o politică de studiu, o politică de știință, o politică de muncă și o politică de prevedere. Politica de rațiune e totdeauna bine informată și consecventă totdeauna. Ea nu se plătește cu bani și nu se face de frică. Ci ea se razimă pe conștiința, totdeauna vie la fiecare, a prietenilor care se impun și a dușmăniilor cari nu se pot evita.

Ori face, poate, politică de rațiune persoana din colțul stradei care chibzuiește cine din trecători poate avea buzunarul mai plin ?

Dar măcar politica de interes, aceea *știm* s-o facem ?

Vi se pare, domnilor fabricanți de articole ? *O națiune are dreptul să se conducă după interesul ei, în marginea cerințelor morale fără îndeplinirea cărora se săvîrșește o derogare de la umanitate*. Un astfel de interes e totdeauna nobil, precum e sacru totdeauna, ca legile neschimbate ale rațiunii. Dar el e unic și etern.

Însă politica dumneavoastră, aceasta e alta : e politica de *interese*. De interesul priorității în partid, de interesul popularității, de interesul mai scîrbos al banilor ce se primesc de la unii și alții, uitînd pe cel ce a dat ieri pentru cel ce îți dă azi.

Așa este.

De aceea să nu mai vorbim de o politică de sentiment, făcută ieri, care se părăsește pentru politica de rațiune și interes, care s-ar putea face azi.

Ați făcut *aceeași* politică totdeauna. Lepădările sînt aparente ; de aceea și sînt așa de ușoare, așa de dese. Dar de un lucru nu vă puteți lepăda toți : de *voi înșivă !*

12 iulie 1915

RNZ I 213—214

CIUDATĂ „NAȚIE“ !

Cred că nația noastră — nu nația românească, ci nația politică din România, cu toate speciemenele etnice și poliетnice care o compun, boierești și boierite toate — e una din cele mai curioase de pe lume.

Uitîndu-te astăzi la focul, la furia cu care face politică, în cafenea, în tramvai, la masă, după masă, în tren și în restaurant, unde spionii pot vedea ce înseamnă un secret la noi, luîndu-te după articolele pe care le scrie toată lumea despre orice, începînd cu cele mai grele probleme militare în care se pot încurca și specialiștii cei mai reputați, și, în sfîrșit, țîind samă de cantitatea enormă de articole, studii și broșuri care cad asupra noastră, păcătoșilor, de la începerea războiului european, ai zice : iată o nație *politică* prin excelență ! E ca în Grecia veche, în care fiecare cetățean făcea toată politica pentru cetatea lui și în care politica acestei cetăți însemna voința tuturor cetățenilor în toate direcțiile.

Și s-ar putea adăugi : lucruri așa de mari în materie de cultură nu s-au prea făcut aici în deceniile binecuvîntatei libertăți constituționale. Cei cari au avut naivitatea de a încerca, ori nebunia de a stăruii pe aceste meleaguri au fost biciuiți după cuviință de șleahța analfabeților sau de stimații lor confrăți, colegi etc. Alții, tratați mai caritabil, au fost lăsați să crape de foame. Toate-s adevărate, dar iată o explicație, o scuză : prinsă de un călduros sentiment pentru țară, nația s-a absorbit toată în politică.

Până aici nu e nimic ciudat.

Dar în acești cincizeci de ani cele mai grele chestiuni au fost agitate, și, la urmă, nerezolvite sau rezolvite rău, neîndestulător, oportunist. Acum, în urmă,

după o răscoală crud înăbușită, problema țerănească, de rezolvirea căreia atîrnă tot viitorul țerii, s-a ridicat, cerînd neapărat o soluție. Un program agrar a fost schițat de guvern, și țara a fost de două ori întrebată cu privire la dînsul. Țara — asta înseamnă „nația“, singura cu drepturi.

Cu o asemenea convingere, pasiune și pricepere politică la dînsa, te-ai fi așteptat la o formidabilă luptă ! Ce mai discuții, fie și în restaurante și trenuri, căci la așa ceva nu aleargă spionii ! Ce mai polemici aprinse ! Cîte articole, studii și publicații asupra mării chestiuni !

Ei bine, n-a fost *nimic*. Alegeri obișnuite. Conrupție din partea tuturor. Presiuni administrative. Cîteva injurii personale. În general, Camera ministrului de interne, ca totdeauna. În discuțiile ei, nulitate totală.

Totuși, aceste lucruri se pricep mai ușor și soluțiile lor sînt de toată evidența !

Și, de aceea, zic : ciudată „nație“ !

9 august 1915

RNZ I 225—226

CAZUL DE LA SEVERIN

A fost, în sfârșit, război : la Severin.

L-a provocat o olandeză, din speța care se numește „dame de consumație“. Un ofițer voia să și-o păstreze. Polițaiul o reclamă pentru sine. Palme — evident, din partea ofițerului. Punere în cătușe (autentic) și închidere la beci — evident, din partea polițaiului.

Cum se vede, război formal. Sîrbii, cari sînt aproape de Severin, au avut pe al lor, și ne-au ținut în curent. Cum îl avem acuma și noi pe al nostru, să li-l comunicăm.

Se zice că papa vrea să facă pace în războiul celalt.

O pace se impune și dincoace, și ceva mai grabnică.

Nimeni n-are nimic cu olandeza : ea își face meseria.

Dar un ofițer român care în ajunul unei sfinte lupte petrece cu femei în localuri neoneste nu-și face meseria.

Și un polițai care leagă burduf pe un ofițer și-l bagă la beci, pentru... olandeză, și *pentru orice alta*, face altă meserie decît a sa.

Doi miniștri au de pronunțat două sentințe strașnice, exemplare.

Și ele vor trebui să atingă și pe cei cinci ofițeri cari erau în același local, vădit neonest, și au permis nemai-pomenita umilință a colegului lor.

Toate acestea, bincînțele, dacă factorii decisivi au aceeași noțiune ca mine despre ceea ce nu poate fi permis niciodată, și azi mai puțin decît oricînd.

9 august 1915

Citeam într-un ziar al nostru, în ce privește războiul european, un articol obraznic, în care vedeai nu convingerea exasperată a omului care crede că se părește singura cale pe care se pot servi interesele României și ale poporului românesc, ci devotamentul încăpăținat și provocător al slugii.

Și am făcut puținică istorie.

Odată acești oameni pupau papucii și poala veșmîntului oricărui beșleagă¹ în trecere și se informau ce slăbiciuni scîrboase au stăpînii, ca să le poată servi; scoteau exclamații turcești și se înfățișau cu turban în jurul capului.

Era Fanarul...

Nepotul de fiu, trecut la răpezeală prin licee franțuzești și o facultate de drept, ca un fecior de prinț anamit, nu mai știa românește acasă, și, dacă întîlnea pe stradă un coafor parizian fugar pentru escrocherie, îi dădea un banchet de o sută de tacîmuri.

Era Parisul...

Acuma Berlinul e tare. La pămînt, ciocoiule; scarpină-ți spinarea de pinten și, ca să faci plăcerea noului stăpîn, insultă și idealul săracilor neamului tău.

E Berlinul...

Și cînd, ca orice putere, și aceasta se va clătina, unde va căuta „aristocratul“ român ce să lingă cu tot devotamentul ignominiei sale ?

16 august 1915

RNZ I 229

¹ *Beșleagă* — căpitan de beșlii, soldați turci de cavalerie care făceau slujba de curieri domnești sau de jandarmi.

CEI ADEVĂRAȚI...

Cei adevărați sînt la posturile lor. Aceia cari n-au spus și n-au scris nimic, acei cari nu s-au lăudat pe dînșii și n-au batjocurit pe alții, aceia cari n-au sămănat neîncrederea și ura în sufletele nimărui, aceia cari sînt noi și curați.

Cine a avut norocul să-i vadă e din acea clipă alt om. Așa de sănătoși și mîndri, așa de măreți și simpli, mergînd la datoria lor, oricare ar fi, ca la întîmpinarea unei absolute nevoi a vieții neamului lor, liniștiți și plini de hotărîre. O vorbă de prietenie în cale, un zîmbet, un cîntec, prinosul lor de oameni săraci la orice operă folositoare țerii — 500 din abonații noștri cei noi știu cîtă mulțămire mișcată se ascunde în aceste cuvinte — și pe urmă *unde trebuie!* Unde trebuie și *orice ar fi!*

S-au mișcat apele de la fund: clare și pline de lumină, ele trec vioaie înainte! Mîni ne vom întreba mirați dacă a fost vreodată acea necurătenie superficială de care ne scîrbeam.

Până atunci n-are decît să strige oricine ce vrea, cerneala de noroi poate să însemne orice momeli, orice pîri și orice blăstăme. Ce au a face astăzi toate aceste lucruri, cînd cei *adevărați* au apărut, înfățișînd în ochii noștri două mii de ani ai trecutului mare și zarea nesfîrșită a viitorului!

Se mai uita cineva la cărțile risipite jos ale fariseilor cînd Isus, tînăr și viteaz, vorbea în templu despre dumnezeul cel drept și despre mîntuirea oamenilor?

13 septembrie 1915

RNZ I 239—240

CEASURI CARE INTRĂ ÎN SOCOTEALĂ

Zi de zi telegramele, în care unii oameni s-au deprins să afle o distracție, ca și cum toate aceste lucrări ar fi organizate, ca la cinematograful, pentru plăcerea spectatorilor, ni anunță că de jur împrejurul nostru mii de oameni, tineri și bătrâni, cad în luptă, că populații întregi își lasă avutul pradă focului și jafului, că mii de ostateci sînt tîrîți în țeri străine ca să lincezească și să piară, că unde a fost muncă și bucurie omenească, unde copiii au rîs vesel în jurul vetrei, acolo e prăpăd și pustiu, e iadul revărsat pe pămînt. Bucovina e un mormînt, Banatul e cotropit de miile de mii ale „apărătorilor“ unguri și germani, Ardealul moare de foame, Bulgaria e pusă pe drum, întreagă ori silită a-și scormoni pămîntul pentru tranșeele unei deznădăjduite apărări, iar cît privește Serbia, ce țară de pe lume, fie chiar și Belgia, ar putea fi comparată cu acest pămînt al celui mai înalt eroism, dar și al celui mai cumplit martiriu ?

Noi sîntem încă în așteptare. Că așteptăm, cine se îndoiește ?

Ba unii zic că prea așteptăm. Dar sînt mai multe feluri de așteptare.

Este stupida așteptare pasivă. Vita așteaptă să fie junghiată. Picioarele-i tremură. I se împăienjenesc ochii. Simte ce se petrece cu dînsa, și s-ar putea apăra cu mijlocul ce i-a dat natura. Dar, îndobitocită de presimțirea fatalității, ea întinde gîtul fără împotrivire, pe jumătate moartă prin renunțarea ei la viață.

Este și așteptarea disperată. Ca pentru mahalagii cari, acum cîțiva ani, așteptau de la cometă sfîrșitul

lumii, ca pentru florentinii năpădiți de „moartea neagră” a ciumei, oamenii caută, știind că tot nu scapă, să stoarcă vieții, cu frenezie, cu turbare, ultimele picături ale plăcerii care îmbată.

Sînt și așteptări ușuratece. Ți se vorbește de o primedie, pe care o știi chiar apropiată, de o sfortare pe care va trebui s-o faci în ceasul ce urmează. Socoți, însă, că acel ceas îți va da și inspirație, și energie. Și luneci mai departe pe panta lină a traiului obișnuit. Așa făcea în pragul marii revoluții cu eşafoduri zilnic scăldate în sînge acea societate din secolul al XVIII-lea cu care samănă așa de bine, ca frumuseță, inteligență, spirit și ușurătae, societatea noastră dominantă.

Trec ceasurile, și noi zîmbim fiecăruia. Dacă petre-
ceam înainte, petrecem ; dacă ne certam înainte, ne certăm ; dacă făceam intrigi unii împotriva altuia — greci de Bizanț înaintea lui 29 mai 1453, cînd caii turcilor nechezau supt ziduri — le facem și acum. Căutăm fineța atacului în sportul politic al zilelor noastre goale, și publicul, ce se simte gîdilat în vechi deprinderi, aplaudă.

Și, totuși, aceste ceasuri *între în socoteală*. O mînă nevăzută, inexorabilă le trece în sama noastră, tot așa cum trece în sama altora eroismul și suferința. Le trece la *ce ni-a dat, la ce are dreptul să ni pretindă*.

Gîndiți-vă la aceasta, vioii mei domni vorbăreți și agitați, ageri negustori, oficiali și neoficiali, de afaceri extraordinare, frumoase doamne, luxos gătite, purtători ai cuvîntului în numele tuturor, ziariști, scriitori, profesori. Gîndiți-vă !

Încordați-vă închipuirea : nu mult, atîta cît trebuie. Veți auzi cînd conversația spirituală tace, cînd frămîntarea se încetinează, cînd o clipă de liniște se face, gemete de răniți, urlete de agonie, zgomotul de infern al celor mai nouă mașini de distrugere. Și, mai de aproape, veți simți dorul de acasă și suferința fizică a fratelui nostru care păzește în munte, suspinul femeii

lăsată fără sprijin la vatra săracă, pentru ca noi să putem fi liniștiți și să facem ce faceți voi acuma.

Și atunci veți înțelege pentru ce ni sînt lăsate încă de Acela a cărui mîină înseamnă neconținut meritele și demeritele, datoriile și drepturile popoarelor, aceste ceasuri de așteptare !

11 octombrie 1915

RNZ I 261—262

Lupte și injurii, destăinuiri și răspunsuri, calomnii și contracalomnii, ațîțări și alte ațîțări, valuri de noroi care curg fără să le purifice măcar o picătură de sînge românesc vărsat contra dușmanilor țerii — iată spectacolul de azi al României.

Iată spectacolul pe care clasa dominantă a României îl dă, tîrînd în vîrtejul mâniilor sale de război civil și pe refugiații desperării țerilor robite.

Hidos și condamabil spectacol !

Ni întorcem fața de la dînsul și spunem tare, fără frică de „teroaarea“ unuia și altuia, aceste cuvinte de muștrare, care ni vin pe buze nu de la jignirile sau ambițiile noastre, care nu sînt, care nu pot fi, ci de la marele sentiment de revoltă tăcută a țerii :

De șezeci de ani țara, abia alcătuită, v-a fost pe mîină : pe rînd familiilor dintr-o tabără și familiilor din cealaltă tabără a unei protipendade putrede, galvanizată cu setea de parvenire a unei burghezii de advocați.

Nu i-ați putut da pămîntul țeranului ;

Nu i-ați putut da școală poporului ;

Nu i-ați putut da administrația interesului public ;

Nu i-ați putut da politica națională a statului ;

Nu i-ați putut da armata idealului.

V-ați mîncat între voi ca niște cîni, ca niște fiare, pentru glorie, pentru cîștig, pentru ambiții de leneși și capricii de femei. Ați făcut dintr-o țară întregă scopul desprețuit al gîlcevilor voastre copilărești și criminale.

Și azi vă sfășiați din nou, la un ceas ca acesta, punînd pe ruinele oricării ordine și autorități, care dispar, cu tron cu tot, în furioasa voastră încheștare, stegulețe de partid, în locul marelui steag al țerii, prea greu pentru mînușițele voastre boierești !

Ei bine, nu ! Aveți o datorie. Sînteți obligați la o expiație pentru tot ce ați făcut și mai ales ce *n-ați* făcut. O condamnare vă apasă : aceea de a vă uni pentru ca dintr-o supremă efortare să dați țerii măcar cît se poate din idealul primejduit prin fapta voastră.

Toți laolaltă, legați de cătușele acestei condamnări, să căutați a stoarce din ce a mai rămas bun în voi un desperat asalt către *gloria* noastră, către *iertarea* voastră !

Noi nu ne putem amesteca, poporul acesta nu poate să se amestece. Nu știm tainele voastre, sîntem străini de urmările faptelor voastre. Din neobișnuința și din slăbiciunea politică nația cea adevărată nu se poate ridica într-un moment. Cei ce vorbesc în numele ei nu știu ce spun sau înșală.

Voi sînteți cei mari și tari. Voi să faceți cît vă taie capul, pe un drum care nu e al vostru, îngust, murdar, ci noul drum, curat și larg, al idealului. Să vă silească regele, al cărui tron e tot așa de primejduit ca și tot viitorul nostru, a lucra, a lucra harnic și dezinteresat, cum nu vă e obiceiul. Să vă înțelegeți și să lucrați, politicieni de toate spețele !

Situația voastră, a partidelor, n-o veți salva. A ucis-o momentul istoric. Dar măcar ca oameni veți putea trăi între noi pentru ceea ce veți fi dat *pozitiv* după șezeci de ani ai negației constituționale.

Iar dacă nu veți face-o, se va deschide scaun de judecată la București, a doua zi după totala risipire a speranțelor noastre.

S-o știți !

25 octombrie 1915

Odată, bucuroși că am căpătat libertăți constituționale și că întreținem o mașină parlamentară, am declarat, în frazele aprinse ale unei demagogii naive, că sîntem „Belgia Orientului“. Iar din tabăra cealaltă, care-și amintea un trecut mai favorabil intereselor sale, s-a răspuns cu zeflemeaua care a făcut ca „Belgia Orientului“ să însemne alegeri falșificate, rea administrație și incultură.

N-aveau dreptate nici unii, nici alții. Dar nu pentru că eram mai răi ori mai buni supt raportul legalității administrative și culturii școlare, ci pentru că nu cunoșteau Belgia.

Belgia ? E o țară unde „regele domnește și nu guvernează“, o țară de presă liberă, de mitinguri, de voință populară ? Desigur. O țară de bogăție și petrecere ? Incontestabil. O țară de muncă, o aprigă muncă neobosită. Cițiva o știam — dar și noi muncim, măcar aceia care muncim și pentru cei ce nu muncesc.

Dar 1915 a venit și a spus ce nu gîceam fără aceasta : *Belgia e o țară de sacrificiu general, total și absolut pentru ideal și drept*. Deși e bogată, deși petrecea, deși... avea libertăți publice.

Și atunci vedem că nu se potrivește. Nu sîntem Belgia Orientului, nici în serios, căci ar fi pretențios, nici în glumă, căci ar fi obraznic.

Dar Orientul are o Belgie. Era săracă și n-a petrecut niciodată. Ea zace astăzi la picioarele învingătorilor, ca și cealaltă, însă ochii ei urmăresc fix idealul și dreptatea, așteptîndu-și ceasul.

E... Serbia.

6 decembre 1915

CEASUL...

A sosit un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gândit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii, cinstit, cu arma în mână, cu jertfa a tot ce avem, ceea ce alte neamuri, mai fericite, au de atîta vreme, unele fără să fi vărsat o picătură de sînge pentru aceasta : *dreptul de a trăi pentru noi*, dreptul de a nu da nimănui ca robi rodul ostinelilor noastre.

În miez de noapte au sunat iarăși clopotele, sfintele clopote care simt toate durerile și bucuriile noastre și care acum s-au înfiorat de cea mai mare speranță pe care am avut-o și la care, cu orice preț, ținem. Și sute de mii de oameni s-au trezit fără teamă și fără zburdăciune, liniștit și sigur, și în inimile lor a fost un singur răspuns : *știm !*

Da, o știam de mult. Ceas de ceas trecea, urzindu-se pînă de înțelepciune pentru a pregăti și apăra vitejia gata de luptă. Certele de deasupra nu pătrundeau în adînc. Acolo fiecare zi anunța o altă zi și mai grea, și nimeni nu cîrtea împotriva greutăților care se adunau. Ce nu poate răbda omul pentru o așteptare așa de sfîntă ? Știau toți, se dezlipeau toți de legăturile lor de aici, se făceau liberi, și sprinteni, și viteji pentru marea și strălucita încercare.

Ea a venit. Pare că s-a făcut în aerul acestei țeri o liniște mare. Un sfînt potir de sînge și de lacrimi s-a ridicat pentru binecuvîntarea cea mai scumpă.

Plaiurile ardelene au băut răscumpărarea robiei. Odihniți-vă, viteji, în brazda lacomă de mult de acest sînge care plătește birul nenorocirilor seculare ! Țenaniostași, dormiți în pămîntul care aștepta moaștele voas-

tre, ale răbdătorilor și voinicilor, ca să fie iarăși al nostru ! Niciodată nu se va uita fapta voastră, biruința voastră prin moarte. Voievozii cei vechi, dezrobitorii mucenici din zilele bătrîne, cheamă la sine din negura trecutului umbrele voastre, care abia au părăsit carnea lor chinuită de dușmani. Veșnică pomenire vouă, marilor și fericiților !

Iar toți acei cari au rămas în vechea țară îngustă nu pot avea decît un singur rost : munca, și o singură lozincă : unirea. Dumnezeu va ajuta silințele unui neam întreg, care pentru un drept așa de firesc nu oruță nimic din tot ce a putut agonisi, din tot ce se cuprinde în puterile sale !

21 august 1916

N-auzisem de cîteva veacuri acest calificativ al furiei neputincioase. Germania ni-l trimete astăzi, și întreg : trădători ai egoismului și lăcomiei sale, deci „perfizi“, și, deoarece sîntem „perfizi“ ca niște sclavi neascultători, nu mai putem fi români, căci aceia erau mierea lui Dumnezeu, gata să spele oricînd măritele praguri împărătești, ci „valahi“.

Da, domnilor reprezentanți ai opiniei publice germane, așa am fost odată, multă vreme, spre folosul nostru și în paguba altora, și tot așa am ajuns să fim iarăși, bunul bou de povară prefăcîndu-se în falnicul bour sălbatec de odinioară.

E adevărat că, întorcîndu-ne la vechea noastră mișelie de „trădători“, am pierdut foarte mult. Să ne gîndim numai. N-o să mai cumpărăm, exclusiv, contrafacerea pentru Orient a fabricilor din Germania și a consorțiilor de șarlatani din Austro-Ungaria ; n-o să mai vindem ieftin grîul nostru la morarii din Budapesta ca să cumpărăm de la dînșii făina mai scumpă ; n-o să ne mai furnizăm cu linguri de lemn, bețe de chibrituri și unt proaspăt de la speculatorii unguri și sași din marginea ardeleană, pe care am găsit că e mai bine s-o cucerim ; n-o să plătim mari dobînzi politice numai la împrumutătorii din Berlin, cari-și căpătaseră monopolul nostru ; n-o să mai înzestrăm armata noastră cu tot rebutul furnizorilor de armate împărătești și chesaro-crăiești. O să fim siliți — vai și vai de noi ! — să nu mai lăsăm petrolul în sama spionilor înregimentați și înarmați cu tot ce trebuie ; n-o să mai părăsim pădurile noastre — vechiul culcuș al vitejiei noastre barbare, totdeauna învingătoare — în mîna baronilor de Pesta și de Ierihon și a oștirii lor de ocupație ; n-o

să mai avem la București filantropia unui capital care ni făcea, adesea cu banii noștri, pomana de a lua de pe pielea noastră de zece ori cît ar fi luat acasă. Copiii nu ni-i vom putea trimete la școlile evanghelice, cu diplome recunoscute de stat, în care cel dintăi verset din Evanghelie era desprețul față de limba, țara și nația românească; din frumoasele școli ungurești nu vom mai putea auzi răsunînd zilnic lîngă Academie, templul culturii românești, accentele simpatice ale lui *Talpra Magyar*¹. Cînd d-rul Fischer² va mai scoate cărți în care să arate că sîntem toți niște sălbateci fără aptitudini pentru cultură, pe cari i-a îmbrăcat într-un veșmînt modern oarecare emigrația pe pămîntul nostru de inferioritate a deosebiților croitori și cizmari germani — doctorii au venit pe urmă — n-o să avem mîndria că aceste infamii s-au publicat la București. Și nici un baron Dungen — săracii de noi! — nu va mai putea striga din umbra tricolorului că n-avem nici un drept asupra tărîmurilor unde viața fraților noștri a intrat în a doua mie.

Ne vom resigna, domnilor, cum s-au resignat strămoșii noștri. „Perfidia“ lor față de poloni li-a dat țara Șipințului și Pocuția. Perfidia față de unguri li-a păstrat hotarul, legea și limba și i-a înzestrat cu bogate și frumoase feude peste munți. Perfidia față de turci i-a ținut în picioare față de păgînii cu mațele lacome. E, totuși, o mîngiere pentru atîta dezonoare...

Vom face și noi ce vom putea. Vom lua Ardealul, udînd cu sîngele nostru de trădători fiecare bulz de țărîină. Pentru cît pierdem e, desigur, puțin, dar ne vom mulțămii și cu atîta.

23 septembrie 1916

RNZ II 157—159

¹ *Talpra Magyar* — Sus, maghiare (ung.), începutul unci poezii de Petîfi.

² *Iosif Fischer* (n. 1887) — avocat austro-ungar, redactor al unor publicații naționaliste (informație din 1940).

DE CE OMOARĂ COPIII ?

Vizita aeroplanelor face parte astăzi din plăcerile Bucureștilor, care odată avea alte plăceri. Victimele favorite sînt femei și copii, bietezele femei din mahalale, care strîng aproape de dîsele în umezeala cămăruței înguste pe copiii flămînzi și goi. O bombă fericită lăsată de un executor precis, și iată că acest cuib de nimic se sfarmă într-o clipeală, și în același aluat de sînge se amestecă rămășițele cloștei și ale puilor. Tehnica modernă e, în adevăr, admirabilă cînd încapă pe mîinile unui om al cărui suflet a fost format prin cea mai desăvîrșită cultură modernă — putem zice chiar : singura autentică, avînd brevet imperial și garanția tuturor calăilor din nobila Germanie. Și oamenii ce zboară pe sus pentru a-și servi patria se întorc seara bucuros în tainițele vreunui Rusciuc de creștinătate bulgărească și, făcîndu-și rugăciunea denaintea unui somn ca al dreptului, nu uită să spuie lui *Gott*, străbunul, care în codrii primitivi cerea jertfe de sînge, preferînd copiii plăpînzi, și care, deși s-a botezat acuma o mie de ani, are aceleași gusturi fragede, că poruncile lui au fost îndeplinite.

Dar poate că e o greșeală... Oamenii vor fi vrînd și altceva. Nu se satură doar zilnic ucigînd copii și femei, schilodind babe, rupînd picioarele leneșe la fugă ale moșnegilor. Caută bărbați — mulțămindu-se și cu cîte unul din seminția tinerilor prea grași pentru a servi patria aiurea decît pe Calea Victoriei, sau ca ordonanțe ale vreunui văr îngrijit de sănătatea lor. Desigur că atenția acestor arhangheli cu aripile de fier e concentrată asupra clădirilor publice, și mai ales asupra acestora în care se lucrează pentru armată.

Ca să înlătore o astfel de interpretare, flăcăii de ispravă s-au îngrijit să aducă un argument decisiv — de fapte, nu de vorbe. Sfărîmăturile bombei greșesc poate și omoară vreun soldat. Ca să se știe, însă, că aceste năvăliri prin văzduhuri privesc pe copii, anume pe copii, li se trimet bomboane. Dulce bunătate de suflet! Bomba e mai mult un mijloc de înștiințare: iată, vine nenea cu bomboanele. Iar pe urmă, cine n-a murit poate să alerge pentru a-și face recolta. Excelente cofeturi, „culturale“ până în adîncul lor, unde o mîină expertă de himist, de bacteriolog, nobil savant și prieten al omenirii, a pus otravă garantată și o eficace cultură de microbi.

Aceasta oare, cum ni s-a spus, pentru că „Valahia“ trădătoare trebuie „desființată“, cu tot ce are, până la pruncul de țîță?

Nu! O nație care a produs atîția filosofi și poeți nu poate lucra fără ca și supt învelișul sîngerat al celei mai animalice cruzimi să nu se ascundă intenția discretă a unei binefaceri.

Bine, acești oameni vreau să prefacă lumea într-un vast laboratoriu în care ei să fie stăpîinii, iar restul lumii — negri în serviciul lor. Zi de zi, să are, să samene, să culeagă, să care, să sape, să taie, să învîrtă, să asude și să sîngereze pentru rasa nobilă, pentru supraoameni, pentru zei. Sclavii mai vechi vor fi vătăfii celorlalți. Cu toții vor fi păstrați până ce geniul german va găsi mașini capabile de a-i înlocui cu totul. Atunci vor fi suprimați științific.

Oribilă soartă, nu e așa? E cineva care să voiască a trăi astfel? Și a-l cruța de robie încă din leagăn nu e, oare, o binefacere față de sclav?

De aceea, aviatorii marelui împărat caută pe copiii noștri: miloși, ei îi *liberează*...

22 septembrie 1916

LUMINĂ DINAFARĂ ȘI LUMINĂ DINLĂUNTRU

Pe calea cea grea a omenirii, cale de osîndă chiar cînd trebuie să ajungă prin cruce, prin rătăcire la înălțarea glorioasă, o lumină trebuie să îndrepte pașii ce rătăcesc, ce se poticnesc ori se opresc de oboseală între pietrele răului cu care e sămănat acest drum al nostru pe pămînt. O lumină fără care prăpăstiile care ne așteaptă pretutindeni ne vor înghiți și nu mai este putere pe lume care să ne poată scoate de acolo.

Tot ce facem noi se îndeplinește prin această luminare a rosturilor noastre. Cu patimă, uneori cu deznădejde, o căutăm.

Unii, mai trufași, cred că nu trebuie să o ceară decît de la întîmplarea prielnică, de la vechiul și veșnicul înșelător care e norocul. Și norocul aprinde luminările, făclioarele unde-i place și cînd îi place. Te poartă pe ele cît vrea, și cînd nu vrea le ascunde. O furtună se răpede asupra lor și le stînge. Drumețul care se crede sigur de aceste luminițe se prăbușește și, o dată pentru totdeauna, dispăre.

Este o altă lumină, însă, care cu greu se aprinde, dar, o dată ce arată calea, nu va lăsa-o niciodată în întunec. Te-ai străduit să-ți faci *înlăuntrul tău* lumina care nu se stînge decît o dată cu viața, lumina convingerii absolute, a devotamentului fără greș, a marii conștiințe care nu poate rătăci. Și, atunci, nu numai că tu însuți vei ști totdeauna, în ciuda soartei rele, să-ți îndrepti pașii, dar calea va fi luminată sigur pentru mii și mii de oameni.

Cine are această lumină să-și ofere și conducerea în vremi ca acestea. Dar numai cine o are.

2 octombrie 1916

RNZ II 191

N-am impresia că am asistat la înmormîntarea celui care a fost Nicolae Filipescu.

Am văzut un cortegiu oarecare, multă lume amestecată, puțină care era tristă și mai puțină care plîngea ; am văzut ridicat pe umeri, în cîntecele unor copii cari-și făceau meseria, un greoi sicriu de stejar cu inscripții banale ; atîta am văzut.

Nu putea fi înmormîntarea lui. Căci el nu putea fi înmormîntat decît în haină de ostaș, nu putea fi înfășurat în alt giulgiu decît al tricolorului și nu putea fi coborît în pămînt decît la sunetul tunurilor într-o seară de victorie.

Și după înmormîntarea aceasta banală, ca a cutărui bătrîn politician, mort de uzură la optzeci de ani, eu, care l-am văzut prea de multe ori așa de viu ca să înlocuiesc, azi, mîndra icoană de voinic cu trista amintire a rămășițelor sale, sînt încredințat că el e aiurea. Liberat de suferințele acestei zdrențe omenești, aleargă acum liber cîmpiile de luptă, îndeamnă pe cei ce șovăiesc, oprește în cale pe cei ce se retrag și întetește pe cei cari atacă. El e acum cu strămoșii lui ostași, cari și ei au fost îngropați, cine știe cum, undeva, și cari acum, vii, cutreieră în zborul cailor nevăzuți de-a lungul țerii, amenințată și călcată de dușmani, și smulg biruința prin mîinile urmașilor lor.

4 octombrie 1916

LOCUL CEL MAI BUN

Multă lume caută astăzi care e locul cel mai bun și umblă de colo-colo după dînsul.

Dacă e vorba de locul unde nimic din imensa suferință a omenirii nu te poate atinge, de locul unde nu ți s-ar cere nimic din sacrificiile cu care e dator fiecare, acest loc nu se găsește nicăiri pe acest biet pămînt, scaldat până-n adîncurile lui în sînge. De la un capăt la celalt al lui umblă soarta grozavă, care pedepsește pe om pentru că a trăit prea bine și a voit încă mai mult.

Nu, în zădar mergeți cu chibzuielile voastre înțelepte ca să găsiți locul unde, oameni fiind, ați fi scutiți de tot ceea ce a căzut asupra omenirii și, membri ai unei națiuni, v-ar fi iertat a-i refuza tot ce aveți, tot ce puteți. Cine se furișează și se strecoară va fi atins întocmai ca și celalt, dar într-o formă brutală potrivită cu mișelia lui și fără onoarea de care patimile celorlalți sînt încunjurate.

Totuși, este pe lume un loc foarte bun, foarte bun oricînd, mult mai bun în vremi ca acestea.

Îl știți toți aceia cari ați pierdut ceva strîns legat de inima voastră, toți aceia cari ați văzut pierind o mare și luminoasă speranță, toți aceia asupra cărora vreuna din înfățișările groazei a apăsât. Vine un moment ca acesta cînd în jurul tău tot ce ți-a fost până atunci viața s-a năruit, cînd toate obișnuințele tale au fost rupte, cînd numai departe peste adînci prăpăstii se vede o altă viață. În golul produs deodată prin lipsa fețelor și lucrurilor iubite, poți înlătura într-un singur fel pornirea deznădăjduită care te rătăcește neconținut până te sfarmă.

E sfînta beție a muncii, acea încordare supremă, ne-bună, care nu lasă înțrare nici unui gînd tulburător în locul unde, la lumina egală a unei conștiinți hotărîte, trupul și sufletul dau tot ceea ce pot.

Așa au putut trăi oameni cari închiseseră abia în mormînt tot ce aveau, oameni cari supraviețuiseră celor mai teribile ruine, și oameni cari treceau ca pe un vîrf de sabie peste cele mai îngrozitoare genuni, au ajuns fără nici un fior la capăt.

E așa de aproape de noi acest loc, fiindcă este în-lăuntrul nostru însuși...

11 octombre 1916

RNZ II 205—206

UN ORAȘ PLĂCUT.

Orașul plăcut e Bucureștiul. Cîți nu l-ați văzut de mult, alergați de pe unde sînteți, căci face să fie văzut.

Alergați, dar pe rînd, căci, dacă veniți toți deodată, stricați frumoasele priveliști și curăția sănătoasă a aerului, stricați liniștea încrezătoare, buna colaborație naivă a bunăvoiențelor.

Căci caracterul plăcut al capitalei României vine tocmai din lipsa voastră.

Odată, cînd erați pe aici, cu importanța, averea și mîncărima voastră de petreceri, dădeați Bucureștiului o înfățișare unică pe lume. Nu de dimineață până seara, ci de dimineață până dimineață și de seară pînă-n seară, era o alergătură nebună după nimic ori după conversații goale, după petreceri desperate, care sînt, la urma urmei, tot un fel de nimic. Tot ce luxul poate da ca îmbrăcăminte și ca vehicule se îngămădea într-un haos de babilonie și într-o strălucire de Gomoră; tot ce norocul moștenit sau cîștigat ușor poate da ca solemnitate desprețuitoare unei figuri omenești se răsfața la unul, ca și la celalt. Din toată această splendidă primblare continuă pare că se desfăcea un mare strigăt: În lături, trecem noi!

Cu ce sfială se strecura bietul om de muncă, năcăjit în fața și în mersul lui, smerit în haină, gonit iute de atîtea nevoi ale lui și ale celor de pe lîngă dînsul. Pare că se căuta prin buzunare să vadă de i s-a liberat un bilet de trotuar. Și fetițele muncitoare care nu atrăseseră atenția unui protector se simțeau așa de caraghioase pe lîngă mîndrele doamne mari. Iar un carțerănesc pe Calea Victoriei era scandalul public pe care vardiștii trebuiau răpede să-l înlătore.

Acuma se văd tocmai aceștia. Vîntul aspru bate din sus și din jos. Fotele de la munte strălucesc din fluturi:

țeranii scormoniți de prin culcușurile lor țin mijlocul trotuarelor. Pe strada care nu iubește copii și mame trec sătence cu pruncii în brațe. Lume săracă, modestă se strecoară în pasul cui are de urmărit o muncă, de mîngîiat o durere. Sfiala e la cine nu s-a putut învăța încă să poarte uniforma grijei și trudei pentru patrie. Automobilele au noroi pe roate și, dacă te uiți bine, uneori și cîte un firicel de sînge.

O, e foarte interesant, vă asigur. Veniți de vedeți. Dar, încă o dată vă rog, tot cîte unul. Fiindcă altfel priveliștea se strică : o stricați !

21 octombrie 1916

RNZ II 225—226

În cele dintâi ceasuri de dimineață, prin negura rece, vine de la gară, între alți drumeți mînați mai mult de năcazuri decît de interese, o familie de olteni pribegi. Cine știe de unde, în focul luptei sau supt amenințarea năvălirii, ei s-au smuls, au cucerit cu desperare un loc în vagoanele ticsite, și iată-i aici, pe trotuarul Bucureștilor, întrebînd mut din ochi și apoi, cu hotărîre supremă, informîndu-se pe lîngă vardist — de bună seamă despre adăpostul ieften.

El e tînăr și subțirel, obosit, palid, cu ochii aprinși, mai mult de furie decît de frică. Ea, naltă cît dînsul și mai voinică, pășește în mantia-i albă peste frumoasa catrință veche, ca o împărăteasă. Și, în brațe, copilul, mărișor, nu rîde, ci, plecînd capul, pare împovărat și el de gînduri, de griji.

Arată să nu fi văzut niciodată această capitală, care, vădit, nu-i sperie și nu-i poate uimi.

Și nici nu trebuie, căci tot ce e aici al lor este, al lor mai mult decît al tuturor acelor cari, grăbiți, zîmbitori, înfășurați în haine scumpe, *prea* scumpe, trec pe lîngă ei, în asemenea ceasuri, fără să întrebe nici ce furtună a zvîrlit pe țermul vieții înflorite pe acești fugari, nici ce se poate face pentru dînșii.

A voastră, frați fără noroc, cari ați venit răscoliți de viforul cel strașnic, a voastră și a fraților voștri este toată această bogăție. Din zori și până în noapte, ați trudit din neam în neam, fără să întrebați de ce și cît vi se cuvine și vouă, ați trudit și ați scos din țarină grîul care s-a făcut aur. Și din aurul pe care se văd parcă urmele sudorii voastre și a părinților voștri, din el s-au făcut aceste case înalte, aceste grilajuri aurite,

această mătasă, această catifea, aceste blănuri scumpe care trec pe lângă voi, și nu e nimeni care să vă vadă.

[.]

Nu fiți așa de străini și așa de sfioși aici, pîbegi ai Olteniei chinuite ! În casa voastră ați venit. Și vor fi oameni, în zilele cînd se va chibzui răsplata, cari vor afirma-o și față de aceia cari încă n-au băgat de seamă că a voastră este și *trebuie* să fie.

12 novembre 1916

RNZ II 276—277

Pe strada plină de lumea ce venise spre a se bucura de soarele acestei primăveri iernatece, insultătoare pentru durerile noastre, din mijlocul amestecului de zdrențe țărănești și de frumoase blănuri purtate prin noroi de acele ființe incorigibile pe care, ca și pe virtuosul lui Horațiu, nu le-ar înspăimînta nici ruinele lumii întregi, răsări o ceată de călăreți.

Erau puțini la număr și foarte oboșiți, dar înfiți cu un fel de îndărătnicie pe căluții lor ruși de drumuri grele și iuți, cari păreau și ei că lovesc cu ciudă în asfaltul înghețat al căilor neumblate de dușman. Uniforma ajunsese foarte simplă, și sumane de țară copereau rămășițele postavului albastru, șters de soare și ploie. Căciuli mari brumării sfidau parcă lumea întreagă. Nu mai era vreo osebire între ofițeri și soldați: puștile vădit întrebuițate se țineau strîns, ca într-o îmbrățișare desperată, de spinările dîrze ale unora, ca și ale altora. Nu salutau galoanele late cari împodobeau des valul mulțimii, și în ochii tuturor era ceva pe care nu l-am mai văzut până atunci: un fel de mînie încremenită în avîntul ei ce caută neconținut un dușman pe care nu l-a putut învinge.

Treceau tăcuți și aproape nebăgați în samă, rămășițe ale unui escadron frînt în suprema încordare pentru apărarea unui colț de țară pierdut. Nu-i ținea în samă nimeni: ce simțire mai poate fi pentru o asemenea priveliște cînd se văd răniți duși în spate, și în colțuri de strade pribegi mor visînd bucata de pîne pe care mîndria lor i-a împiedecat să o ceară! Și apoi era soare cald și cer limpede, și suferința cea grea n-a veștejit încă toată frumuseța acestei țeri odată așa de fericită.

Dacă ar fi fost, însă, în această mulțime, un strigăt către patrie la vederea acestor aspri martiri, dacă din piepturi s-ar fi smuls florile pentru a cădea asupra lor, maiestatea acestui spectacol de mîndru nenoroc ar fi fost împuțnată.

Așa, însă, ei veneau de și mai departe decît locul unde s-au luptat pentru ultima oară. Nu erau niște necunoscuți, căci i-am văzut de atîtea ori, aproape în același port, pe aceiași căluți mărunței, cu același fulger în ochi, care n-a putut trăsni și ucide. Veneau din oastea bătută a lui Mircea Bătrînul, de la Nicopolul cruciaților, din pădurile Războienilor, unde nici măiestria războinică a lui Ștefan nu-l putuse face a răzbi un dușman nesfîrșit la număr ; întovărășiseră un Rareșvodă în fuga lui dinaintea bătăii lui Dumnezeu „pentru păcatele lui“, și într-un colț de Ardeal, la răsăritul soarelui, văzuseră pe Mihai jertfit și nu-l putuseră apăra.

Iar acum ei mergeau spre viitor, spre cel de mîne sau spre cel de peste mulți ani. Mergeau spre ispășire și spre răzbunare, pentru tot ceea ce am suferit de cînd sîntem.

26 decembre 1916

DEVOTAMENTUL CELOR MICI

Am întilnit pe un vechi prieten al meu. E neamț — un neamț care știe multă carte, care a refuzat să meargă în America, unde are rude bine situate, care acum, în urmă, a plecat din teritoriile ocupate fiindcă nu vrea să trăiască supt nemți, căroro numele lui li l-ar fi recomandat, și care, ajuns aici, a cerut să i se dea un lucru greu pe care să-l facă. Și, cum e slab, acum a un neamț bolnav, care tușește.

Și neamțul mi-a spus ce urmează :

— Plecasem din Tîrgoviște în ultimul moment. Erau douăzeci și trei de vagoane, pline de bani — cîteva milioane — de muniții, de profesori de la școlile militare de acolo. În gara Titu băteau tunurile dușmane de la Mătăsaru. Șeful, eroic, fugise, și de ce ar fi rămas mecanicii ? Eram o pradă de război sigură.

Atunci m-am dus după mașina care trebuia. O auzeam șuierînd departe. În Conțești era cineva care nu fugise. Plouau ghiulele năprasnic, dar aceasta n-a împiedecat pe omul nostru să lege singur mașina și să puie trenul în mișcare. Am scăpat și tot ce era cu noi a scăpat. Ce s-a făcut cu mîntuitorul nostru nu știu. Îl chema Șindrilaru.

Am căutat acest nume modest între ale celor cari s-au bucurat de România de ieri ca s-o uite azi și nu l-am găsit.

29 decembre 1916

RNZ II 362—363

TIPURI DE AZI

Cît sînt de urîte, nenorocirile îşi au şi ele hazurile lor. Pe cînd la oamenii serioşi, cari muncesc şi se gîndesc, cari jertfesc şi înfruntă, ele creează măreţe figuri de luptători fără frică, pînă la capăt, personificări nobile ale celor mai frumoase şi mai rare calităţi omeneşti, topind statui uriaşe în focul luptelor pierdute şi al ţerilor arse, pe omul care, sufleteşte, e o făptură de rînd ele nu-l scad — căci nu se poate — ci-l reduc, peste sfărîmăturile formelor cu care i-a înveşmîntat norocul, la ceea ce sînt în adevăr. Şi atunci se vede acest lucru interesant şi plin de o mare şi dumnezeiască morală: din bordeiul suferinţelor strămoşeşti răsar coloşi pe creştetul cărora pare că se sprijin de sus toate speranţele patriei, iar din mîndre case pline de toate bogăţiile celei mai rafinate civilizaţii aleargă înspăimîntate, cu o comică zguduire a întregii lor fiinţi, mărunţele, livide mutre rebegite, care gesticulează şi ţipă, trezind la orice spectator un rîs care-l face să uite că acest zbucium caraghios se încadrează într-un cer înroşit de flacărele incendiilor şi că, în fuga lui, mititelul acela zguduit de toată mişelia sufletului său josnic atinge cu piciorul desculţ cadavrele îngheţate ale martirilor cari pînă la sfîrşit au stat.

Nenorocirea noastră nu putea fi lipsită de asemenea tipuri.

Iată domnul ori doamna care „pleacă în Rusia”. Chiar şi acuma România moşilor şi a ifosurilor sale a devenit, cum făgăduia şi Falkenhayn¹ pentru aseme-

¹ *Eric von Falkenhayn* (1861—1922) — general german, şef al Marelui stat-major al armatei germane pînă în 1916, cînd a fost numit comandant al forţelor armate pe teatrul de operaţii din România.

nea fantoșe, un „loc puțin confortabil“. Blănurile și catifelele se pot murdări prin contactul cu mizeria pribeagă care se îngrămădește. Ca să joci cărțile de la miezul nopții înainte, nu mai este lumină electrică. Furnizorii, îmbulziți de comande, nu mai servesc la timp. Ca să ai o consumație delicată, trebuie să aștepti norocul unui curier diplomatic. Și comunicatul nu sună tocmai ca o invitație la bal. Atunci, îți aduci aminte că un văr al patrulea a scris un articol contra germanilor, și, cum ești sigur că vei da cu ochii de ei, hai la pașapoarte, la depozitele Băncii Naționale, unde poți zice că ai lăsat și manuscriptele cugetării tale, și la zaraful care, vai, a crescut prețul rublei.

„Dumneata ce te faci ? Când pleci ? Să cerem guvernului un tren“, strigă viitorul emigrat, care vede înaintea ochilor nu țeri care și ele se luptă și sufăr și au bucuria de a adăposti musafiri — și ce pretențioși musafiri ! — care se poate închipui, ci otelurile de lux ale amintirilor sale de odinioară, confortul pensiunilor de familie pentru milionarii exotici, listele de mâncare potrivite pentru toate gusturile, teatrele, concertele, balurile gata să primească în valuri de lumină și de muzică pe nobilul domn levantin care binevoiește a-și tîrî până acolo uritul trîndăviilor sale. *Mon cher*, trebuie reluată viața, o dată ce „lovitura“ n-a izbutit. În urmă sînt doar acele milioane pe care natura le-a sortit ca să sprijine greul vieții pentru alții, cei cu delicatețe ereditare. Ion va păzi casa de nemți, se va tîrmozi cu dînșii, îi va răpune, căci are spinare bună și nu moare, ghiorlanul, cu una, cu două, și apoi, cînd arcurile de triumf vor fi gata, el ne va înștiința cînd putem face, conform programului, intrarea triumfală în costumul lui Mihai Viteazul. „Poftiți, cocoane...“

Cel mai mare despreț pentru persoanele care-și duc curcile și vasele de toaletă în Rusia îl are, însă, acela — sau aceia — care „rămîne“. El e informat că germanii — cari, și pentru acestălalt tip, neapărat vor veni — sînt persoane delicate, cari știu să recunoască deosebirile de educație și dau dovadă de un *savoir vivre* extraordinar. Evident că vor pedepsi pe toți aceia

cari-i vor fi supărat cu arma sau altfel, dar e „dreptul cuceritorului“. Ce ar putea face, însă, unor oameni cari au dat dovadă totdeauna de o perfectă măsură în toate, deci și în politică, și care mai au și doi veri rămași în București, plus câteva rude sărace care au scris continuu în foile plătite de dd. Czernin¹ și von dem Busche? *A tout seigneur, tout honneur*, toată cinstea cui se cuvine... Fără a mai pomeni că guvernul nu e bun, și atunci, dacă germanii ar face doar altul, recurgînd la bunăvoinți care n-au fost destul de apreciate?

În jur, o țară luptă de moarte, real, serios, tragic. Pe scena vanităților, care s-a restrîns treptat, o comedie, veche și tristă, cu depărtate origini fanariote, continuă. Două paiate se agită, sărind și ciripind. Pe pieptarele lor albe este, însă, o picătură de sînge care n-a curs din vinele lor... Și cei cari o văd nu mai pot rîde.

30 decembre 1916

RNZ II 363—365

¹ *Ottokar Czernin* (1872—1932) — om de stat și diplomat austriac.

La noi, la Văleni, pe vremea aceasta de albă zăpadă, acoperind viitorul de verdeață al cîmpiilor și dealurilor, scatii cu gușa verzuie se zbeguiau prin ramurile pline de chiciură ale pomilor pustii, și uneori vedeai descoperind cu mulțămire săminți uitate vreun botgros, care-și ridica bucuros gîtul însemnat cu o pată de sînge. Iar cîte vrăbii erau în corcodușul de la fereastră așteptînd ce cădea din scuturatul covoarelor și din risipa fărîmăturilor de dimineață nu cred să mai fi fost aiurea.

Pe cînd reprezentanții culturii strică acolo agonisita multor ani de laborioasă sărăcie și fac din plumbul literelor purtătoare de cultură gloanțe pentru a da jos și pe cei din urmă apărători ai pămîntului nostru legiuit, deasupra Iașului bătut de griji se rotesc corbii.

Niciodată n-au fost mai mulți decît anul acesta, cînd mila celui mai tare li gătește cea mai scumpă pradă, a omului tînăr. Și ei nu ciugulesc prin desimea zăpezii, ci sus, în zboruri încete, cercetează zarea : își cheamă aliații și li pare rău că este cine să-i împiedece de a veni. Vorbesc din ciocurile lor lungi, brutale, lacome în limba lui Götz von Berlichingen și a lui Prokop von Rabenstein, și în rotirea lor necontenită și stăruitoare par a fi aeroplanele asasine care anunță pe ceilalți ucigași ; mai mult decît vulturul heraldic, cu limba de năpîrcă și cu negre aripi răsfirate, ei înseamnă era nouă care vine asupra omenirii cu steagurile Prusiei.

Nici noaptea nu te scapă de urmărirea lor. Pe turnurile Mitropoliei, prin firidele palatului, pe orice înălțime ei se adună tărziu în sfaturi lungi, aprinse, supt cerul luminat în nori de o lună ca din alte lumi. Vorbesc de prada întinsă pe toate drumurile, de pribegii

înghețați în cară, de copiii morți de foame, de flăcăii frumoși cărora li-au mâncat ochii. Și, cînd din îmbulzeala lor neliniștită se desface un mare croncănit la unison, ei pare că slăvesc pe acela, mare, puternic, glorios, care a făcut, trei ani de zile în șir, peste albele zile de Crăciun și Paștile înflorite ale celei mai blinde religii, care e și a sa, acest dar omenirii : „Împăratului în cele de sus, glorie !“

31 decembre 1916

RNZ II 365—366

Ticăloasă fiară e și lupul! Vara se înfundă în porumb la apropierea drumetului, fie și un copil; îl gonești ca pe-un câine mișel dintr-un singur tihănit. Iarna, însă, cînd tot cuprinsul e numai zăpadă albă, cînd drumurile se fac grele și ajutorul nu poate răsări de oriunde, cînd viscoalele închid zărilor, ei se adună în ceată, și atunci au curajul care li lipsea înainte. Vai de cine le iese în cale, de cine trece prin apropierea locului lor de pîndă și de petrecere! Ba chiar vai de acela dintre ei pe care l-a atins glonte de drumetului amenințat! Frații își fac răpede socoteala că rănitul acela, lup cum este, oferă o hrană mai puțin primejdioasă decît marele dușman, omul, care până la sfîrșit știe să se apere...

Și vremuri grele ca ale noastre, cu zări închise și lipsa ajutorului obișnuit, își au — în contra oamenilor cinstiți, așa de mulți, și sus, și jos, cari nu le pot da de urmă totdeauna vicleniile acelor — lupii.

În mijlocul lipsei și durerii tuturor îl vezi răsărind schimbat, dar schimbat în *bine*. E mai roșcovan și mai rotofei. Ce bine-l prinde blana nouă-nouță, pe care în alte împrejurări n-ar fi avut de unde s-o „cumpere“! Și ochii îi sticlesc de un saț pe care înainte nu putea să-l găsească în aceeași măsură.

Crapă lumea de ger afară. Căruțe aduc ostași cari au degerat pe drumurile patriei năvălite și împutinate. Te sfiști să te uiți la fețele galbene ca de ceară ale bieților flăcăi chemați la recrutare din ținuturile ocupate. Reci căutături de năcaz zăcut se prind în ochii acelor femei sărace care au rămas fără sprijin

în colțul lor întroienit de mahala. Aerul e greu pare că de toată tăcuta suferință neconținută a celor cari-l răsufală.

Prin mulțime trece automobilul, sania de lux a lupului. Așa ceva n-a prins el niciodată. Bun lucru e și războiul pentru omul deștept! E așa de mulțămît, încît uită și acea ipocrizie — un fel de bună-cuviință a păcatului — care face pe cel cu greșeala să caute a nu se deosebi la înfățișare de aceia chiar prin cari a ajuns să fie ce nu merita, și într-un chip care nu este iertat nimănuia.

Supt ochii mei trec căruțele. Sînt pline vîrf de saci mari și mici, de sticle, de cutii și cutiuțe. Merg poate la un depozit public pentru ajutorul sărăcimii, care nu-și mai aduce aminte de anumite articole alimentare? O, nu! Ele cotesc ca să intre în cutare curte, unde de mult, zi de zi, căraturile se urmează. Înțelegeți ce s-a întîmplat: și aici a lucrat lupul... N-ați crede, poate, că toate aceste lucruri sînt mai ieftine decît de obicei, ba unele chiar, date fiind însușirile aceluia pe care-l vor hrăni, gratuite?

Aș înțelege, lupule, să-ți cerci colții contra dușmanului. În toate țerile lupi de război apar. Ei cară aiurea din casele teritoriilor ocupate tot ce se poate căra fără să ai un drept și, mai ales, fără să ai o conștiință. Îți însușești juvaierie, blănuri, haine, albituri, ba chiar, uneori, dormeze și perdele, fără a mai vorbi de vitele bune la gospodăria de-acasă. Așa au făcut prusienii în Franța la 1870, de li-a rămas acolo veșnică faima. Așa vor fi făcînd domnii și stăpînii noștri de azi în Muntenia năvălită. Urît păcat, care acopere de rușine fără capăt numele unui popor întreg! Dar mai urît, mai hidos uneori e obiceiul celalt: de a despoia vistieria împuținată a țerii tale, de a înșela pe șefii tăi, de a simula ceea ce nu ești — hrănindu-te, de pildă, bun civil bătrîn, de la o popotă de ofițeri — de a lua pînea de la gura săracilor — și chiar a săracilor ostași — pentru a-ți face depozitul particular de iubitor șef de familie, de *a-ți înzestra vizuina cu bucăți rupte din trupul sîngerat al fratelui și tovarășului tău — lupule!*

Să le facem ceva, azi, lupilor ar fi greu. E iarna, iarna lor, și n-avem cu ce face bătaia. Să-i privim cu luare-aminte, să însemnăm drumul care duce la culcușul lor. Va veni pe urmă primăvara și se vor deschide cărările. Îi vom urmări măcar atunci până acolo, în fundul culcușului. Și vor plăti!

5 februar 1917

RNZ III 117—119

CA O SCRISOARE, PENTRU CINE NU ÎNȚELEGE ALTFEL...

Pe străzile acestui oraș de refugiu, spre a cărui lumină se îndreaptă suferințele de pretutindeni, căutînd patul în care să moară și negăsindu-l de multe ori nici pe acela, în recile spitale bîntuite de molime, prin mormanele de zăpadă, depozitele permanente ale tuturor murdăriilor și alte priveliști de tragedie asiatică, treceți aproape la fiecare sfert de ceas. Treceți cu frumoase automobile, galbene, roșii, albastre ca un cer senin, dumneavoastră, elegante doamne și domnișoare, ale căror toalete de exil sînt, fără îndoială, menite să mîngîie ochii flămîndului și ai muribundului, care stă pe loc și, pe picioarele lui tremurătoare, vă privește. Le dați în treacăt un zîmbet, zîmbetul mulțămirii de care sînteți cuprinse cînd frumoasa mașină iute vă dă sentimentul ușoarei lunecări răpezi către odaia cu gust mobilată, unde vă așteaptă o plăcută societate, cu convorbire, muzică și alte agremente ale vieții.

A supune la o critică nevinovăția dumneavoastră surîzătoare ar fi, dacă nu nedrept, dar brutal. Încerc de aceea altă cale pentru a vă vorbi direct, fără jignire, de lucruri pe care cu mintea dumneavoastră, care, dacă uită lesne, înțelege repede, sînteți în stare a le înțelege și în tot ceea ce ascund.

E adevărat că omul nu poate trăi numai plîngînd. Este în sufletul lui o dualitate care, și din cele mai mari și mai adevărate suferinți, îl recheamă la viață. Natura, care dă lovituri grele, se îngrijește a le cumpani prin puterea noastră de a uita, de a face măcar în unele clipe abstracție de ele. Și e adevărat iarăși că în sănătatea și puterea oricărei ființe este ca o dumnezeiască legătură cu ceea ce de jur împrejur trăiește și se bucură — și numai cu aceea.

Sentimentul poate să fie jignit însă. Dorința de a vedea toată lumea la fel poate să fie supărată. Cîte un judecător aspru poate vorbi și de bun-gust, mai ales față de persoane care prin creșterea lor și prin mediul social distins în care trăiesc sînt în părerea generală păstrătoarele lui cele mai chemate.

Să lăsăm, însă, acestea. Să înțelegem și atîtea cerințe legitime chiar în cea mai amară pribegie; aceea de a lua aer, singură sau cu copiii, într-un oraș care, din nenorocire, are numai primblări prea scurte și prea puțin îngrijite, aceea de-a ajunge mai răpede la un dîneu sau la o serată. Să zicem chiar — căci, în atîtea cazuri chiar așa trebuie să fie — nobilul zel de a fi cu o clipă mai curînd la căpătîiul suferinței care așteaptă cu atîta nerăbdare. De ce să fie zoriți numai bărbații, cari aleargă forfota fiecare după cîte o datorie care nu-i îngăduie să frămînte zăpada și noroaiele drumurilor ?

Îmi permit, însă, a vă atrage atenția asupra unor sentimente pe care nu le judec dacă sînt sau ba îndreptățite, dar care sînt, și sînt într-o vreme cînd trebuie să ții samă, și *prin fapte*, de tot ceea ce este.

Este întăi — poate pentru prima oară aici — un sentiment de *drept*, cu atît mai puternic cu cît e mai nou.

Acest sentiment, care cere pentru sine și tinde a lua de la alții, dar care poate exista și fără aceste porniri, întrebă pe oricine, la orice, despre îndreptățirea lui la lucrurile de care se bucură, la fiecare din ele. *El te întrebă cu ce merit, prin ce jertfă, cu prețul cărui munci, prin ce sînge ai ajuns la ceea ce te vede lumea că ai.* Și încă mai aspru, *el vrea să-i spui și la ce servește ceea ce iei de la altul ca să ții pentru tine.*

Și pricepeți, inteligente doamne și domnișoare, că nu li s-ar putea spune acestor oameni, cari au pătimit și sînt chemați la patimi nouă, prin ce chinuri pentru patrie ați trecut pentru a ajunge la acele frumoase trăsuri răpezi din care vă filfîie vălurile multicolore și, mai ales, ce lucru așa de mare faceți ca să le opriți de unde pot aduce folos patriei, care se apără, ori

nevoilor, care strigă desperat după ajutorul fără întârziere.

Un alt sentiment — pe care acuma întâi îl vedem răsărind în inimile noastre — e acela al frăției noastre naționale, al datoriei de iubire pe care o avem unii față de ceilalți, al neapăratei compătimiri care trebuie să se îndrepte de oricine e mai ocrotit de soartă către oricine suferă supt ochii lui.

Trecătorii aceștia uscați de foame, storși de zacerea prin spitale, înțepeniți de viscole nu cer chiar așa de mult. Ei nu pretind să li se gătească o odăiță cochetă, unde servitori bine deprinși să li aducă un ceai aromatic cu cozonacul zilelor de foamete, copt anume pentru ei în pitării care au numai ușa de din dos. Prin minte nu li trece infirmilor să ceară ca uniforma lor ruptă, murdară și păduchioasă să fie înlocuită printr-un *complet* de la croitorul care ia două sute de lei numai pentru fason. Dar sînt neînduplecați cînd e vorba de un lucru. *Ei caută în ochii fiecăruia din cei pentru cari s-au jertfit o smerită privire de caritate creștină și de frățească recunoștință.*

Și, desigur, o aveți pentru dînșii, dar mașina trece cam răpede și, uite, li s-ar putea năzări că privirea dumneavoastră nu-i vede, sau chiar că, în iutea ei fulgerare, îi desprețuiește.

Așa-i că nu e bine? Nu e bine azi, dar apoi *mîne!*

De aceea, v-aș ruga de un lucru, fiindcă vorbesc în numele miilor de oameni cari sufăr și au mult amar în inimă. Să lăsăm celor cari aleargă după grabnicile pășuri ale țerii toate aceste mijloace de a suprima spațiul. Noi, ăștialalți, să ni vedem tot dreptul, să mai lăsăm ceva și din el, și în moina murdară să ne înfrățim cum ne înfrățim — ori nu? — la pînea neagră.

Căci, dacă noi, bărbații, sîntem la înfățișare tot așa, ori de facem bine, ori de facem rău, niciodată nu-i șade mai urît unei femei decît cînd uzurpă, sfidează și — fără a-și da samă — insultă.

22 februar 1917

Înainte de clădirii unde, mai cu glume, mai cu cearta, mai cu zeflemeaua, mai cu ura, se pregătesc, în marele concurs al talentelor și al pretențiilor, zilele de mîni, mai drepte și mai bune, ale poporului românesc, care n-a ajuns la ce era ieri prin oratoria voievozilor, și nici prin meșteșugul de culise al boierilor.

A plouat din bielșug și se vede că este ceva de curățit. Căruțe militare au venit, și în ele cîțiva rezerviști bătrîni, cu părul sur și mustățile lungi. Așteaptă oamenii să fie chemați la sarcina lor, iar pînă atunci se uită lung cine știe la ce sate năvălitate de dușman ori pustiite de boală, chinuite de foame, și scuiță a năcaz.

Dar iată că o parte din ei s-au dat jos de pe capră și se strîng într-un colț ca la un lucru mare. Unul dintre dînșii ține un petec de hîrtie și cetește. E jurnalul, care a ieșit chiar atunci.

Stau bieții oameni ca la biserică. Rosturi de Evangelie, plîsete de psalmi, înțelepciune ca din Parimiile lui Solomon și din Eclesiast pare că se desfac din acele rînduri tipărite, pe care, cu un respect nesfîrșit, cu o adîncă evlavie, le deslușește cetitorul.

„Pace ție, cetitorule“, îți vine a-i spune. Și te întrebi dacă ai fi vrednic să-ți răspundă el : „Și duhului tău“.

Căci ce punem noi pe hîrtie, cine știe cum, cu ce gînd ușor, cu ce inimă veștedă, cu ce puțină știință a lucrurilor nu e azi, ca în vreme de pace, ceva fără însemnătate, pentru „boieri“ și cărturari cari-și aruncă ochii asupra scrisului tău și-l dau la o parte. Acuma, cu ochi aprinși, țiindu-și sufletul de nerăbdare, cu inima zvîcnind de o nestăpînită emoție, îl cetesc unii ca aceștia, rezerviștii, milițienii cu ochii plini de dor și cu mustățile lungi, năcăjite, îl cetesc soldații tineri cu

patima sfintă a biruinței, îl cetesc femeile în veșmînt cernit, îl cetesc pribegii cari au pierdut totul și nădăjduiesc totul, până la cîte un preot de dincolo cu ochii de atita nerăbdătoare tristeță supt pălăria veche cu marginile mari.

Ni dăm noi samă, oare, de ce răspundere avem față de sufletele lor ?

Neamul românesc, XII (1917), iunie 1, nr. 147, p. 1

CUM UN POPOR TĂCUT ÎȘI POATE PIERDE ACEASTĂ VIRTUTE...

Vestit a fost pe vremuri poporul acesta românesc prin marea și sfînta lui tăcere. Făcut pentru luptă și îndurare, cerbicos și îndărătnic, nebiruit sufletește și în cele mai înfricoșate nenorociri, trăit pe marginea unei prăpăstii în care era deprins să se uite neconținut fără a ameți, el impunea prin cumpătarea minunată a rostirii gîndurilor sale, prin aspra disciplină pe care o impunea cuvîntului.

Nici un om mare din trecutul nostru n-a rămas vestit pentru ușurința lui de a vorbi. De la vechii voievozi și de la destoinicii lor boieri nu ni s-a păstrat un cuvînt, ca de la atîția din căpeteniile lumii apusene. Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Mircea stau în fundul zării — aspre figuri mute. Nici unul din ei n-a ținut să i se cînte laudele ; doar de zicea lăutarul la masă un viers care se uita a doua zi, iar cînd părintele de la mănăstire punea în scris povestea luptelor, cu greu picurau cuvintele slavone ale datinei din condeii lui simplu.

Și așa a fost Mihai, cel care nu s-a plîns la nimeni, așa a fost Brîncoveanul, care în tăcere a văzut pierindu-i neamul, așa țeranul fără grai care a fost Tudor.

Sumbre și mari figuri, care lăsau fapta să vorbească...

Până ce a venit Levantul cu armenii, grecii și alte popoare ale lui. Acestea n-avuseră de veacuri acțiunea și, chiar de ar fi fost mai tăcute din fire, și încă graiul li se impunea ca singur mijloc de a se simți și de a se face știute. Căci popoarele roabe vorbesc mult, nepuținînd face altceva...

Și de la școala grecească până la curtea domnului ce val de retorică s-a revărsat asupra unei societăți

care a fost pe încetul momită și ea de ușorul farmec trecător al cuvîntului !

A venit o vreme de muncă, de silinți supraumane, de jertfe fără păreche. Deprinderea continuă însă. Ceea ce ar fi putut să se arate în granitul faptei se risipește în nisipul vorbelor care te îneacă și te înăbușă.

Blăstămat dar al lui Dumnezeu și acesta !

Și, totuși, cine ne-ar mai putea dezbăra de dînsul ! Între altele și pentru un cuvînt care întărește și mai mult robia noastră față de vorba lustruită. *Acțiunea confundă silințele oamenilor, de nici nu poți alege cine a făcut în adevăr isprava, iar vorba, aceea e a dumitale, numai a dumitale.*

Neamul românesc, XII (1917), iunie 2, nr. 148, p. 1

Și stăm așa, de o lună de zile, de cînd o putem spune și în public, prin viu grai, ca să vedem ce trebuie ca să fie mai bine în această țară, unde a fost atîta rău de ne deprinsesem toți cu permanența lui fatală.

Ca în orice discuție, sînt și oameni cari se fac — și Orientul, Levantul de atîta timp instalat la noi, știe mijloace așa de multe și așa de fine de a se face și a se preface! — dar sînt fără îndoială și atîtea călduroase suflete sincere, pe care, cînd vorbesc, rău sau bine, le vezi cum se frîng la gîndul că trebuie găsit ceva pentru a ridica această țară, acest neam, în zilele supreme-lor sforțări, la înălțimea timpurilor.

Mulți cred că piesa trebuie să se schimbe. Alt cuprins în cele cinci acte ale tragicomediei: marchizul, doamna contesă, confidenții, subreta, valetul se vor înfățișa în altă legătură. Talente nouă se vor putea manifesta în crearea rolurilor care au fost jucate de atîtea ori de alții în vechea legătură. Și atunci ne vom bucura cu toții că s-a îndeplinit, în sfîrșit, schimbarea de care am dorit așa de mult. Doar valetul va fi marchiz și marchizul valet, fără a mai vorbi de contesa ajunsă simplă subretă și viceversa, pe cînd confidenții deprinși a băga intriga pretutindeni supt masca mărturisirilor celor mai iubitoare vor continua să îndeplinească la alte urechi aceeași misiune.

Eu, însă, aș crede că însuși genul, nu distribuția, nu piesa, e condamnat. Și în locul lui trebuie să se puie altceva: *viața*.

Fiindcă noi n-am trăit până acuma cu puterea cuceritoare a vieții, cu hărnicia ei plină de poticniri și de

roade, cu lacrimile ei sfinte și măreța ei bucurie, cu tot ce se închide în acest sfânt vas de taină care e traiul omenesc cel greu și adevărat. N-am trăit; ni s-a părut că trăim. Și ne-am deprins așa de mult a fi umbre, încît orice zvîrcolire de realitate vie ne uimește și ne sperie.

Ați băgat de samă ce s-a întîmplat la venirea oaspetelui francez și a oaspetelui belgian? La cel dintăi cuvînt al lor n-a fost curiozitate, ci surprindere. Se poate, oare, ca un om în situația lor să fie numai atîta, și totuși *atîta*? Și dacă i-ar fi văzut și la lucru, zi de zi, frămîntîndu-se cu toate greutățile pe care Dumnezeu i le dă omului ca să-l încerce și ca să-l înalțe!

A doua zi, teatrul nostru a început cu aceeași tortură de a găsi pe aceeași cale de artificii lucrul cel mare și bun.

Iar de undeva pare că vine uneori o șoaptă pe care n-o auzim, de urletul porcăielilor zilnice și de șuierul de șerpe al insinuărilor, o șoaptă care a înviat pe paralizicul Evangheliei care se căutase cu mulți doctori după sfintele datini care-l țineau amăgit și nemișcat: Ia patul tău și umblă!

Neamul românesc, XII (1917), iunie 6, nr. 152, p. 1

CU PICIOARELE GOALE...

Se discutau în Cameră drepturile femeilor : dreptul de a alege și de a fi alese, dreptul de a pleda în tribunale, dreptul de a îndeplini funcțiuni de stat și misiuni diplomatice. Se știe că Finlanda ca și America au deputați femei și că ele au fost admise în toate rosturile vieții politice în Rusia, care datorește așa de mult fanaticei propagande pe care au făcut-o femeile și în care s-ar fi putut spune de ele ieri, ca de doamna aceea care riposta lui Napoleon I, dușman al politicei femeiești fățișă : „În țara unde se taie femeile, trebuie să știe puținel și ele de ce“.

Doamnele din tribune nu păreau să fie prea mult entuziasmate de idealul care li se punea înainte de cea mai tânără grupare politică, al cărei șef vorbea de „berbanții“ din guvern și majoritate cari nu înțeleg, din „berbantlicul“ lor, nevoia acestei reforme. Mai bine, va fi zis câte una din indiferentele la asemenea revendicații — care, evident, ar merita să fie susținute de orice om nu e capabil să enunțe monstruoasa negațiune a dreptului unei femei de a se amesteca în viața statului căruia-i dă pe copiii săi — un nou transport de ghete, de stofe din Rusia...

Cu aceste gânduri am ieșit în stradă. Un lung convoi de cară grele trecea spre cine știe ce casă privilegiată care se îngrijește de pe acuma pentru nevoile de iarnă. Cară pline, până sus, cu loadbe grele. Le trăgeau boii de rechiziție. Și, lângă dînșii, prin zbughiala oarbă a automobilelor pline de oameni foarte ocupați și de femei foarte ocupate, cu aceeași răbdare — femei în zdrențe, cu picioarele goale...

M-am uitat lung la dînsele, care vor fi avînd soți pe front și copii acasă. Pe trotuar treceau bărbați fără nici

un rost, făcîndu-și digestiunea la care orice orășean cu patru clase de liceu are dreptul, și ființe de aceeași speță și de același sex afixau toaletele albe ca zăpada ale lui iunie, supt umbrele de toate colorile.

Lîngă carele pline, trăgînd de funie boi slabi, femeile în zdrențe cu picioarele goale frămîntau noroiul. Șuvițe de păr neîngrijit cădeau de supt tulpanele rupte.

Drepturile femeilor : de a alege, de a fi alese, de a pleda, de a ocupa funcții... Dar dreptul femeii de a i se respecta, și cînd e săracă și *tocmai* pentru că e săracă, mizeria și durerea ?

Neamul românesc, XII (1917), iunie 12, nr. 158, p. 1

O CIVILIZAȚIE DE ZĂDĂRNICIE ȘI RISIPĂ

O civilizație sănătoasă trebuie să aibă o îndoită bază: *cruțarea naturii și cruțarea omului însuși*. Pe lângă aceea, firește că ea trebuie să fie potrivită în elementele ei, așa încît unul să nu fie favorizat în dauna celorlalte, din tot ce face o vreme trebuind să se desfacă o impresie de unitate și una de frumuseță, iar nu tot felul de scrișniri și de ciocniri cari urîtesc viața însăși. Dar lucrul de căpetenie, din punctul de vedere al dănuirii omului pe pămînt, cu scopuri mai înalte, văzute de departe, iar nu cînd stă să se producă ultima nenorocire, de neînlăturat, e această *economie a mijloacelor* și această *economie a puterilor*.

Civilizația n-are dreptul de a prăda și ea nu poate să se întoarcă împotriva ei înseși, lucrînd la împușinarea acelei energii omenești de la care, în ultima instanță, pleacă orice.

Acesta e, însă, caracterul civilizației de care sîntem așa de mîndri și pe care am fi ispitiți s-o așezăm mai sus decît orice au mai făcut oamenii în alte vremuri: neconținut *ea face natura mai săracă și lasă pe om mai slab*.

Niciodată nu s-a lucrat astfel împotriva condițiilor neapărate ale vieții.

Vechile civilizații răsăritene au putut distruge ici și colo, în luptele ce se purtau, nu pentru mîndria sau lăcomia oamenilor, ci pentru cinstea zeilor, cărora învinsul, cel omorît erau înfățișați ca o jertfă. Erau pe atunci oștiri mici, fără mijloace tehnice, luptele se mîntuiau în jurul unei cetăți; ceea ce se afla dincolo de drumul mare rămînea neatins. Naturii i se cerea foarte puțin într-o viață foarte cumpătată. Nu se storcea pămîntul și nu se scotoceau pînă în fund bogățiile

minerale. Sforțarea la care putea fi supusă mintea ome-
nească și acest biet trup al nostru, din care, în chip
trainic, ea se desface, era scurtă și slabă. Rase zdravene
au ieșit astfel din aceste încercări de patru mii de ani,
și de jur împrejurul lor pentru alte rînduri de oameni
era bielșugul.

Răsăritenii aceștia pînă astăzi — și aceasta-i deose-
bește de chinuitul nostru Apus european, dat cu capul
de toți păreții, pe cari se pare că-i ridică și pînă la
șazeci de rînduri anume ca să aibă de ce să se iz-
bească — răsăritenii, zic, n-au avut, ca noi, patima plă-
cerii și nevoia zbuciumului, a plăcerii pentru plăcere
și a zbuciumului pentru singurul zbucium. În con-
știința lor, luminată de un înalt ideal religios, oricît
de naivă ca forme, ei aflau mîngîieri care înlocuiau
pe deplin satisfacerea grosolană a simțurilor, iar li-
niștea sufletească netulburată era pentru dînșii su-
premum scop al existenței, o liniște care li părea că-i
pune alături cu zeii, socotiți ca stăpînitori ai tuturor
rosturilor lumii.

Să ne închipuim acuma viața, mult mai înaintată ca
omenie, a unei cetăți grecești.

Într-o climă blindă, nevoile de bani sînt puține, și
tot așa și acelea ale îmbrăcămînții, așa de ușoară și
așa de elegantă, dînd prin liniile singure ceea ce noi
încercăm a realiza prin podoabe de preț sau prin tot
felul de adausuri fără gust. E o oarecare uniformitate
în veșmînt, și numai un simț mai înalt al armoniei, o
prețuire mai delicată a mijloacelor pot deosebi pe unii
de alții, în loc de pretenția și îmbulzirea sfidătoare de
astăzi. Nimeni nu caută să acopere prin zgomot — și
așa de puține sînt zgomotele celeilalte! — glasul al-
tuia: elocvența e de o notă senină și calmă, cuvîntul
potrivit, care se rostește cu o deosebită cuvîință, aco-
perind țesătura sigură și tare a ideilor; de jur împrejur,
o lume tăcută ascultă și chibzuiește. O întregă arhi-
tectură de altă liniște, o artă de atitudini armonioase
formează cadrul acestei scene de înaltă învățatură.

Alături, în gimnaziu. în palestră¹ un tineret deprins încă de la început cu măsura își încearcă puteri de la care nu cere ceea ce în chip sănătos n-ar fi în stare să dea, și privitorii ei înșiși nu sînt acolo decît ca să observe, să judece, să hotărască, cu o adevărată bucurie și pentru suflatele lor, iar nu ca să ațîțe, prin gesturi, prin strigăte, prin nervozitatea molipsitoare ce se desface dintr-înșii, pe luptători cari și fără aceasta ar putea, cu altă pregătire, să-și piardă firea. La spectacolele de forță atletul nu e socotit așa cum la cursele de tauri se urmărește bestia care spintecă dintr-o izbitură de coarne calul și dă peste cap dintr-o încordare pe acela care-l sfidează.

Precum în cuvîntările politice se urmărește cu inteligență ritmul, tot așa la serbările cetățenești tineretul înfloritor desfășoară teoriile cu cîntece de glori-ficare și mișcări ce înseninează. În teatrul unde nu se intră cu plată și nu se ispitește lumea cu prezintarea a ceea ce e mai strident și mai josnic în viață, pe băncile de marmură iau loc, după o înțeleaptă rînduială, spectatori cari vin ca să învețe și ca să-și curețe sufletul. Iar prin grădinile de stăruitoare verdeață trec gînditorii, profesori fără catedră, fără plată, fără curs și fără manual, sămănînd oricui aleargă să-i asculte cuvintele înțelepciunii celei noi.

Această moștenire admirabilă a trecut apoi asupra romanilor, cari, cu simț fărănesc, așezat, socotit și chibzuit, au știut să o întrebuițeze, și, în unele privinți, s-o și ducă mai departe. După marile prefaceri de la sfîrșitul antichității, ceva din această neîntre-ruptă transmisiune s-a păstrat, ca să ni lase nouă, oamenilor unei epoce contemporane, care a pornit cu poezie și cumînțenie, ceva din sănătoasele-i însușiri.

Și, deodată, de pe urma unor descoperiri care, exploatate cu măsură, ar fi putut să ajute la adevă-rata fericire a rasei noastre, un spirit demonic, o îndrăcită pripă de a lua totul pentru o singură generație

¹ *Palestră* — teren amenajat special unde se făceau exerciții corporale (gimnastică, lupte).

a cuprins popoarele și le-a dat, cu posibilități cum n-au mai fost vreodată, o frenezie de a avea, de a gusta, de a strica și de a nimici cît mai mult.

Smulgem rezervele naturii tot ce putem, și încă ni se pare că nu e de ajuns. Răpim prostește mijloacele de trai ale celor ce vor veni după noi, căci facem lucruri de care cu adevărat n-avem nevoie. La ce servesc în adevăr nimicurile de falsă artă, pe care nu le văd alții decît cei primiți în odăile noastre, toate fleacurile pe care de la o vreme le ignorăm cu totul, dar fără de care ni s-ar părea că locuința noastră este deșartă? În locul muzeelor pentru toți, în care să fie înfățișată o frumusețe adevărată, o ispravă tehnică demnă de atenție, facem colecțiile noastre particulare în care zădărnicia cea mai evidentă se luptă cu cel mai strigător rău-gust. Ascundem de ochii altora lucruri care, dacă au o valoare, ar trebui să fie la îndemîna oricui. Cel din urmă funcționar, cel mai mic sărac burghez are între cei patru pereți ai lui mai mult decît un Goethe în cămăruța lui de la Weimar și chiar decît atîția dintre prinții cîrmuitori ai timpurilor noastre. Păduri se distrug, mine sărăcesc pentru a se face neconținut, zi de zi, clipă de clipă, obiecte pe care fabricantul, înnebunit de zgomotul faptei sale, nu știe nici cui, nici unde, nici cu ce preț le va vinde. Cu mașini care răscolesc pînă în adîncul pămîntului se pregătesc în America de Nord recolte, care, dacă nu se pot vinde bine, se aruncă în fundul mării. Brazda siluită și părăsită va ajunge cu vremea un pustiu.

Pentru a liniști pe cei cu dreptate îngrijorați, pe cei indignați de această sălbatecă risipă, se pune înainte speranța înșelătoare a unor minuni ale științii prin care se va înlocui ceea ce cu atîta orbire nimicim. Dar ce om cuminte se poate încrede în asemenea făgăduieli fără nici o garanție?

Aruncat încă din cei dintîi ani în haosul fără nume al unei vieți de urlete și vuiete, de lumini care orbesc, în aerul viciat de fumurile mașinilor și înnegrit de ploaia pulberii de cărbuni, bietul om modern, al cărui sălaș e într-un colț de *blockhouse*, expus la toate zgomotele unei împrejurimi neorînduite și veșnic schim-

bătoare. e mînat către o muncă de stoarcere, de la care caută un refugiu în plăcerea care mușcă mai mult din nervii lui bolnavi.

De fapt, cu toate legăturile aparente, acest mucenic al unei civilizații absurde e singur: familia e o amintire, cînd nu e o povară, prietenia a dispărut de mult cu scrisorile și convorbirile de odinioară, viața de societate cu schimbarea ideilor e imposibilă, distracțiile se caută în confuzia din dancing cu jocul bîrbar de țupăială și strîngerea în brațe la dispoziția oricărui necunoscut, pe cînd muzica de negri fluierează a pustiu și calcă pe loc. Între bolnavii acestui fel de a trăi se plămădesc apoi copiii cari vor fi mai nenorociți decît chiar părinții lor.

Ori e scris ca, înainte de a avea această mică planetă sfîrșitul ei, ființa cea mai înaltă pe care a produs-o să piară prin istovirea nesocotinții sale desfrîinate?

1936

SUPT OCHII ȘARPELUI

Orice se va petrece în Cehoslovacia de acum înainte va fi în zodia continuei, neiertătoarei amenințări germanice.

Nimic și nimeni nu va fi în stare, orice s-ar acorda și orice s-ar încheia, să redeie acestei țări, de o admirabilă organizare, starea sufletească de aleasă siguranță, de sigură direcție pe care a avut-o până acum.

Odată era o plăcere să se vadă cum sentimentul național era temperat de o nobilă concepție a umanității întregi și acela social prin sentimentul frumoasei solidarități pe care o creează între oameni munca ordonată, cinstită și răsplătitoare. În toate manifestările se recunoștea spiritul înaltului gânditor din a cărui filosofie se formase acest stat care putea servi de model oricui.

Minoritățile — germană, ungară, polonă — aveau mijloace legale de a-și revendica drepturile, care erau considerate, cu tot egoismul slav, care nu putea lipsi, cu toată liniștea unor oameni cuminți.

Din clipa în care Germania a ridicat steagul revendicărilor de rasă oriunde pentru a căpăta „spațiu“, totul s-a schimbat.

Asupra oricărui avânt al țării se vor simți apărînd ochii reci de șarpe ai celui care-și așteaptă prada, și întreaga politică a republicii va fi amorțită de sugestia ucigașă care se desface din această neconținut pînditoare dușmănie.

Neamul românesc, XXXIII (1938), iulie 16, nr. 153, p. 1

QUO VADIS, HUNGARIA ?

Deci la Budapesta se vor afirma principiul „naziste“.

În legătură cu anume interese de partid și de clasă se crede astfel că se va asigura favoarea, adică numai cruțarea din partea formidabilei puteri cu care Ungaria a ajuns să fie vecină.

O astfel de încercare se mai întâlnește, și nu o dată, în istorie.

Scriu aceste rânduri din Veneția, unde e vie în fiecare clădire, în fiecare piatră, amintirea strălucitei republici care a fost, dominatoare în multe privinți a demnității.

Deodată, înaintea clasei dominatoare, care-și pierduse mai toate însușirile de dibăcie și de voință, s-a înfățișat Franța revoluționară, servită de geniul lui Bonaparte, care întrevedea încă de atunci imperiul său universal.

Aristocrația venețiană a crezut că face un act de mare politică prin aceea că vechiul regim va fi înlocuit prin acela al unui iacobinism de speța celui francez.

O dată schimbarea săvârșită, s-ar putea răspunde fanaticilor ideologiei amenințătoare: „Ce voiți mai mult, sîntem acuma ca și voi“.

Iar rezultatul? Republica democratică fu desființată, și cu dînsa statul întreg, pentru a-l trece ca un teritoriu oarecare Austriei de vechi regim, cu care Bonaparte căzuse la învoială.

„Unde merge Ungaria“, se poate înțelege după această amintire istorică.

Neamul românesc, XXXIII (1938), iulie 23, nr. 158, p. 1

CĂTRE UN POPOR PRIETEN

În momentul cînd se pregătește desfacerea părții locuite de germani din Cehoslovacia, cînd alunecă prietenii și nici o învinuire, nici o injurie nu se cruță unui popor de mare trecut — căci ei, cehii, erau să facă în secolul al XVI-lea „Austrie“ — unuia care a dat oameni ale căror nume sînt înscrise în cartea de aur a culturii și care totuși a trăit trei veacuri de robie la nemții din Viena — nu poate lipsi de aici, de la București, atunci cînd Belgradul d-lui Stoiadinovici¹ tace, un glas de mîngiere.

Neamul lui Masaryk² nu merita să fie tratat astfel de un dușman învierșunat, dar și de alții cu care n-a fost niciodată în rivalitate.

Noi sîntem legați cu Cehoslovacia printr-un tratat contra iredentismului maghiar, tratat pe care diplomația iugoslavă, cu ceea ce s-a hotărît la Bled, pare a-l fi făcut fără obiect.

Deci nu în numele acestei biete „Mici Înțelegeri“, ci în al conștiinții umane am ținut, fără a discuta fondul însuși al chestiunii, a ridica acest protest contra grosolaniei triumfătoare.

Neamul românesc, XXXIII (1938), septembrie 23, nr. 209, p. 1

¹ *Milan Stoiadinovici* (n. 1888) — om politic iugoslav, semnează în 1938 un pact cu Germania hitleristă (informație din 1964).

² *Thomas Masaryk* (1850—1937) — om politic cehoslovac, cel dintîi președinte al Republicii Cehoslovace (1920—1935).

AMINTIRI DE SĂRBĂTORI ?

Nu-mi aduc aminte să fi scris vreodată unul din articolele nesincere, goale, fără nici o legătură cu prezentul, din care un vechi obicei, și nu numai la noi, face un neapărat ingredient pentru sărbătorile Nașterii Domnului.

Voi fi iertat, deci, dacă nu mă unesc cu cei cari în talentul lor au găsit mijlocul de a înnoi un subiect, care altfel este așa de mult ieșit din circulație.

Dar nu pot să nu pun alături atmosfera de care erau înconjurate aceste sărbători de iarnă, pînă mai dăunăzi, cu aceea atît de apăsătoare și prin care străbat atîtea fulgere de amenințare, pe care, din nenorocire, trebuie s-o constatăm acuma, și nu se vede omul sau puterea care ar fi în stare să îndrepte lucrurile.

În amintirile adeseaori nepotrivite și uneori chiar caricaturale — cum încerc s-o arăt în numărul din urmă al revistei mele franceze — pe care Statul-major german a găsit cu cale să le tipărească în jurul personalității mareșalului Mackensen, care a pus la dispoziție și scrisorile sale particulare, se vorbește și de unele din Crăciunurile germane care au fost sărbătorite pe teritoriul invadat și exploatat al țării noastre. Și, în momentul cînd abia se isprăviseră luptele de la Rîmnicul-Sărat, șeful militar german își arată adîncă lui tristeță pentru împrejurările în care acești oameni plini de noroi și de sînge, cu puterile stoarse, se gîndeau la focul cald și la buna viață de familie de care erau îndepărtați prin oroarea unui război fără socoteală.

Dar s-ar zice chiar că aceste dureri de atunci sînt încă mai suportabile decît tot ceea ce se străvede astăzi în rosturile unei lumi pe care fiecare a făcut tot ce-i stă în putință ca s-o încurce în așa fel de nu i se mai poate limpezi firul.

Umanitatea n-a trăit, nici chiar în momentul năvăli-
rilor barbare, care se făceau încet și care nu amenințau
cu o catastrofă generală civilizația care izbutise să se
dezvolte, un astfel de amestec al tuturor națiunilor, o
astfel de încâlcire a tuturor ambițiilor, o astfel de strid-
dență a tuturor urletelor de mînie, cum a fost în cursul
acestui nenorocit an 1938.

Tratatele, bune, rele, care se răzimau, totuși, pe o
cercetare a condițiilor naționale și a drepturilor deose-
bitelor popoare, au fost călcate în picioare, schimbări
s-au produs, nu prin acele negociații dintre diplomați
care cruță toate susceptibilitățile și pregătesc toate legă-
turile viitorului, ci prin bătăi din picior și cu pumnul
pe masă. Națiuni au fost prăvălite, de la culmea la care
se credeau ajunse definitiv, într-o situație de umilință și
nesiguranță, pe care, deși se fac a o accepta, numai
Dumnezeu știe ce se găsește în fundul sufletelor rănite.
Mari popoare, obișnuite a porunci pînă acum lumii, se
întrebă, îngrijorate, în fiecare moment, ce se alege din
însuși viitorul lor. Alte națiuni, ajunse, după muceniciei
de secole și de milenii, la realizarea unui ideal național,
își pun întrebarea dacă mîine soarta lor nu va fi pusă
în discuție înaintea acelor cari, pentru a legitima larga
parte pe care și-o rezervă în ospățul împărțirilor de te-
ritorii, se gîndesc să arunce și altora cîte o bucată din
ceea ce ceilalți n-ar fi în stare să apere îndestul.

În afară, însă, de toate aceste realizări brutale, de
aceste amenințări, care ar putea duce la cufundarea în-
tregii umanități într-un haos fără ieșire, ceea ce este
încă mai dureros pentru fiecare suflet omenesc este pier-
derea încrederii în factorul moral.

Aceasta duce pe fiecare dintre oameni, în orice si-
tuație s-ar găsi, la ruperea legăturilor cu ideologia nobilă
și la căutarea satisfacerilor, și a celor mai puțin îndrep-
tățite, prin mijloacele pe care le pune la îndemînă cu
sila.

Infernul lui Dante începe cu constatarea că :

*In mijlocul căii vieții noastre
Mă dumerii într-o pădure obscură
Că dreapta mea cale era pierdută.*

Aceasta și-o poate spune astăzi omenirea întreagă.

Și se pune întrebarea : va răsări, oare, un călăuz ca poetul-profet Virgiliu, pentru ca, găsind un drum între toate aceste umbre blăstămate, să arate măcar că, peste izbîndele și peste înfrîngerile datorite intereselor și patimilor, este totuși o supremă judecată dreaptă, bună pentru cei buni și pentru cei răi, de cea mai crudă asprime ?

Neamul românesc, XXXIII (1938), decembrie 29, nr. 285,
p. 1

O nouă formulă s-a adaus la cele care pot să scuze orice : *spațiul vital*.

După răscolirea drepturilor istorice, a căror călcare e foarte relativă, după invocarea unui drept național, a cărui exagerare ar rupe puțința oricărei puțințe de colaborare între popoare, ni se vorbește de nevoia fiecărui grup național de a pregăti încă de acum terenul în care generațiile viitoare ar avea să-și desfășure activitatea.

Sînt oameni cari sînt, ori se fac a fi, seduși de această lozincă.

Ei nu se gîndesc, sau refuză a se gîndi că la pretențiile lor pot răspunde altele pe aceeași bază : tu cauți spațiul tău vital la mine, de ce nu l-aș căuta și eu la tine ?

De cîte ori *statele* vor crede că trebuie să vorbească de așa ceva, ele se vor înșela. *Spațiul vital au să-l caute națiunile, dar la ele sensul e altul.*

Ele se pot întinde prin spirit în spirit, prin activitate în activitate. Și aceasta fără a călca o graniță, fără a deschide o rană.

Așa au făcut, devenind mari, vechile națiuni nobile.

Neamul românesc, XXXIV (1939), iunie 14, nr. 127, p. 1

PREȚUL PĂCII

Pentru ca lumea să poată răsufla, în munca ei cinstită și așa de scumpă, de visul rău al războiului tehnic, și contra civililor, până la cea mai inofensivă ființă vie, vis rău care-i apasă pe piept, a trebuit să se ducă înarmările defensive până la ultima limită a puterilor omenești.

Bătrîn istoric, n-am mai întâlnit așa ceva în toată dezvoltarea unei civilizații care rămîne încă așa de amenințată. Niciodată n-a fost o astfel de *răscumpărare de la moarte* a fiecăruia, căci, în adevăr, de aceasta e vorba.

Ne credem liberați de robia care apăsa pe umerii strămoșilor noștri. Dar popoarele se pleacă supt sarcine fără care nu pot să-și aibă izbăvirea.

Și vechea robie a dat piramidele Egiptului și civilizația ateniană. Iar aceasta nu va lăsa decît materia primă stricată pentru uneltele nimicitoare al căror rost, o dată cu însănătoșirea minților aprinse până la paroxism, va înceta cu desăvîrșire.

Neamul românesc, XXXIV (1939) iunie 15, nr. 128, p. 1

JOCUL CU SUFLETUL OMENESC

Crudul joc cu sufletul omenesc urmează.

O asociație de oameni politici și de ziariști, legați mai mult sau mai puțin de anumite „crezuri” pe care le cunoaștem de mult, dar, până mai ieri, nimeni nu s-a gândit a face din ele motive de a îndușmăni lumea pentru a o scălda în sânge, răspîndesc atîtea zvonuri cîte trebuie pentru a împiedeca binecuvîntata muncă spornică a omenirii.

Se anexează, nu se anexează, se încheie, nu se încheie, în jurul acestor întrebări se învîrte, printr-un diabolic artificiu, toată atenția îndurerată a lumii.

Ori de o fi așa, ori de o fi altfel, *acesta* e oare lucrul de căpetenie în viața omenirii?

Atîta bine se face în fiecare zi, atîtea cuceriri ale gândirii ies din mințile alese, atîtea realizări ale frumosului își înfățișează minunea neconținut nouă — și totuși, ca și cum n-ar fi...

Niciodată n-a stat mai jos nivelul spiritual al omenirii decît în acest timp de joc cu sufletul nostru.

Neamul românesc, XXXIV (1939), iulie 28, nr. 163, p. 1

E o vreme aceasta de azi încît, față de tot ce se strigă ca din gîtlej de fiară și se scrie cu pleaftiure pentru a se așîța până la apetituri antropofage urile dintre popoare, ne întrebăm noi, supraviețuitorii altei epoce, dacă mai au o valoare cunoștințele pe care cu multă trudă le-am cîștigat.

Așa e și cu istoria.

Un discurs recent la Danzig pretinde să ne învețe că polonii n-au fost stăpîni acolo niciodată și că atunci cînd regele Ștefan Báthory a încercat să ieie în stăpînire orașul în jurul căruia se face astăzi atîta zgomot, s-a întors cu buzele umflate.

Mai știi eu, oare, la bătrîneță, puțină istorie ?

Că a fost un oraș liber acolo, cine ar putea tăgădui ? Oricum, nu eu, care am tipărit rapoarte, copiate acolo chiar, ale delegaților Danzigului la dietele polone.

Dar tot eu am tipărit și lunga serie de rapoarte prusiene la Constantinopol cu privire la „planul lui Herzberg“, format puțin după moartea lui Frideric al II-lea¹, pentru ca, printr-un complicat și imposibil plan de schimburi între state, Prusia să capete *ce și de la cine ?* Danzig și Thorn de la poloni.

Ori eu nu mai știi istorie, ori *e așa !*

Neamul românesc, XXXV (1939), august 24, nr. 185, p. 1

¹ *Frideric al II-lea* — rege al Prusiei (1740—1786), supranumit de istoriografia burgheză *Frideric cel Mare*.

DOUĂ FELURI DE EROISM

Lumii i se prezintă astăzi două feluri de eroism, cu totul deosebite unul de altul.

Cel mai vechi, deși n-are decît o durată de cîțiva ani, atît de dureros zbuciumați, consistă în a da zi de zi, ceas de ceas dovezi a unei energii care nu urmărește scopuri care, o dată atinse, acțiunea să se și oprească; nu, ci pentru a face să se simtă, de cei de acasă și de ceilalți, în primul rînd de dușmanii pe cari anume, cu pasiune, și-i creează, că n-a scăzut puterea și conducerea extraordinară, genială, se schițează gesturi amenințătoare, menite să sperie lumea.

De pe urma chiar a acestor continue amenințări s-a produs, însă, un alt eroism. El nu caută să dea impresii și să creeze iluzii. El nu se laudă cu forța pe care-o are sau poate nici n-o are atîta. El nu caută nimic alta decît păstrarea unei situații ieșite din necesitatea însăși a lucrurilor sau din continua sforțare a generațiilor. E gata să întindă oricînd mîna pentru pace, dar ia asupra-și toate riscurile celui mai crunt război.

Primul eroism primește și răspunderea ruinării unei întregi civilizații, celalt stă de strajă la porțile ei.

Neamul românesc, XXXIV (1939), august 29, nr. 189, p. 1

BUNELE VREMI ALE LUI ATILA

Nu știu cum, în fața realităților de azi, m-am gândit la vechiul Attila, cel așa de calomniat, și la zilele bune pe care le trăia atunci omenirea.

Cu arme milostive, de pe urma cărora nu putea să moară o întreagă lume, și care atingeau rareori pe cine nu stătea în fața hunilor, se ducea un război de-a lungul drumurilor mari, restul locuitorilor avînd voie să trăiască, și ce plăteau nu se ridica la sumele pe care le cere științificul război modern.

Dar Attila avea și un stăpîn — doi stăpîni: pe dumnezeul lui și pe dumnezeii celorlalți.

De la al lui cerea o binecuvîntare de care nu mai e vorba acuma, iar cînd înaintea unui oraș ieșea un episcop, omul altui dumnezeu, Attila se oprea și stătea de vorbă supt aceastăaltă vrajă dumnezeiască.

Dă-mi, Doamne, înapoi pe Attila și cele două religii ale lui!

Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 5, nr. 195, p. 1

În *Divina Commedia* a lui Dante, Virgil, poetul „național“ al Romei, apare ca un profet și vrăjitor, călăuz sigur în lumea umbrelor care se bucură, a umbrelor care sufăr și a umbrelor care așteaptă.

O închipuire a marelui florentin, care este el însuși un vrăjitor.

Dar închipuirea se sprijină pe un adevăr în epoca aceluia poet de la Mantua, în care s-a văzut prea mult o idilică lebedă.

Undeva el a scris în arama eternității acest nemuritor vers : „*Quidquid delirant reges plectuntur achivi*“.

„Orice nebunie trece prin capetele conducătorilor de popoare, ele, achivii¹, sufăr.“ Și ce este astăzi marea jertfire de „achivi“ pe pământul unde abia s-a cules recolta cinstitelor osteneți ale lor, ce este această nimicire de oameni, cu toate mijloacele unei tehnice diabolice, decât efectul acelei stări de spirit pe care o însemna Virgiliu : „*Quidquid delirant reges*“ ?
Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 10, nr. 200,

p. 1

¹ Achivi — grecii (cu înțelesul de „oamenii de rînd, poporul“).

JERTFELE ZEILOR RĂI

Zilnic se ridică tot mai sus holocaustul uriaș al jertfelor războiului început în ciuda tuturor sfaturilor acelora cari se gîndesc la zestrea, așa de greu adunată, a omenirii.

Pe ceea ce se numește „frontul de est“ și care nu e alta decît sacrul pămînt al unei patrii, mii de tineri pier în apărarea pămîntului pe care s-au născut.

Ei nu au altă vină decît aceea de a se fi oferit țării și neamului lor.

Nici o neutralitate nu poate închide inimile, care nu pot fi condamnate de nici o rațiune la veștejirea lor.

Iar ele, nesimțitoare pentru tot ce poate fi izbînda puterii dezlănțuite, oricare ar fi ea, sîngerează pentru orice nouă aruncare a coasei ucigașe în ceea ce a ajuns a fi un seceriș bogat de tinere vieți omenești.

Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 12, nr. 201, p. 1

CARE VA FI CEL MAI MARE BIRUITOR ?

Fiecare popor, în lupta ce s-a deschis, pregătește cununile triumfale pentru ceasul biruinții, care, prin toate mijloacele, se urmărește.

Biruitor *pentru moment* va fi fost acela care va fi ocupat mai mult teren, care va fi distrus mai multe opere de civilizație și care va fi ucis mai mulți oameni.

Dar biruitor *definitiv*, pentru un lung viitor asigurat, va fi altul.

Acela care nu va abuza de victoria sa, cîștigată, de altfel, prin mijloace care desigur că nu onorează omeneirea.

Acela care nu va reține lucrul străin, în stăpînirea căruia se cuprinde un blăstăm care, mai curînd sau mai tîrziu, trăsnește pe oricine.

Acela care nu va umili sufletele omenești, a căror răzbunare e cu atît mai cumplită cu cît a trebuit să aștepte mai mult.

Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 30, nr. 216,
p. 1

GLASURI DEASUPRA FURTUNII

Cu toată porunca, tot mai răspîdită, a încetării oricărui cugetări individuale pentru ca asupra societăților omenești celor mai evolute să se întindă grosolănia uniformă a minții comandate, totuși, în marea încercare de care se zguduie astăzi lumea, anume glasuri de conștiință superioară biruie zgomotul infernal al tunurilor și mitralierelor.

Străini de orice egoism, înăbușind și cele mai firești interese ale țării și nației lor, se găsesc, alături de glorificatorii sclavi ai forței și de uneltele cumpărate ale propagandelor, cîțiva oameni cari, neputînd renega toate credințele cu care până acum s-au hrănit sufletele cele mai nobile, încearcă din cînd în cînd chemarea umanității la rațiune și la milă.

Scriitori, ca Paul Valéry, gînditori izolați, oameni ai Bisericii, ca arhiepiscopii din Paris și Canterbury, după ce glasul papei a tăcut, strigă tare în mijlocul urilor cumplite.

Acei conducători de state cărora li se datorește starea îngrozitoare a acestei lumi de astăzi nu-i pot auzi în neconținutul zgomot ce-și fac prin orgoliul lor. Dar milioanele omenești primesc, chiar și în țările mîndre de ce au făcut, chemarea acesta ca un balsam.

Și, cînd se vorbește de conferința împăciuitoare a statelor, care ar trebui să consacre toate ruinele, s-a și adunat în adîncuri o altă conferință : a oamenilor înșiși, cari, ei, n-au provocat nici un război.

Neamul românesc, XXXIV (1939), octombrie 15, nr. 229, p. 1

SUPERIORI ȘI INFERIORI

Din nou, un gânditor german din categoria unei economii politice care de mult a deviat, amestecându-se cu categoriile ei dure în complicația și delicateta relațiilor între state, întâi, între popoare chiar, pe urmă, ni face o lecție despre cererile „geopolitice”, din care a ieșit dogma hegemonică a „spațiului vital”, care nu creează state noi, dar e gata să mănince oricâte din cele care sînt.

Sacra formulă e simplă. Ești popor de „agricultură inferioară”, te închini la un stat care fabrică mașini și căruia-i este o foame pe care nu și-o poate stîmpăra acasă, și din acel moment faci parte din „spațiul vital” al lui din care n-ai voie să ieși, orice convenții cu alții pentru vînzarea produselor tale agricole fiindu-ți tot așa de interzise ca și întemeierea unor noi industrii, iar pe cele vechi trebuie să le lichidezi imediat. Și, firește, primești și controlul producției.

Economie politică aceasta ? O, nu, ci economia politică e un simplu camuflaj pentru o anexare politică.

Nici un om care cugetă nu-și închipuie că, așa cum sînt lucrurile astăzi, există și poate exista un stat de independență absolută. În locul acestui vechi concept sînt interdependențe din acelea care leagă printr-o rețea nespus de complicată și veșnic schimbătoare țările. Fiecare e, național, superior într-un domeniu, inferior în altul, față de alte națiuni care nu sînt, în absolut, superioare sau inferioare. Dar a decreta aceste grade e o greșeală de teorie, a le preface în realități politice ar fi o insolență.

Marea superioritate e morala, care se împacă și cu sărăcia momentană, și cu zăbava organizării economice, iar inferioritatea cea mai crasă e să întrebuițezi pentru subjugare norocul trecător al unei superiorități economice momentane.

Neamul românesc, XXXV (1940), martie 9, nr. 56, p. 1

CÎND VOR VENI STRIGOII...

A distruge un stat poate fi un lucru ușor, mai ales cînd o întreagă societate de o mare civilizație tehnică lucrează ani de zile, supt ochii orbi ai altora, pentru ca să atingă acest scop. „Surprizele“ sînt gata și li se dă drumul, pentru ca în scurt timp, într-o proporție la care n-au ajuns toți barbarii de odinioară împreună, orașe întregi să nu fie decît o grămadă de ruine, cu toate lucrurile ce nu se mai pot reface, ce se găsesc în ele. Materia distruge materia.

Dar rămîne omul, oricît de împruținat, de îngustat, de pălmuit și de călcat în picioare.

Acela, care e lăsat a trăi în libertate dă roade pentru lumea întreagă. Dacă e omorît sufletește prin toate suferințele la care e supus, nu rămîne în mormîntul unde a fost coborît ca să nu mai fie. De acolo el pleacă și colindă lumea, ducînd o aparență de viață care sperie și otrăvește viața celorlalți.

Să ni amintim ce au fost polonii după ultima împărțire. Orice mișcare revoluționară, oriunde, îi avea în frunte pe dînșii : în Prusia de la 1848, în Italia, la noi. Același lucru în același timp cu ungurii fără Ungarie, cu italienii fără Italie.

Dacă vor rămînea oameni de aceștia „îngropați“, ei vor rătăci de-a lungul lumii, și toate vrăjile din lume nu vor putea să-i ție în gropile lor.

Neamul românesc, XXXV (1940), martie 10, nr. 57, p. 1

MAREA CONRUPERE A IDEILOR

Ceea ce sperie mai mult decît actele unei brutalități cum nu le-a mai cunoscut omenirea e principiul de unde pleacă și pe care nu-l pot atinge mijloacele tehnice ale unei apărări la care sîntem siliți cu toții : marea conrupere a ideilor.

A celor mai vechi, mai scumpe și mai sfinte idei.

Cît s-a luptat, de mai multe generații, pentru ideea națională ! Ea se rezuma în formula : a dezrobi pentru a educa și înălța. A fost unul din marile crezuri ale lumii.

Dar o samă de oameni fără spirit religios și fără frîu moral, fără cunoștinți reale și adîncite au conrupt pentru ei și au trecut această formă conruptă milioanele pe care au ajuns să le domine. Astăzi, pe alocurea, naționalism înseamnă robirea altora și distrugerea voită, consecventă a întregii lor civilizații.

De la mai vechii gînditori francezi ai secolului al XVIII-lea și, mai ales, de la Adam Smith, care a fost pe dreptate comemorat acuma în urmă, s-au căutat, pentru binele oamenilor, al tuturor oamenilor, principiile muncii, împărțirii ei, schimbului între clase și popoare. Peste toate descoperirile de ordine materială era, însă, în concluzii marea iubire de oameni.

Astăzi, din aceleași principii, conrupte, s-a ajuns la erezia „spațiului vital”. Orice popor are mijloacele umane și tehnice necesare pune stăpînire pe animalul uman care trebuie să-i muncească, aceasta fiindu-i menirea, și, ca garanție, pune stăpînire și pe pămîntul lui.

Bună vreme a celei mai înalte civilizații !

Neamul românesc, XXXV (1940), martie 16, nr. 62, p. 1

URMAȘUL VIKINGILOR

Odată, în bătaia vînturilor largului, regi ai vitejiei, încrezători în favoarea zeilor aspri ai Nordului și voinții lor de a învinge, plecau din fiordurile tăcute pentru a căuta în țeri calde, pline de roadă, ceea ce nu putea să deie cerul palid al patriei lor.

Îi vedea cineva venind pe bărcile lor cu prora curbă, întovărășiți de credincioșii lor, cari n-aveau altă armă decît buna sabie veche de la coapsa lor, și ei s-ar fi rușinat să se sprijine pe altceva decît pe mînuirea ei în luptă dreaptă cu un adversar tot așa de sincer. Cînd se întorceau acasă cu prada lor, erau mîndri de dînsa fiindcă nu era furată prin nici un vicleșug. În istorie locul lor nu e între binefăcătorii omenirii, dar nici între aceia cari prin neloialitatea lor ar fi făcut-o să decadă moral.

Așa a fost povestea vikingilor din Miazănoapte, ocrotită de favoarea zeilor Walhallei.

Astăzi, pe aceleași locuri fug mulțimi incapabile de a se apăra împotriva unei năprasnice năvăliri, servite de tot ceea ce poate da o tehnică prin care virtuțile omenesti sînt împiedecate de a se manifesta. Picură sînge nevinovat asupra pămîntului strămoșesc înainte ca mugurii să fi crăpat în pomi și puținele poieni să fi dat florile cele dintîi ale primăverii. Oameni necunoscuți amenință cu moartea orice strigăt către libertate. Și, din loc în loc, în umbra steagului, Haakon¹, urmașul regilor mării, caută un sprijin pentru suprema efortare.

Cine a putut scrie că în evul mediu a fost o vreme cumplită ?

Neamul românesc, XXXV (1940), aprilie 18, nr. 89, p. 1

¹ Haakon al VII-lea — rege al Norvegiei (1905—1957).

A răsărit din pământ, spune o telegramă, trupul unui mamut, mort acum zeci sau sute de mii de ani, și se descriu mărețele oase ale acestui stăpîn de odinioară al lumii : un dinte cîntărește trei kilograme.

Somnul lui de atîtea ori milenar a fost întrerupt de vuietul uriaș al mașinilor de luptă și în bodolanele lui a trecut un fior de voluptate că, în sfîrșit, după toate prostiile făcute de oameni, care le numesc civilizație, ceasul lui, al superbului împărat mondial, a venit. Ce păcat că grămada de veacuri i-a răpit până și o parte din superba chereștea ! Altfel, ar răspunde la apel și ar cere să ocupe primul loc în fruntea tancurilor de șai-zeci de tone, care l-au întrecut ca greutate, dar nu ca nobleță și avînt.

Această acțiune postumă a nobilului animal înviat de spiritul nou al lumii ar contribui la succesul singurelor idei mîntuitoare. Dar, cum ce a murit nu poate reveni la o viață completă, ceva se poate face pentru a pune și mai vizibil de acord viața actuală a lumii cu memoria dobitocului acum descoperit.

Toate stemele actuale aparțin unui trecut meschin : lei, cari cască prin grădini zoologice ; vulturi, cu cari se joacă școlarii la Buzău ; bouri ținuți în rezerve scandinave. Mici vietăți demodate. În locul lor un singur reprezentant al animalității are dreptul de a figura : mamutul.

Cu mamutul ori contra mamutului, aceasta e chestiunea.

Neamul românesc, XXXV (1940), iunie 2, nr. 121, p. 1

FINALUL TRAGIC

„*Causa victrix diis
placuit, victa Catoni.*“¹

(Cato Censorul)

Cea mai disperată apărare a patriei pare a se fi lovit de greutatea unor noi sfortări, și mîna mea refuză să definească actul la care s-a crezut silit cel mai glorios din generalii armatei franceze.²

Consecințele se vor vedea îndată, și se vor vedea și mai târziu.

Ele nu vor fi, desigur, acelea care se cred în acest teribil moment de uriașă tragedie istorică.

O conducere nu e același lucru ca o armată, și o armată nu e totuna cu o națiune, cum cel mai mare succes tehnic nu acopere noțiunea biruinții.

Dar, oricum să fie, ziua de mîne trebuie să fie un cutremur pentru inimă și o înzecire a voinții pentru minte.

Fiecare se va sprijini de acuma pe ce poate el însuși : ca forță și ca spirit. Ca spirit, care e veșnic, mai mult decît ca forță, care e un lucru trecător, depinzînd de organizare și de noroc.

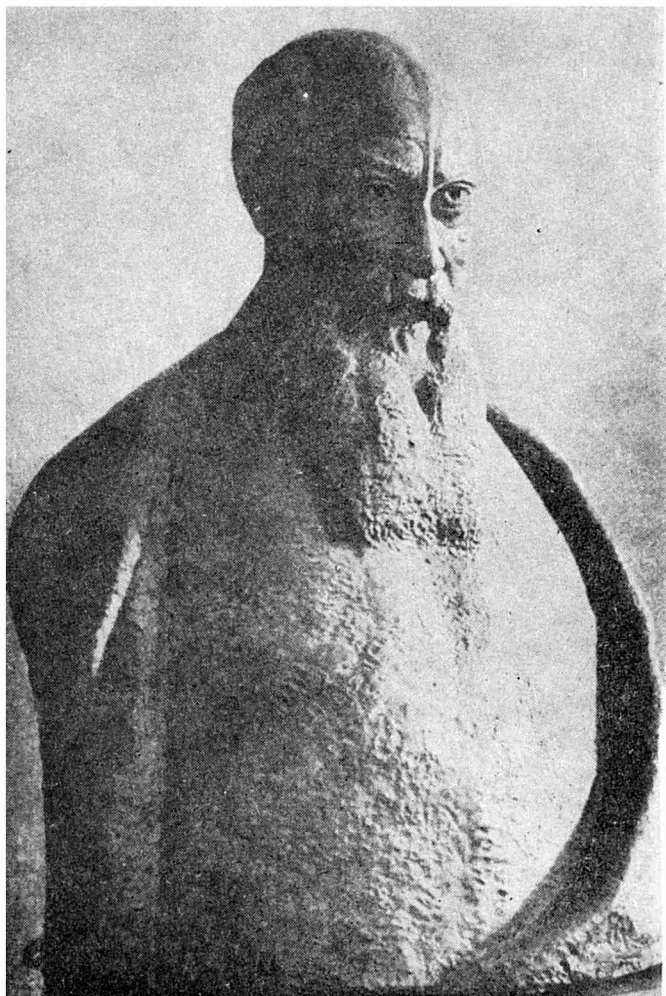
Dar a desface spiritul uman de cerințele sale fundamentale, care sînt dreptate și libertate, e imposibil.

Neamul românesc, XXXV (1940), iunie 20, nr. 133, p. 1.

¹ Zeilor le place cauza învingătoare, lui Cato cea a celor învinși (lat).

² E vorba de armistițiul semnat (17 iunie 1940) cu Germania hitleristă de mareșalul Pétain.

IX — CREDINȚĂ

N. Iorga. Sculptură de O. Han

Ea ¹ nu se face în Bucovina la miezul nopții, „după Scripturi“, ci — după întâmplare, după datină sau după dorința și nevoile sătenilor — la deosebite ceasuri de către ziuă. Nu aud, ca în copilăria mea, cînd, în hainele noi de primăvară, nu puteam închide ochii de bucuria așteptării, clopotul de chemare, cu dangătul puternic, prelung, cu ecouri surde, pare că ar veni din adîncile morminte unde se va coborî acum vestea Învierii, a învierii dumnezeului făcut om, a învierii oamenilor cu viața adormită până la judecata judecăților. Nu scînteie nici luminile fugare, ci fereștile cele trei ale lui Rareș sînt oarbe de întunec. Numai sus cerul și-a aprins de Înviere toate luminile stelelor fără de număr. Nu e o șoaptă de vînt măcar; străinii turbulenți ai Putnei dorm, apa nu se aude vîind de vale, călugării, cei cîțiva țărani cari vin aici, și nu la biserica din sat, nu fac nici un zgomot. Deși s-au aprins cîteva lumini, poate prea multe, vîlurile negre, sumanele întunecate se desfac nelămurit în largul cuprins în care sînt sămănate. La mormîntul lui Ștefan, unde, dacă nu sînt oasele, se sălășluiește simbolul — și ce sînt chiar acele oase pierdute în pămînt decît un simbol? — cununile nouă și cele vechi, urna de argint goală, porumbelul de argint, atîrnat, tricolorele păturite, marginile dulapului de sticlă, toate aceste lucruri multe, greoaie și foarte ordinare, foarte trecătoare, cu totul nevrednice pentru acela care nu poate fi încunjurat cu destul aur și cu destule pietre scumpe de neamul pe care el l-a

¹ Slujba Învierii.

scăpat de la pieire, mormîntul acela, acoperit de noapte, aruncă numai scînteieri și raze.

[.]

A ieșit cu Învierea : unii țărani stau în față, cu lumînările în mîină, altora li se dau de la mănăstire lumînări mari de ceară albă, fără nici o podoabă de poleială, de flori, de bucurie, ca în Moldova mea. De mult încă, fiecare și le-a aprins cînd a vrut, și nu văd acea îngră-mădeală rîvnitoare către lumînarea pe care o întinde din ușa altarului preotul aducător al veștii celei bune. Cîteva țărance care au rochii de oraș, negre, albastre, au ieșit înainte în strana femeilor, în stînga ; vreo două, cu ștergare, se ascund în întunec ; cîțiva copii de tot cumiņi stau cu piciorușele goale pe piatra foarte rece. Acestea nu vor fi apăsînd greu pe Ștefan-vodă, acoperit cu tăblițele galbene ale d-lui Romstorfer¹.

Alaiul Învierii se face. În frunte, arhimandritul cu cîrja în mîină, o cîrjă nouă fără aurării și scumpeturi, un băț negru cu capătul de argint ; poartă comănac și vâl negru și are o bună înfățișare cuvioasă. Apoi, imbulzîndu-se și cotindu-se, ieromonahii, „călugării-preoți“, în odăjdii de mătasă, argint și aur, nouă-nouă, călugării negri cu păcatele lor în spate, noi, cei cîțiva, în haine nemțești, țărani în cojoace și sumane, femeile cu polcuțe și cele în portul din vechime. Ușa se închide în urma alaiului, și, prin porțile pridvorului, întreg șirul se înfundă în noapte.

Eu așteptam pe Ștefan să învie, să învie o clipă în inimi, cu solie de viitor, cu solie bună de dreptate pentru cei ce sufăr, cu solie bună de strămoș și părinte, încunjurat de heruvimii nădejdiei cu aripile aurite. Să iasă o clipă, fără sabie, fără paloș, cu mîinile bătrîne întinse pentru binecuvîntare și să curețe toate temerile,

¹ *Karl Romstorfer* (m. 1917) — istoric austriac, a studiat vechea noastră arhitectură, făcînd lucrări de restaurare la Suceava.

toate nesiguranțele, toate sfielile, deschizînd floarea de aur a idealului. Și el nu se ridica din mormînt, unde-l apăsau așteți călugări, așteți oameni cu grija somnului și a mîncărilor bune, unde-l țintuiau cu piroane de fier rugăciunile pentru „împăratul nostru Francisc-Iosif întîielea“.

Cînd, însă, nu se mai văzu din toate decît întunecul, mișcarea neagră a mulțimilor, filfiirea prapurilor ca steagurile de umbră ale oștirii morților, cînd nu mai străluci nimic pe lume decît sus stelele singure, iar jos luminile fugare, fluturate de vîntul înaintării, cînd toate glasurile, ale orbilor și ale celor ce văd, ale vrednicilor și ale nevrednicilor, ale celor credincioși și ale celor fără de credință se topiră în același cîntec de biruință asupra morții, cînd arama clopotelor, clopotelor celor vechi de tot, prinse a vui în geamăt lung, în hohote de plîns risipite asupra munților și văilor, zguduind ziduri, morminte și suflete, atunci se săvîrși minunea. Aici, în noaptea care-i poate fi mantie, el era cu noi, Ștefan, Ștefan al nostru, voievodul, împăratul nostru cel drept, el, și nu „Francisc-Iosif întîielea“. Mergea cu noi în umbra nopții, între luminile cerului și luminile pămîntului, ducînd după dînsul întreg întunecul pe aripile sale care atingeau munții zărilor și depărtarea hotarelor noastre sîngerate. Sfînt și împărat al tuturor țărilor, al tuturor oamenilor românimii, al tuturor celor ce cuminecă în această limbă ! Și cîntările sunau, și clopotele vuiau, și el ducea în fruntea tuturor vestea învierii lui Dumnezeu, vestea învierii dreptății. Și, prin ușa încuiată a bisericii goale, el trecu înaintea tuturor și se odihni în credința viitorului nostru.

Eram acum în pridvorul luminos ca o încăpere din rai. Un român pletos, cu fața arsă de soare, ținea în mîină, răzimat de privazul ușii, un prapur roșu cu aur pe dînsul. Stătea cu ochii crunți, și părul îi încunjura sălbatec grumazii, negru ca abanosul ; cojocul alb lucea

ca o platoșă, opinca stătea ca înfiptă în pământ. Între Teoctist mitropolitul și mitropolitul Iacov, egumenul-arhimandrit al Putnei cînta înaintea zăvoarelor trase, cerînd lui Dumnezeu să se spulbere „vrăjmașii ca fumul în vînt și ca ceara înaintea focului“.

Și sufletul meu înseninat zicea în tăcerea buzelor :
„Amin“ !

„Adevărat a înviat !“

CEL CE NU SE POATE ODIHNI : MIHAI VITEAZUL

„În lume, deasupra și dedesupt, sînt multe lucruri pe care nu le cunoaștem“, a zis cel mai mare din poezii lumii. Și nu o dată întîmplările vieții aduc în minte aceste cuvinte grele de taină.

Sînt trei sute cincisprezece ani de cînd cel mai aprig la luptă și mai norocos la biruință dintre voievozii noștri, Mihai-vodă Viteazul, a pierit de arma soldaților străini cari luptaseră alături cu dînsul în tabăra de la Turda. Trupul, batjocurit, alipit de hoituri, înfățișat zile întregi căutăturilor pline de ură ale ungurimii, s-a frămîntat, necunoscut, în țărîna cîmpului de care astăzi este nedespărțit. O inscripție de insultă poftea, o bucată de vreme, pe trecători să-și lase murdăriile pe rămășițele, neiertate nici acolo, ale valahului.

Iar capul lui, acel cap mîndru și fioros cap, a fost furat de o femeie și de un credincios al voievodului ca să afle loc de îngropare lingă rămășițele părintelui lui, la Mănăstirea din Deal, deasupra Tîrgoviștei.

De atunci mortul acela de la Turda nu se poate odihni.

Ca vechiul Carol cel Mare, invocat veacuri întregi de oricine dorea liniștea și ordinea, ca Frederic Barbă-Roșie, viu pentru aceia cari doreau să înceapă iarăși isprăvi de vitejie, ca Matiaș-Craiul și regele Eduard al Angliei, ale căror nume iubite erau legate de oricine rîvnea către dreptate, astfel, Mihai străbunul a fost neconținut legat de orice avînt al nostru pentru dezrobirea neamului, către adunarea laolaltă și legarea pentru totdeauna a fărîmelor trupului nostru național. Biruința lui lumina dintr-un trecut tot mai depărtat, și noi o vedeam într-un tot mai apropiat viitor. De la cîntecele învățate la școală pînă la cel dîntii fior spre

fapta eroică a tinereții, pînă la cugetările temeinice ale bărbatului, ale cetățeanului cu privire la viitorul neamului și pînă la părerile de rău ale moșneagului că el va trece de pe pămînt fără ca lucrul cel mare să se fi întîmplat, el a fost tovarășul nostru, generație după generație. Uneori ni-a zîmbit de speranță, alteori a încruntat asupra noastră sprincenele lui grozave, totdeauna ni-a arătat cu dreapta lui, pe care am făcut-o de bronz, drumul către sfintele noastre locuri, către moaștele sfinte ale sale.

Și chipul neasămănatului erou și al mucenicului celui mai glorios a fost, veacuri întregi, pe locurile unde luptase, domnise și sîngerase, singura mîngiere a robilor.

Copilul de școală, opincarul valah desprețuit, hulit și arătat cu degetul, se oprea îngîndurat asupra paginii din cartea de istorie în limba străină în care era vorba de hoțul Mihai, care a venit și a adus foc și pradă pe plaiurile ardeleni umbrite pînă atunci, firește, de zîna dreptății.

Îl simțea undeva văzînd, pîndind, pregătindu-se.

Popa de sat, socotit ca un simplu iobag al moșiei străine, bietul dascăl dînd puțina lui învățătură prin șuri și bordeie, se pierdeau uneori în mijlocul slujbei, în mijlocul lecției, la gîndul că au fost vremuri mai bune, cînd sabia românească făgăduia altă lege și altă dreptate, și graiul lor era îndemnat să amintească numele cel oprit în pomelnicul sufletelor ori în povestea trecutului.

Și obositul, flămîndul plugar, care tăia brazdă pentru hrana altora, vedea la capătul silinților sale, cînd sudori de sînge-i broboneau fruntea, un tovarăș, ascuns stăpînilor, care cu vechea lui sabie pătată de sînge tăia alături brazda lui, adîncă brazdă, ca pentru veacuri, în care arunca din belșug sămînța luptei, sămînța morții, sămînța răzbunării. Și capul cîl tăiat cu barda dușmanului, chivotul acela sfînt al celor mai mari gînduri românești, nu se suferea încunjurat de umeda cenușă putredă a morților. Îl arunca pămîntul, cum aruncă, se spune, rămășița acelor cari au de făcut o mărturisire, de cerut o pedeapsă, de săvîrșit pe lume o răsplă-

tire. Ieșea din mormîntul voievozilor ca să-l vedem, ca să ne aducem aminte de dînsul și pare că în acele adîncimi grozave ale ochilor se aprindeau lumini, ca de dorința de a ne vedea și el pe noi, de a ne chibzui și cîntări, de a-și da sama ce sîntem în stare a face.

Cînd, pe la 1840, s-au făcut lucrări la Dealu, tidva de fildeș lucie, avînd urmele rouăi de sînge, a răsărit deasupra pămîntului mormintelor tocmai în clipa cînd se zbătea o conștiință de nemulțămire și de avînt în sufletele tuturor, cînd toți simțeau nevoia libertății și a unirii, cînd cele dintîi glasuri binecuvîntate ale poeților se ridicau spre ideal. Și mortul cel mare a vrăjit pînă la el pe un biet domn de vasalitate, pe Cheorghe Bibescu, care din porunca lui a pus pe umeri hlamida și a înfipt pe capul său frumos cușma triumfurilor ardelene.

De atunci el a stat în razele soarelui, cătînd parcă să prindă cît mai mult din viața lor. Cine dintre noi nu l-a văzut și n-a simțit în el fiorul sufletului său ?

1916

SERBIA EROICĂ ȘI MARTIRĂ

Conferință ținută la Ateneul Român
în ziua de 24 octombrie 1914

Care e atunci puterea care a ridicat Serbia? E cîntecul popular, balada, ceea ce cîntăreții orbi, întovărășindu-se din cobză, cîntau la adunările țăranilor. Acolo era religia lor națională, idealul lor întreg; acolo conștiința lor de vitejie trecută; în acest grai vagabond al cîntăreților era ceea ce se numește astăzi cu pretențiune, cînd trecutul este de multe ori lăsat la o parte din preocupările educative ale unui popor, tablele de bronz ale istoriei — frumoase, dar adeseori lumea nu se uită la dîsele. Graiul viu al povestirii despre luptele contra turcilor, despre toate suferințele și toate bucuriile, despre hotărîrea de răzbunare pentru triumful creștinătății și al rasei, amintirea morților eroi, toate acestea au creat în mijlocul unui popor de țărani, la începutul veacului al XIX-lea, hotărîrea de a se jertfi, mai bine, cu toții, decît a trăi în robie. (*Mari aplauze.*)

Și atunci, de la un capăt la altul al țării, s-au ridicat cete. Cine era în fruntea lor? Generali împodobiți cu fireturi, bărbați de stat mîndri de activitatea lor diplomatică, meșteri agitatori ai mulțimilor, oameni cu stat de serviciu în viața parlamentară sau politică a unei națiuni? Nu. Cnezi, juzi de sate, popi, protopopi; cei mai mulți nu știau să scrie; nici unul n-avea constituțiunea în buzunar și, dacă li s-ar fi vorbit de constituțiune, ar fi crezut că și aceasta este un fel de firman prost, destinat să crească birurile, cum erau atîtea cari aduseseră împovărarea sarcinilor asupra țăranului sîrb.

Din mijlocul acestor țărani a răsărit un porcar, un vînzător de vite și porci, a răsărit Karagheorghe, care, strîngînd în sufletul său tăcut și întunecat toată hoă-

rîrea de a trăi și birui a poporului său, a creat un stat modern. Cu un mare suveran, cu diplomați transcendenți, cu generali, cu școli, se poate întîmpla să moară o națiune; un porcar a fost în stare să creeze un stat, și va trăi națiunea porcarului în statul întemeiat de porcar, cînd multe state, cari au fost create de papi și împărați și binecuvîntate veacuri întregi cu toate farmecele religiei și autorității, vor pieri.

Karagheorghe a liberat Serbia și, după dînsul, după înlăturarea și moartea lui, s-a ridicat Miloș Obrenovici; a venit cumintele după entuziast; socotitorul după erou; continuatorul biruinței după acel care o smulsese soartei. Și în felul acesta s-au ridicat două dinastii, cari s-au luptat între ele, cari s-au înlocuit și s-au jertfit una pe alta, două dinastii răsărite, însă, din rîndurile aceleiași țărănimi pentru a stăpîni statul. Și oamenii cari înconjurau pe Karagheorghe și pe Obrenovici erau urmașii simplilor țărani cari asistaseră la înălțarea steagurilor, cari cheltuiseră toate puterile lor pentru biruința acestora — fiecare de glorioasă origine țărănească. Glorioasă, fiindcă este făcută toată din muncă, din răbdare, din sacrificii. Glorioasă din cauza aceasta. (*Aplauze îndelung prelungite.*)

Și au trebuit și cărturari. De unde s-au luat cărturarii? Serbia n-avea carte, prin urmare nu putea să existe o clasă de cărturari. Erau, însă, alături, peste Sava și Dunăre, în Ungaria austriacă de atunci — cum e azi Austria ungurească (*ilaritate*), cu drapelul purtînd un drac pe o parte și un drac pe altă parte și nu se știe care e mai rău! (*Mare ilaritate.*)

În Ungaria aceasta austriacă erau cărturari, oameni cari știau ce înseamnă școala, ce înseamnă scrisul, ce înseamnă tipografia. Și ei veniră, cînd a trebuit, lîngă Miloș, care n-a scris niciodată. Fiul său Mihail a fost învățat, dar Miloș și-a scris volumele în inima lui, care, desigur, cuprindea mai mult decît comuna enciclopedie de drept internațional și național din timpurile noastre. Era o bogată bibliotecă sufletească în inima țaranului

acestuia simplu, care a trăit până la sfârșit, cu toată uniforma lui de paradă, țărănește, care mai bine s-a simțit între țărani și a murit într-un pat simplu, într-o casă de țaran. Se păstrează încă patul acesta, dacă nobilele ghiulele cari au bombardat Belgradul, vădind triumful unei mecanice superioare, nu vor fi distrus, între alte lucruri, și colțul muzeului care păstrează pios ultimele rămășițe ale vieții bătrînului țaran Miloș.

Trebuiau deci cărturari, oameni de condei, logofeți, membri ai ministerelor, căci s-au creat ministere de la o bucată de vreme alcătuite de constituție. De unde au fost luați aceștia ? Din țara apăsării, din țara suferinței, în care gilgîia dorința răzbunării, și ei au venit aducînd un idealism îndărătnic, nebiruit. Mare lucru era pentru ei slova, ca pentru orice cărturar, dar, pe lângă slova, mai mare era gîndul acela care-i făcuse chiar să apuce întîia oară condeii în mînă. Și, atunci, cu o dinastie de porcari, cu o nobleță de țărani, cu o clasă de cărturari culeasă între pribegi cari aduceau numai ideal și amintiri de suferințe și dorință de luptă și spirit de răzbunare, așa s-a întemeiat Serbia modernă.

Veți zice : Serbia a avut politiciani. Desigur că i-a avut. Și politicianii aceștia au făcut ceea ce fac politicianii oriunde ? Cine s-ar gîndi să o tăgăduiască ! Au fost malversații și discordii și destrăbălare ? Fără îndoială. Dar sub aceste fenomene de suprafață a rămas un lucru : bunul-simț țărănesc, iubirea îndărătnică, eroică de pămînt ; și la cel mai corupt dintre politiciani, o călduroasă iubire de țară și de neam, capabilă a face să se uite toate greșelile, toate păcatele lui.

Dacă o spun numai așa, n-o să înțelegeți deplin, într-o țară așa de vecină cu Serbia și așa de deosebită de dînsa. Voi căuta să transpun în posibilități de-ale noastre ceea ce acolo a devenit o realitate. Și noi am avut o revoltă țărănească, la 1821. În fruntea ei a stat un om care și el a avut începuturi foarte modeste : a răsărit într-o căsuță țărănească din județul Gorjului, trăind pe lângă boieri, învățînd mai bine slova pe care

boierul tînăr o învăța mai prost, pentru ca acesta să ajungă vornic mare, logofăt mare, iar el să se ridice doar la demnitatea de sluger, la rangul smerit al slugeriei. Da, Tudor Vladimirescu nu era inferior lui Karagheorghe. Dar soarta l-a împiedecat să ajungă la capătul dorințelor sale, să se ridice unde ar fi vrut. Să zicem, însă, că ar fi izbutit, că el, eroul țăranilor de la 1821, ar fi întemeiat, el, și nu Grigore și Alexandru Ghica ori Bibescu, el ar fi întemeiat o dinastie țărănească aici. Și atunci, pe lângă dinastia țaranului de la Vladimiri ar fi fost cei dintîi în aristocrație nu descendenții limonagiilor din Fanar (*aplauze puternice*), ci urmașii căpitanilor de odinioară, cari, în loc să înfățișeze diplome cari se pot găsi și la Constantinopol, și în insule, și la Atena, cu steme mîndre pentru bătut deasupra porților, ar fi înfățișat simplul vesmînt însingerat în lupte al strămoșului lor, opinca frămîntată în noroiul biruințelor, cojocul tăiat de sabie și străbătut de gloanțe. Nu simțiți dumneavoastră că alt eroism ar fi trecut prin inimile celor mai depărtați urmași ai acestor oameni, cînd oamenii aceștia s-ar fi ridicat, călcînd greu, pe pămîntul lor, cu călcîiul lor, pe treptele puterii, în loc să lunece ca șopîrlele și să se tîrîie ca șerpîi către înălțimi? Și dacă, în loc ca viitorii cărturari ai României să sosească cu diplome de prin țări îndepărtate, cuprinzînd, pe lângă testimoniul de știință, și testimoniul de înstrăinare și neînțelegere a nevoilor țării, întemeietorul clasei cărturarilor români ar fi fost dascălul Lazăr de la Avrig, dacă toți cărturarii români ar fi fost asemenea cu dascălul acela care, acum aproape un veac, pleca, zdrobit de osteneală și aproape de mormînt, binecuvîntînd în cele patru colțuri pămîntul Țării Românești, pentru ca din învățătura lui să răsară spor și vitejie și triumf pentru ai săi, desigur multe lucruri ar fi astăzi altfel de cum sînt și multe hotărîri, pe cari astăzi le strigă lumea în nerăbdarea sa, ar fi fapte nu de ieri, ci fapte de zeci de ani îndeplinite. (*Puternice aplauze, mult prelungite.*)

Dar, domnilor, eu nu vreau să vă las astăzi cu o strângere de inimă, cu slăbiciune și neîncredere în viitor. Nu, *eu cred*. Am spus-o întotdeauna și o spun și astăzi, *cred*. Orice ar lipsi la unii dintre noi, orice ar prisosi la dușmanii noștri, eu *cred*, și voi *crede* pînă la sfîrșitul zilelor mele. Și, dacă ar fi să mîntui undeva în pribegie, eu voi crede, precum neam de neamul nostru, în cele mai cumplite suferințe, a crezut, și prin credința aceasta păgînă am trăit și ne-am menținut împotriva tuturor furtunilor și împotriva celor mai cumplite dușmăanii.

Și iată de ce cred. Nu e de ajuns să spui: cred, fiindcă-ți vine la socoteală sau fiindcă sună frumos pe buze; trebuie să știi dovedi pentru ce crezi, și a doua zi după înfrîngere, a doua zi după cucerire și anexare, după cele mai cumplite umilințe și suferinți ale poporului tău, încă ai crede. Este cu neputință — veacurile ne-o spun, dreptul nostru nebiruit o strigă — este cu neputință ca, la urmă, să nu biruim, și, cu cît mai mult vom suferi, cu atît vom birui mai deplin și cu atît mai bine întemeiată va fi biruința noastră. (*Înflăcărare aplauze.*)

Și vă voi spune de ce *cred*: puterea unui popor o formează două lucruri: sau o sublimă conștiință de ideal, de datoria sacrificiului, cuprinzînd pe toți, sau o tradiție unitară, atît de adînc înrădăcinată în mulțime, încît orice s-ar petrece la suprafață, orice slăbiciune ar fi, nimic nu-i poate înlătura puterea.

Idealul acela mare, puternic, stăpînind toate sufletele, împăcînd toate urile, făcînd să dispară toate personalitățile, amuțind toate gurile gata să blesteme, unind pe toți într-o perfectă și dumnezeiască armonie pentru a sta ca un singur trup și un singur suflet înaintea dușmanului, acesta nu-l văd. Dar văd altceva: văd puterea, cu neputință de zguduit, a tradițiunii noastre naționale.

[.]

Noi, cînd facem un lucru, noi, cărturarii, cînd scriem în cărți și cărțile se așază în biblioteci, ni-am plătit datoria ; poporul are, însă, ca bătrînul Miloș al Serbiei, comoara amintirilor sale în suflet. Neglijează-l, desprețuiește-l, aruncă-l în sărăcie, nu ține seamă de dînsul ; vine o vreme cînd, totuși, la el trebuie să te adresezi, fiindcă ei, la un loc, sînt cei mulți, sînt cei curați, sînt cei tari, cei meniți biruințelor ; sînt acei cari sprijină pe umerii lor statul și poartă înaintea tuturor steagul de luptă. Și atunci, rămînem uimiți, fericit uimiți, cînd vedem cu cît mai mult plătește muta tradiție, gata de a se preface în fapte, din inima lor, față de gălăgioasa modă, incapabilă de fapte și muncă, din vorbele și cărțile noastre.

Nu cred în cărți, nu cred în cei cari le scriu, nu cred în alcătuirile de vorbe ale nimănui. Cred în cei mari și tăcuți, în aceia al căror suflet cuprinde tot cît am suferit, tot cît am luptat, tot ceea ce avem dreptul să smulgem prin luptă. În *ei*, cred. (*Înflăcărate aplauze, mult prelungite.*)

CUVÎNTARE ROSTITĂ ÎN ȘEDINȚA CAMEREI DEPUTAȚILOR,

*La Iași, la 14 decembrie 1916, cînd armatele germane
băteau la porțile Moldovei*

Spre noi se uită astăzi o oștire, oștirea României, care este moralicește întregă, este mai mare chiar decît în momentul cînd întiiul detașament a sfărîmat cu patul puștii piatra de nedreptate la graniță. Atunci, om viu lîngă om viu, ea reprezinta numai puterea fizică și încrederea în biruință ; astăzi cei vii aduc cu dînșii moștenirea sufletească a celor cari au murit pe cîmpul de luptă. Precum noi lăsăm la alții averea și numele nostru, aceia cari cad pentru țară și viitorul neamului își lasă sufletul întreg, atît de mare cum era în momentul sacrificiului lor, acelora în mijlocul cărora cad. (*Aplauze prelungite.*) Tot sufletul oștirii românești se găsește astăzi în acei cari se întorc copleșiți de număr, cum au fost copleșiți soldații lui Ștefan străbunul, și gata ca și dînșii să se întoarcă asupra biruitorilor. (*Aplauze.*) Cel din urmă soldat cu haina sfîșiată de suferințele și răbdările îndelungate față de asprimea naturii și de cruzimea dușmanului aduce în făptura lui morală pe toți aceia pe cari nu-i vom mai vedea aieva niciodată. (*Aplauze.*)

Și niciodată steagul românesc n-a fost mai mîndru decît în momentul cînd a arătat celei mai superbe alcătuirii militare din Europa că pot merge țărani fără școală, fără arme moderne înaintea oștirilor înzestrate cu tot ce o cultură grozavă și înverșunată dă sclavilor înarmați cari o reprezintă. (*Aplauze prelungite.*)

[...] Am intrat în război cu hotărîrea de a da tot ce avem în acest moment pentru a căpăta dreptul nostru întreg. Pentru atît, și pentru mai mult, nu. Și dacă,

în cursul acestui război, am dovedit încă o dată pe atâtea locuri ale cîmpului de luptă că sufletul omenesc rămîne totdeauna superior mijloacelor pe cari întîmplarea poate să le pună la dispoziție, am scris nu numai un capitol în istoria războaielor, ci unul în dezvoltarea moralității omenești. Și, dacă sînt timpuri imorale, este imposibil ca omenirea să nu-și vină în fire și să nu fixeze pentru fiecare acea judecată care se cuvine devotamentului, sacrificiului, jertfei de sine, de care fiecare a fost capabil.

Cine va fi putut spune sau scrie că armata noastră, oricîte neajunsuri i-au venit din partea unor elemente pentru cari ea însăși nu este răspunzătoare, că această sfîntă armată nu și-a îndeplinit datoria ei nu numai față de țară, de țara de acum, dar față de una din cele mai glorioase moșteniri și față de generațiile cari ne așteaptă pentru a ne judeca; cine va spune că țaranul român a scăzut cîtuși de puțin față de strălucita vitejie care i-a fixat în generațiile precedente un rang între națiuni, aceia nu numai că săvîrșesc un act de nepatriotism, dar și un act de nedreptate față de partea cea mai sănătoasă, mai plină de făgăduieli și de viitor a neamului nostru. (*Aplauze prelungite.*)

Armata noastră, în împrejurările de față, reprezintă un popor întreg. În afară de acei cari se luptă, de acei cari-i ajută, fiecare, cu tot ce poate, în afară de acei cari întovărășesc fiecare luptă cu suferința lor, cu adîncă vibrațiune a ființei lor întregi, în afară de ei toți nu există popor românesc. Poporul românesc se cuprinde în acei cari țin arma în mîna, în cei cari le dau tot sprijinul pentru a o putea întoarce împotriva dușmanului și în acei cari trăiesc numai spre a admira acest eroism, a-i culege roadele pentru popor și a da mîna de ajutor care este trebuitoare pentru a garanta victoria.

În acest popor partea cea mai vrednică de iubire și partea cea mai puțin îndreptățită este țaranul nostru.[...]

Nu se poate ca soarta să fi colaborat într-un chip mai vizibil pentru dreptatea țaranului decît în acest război. Dacă războiul nostru s-ar fi purtat pe plaiurile Ardealu-

lui, nu ar fi fost din nou, cum este acum, din cel mai depărtat colț al Olteniei pînă în apropierea noastră, o nouă frămîntare a acestei țărîne și a acestui sînge. (*Aplauze.*)

Nu am fi vrednici de tot ce s-a făcut pentru noi dacă, pentru a ușura destul de greaua vinovăție pe care o avem cu toții, mîine chiar nu am primi pe soldații noștri, după biruința operei de dreptate, după eliberarea teritoriului nostru, după întregirea teritoriului rasei noastre, nu numai cu flori culese în acest pămînt, ci și cu darul însuși al pămîntului hrănitor pe care ei îl muncesc. (*Mari aplauze.*)

[.]

Victoria criminalilor are în ea, însă, și sancțiunea ei, și, ori dacă este un om, ori dacă este o națiune, cea din urmă căutătură a jertfei este și cea mai crudă osîndă a ucigașului. (*Aplauze.*) Vor putea să se bucure de țara noastră distrusă pînă la Milcov astăzi ; vor putea să se bucure de pieirea onestei opere de civilizație pe care am îndeplinit-o în Dobrogea, colț de Asie, din care am făcut un mărgăritar al Europei (*aplauze*) ; vor putea să se bucure de soldații noștri, coboriți în pămîntul care îi înconjoară astăzi cu toată caldă lui iubire părintească ; vor putea să se bucure de steagurile noastre tîrîte în noroiul cruzimii lor infame ; vor putea să se bucure de stăpînirea peste acele rude, frați, prieteni de aproape cari sînt smulși, de o bucată de vreme, nu numai de la ajutorul nostru, dar de la însăși cunoașterea suferințelor lor pe cari nu le putem vedea. De un singur lucru nu trebuie să se bucure : nu trebuie să se bucure că au putut scădea cu cîtuși de puțin energia noastră sufletească. (*Aplauze prelungite.*)

În trecutul nostru mulți oameni au suferit. Dacă sîntem ceva, nu sîntem prin biruința strămoșilor noștri, ci sîntem ceva numai prin suferința lor. Toate puterile noastre nu sînt altceva decît jertfa lor, strînsă laolaltă și prefăcută în energie. Și unul dintre acești strămoși, mare, fiindcă a fost nenorocit și el, într-o clipă de supremă restriște, cînd i se zicea : lasă țara și du-te sub

jug, el, Gheorghe Ștefan, din părțile unde luptă ostașii noștri la Oituz, a strigat : decît să plec pentru totdeauna de aici „mai bine să mă mănînce cîinii pămîntului acestuia“. Au trecut trei veacuri de la 1650, cînd Gheorghe-vodă Ștefan spunea celor vechi această hotărîre a sa și față de care nici noi nu putem spune altceva decît : „să ne mănînce cîinii pămîntului acestuia mai curînd decît să găsim fericirea, liniștea și binele din grația străinului dușman!“ (*Aplauze.*)

Undeva, aici aproape, în codrii Vasluiului, este o bisericuță frumoasă de lemn de stejar în care ai crede că s-au cuprins numai țărani din vecinătate. În această bisericuță, acum trei sute de ani, Vasile Lupu izgonit de tătari, s-a strîns cu familia lui și cu toți boierii, și a înălțat în fiecare zi de sărbătoare rugăciuni către Dumnezeu. Vremea a trecut, tătarii s-au dus, dreptatea fiind a lui Dumnezeu, care este creștin, bun și milos, și dă biruința celui drept. Pe pămîntul curățit de hoarde, și astăzi, însă, în adîncul codrilor stă bisericuța de stejar, înfățișînd în ea o învățătură așa de mare. Ea ne spune astăzi, cînd alte hoarde au năvălit granițele și ne-au încălcat pămîntul nostru cel sfînt : în colțul acesta, unde ne-am strîns, să păstrăm cu scumpătate sămînța de credință, și vom vedea și noi, la rîndul nostru, dispărînd negura stăpînirii străine, și vom putea zice ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan, că „vom fi iarăși ce am fost, și mai mult decît atît“. (*Aplauze prelungite, vii aclamațiuni.*)

PIN 233—240

Trupele germane au intrat în Danzig, au atacat Coridorul și avioanele Reichului au aruncat bombe, cu un efect care este a se vedea, asupra mai multor localități polone cu caracter strategic, între altele Varșovia și Cracovia. Au urmat, firește, de o parte și de alta a grupelor de state în antagonism măsurile de mobilizare.

Măcelul uriaș începe, fără a cruța populația civilă.

Față de împrejurările în care ne găsim și cu înțeleapta deciziune de defensivă pe care ni-am impus-o, e o datorie patriotică a ni supraveghea orice rînd scriem noi, cari putem avea vreo influență asupra opiniei publice, lăsînd suveranității conștiinții noastre judecata neclintită a laturii morale și umane în grozăvia care, cu toate silințele celor mai nobile spirite între conducătorii de state, s-a dezlănțuit.

Cine are, ca mine, o situație care-i impune rezervă nu va fi acela care să dea răul exemplu, provocînd măsurile pe care orice guvern trebuie să fie gata a le lua.

A dori triumful dreptului național prin aceia cari l-au respectat totdeauna e, însă, o dorință care se poate mărturisi.

În același timp, pentru oamenii pe cari-i sperie *materia* și, în acest domeniu, cred că experiența mea în istorie îmi permite această îndoită profecție :

Nu va învinge tehnica superioară, ci inteligența conducătorilor, însuflețită de convingerea că luptă pentru dreptate și umanitate.

Și orice speranță de lovituri răpezi și decisive se va sfărîma de rezistențele de care sînt capabile numai popoarele care au cultul onoarei și deprinderea, de atîtea ori seculară, a jertfei.

Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 3, nr. 194, p. 1

SE POT DISTRUGE POPOARE ?

Reapare, în forma cea mai crudă, vechea teorie că statele mici n-au dreptul la independență, că ele cad în „spații vitale” și se pot mărgeni pe hartă ca să se știe în al căruia din statele mari trebuie să cadă.

Și nu numai aceia cari sînt insultați în mîndria lor legitimă și amenințați în dreptul lor de a exista trebuie să răspingă cu indignare această tăgăduire grosolană.

Se putea vorbi așa pe vremea cînd un stat era numai o întîmplătoare legătură de teritorii și de grupe omenești care se puteau distruge sau preface după plac.

Dar, după biruința principiului național, statele, cît de mici, sînt națiuni.

Iar națiunile sînt o formă organică a umanității.

Nici o metodă nu le poate nimici, cum ele nu sînt rezultate din exercițiul nici unei metode. Ele sînt „născute, iar nu făcute”.

Și, de aceea, ele vor asista, desigur, la meritata pedapsă a apăsătorilor.

Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 9, nr. 199, p. 1

KRATOS KAI BIA

Cum învie teribila veche tragedie a lui Eschil !

Legat de stinca fatalității, stă îndrăznețul titan, Prometeu, care a îndrăznit să fure din tainele cerului focul menit să înalțe viața omenirii.

Și la făurirea lanțurilor care-l vor împiedeca de a face mai departe fapte de milă pentru oameni lucrează de zor, cu dinții încleștați de ură, cele două puteri neînvinse ale materiei brute, *kratos*, forța, și *bia*, sila.

În această clipă, Prometeul idealului uman, cu tot ce cuprinde ca dreptate și milă, e și el pironit de piatra nesimțitoare a stinicii, și se aud, de la un capăt la altul al Europei, loviturile de ciocan ale încătușării.

Dar Prometeu n-a murit. Din mileniu în mileniu, prin graiul profetic al său, s-a alcătuit o civilizație care e opera etern dăinuitorului Titan.

Și astăzi îl simțim cum mișcă în toate îndureratele inimi neutre.

Neamul românesc, XXXIV (1939), septembrie 13, nr. 202, p. 1

ÎNCĂ O „ARMĂ NECUNOSCUȚĂ“

Se pune în vederea bieteii omeniri răbdătoare de orice încă o armă : „arma necunoscută“.

Această unealtă de nimicire, fără păreche până acum, ar avea ca sigur rezultat cîștigarea biruinții contra oricui : dreptate, vitejie, inteligență, geniu militar nu mai servesc la nimic ; „arma necunoscută“ ajunge pentru a le face incapabile de rezistență. Până ce se va prinde secretul, căci, după aceea, de o parte și de alta se va putea distruge tot ce cuprinde rasa umană și tot ce a creat până acuma. Această ispravă, încununînd civilizația, ar dărui tuturorora cîțiva oameni de treabă, mecanici și ofițeri.

Dar, până se va ajunge la sublimul rezultat, mai este o „armă necunoscută“.

Ea nu uimește dintr-o dată, ci, dimpotrivă, invizibilă, înșală, mai mult și decît mina cea mai dibace, pe aceia cari sînt meniți să fie, neapărat, mai târziu, poate mult mai târziu, victimele ei.

Ea stă în rezistența sufletească, prin care se zădărnicește orice cucerire.

Un stat a fost învins, un popor e osîndit la robie față de rasa superioară, care a nimerit-o mai bine cu tehnica. Și se crede că s-a încheiat. Dar, cînd fiecare om va fi o piedecă pentru asemenea intenții criminale, aș vrea să văd ce pot face, chiar sprijiniți pe mitraliere și puști automate, cîțiva funcționari necunoscători și o trupă închisă în căzărmi.

Neamul românesc, XXXIV (1939), octombrie 24, nr. 235, p. 1

Sînt oameni pe cari cronica luptelor purtate de mașini și de roboții lor îi impresionează profund. Trag concluziile, condamnă la moarte pe unii, înalță în slavă pe alții și, întrebuițînd violențele literare cu care sîntem deprinși, cred că au rezolvit problemele cele mai grele ale politicei.

Ne punem în situația lor de spirit, ne facem a împărtași convingerile pe care le strigă, primim rezultatul adăuțiilor pe care le fac, cu armate care capitulează, cu dinastii pribege, cu orașe de artă care se mistuie în foc, ca să facă plăcere perversilor de pretutîndeni și de la noi.

Dar, pe urmă, după victoria totalitară, totală, universală și definitivă — ce ?

Se pot, oare, menținea milioanele la toate hotarele ? Se poate sprijini neconținut o astfel de colosală sfortare pentru a ținea veșnic gata mașinile ? Se pot păstra masele vrăjite în aceeași stare de paroxism, capabilă de a face, ca la tificii cu patruzeci de grade, toate minunile ? Se poate sili la abdicare sufletul atîtor națiuni mîndre de trecutul lor, care nu pot fi toate ucise de la înălțimea cîtorva mii de avioane ?

Vedeți dumneavoastră, grăbiților, cari aplaudați parcă ați fi niște feldmareșali învingători, *aceasta* este problema.

Neamul românesc, XXXV (1940), mai 16, nr. 107, p. 1

LISTA ILUSTRĂȚILOR

N. Iorga la Vălenii de Munte (colecția familiei)	
Catinca Iorga, născută Bogdan (1905) (colecția familiei)	
N. Iorga, portret (colecția familiei)	
„Universitatea populară“ de la Vălenii de Munte (colecția familiei)	64 65
Din lucrările lui N. Iorga	192/193
Filă de manuscris din introducerea lucrării inedite <i>Istoriologia umană</i> (colecția familiei)	284/285
La Oxford, cu prilejul decernării titlului de Doctor Honoris Causa, 1930, (colecția familiei)	
La Paris, cu prilejul decernării titlului de Doctor Honoris Causa al Universității (colecția familiei)	
N. Iorga și Charles Diehl la Congresul de științe istorice din Varșovia, 1933 (colecția familiei)	
Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga	320/321
N. Iorga, sculptură de O. Hahn	432/433

CUPRINSUL

IV – *Portrete și evocări*

Un utopist : August Treboniu Laurian	7
Anton Pann	11
Un orator al generației bătrâne : Nicolae Ionescu	17
Un erou modern : Henrik Ibsen	21
B. P. Hasdeu	25
Giuseppe Garibaldi	28
Al. Ștefulescu	32
La moartea lui Tolstoi	35
Nicolae Densusianu	37
C. Negri	39
Spiru C. Haret	41
Profesorul Petru Rășcanu	43
Aurel Vlaicu	45
Locotenentul-colonel I. Manolescu-Mladian	47
Constantin Erbiceanu	49
Un mort care se îngroapă : I. Ciocan	53
Henryk Sienkiewicz	54
Moartea lui Francisc-Iosif	55
Critobul din Imbros	57
Bătrînul meu elev	60
Centenarul nașterii lui Cuza-vodă	62
Quidde	64
Wilson	66
Amundson	68
Brusilov	69

V. Pârvan	70
Amintirea lui Papiu Ilarian	72
Valeriu Braniște	73
Amintirea lui Simion Bărnuț	74
Ioan Rațiu	76
Andrée	77
Edison	78
Ana Brîncoveanu, contesă de Noailles	79
Victima din Viena : cancelarul Dollfuss	81
Hindenburg	82
Gheorghe Bogdan-Duică	84
Dr. I. Cantacuzino	86
Ioan Bianu	88
Un vechi elin în Paris : Maurice Croiset	89
Avem suflete eroice : Bănciulescu	90
Un întemeietor : doctorul Brînză	91
Horățiu al Romei și Horățiu al lumii	92
G. M. Murgoci	94
I. Pop Florentin	96
Meillet	97
Simbolul de la Satu-Mare (Vasile Lucaciu)	98
Pirandello	100
Amintirea lui Petru Liciu	102
La sicriul unui geniu italian : Marconi	103
Moartea unui păgîn : Ludendorff	105
Înaintea unui mormînt (Gheorghe Țițeica)	106
Un martir al științei și datoriei : Gheorghe Longinescu	108

*V — Creatori și opere
de literatură și artă*

Balada populară românească	111
Tincretile Văcărescului	115
Erzinescu și generația de astăzi.	127

C. Negruzzi	132
Dinicu Golescu	136
Un poet al florilor : d-l D. Anghel	139
I. L. Caragiale	140
P. Cerna	142
O carte de nuvele postume a lui Girleanu	145
La înmormîntarea poetului Al. Vlahuță	147
Doi înaintași : Delavrancea și Goga	149
Originalitatea lui Virgiliu	151
Dante Alighieri	165
Francesco Petrarca	171
Goethe	178
[Arta indienilor din America]	189
[Aspecte din arta veacului al XVII-lea]	193
Nicolae Grigorescu	202
Moartea pictorului Luchian	205
Ermete Novelli	206
Triumful lui G. Enescu	208

VI — *Din trecutul nostru*

Luptele lui Vlad Țepeș cu turcii	211
[Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii]	215
Lupta de la Podul-Înalt	217
Lupta de la Războieni (Valca-Albă)	222
Lupta de la Dumbrava-Roșie	230
Faze sufletești și cărți reprezentative la români	235
Înaintașii și vecinii lui Mihai-vodă :	
Ștefan Surdul, Alexandru cel Rău, Aron	245
Ce a făcut ? [Călugărenii]	254
[Șelimbăr]	264
[Sfârșitul lui Mihai Viteazul]	269
[Sfârșitul lui Constantin Brîncoveanu]	273

VII — *Pagini de istorie universală*

Omul preistoric	283
Fundăția Romei	287
Sfârșitul cavaleriei franceze în Războiul de o sută de ani	293
O nouă reformă populară care a rămas una confesională : Luther	310

VIII — *Prezențe în cotidian*

„Cain, Cain, ce ai făcut cu fratele tău Avel ?“	323
Ascundeți țeranii !	326
An nou !	328
Fiți drepți !	329
În chestia amnistiei răsculaților țărani	331
La legea agrară	342
În chestia despăgubirilor	344
Louvain	347
Cele două noblețe	349
Încă o bandă	350
Bătaia de flori...	351
Cei ce se leapădă	352
Ciudată „nație“ !	355
Cazul de la Severin	357
Fanarul, Parisul, Berlinul...	358
Cei adevărați...	359
Ceasuri cari intră în socoteală	360
Stimpărați-vă !	363
„Belgia Orientului“	365
Ceasul...	366
„Valahi perfizi“	368
De ce omoară copiii ?	370
Lumină dinafară și lumină dinlăuntru	372
O înmormântare — nu !	373

Locul cel mai bun	374
Un oraș plăcut	376
Oltenii	378
Călăreții	380
Devotamentul celor mici	382
Tipuri de azi	383
Corbii	386
Lupii	388
Ca o scrisoare, pentru cine nu înțelege altfel...	391
Cei cari ne cetesc	394
Cum un popor tăcut își poate pierde această virtute...	396
Ca să fie mai bine...	398
Cu picioarele goale...	400
O civilizație de zădărnici și risipă	402
Supt ochii șarpelui	407
<i>Quo vadis, Hungaria?</i>	408
Către un popor prieten	409
Amintiri de sărbători ?	410
„Spațiu vital“	413
Prețul păcii	414
Jocul cu sufletul omenesc	415
Dacă mai știi istorie	416
Două feluri de eroism	417
Bunele vremi ale lui Attila	418
<i>...plectuntur archivi</i>	419
Jertfele zeilor răi	420
Care va fi cel mai mare biruitor ?	421
Glasuri deasupra furtunii	422
Superiori și inferiori	423
Cînd vor veni strigoii...	425
Marea corupere a ideilor	426
Urmașul vikingilor	427

În zodia mamutului	428
Finalul tragic	429

IX — *Credință*

Putna	433
Cel ce nu se poate odihni : Mihai Viteazul	437
Serbia eroică și martiră	440
Cuvântare rostită în ședința Camerei deputaților	446
În fața războiului	450
Se pot distruge popoare ?	451
<i>Kratos kai bia</i>	452
Încă o „armă necunoscută“	453
Și pe urmă — ce ?	454
Lista ilustrațiilor	455

Redactor responsabil : GHEORGHE ZARAFU
Tehnoredactor : IDA MARCUS

*Dat la cules 17.07.1965. Bun de tipar 29.10.1965. Apărut 1965.
Tiraj 50.180 ex. Broșate 45.080 ex. Legate 1/2, 5.100 ex. Hirtie
scris II A de 63 g/m². Format 540×840/16. Colț
ed. 19,73. Colț tipar 29. Planșe tipo 9. A. nr. 6.379/1965.
C.Z. pentru bibliotecile mari 8R. C.Z. pentru bibliotecile
mici 8R-0*

Tiparul executat sub comanda nr. 50.624 la Combinatul
Poligrafic „Casa Științei”, Piața Științei nr. 1, București —
Republica Socialistă România

un an, în
le scrie în notă
și așeză astfel în ordine
a primilor comunicări implorătoare
a bunge și ai la vreme, că în
suma a venit contul de interpretare
un Isral pe lângă Imperiul Otoman -
nu mai e nevoie să se spună pentru prima
oară a Istoriei Românilor, și am fi
pentru Istoria Noastră Bizantine pe care un
nos. O. Stojanović, a bunor și a jale și
în fugă, stăruind în amănunțit de
și-au revizit pentru a refăce și înțelegi oca
nămintă în limbă engleză a un parte treizeci
ani; și a ar fi vilit să facă și pentru a
a Zoran. Am destulă deprindere de a
al esențiale pentru ca să se poată în
1 an avut la înțelegerea castelă
ele. în Zoran și a dona mi
rat. Pe alare ori n-au
etino categorii